

KRIZA KÖNYVEK

Páczkán Éva
KOPASZ FÖLD

A könyv megjelenését a

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
támogatta

Páczkán Éva

Kopasz föld

Mentalitás- és szövegvizsgálat
egy élettörténet elemzésének alapján

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
Kolozsvár, 2002

Kiadja a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
3400 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.
telefon/fax: +40 64 432 593
e-mail: kriza@mail.dntcj.ro

© Páczkán Éva

Az Utószót Görög Hajnalka írta
A borítólapot Könczey Elemér tervezte
A rajzokat ifj. Molnár Dénes készítette

Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós
Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István
Műszaki szerkesztés: Bálint Lajos
Számítógépes tördelés: Kóváry Éva

ISBN 973-8439-00-0

© www.kjnt.ro/szovegtar

ELŐSZÓ

Találkozásainkban a párbeszéd segíthet ahhoz, hogy egymást megismerjük, megérthessük. Számomra legnagyobb jelentősége a kommunikáció felvételében annak van, hogy megpróbálunk olyan közös alap után kutatni, melyre felépíthető a társalgás.

Az itt közölt élettörténet két beszélgetés eredménye, amelyet 1994-ben folytattam anyai nagymamámmal. Azért választottam őt „adatközlőnek”, mert egyrészt kíváncsi voltam életére, és ismertem az egyes események, élmények történetét, nem volt tehát különösebb akadálya annak, hogy életrajzát „belülről” próbáljam szemlélni. Másrészt pedig tudtam, hogy a gyűjtött anyag a néprajzi érdeklődésűek figyelmére igényt tarthat.

Gyűjtési koncepcióm az volt, hogy lehetőleg minél kevesebb kérdést tegyek fel. E szándékom azonban már a beszélgetésünk kezdetén tarthatatlannak bizonyult, mivel nekem kellett az első lépést megtennem ahhoz, hogy egyáltalán létrejöjjön a kommunikáció. Aztán engedtem a késztetésnek, és úgy irányítottam a párbeszéd fonalát, hogy később a kapott szöveg többretű elemzésre legyen alkalmas. Magam is meglepődtem, amikor azt tapasztaltam, hogy a vártnál sokkal többet nyerek: egy olyan elbeszélést, amely nemcsak pusztán adathalmaz, hanem hol megindító, hol humoros vagy épp elgondolkodtató, esztétikailag is értékes.* Ezért helyeztem az interjút a vizsgálódásaim elé – a néprajzi tanulmányokban megszokottól eltérően.

A megnyilatkozó egyént szeretném e könyv középpontjába állítani, és hangsúlyozni azt, hogy voltaképp bármelyikünk sorsa lehetne helyében.

A nyomtatott szöveg hátrányossága, hogy igen nehezen lehet visszaadni általa az élőbeszéd jellemzőit. Lejegyzéskor igyekeztem tiszteletben tartani a mesélő mondattagolását, szófűzésének ritmusát, megőrizni nyelvjárásának sajátosságait, és időnként a beszélgetést kísérő apróbb mozzanatokot is jelöltem.

Köszönetet mondok e könyv megjelenéséért mindazoknak, akik munkámban segítettek; elsősorban nagymamámnak, amiért feltárta életének titkait előttem és jóváhagyta közzétételét.

* „A néprajzi kánonnál fontosabb az ember mint személyiség, az ő szubjektív sorsával, élményeivel, magatartásával, beállítottságával és értékítéleteivel.“ Brendich, Rolf W.: *Az életrajzi módszer alkalmazása a néprajzi anyaggyűjtésben.* In: *Documentatio Ethnographica.* 9. Bp. 1982. 64.

*Nem tudom elhinni, hogy valami érdekesebb lehet, mint az,
hogy valaki mindig elmond valamit,
és hogy bárki azt a maga módján meghallgatja
vagy nem hallgatja meg.
De mindenki hasonlóan érezhet az elmondással
és meghallgatással kapcsolatban. Mindenki.*

Gertrude Stein

JÁNOS
TÁRSASÁG

ELSŐ BESZÉLGETÉS

- Tessék mesélni arról, amire tetszik emlékezni..., a nagyszülőkről...
- Nagytatámra is emlékszem..., nagymamámra nem emlékszek.
- Hogy hívták őket, mit csináltak?
- Hát gazdálkodók vótak. Vót földjük, sok erdőjük, sok jószág.
- De melyik részről?
- Édesanyám... apám részéről. Apám szüleit nem ismertem. A testvéreire ismertem. Az apám testvérét, kettőt. Két lánytestvére vót. Hogyne, egy fiút is. Elek bácsit..., Katalin meg Róza néni.
- Tehát nagymamának az édesanyjának a testvére.
- Az édesapámnak a testvérei. Aztán az édesanyámnak a testvére vót... nem vótak, csak ketten vótak, egy testvére vót csak édesanyámnak, fiútestvére, István, és a szüleinek nem sok, nem földes..., nem... Hát azt nem fontos beletenni, hogy milyen gazdák vótak...
- Dehogyan isnem.
- Hát olyan közép-, kiscgazda, középszerűk..., nem vótak túl gazdák, se kicsik, középszerűk.
- Tehát ez nagymamának a nagyapja.
- Igen, igen.
- Anyai ágon.
- Anyai ágon, igen, apai ágon is..., azok se vótak szegények. Apámnak, apámnak... mikor az én anyukám férjhez ment, kapott hazulról tizennyóc hód földet, két ökröt, meg tán száz darab anyajuhot. Ott juhtartás vót. És apámnak meg vót... vót ötven hód földje, meg tíz hód erdeje. Úgyhogy egyik se vót szegény. De olyan nagyon nagy gazdák se vótak, középszerű. Mind a két ódalon.
- És ez Székelyföldön volt?
- Székelyföldön. Gyergyóremetén. Ezerkilencszáztizenötbe születtem, és há mikor..., huszonhárom... huszonkettőbe kezdtem iskolába jární. Vagy huszonháromba? Huszonnégybe..., már huszonnégybe vótam..., vótam másodosztályos..., akkor bérmálkoztam. Meg is van a kép, csak otthon van. Vagy itt van? Én nem tudom, itt vannak a fényképek. Én nem tudom.
- Majd megnézzük.
- Megvan a fénykép, mikor iskolába jártam. Másodosztályos vótam, az a fénykép van. De attól kezdve oszt emlékszem a sorsomra, a szüleimre meg magamra, mindenre emlékszek egész mostanáig. [Nevet.]
- Tessék mesélni a szüleiről!
- Hát a szüleimről mit mondjak? Édesapám... hát gazdálkodók vótak mind a két részről. Nem vótak tanult egyik se. Há vót nyóc osztályuk – azt

hiszem –, de akkor nem is vót nyóc osztály, csak hat osztály vót, s azután polgári vót. Na hat osztály, azután fölsőbb iskolának számított a polgári, úgyhogy nem.

– És hol jártak iskolába?

– Ott, Gyergyóremetén.

– Mind a ketten gyergyóiak vótak?

– Mind a ketten. Mind a ketten.

– Egy faluból?

– Egy faluból. Egy faluból.

– S a falunak egy részéből is?

– Hát nem éppen, mert édesapám lakott a piactéren, harmadik tízbe, csentrubá – úgy mondjuk –, az édesanyám szülei kicsit feljebb, a rét alatt. Há az is nem messze vót ettül a... közel vótak, nem vótak messze egymástól.

– Nagymamának hány testvére volt?

– Nekem? Négyen vótunk testvérek.

– Hogy hívják őket?

– Fazakas Rozáli, Fazakas Dénes, Fazakas Ágoston és én. Édesnérike* apáca lett, Dénes meghalt katonasága után, Ágoston megnősült, vót neki hét gyermeke, ő meghalt, korán meghalt, ötvenegy éves vót csak, maradt tőle hét gyerek. Na és én férjhez mentem Esztróra, román községbe, de magyar család... magyar családom van, katolikus magyar családom, mer apu is katolikus vót. Heves megyéből került ide nagytata.

– Hogy?

– Onnan Hevesbül. A férjemnek az édes... a nagyapja, nem az apja... – az apja gyermek vót, amikor idehozták. Olyan tizenegy éves gyerek vót, mikor lekötözött az apjuk. Cséplőgépjük vót, és ott Heves... Füzesabonyba valók, ott... odavalók, onnan származtak... És mikor lejött ide, négy gyerek vót. Négy gyerekkel jött le, és cséplőgépje vót, s ott eladta a földjét, vót tizenöt hód földje, ott eladta, hát aszonta, hogy mit... oszt négy gyereknek... mit ad? A cséplőgéppel lejött ide, oszt itt állt meg Esztrón, mert itt találta jónak a földet, és aztán meg itt három községnek: Szentmiklós, Girót, Esztrónak nem vót cséplőgépje. Csak Királydarócon, és mindig meg kell..., mikor még el nem végezték Darócon a cséplést, addig Esztró meg ez a három községnek nem vót cséplőgépje. És ő kieszelte ezt, eljött először..., nem jött egyszeribül, eljött először, hogy lássa, milyen világ van itt. Meg hogy van, mi van. És akkor ő... – há román nép lakott itt, már a tizennégyes háború előtt még, vagy még tán a..., de a háború előtt, persze... A tizennégyesbe vót...

– Nem hallatszik. [A kezét a szája elé téve gondolkodott, ezért szól-tam.]

* Kiss Erzsébet nővére.

– Hát már veszi? [Nevet.] Hát akkor nem így kellett volna! Há most csak magyarázok... Jaj, Istenem na..., és... na várjál csak... Akkor oszt hazament, és jött a cséplőgéppel ide. Akkor még nem traktor húzta a gépet, hanem négy lóval jött. Négy lóval húzta, és avval jött, és Esztrón állt meg. Azt szerette legjobban. Kicsi község vót, román község, de... vagyis görög katolikus vót akkor, nem... na, hát román község vót akkor is, de nem tudtak románul akkor.

– Magyarok lakták?

– Hát románok lakták, de akkoriban még a régi magyar világ vót. És itt állt meg. Oszt... itt oszt vett földet, hogy csépelte, a földjít is, ha visszament, eladta a földjít, akkor idehozta, s vett itt földet, és ittmaradt oszt örökre. A gyerekei felnőttek, megnőttek, idenősültek, vót amelyik Királydarócra nősült, vót egy lánya, Olga, és az férjhez ment Darócon, ugyan egy olyan cséplő... – hogy mondjam? – gépész vót, és cséplőgépet adott a lányának. Mán annyira..., mire a gyerekek annyira megnőttek, akkor mán tudott adni a lányának cséplőgépet. És akkor a fiúk oszt odanősültek Esztrón, a falun, elvettek ott lányt. Ugyan egyik, Jani, az tanult, az egy testvére, az tanult, és a vasútnál vót, hát vasútfőnök vót. A vasútnál. Károlyba vett az házat, és az ottmaradt Károlyba. Aztán János meg Józsi, József – mán az én apósom –, odanősültek Esztróra. Elvettek román lányt, mind a kettő. De az én..., az én..., szóval János kiment Amerikába. Az ott..., de udvarolt egy lánynak, és kiment utána a lány. És el is vette, ott összeházasodtak, Amerikába. Józsi meg szintén elvette Szabó Gyurinak a lányát, és az ittmaradt Esztrón. Az apósom a gyerekeit egyet se keresztelt Esztrón. Hat fia, hat fiúgyermek vót, mind a hatot elvitte Nagymajtényba keresztelni.

– Miért?

– Hát hogy legyenek magyarok és katolikusok, ne legyenek románok. Ő vitte keresztelni minden gyermekit, Nagymajtényba vannak keresztelve mind. Na és aztán még oszt, mikor az ő gyermekei felnőttek, a hat fiú, akkor vót, amék elment, mán Anti, Lajos meg Pali, ezek iparosok, tanultak iparágat, és ezek magyar lányt vettek el mind a hárman. Aki ittmaradtak Esztrón, János meg Laci, azok román lányt vettek el, apu – mán az én férjem –, hát elvett engem, magyar lányt, nem vett el román lányt. És így kerültem én Esztróra.

– Akkor tulajdonképp még Esztrón volt nagyapának testvére? Ott lakott még két testvére?

– Igen. Kiss János. Ott vót. Majd hazajött Amerikából, és ott lakott Esztrón. Az is. Még most is él belőle... a ház hátánál..., nálunk a ház hátánál..., a tanítóné a lánya. Első unokatestvére apunak, és Kiss Jánosnak a lánya vót, szóval az apósom testvérinek a lánya. És ott vannak még..., Kiss János már meghalt, na..., egy fiok maradt, az itt van Szatmáron, úgyhogy eléggé elapadt a család, mán innen is, az apósom gyerekeiből is mán Lajos meghalt, János meghalt, és tata meghalt. Még van, melyik él?

– Anti.

– Anti, Pali és Laci. Három él, három meghalt. Az uram testvéreiből is, a hat gyerekből három meg van halva, még három él. De ebből kettő román lányt vett el, s a többi magyar lányt. Úgyhogy csak kettő van román család, de azok tényleg románok, el vannak románosodva, mint Tuli... Ismerted Tuli nénit? Na, és úgyhogy eléggé el vannak azér már vegyülve, na de van köztük magyar is. [Nevet.] Úgyhogy – hála Istennek – az én családom elég rendesek, katolikusok, Nagymajtényba vannak megkeresztelve a gyerekek, és jól vannak, mind katolikus a család, és – hála Istennek – úgy is vannak felnevelve, úgy is vannak nevelkedve...

– Nagypának a szülei csak egyedül jöttek, vagy még jöttek mások is Magyarországról ide?

– Abba az időbe nem jöttek. Csak ő jött. Csak ő jött.

– S hogyan nem más irányba ment?

– Hát mer mondom, hogy miért jött! Mert kevés földje vót, és négy gyereknek, hát azt gondolta, mit adjon enni? Már akkor nem vót határ, akkor még nem vót a határ itt..., szóval még nem vót elvágva Magyarország innen, még akkor Magyarország vót itt is, a régi Magyarorszában.

– Nem tetszik tudni, mikor lehetett ez?

– Hát mikor? Ezer... mikor vót az első..., tizennyóc..., nem...

– Tizennyébe kezdődött az első világháború.

– Igen, a második, dehogy tizennyébe.

– Az első tizennyébe kezdődött.

– Az első? Nem most a második? Nem ezerkilencszáztizennyébe vót az első világháború..., ez a második világháború. Ja, de... tizennyébe, mer huszonnyócba kezdődött a... harminc... harmincnyócba kezdődött a másík. Na úgy van akkor, tizennyé..., hát én tizenötbe születtem. Tizenébe na. Mikor elmenekültek, engem is vittek.

– Kik menekültek el?

– Az én szüleim. El kellett onnan Gyergyóból menekülnem, mer ott is háború vót.

– Hova menekültek?

– Hát elmentek Kis-Küküllő megyébe. Magyarország fele mentek, – hát én nem tudom, hol van Kis-Küküllő megye, itt van valahol, nem olyan messze a határtól. Ott álltak meg, addig mentek. Ökörszekérrel mentek, felpakoltak egy kis ennivalót, ezt-azt, egy kis nemtudommit [Nevet.], mer nem tudom..., mondom, hogy kicsi vótam, – de ez nem tizennyébe, hanem tizenötbe születtem, hát nem tudom... –, tizenhatba menekültek el. Tizennyócba volt vége a háborúnak. Úgyhogy tizennyóc év..., huszonketőbe..., akkor vótam első osztályos, és a faluba nem vót tanító, csak egy család vót. Molnár Károly vót a tanító, a felesége is tanító vót, tanítóné, és akkor jöttek, abba az évbe jöttek a községbe román tanítók a Regátból. Mer má itt akkor megszállta Románia, és akkor má jöttek a tanítók. Ro-

mán tanítók. És na akkor vótam első osztályos. De hát jött... négy kisasszony jött a faluba, meg egy férfi. És nagyon jól visszaemlékszek arra, mert hogy... ahogy tanított – Anitának hívták a kisasszonyt –, és én nagyon szerettem. Szerettem a románt is, ahogy tanított románul, az ábécét is, vót román ábécés könyvünk, és szerettem, s szerettem tanulni a románt, úgyhogy karácsony előtt már – vagy karácsony után, erre már nem emlékszek biztosan, mikor vót a... –, megtanultam egy verset, még most is tudom.

– Mi volt az?

– Jaj a... [Nevet.]: „Copilul neastâmpărat

S-a suit prin pom copilul sus, sus,

oî când cracă el s-a pus,

îi pârea grozav de bine, bine,

oî râdea: Nimeni nu-i mai sus ca mine!” – tovább már elfelejtettem, már nem emlékszek. És levitt a kisasszony a... vót egy nagy üzlet – nem messzi vót az iskola az üzlettől –, és levitt oda, és feltett a pudlira, hogy mondjam el a verset. S amir el tudtam mondani a román verset, kaptam egy nagy csomag cukrot. S a kisasszony nagyon örült, hogy már neki van egy gyerek, aki mán tud románul. Na ez nagyon emlékezetes..., és szóval azután aztán szóval én szerettem a román nyelvet.

– De hanyadikos tetszett lenni?

– Első osztályos. Első osztályos koromba vót ez. És oszt ugyanaz a kisasszony tanított másodosztályosba is és harmadba is. Na és azután osztán hát a családba mán mikor... ó, alig vótam nyócéves, hét vagy nyócéves, akkor mán vittek a szüleim a mezőre, kellett menni velük a mezőre.

– Mit csinálni?

– Há mit? Szénát csinálni. [Nevet.] Vót kis gereblyém, egy kis villám, és mentem. De még először, mikor az édesapám mentek a kaszálni, a kaszásokkal – mer vitt mindig magával kaszást, mer na, több vót, egyedül nem tudta –, és vitte a pálinkát, kenyeret, szalonnát, ezt vitte édesapám. Mentek székérrel, az emberekkel. De oszt ott olyan szokás vót, hogy már vittek utána... ennivalót is kellett vinni ki. Oszt reggel korán már..., hát mer messzi vót, elég jó messzi vót, oszt hát ez mán mégpedig kisebb koromba – mivel még erre is jól emlékszek, pedig még akkor nem hiszem, hogy jártam iskolába, mer akkor nem sírtam vón –, fogtam édesanyámnak a szoknyáját, így ni [Mutatja.], oszt mentem, mellette szaladtam. Akkor na... – hát erre nagyon jól emlékszek... –, és vitte a kaszásoknak, vinni kellett enni. És mentem én is. Nem vót kivel otthon hagyjon, s akkor vitt engem is. Mondom, hogy kellett siessen, ment, oszt sietett, oszt én szaladtam a..., – én vótam a legkisebbik gyerek. De arra is nagyon emlékszek..., mán akkor is, pedig még akkor is, hát lehet, hogy első osztályos lehettem, vagy még kisebb, mentem akkor, – mer mentünk a szénához, kellett gyűjteni, szénát gyűjteni. És mikor mán nem olyan nagyon messzi vótunk,

közeledtünk mán a szénához, hát jött egy nagy felleg. De sietett édesapám, hogy na a szénát tudjuk összerakni. Szóval nem tudtunk odaérni, mire odaértünk vóna a szénához, akkorra már odaért az eső is. Oszt a harmadik szomszédnak a földjén mán a... – mer ott olyan a határokon házak vannak, mezei házak vannak –, mán nem a szénához mentünk, hanem be a házba. Olyan nagy jegek estek, nagy jégeső jött, oszt hajdonfőn vótam, oszt jajgattam: – Jaj, a fejem, jaj, a fejem! Hát a nagy jég, ahogy esett az eső. Na oszt mikor megállt az eső, hazamentünk, nem tudtunk csinálni semmit. A széna megázott, és oszt mentünk vissza édesanyámmal, hogy majd megyünk két vagy három nap múlva – majd mikor megszáradtam vagy másnap, azt nem tudom biztosan –, mentünk megin a szénához, kellett forgatni. Egyszer aztán – arra is angyon jól emlékszek – vót egy kisebb rét, – ez ahol nagy rét vót és kisebb rét, ahol vót –, vótam ott édesanyámmal, de szekérral is, szénát is vittünk onnan, és hát sarjú lehetett – mer azt hiszem, sarjú vót –, elküdtek, hogy menjek. Le vót kasszávala az a kis rét és hogy menjek, gyűjtsem, forgassam, szárítsam meg, há má ilyenkor azért lehettem hét- vagy nyócéves, s má tízéves koromba lejöttek Gyergyóból, lejöttek Érmindszentre, – na és mondom – ez a rét-hez elküdtek, hogy szedjem össze, állítsam meg és rakjam hidasba. Há el is mentem a kis gereblyével a kezembe, egy kis villát meg kis ozsonnát, amit vittem, oszt mentem. De elég jó messzi vót! Vót biztosan két kilométer, ó, két kilométernél messzebb vót, három is vót biztos. Oszt elmentem egyedül! Olyan jól emlékszek: az úton, amin menni kellett, ott nem megszire az úttól vót egy régi malom. És ott vótak kutya. Két nagy kutya. Nagy, borzos kutya. De én attól úgy féltem! Jaj, hát úgy féltem, hogy lábujjhegyen alig mertem menni, hogy mán csak hagyjam el, hogy nehogy rám jöjjenek a kutya. Na oszt szerencsére elmentem, oszt megforgattam, oszt jó meleg vót, száradt, mán mikor délután kezdtem gyűjteni, hát nem vótak nehéz rendek, mert biztos nem küdtek vóna akkor, ha nagyon... [Nevet.], és összeszedtem, raktam egy kis rúdast – három kis rúdast csináltam, akkor ott úgy hitták: mereklye, vagy hogy is hitták akkor, mereklyének, hát na, most rúdas, úgy tudom –, a három kis rúdast, mikor kész vót, megint vettem a kis gereblyét a hátamra, meg a villát, mentem haza. Na de akkor kijöttek a kutya! Hát szerencsémre vót egy öreg bácsi, de jó messzire, elibem már jöttek elibem a kutya, de azért mán akkor nem ijedtem meg, mer eszembe jutott, hogy hát nekem villám van, oszt ha közel jönnek hozzám, megszúrom. Fogtam a kis villámot, oszt úgy tartottam [Mutatja.], oszt... de tényleg közel jöttek hozzám a kutya, de oszt jött az öreg bácsi, úgy oszt elhítta a kutya, de mondom, hogy akkor mán nem féltem... [Nevet.]; nem vót annyi eszem, hogy tartsam a villát a szájukba, na oszt hazamentem, reszketve, mer megijedtem. [Nevet.] Na oszt így, nagyon el..., ilyen élményeim vannak... De oszt harmadosztályos koromba mán akkor mentünk a mezőre. Hát ott egyéb foglalkozás nem vót a

szüleimnek, csak a mező, a szüleim vagy otthon hagytak, vigyázzak a házra: vót liba, vót malac, vót csirke, vót tehén, vót bornyú, vót..., minden vót.

– És kellett etetni?

– Hát ami nem... nem ment ki a csordába vagy a nyájba, arra kellett vigyázni. Enni kellett adni. Ami kiment, azt... de hát kiengedték reggel, amit ki kellett engedni, azután mentek el szekérral. De egyszer oszt – nagyon jól emlékszek arra is – vót egy nagyon szép tehenünk, Csinosnak hítták. De gyönyörű szép tehén vót, és elmentek a mezőre szintén, – hát ott többnyire szénával foglalkoznak, akkor foglalkoztak –, és sok szénát kellett csináljanak, vót is sok kaszálójuk elég. Vót honnan szedjenek szénát. És otthon hagytak engem, hogy ellős vót a tehén, annak azt mondták, hogy megellik. Na engem otthon hagytak, hogy vigyázzak rá. Hát megmondták, hogy mit csináljak. A szomszédba vót keresztanyám, bérmakeresztanyám vót Nagy György Istvánné, és azt mondták, hogy amikor látom, hogy a tehén sűrűen lefekszik és felkél, megint lefekszik és csóvál a farkával, akkor szaladjak keresztanyám után. Úgy is volt, az vót a baj, hogy eljátszottam, kockáztam, az udvaron homok vót, köves vót, oszt ott játszottam, oszt nem mentem minden percen nézni. Egyszer mikor megyek, hát mán a hólyagja kinn vót mán annyira... mán annyi kinn vót..., mán kezdett elleni, jött a hólyag. Jaj, hát én megijedtem, s szaladtam sírva, hogy tessék jönni, mer mán ellik a tehén, oszt mire jött, ő is hamar kapta magát és jött, hát na ott vót a boci, csak lefeküdt a tehén, s ki is jött a bornyú, magától szépen megellet, nem vót semmi baj, pont mint... hát három lépés, hát cupp, akkor esett ki a bornyú úgyhogy [Nevet.] mire odamentünk, már megvót a boci. Na oszt nem is vót semmi baj, majd oszt keresztanyám mit kellett csinálni, azt mindnyán csinálta, néztem én, láttam mit csinál, azóta is tudom, mit kell vele csinálni, amikor megellik a tehén. Na oszt ez is nagy élményem..., és sokszor, sokszor otthon hagytak, hogy vigyázzak a házra, mert na, én vótam a legkisebbik gyerek, a bátyám az erdőbe vót, vagy hol dógoztak...; Ágoston is, Ágoston a gimnáziumba vót, Szenmiklóson vót, a kisebbik fiútestvér; és Dénes..., hát ő is vót valahon, hogy akkor pont hol vót, otthon is vót, de ő járt dógozni. Én azt hiszem, Ditróba járt a gyárhoz dógozni; Dénes már olyan nagyocska legén vót. Tizennyóc éves lehetett, és Ágoston Szenmiklóson vót a gimnáziumba mondom, mer hat osztály után ott már gimnázium vót az akkori időbe. És Édesnéneke, vagyis a nővérem, az elment apácának. Elment Szenmiklóásra.

– Szentmiklóásra ment apácának ?

– Oda ment Gyergyószentmiklóásra, Hargita... amit most Hargitának... – úgy mondják –, ott vót a zárda, oda ment be, és majd onnan... ott vót egy évig. Onnan oszt jött Szatmárra.

– És az hogy volt ?

– Hát Édesnéni ke hogy vót? Hát bizon nem akarták elengedni, hogy apáca legyen, semmi szín alatt nem akarta édesanyám elengedni. Sokat síratta, hogy nem és nem akarta elengedni, s udvarolt neki egy fiú, Szabó Márton, sokáig udvarolt. Még katonaság előtt kezdett neki udvarolni. És elment katonának, s ezalatt az idő alatt egyik nap délbe jött a faluba misszió – jöttek a ferences barátok Szárhegyről –, és missziót tartottak. Hát nagy község vót, nagy község..., hát most is nagy, de akkor még nagyobb vót, csak má elszéledtek; és vót prédikáció tartva, szentbeszédet tartottak; missziós nem egy vót, vót vagy három, négy, nem egy vót, többen jöttek és tartottak prédikációt. Egyik nap a férfiaknak, aztán az anyáknak, azután a fiúknak, azután a lányoknak, s a gyerekeknek, vót a gyerekeknek, kisebbeknek. Mikor a lányoknak vót a szentbeszéd hát bizonyára, hogy az apácáról is beszélt nekik, és a nővérem nem is jött haza, elment be a sekrestyébe, és beiratkozott apácának. Azt mondta, hogy ő apáca lesz, ő elszánta magát, hogy neki úgy megtetszett, ahogy beszélt, hogy ő apáca lesz. Be is íratkozott, de nemcsak ő, tizenegyen íratkoztak a lányok akkor.

– Abból a faluból ?

– Akkor abból a faluból tizenegy. De nem ment el... – azt hiszem –, kettő visszamaradt, de kilencen elmentek, fel is... be is öltöztek a kilenc lány, kilenc..., el is mentek. És hát bizon édesanyám nem nagyon akarta engedni, hogy nem és nem és nem, de ő nem engedett. Ősszel, mikor kész vót a betakarítás, s persze nem..., mer ez vót nagybőjtbe, vót a misszió, és már úgy tavasz fele kezdenek szólni az asszonyok, fonnak, télen készítik az anyagot, s tavasszal má kezdenek szólni, mikor má nincs olyan nagy hidegek a szobába. És a nővérem is..., nagyon sok szónivaló vót..., oszt hozzáfogott ő... – olyan jól emlékszek –, hogy segítettem, ketten csináltuk, vette, kellett az osztvátán felszedni, felhúzni. És beszédni a nyüstbe, kellett a szálanként adni be, oszt én adtam – úgy nyócéves lehettem, mer mondom, hogy nyócéves vót..., a kilencedik évbe lehet, hogy vótam na –, és ketten csináltuk; de hogy sietett az, de hogy sietett az, mer hogy má húsvét előtt el akar menni, azt mondta, hogy a húsvétot nem éri otthon. Ő úgy szánta el magát. De hogy még azt is fogjam bele, mikor elment a szeretője katonának, hogy az hogy sírta, hogy hogy sírt az [Nevet.], hogy a szeretője elment katonának! És mégis elment apácának!

– Hát akkor nem gondolt rá ?

– Mikor? Mikor elment apácának, hát nem. Mert ha rá gondolt volna, nem ment volna el. Na és elvégezte a szövést, kidobtuk az osztvátát, kitakarított, és egy szombaton – nagyon jól emlékszek – elkészült, egy bőrröndbe tett kevés ruhát, nem sokat, csak amit... aszonta, hogy csak két hétre megyen, avval ámította édesanyámat, aszonta: – Édesanyám, megyek csak két hétig. Ha szeretni fogok, ottmaradok, ha meg nem, hazajövök. Mondom, kevés ruhát vitt. Cipőt, ruhát nem sokat vitt. És elment..., az többet nem jött haza! Oszt üzente haza: – Édesanyám, hozza el a többi

ruhámat is. Megírta, meg... hát mennyi..., tizenhét kilométer Remetétől Szenmiklós, nem messzi van, annyi mint Esztrótul Nagykároly. Pontosan. Mintha Nagykárolyba lenne a zárda – fiókszárda vót. Bizon nem jött az többet haza, szegén édesanyám, annyit síratta, ment hozzá: – Gyere haza, te! Na de oszt a szeretője elment katonának..., mán azelőtt el volt menve, és megírta a szeretőjének, hogy mi a helyzet –, mer vót egy másik kérője, hozzá akarták férjhez adni... a szüleim. És nem akart! Aszonta, neki nem kell! De mennyit kínozták szegint, hogy ez..., nem kell! Egy iparos vót, úri szabó vót..., a faluba sok örmény urak sokan laktak, és úri szabó vót. Úgy hitták..., Szabó Elek vót. És na, hogy adják férjhez, de nem akart, nem ment. Még ki is kapott! Szegén édesanyám úgy elverte seprűvel, hogy menjen férjhez, és menjen ahhoz, ne menjen a zárdába, menjen férjhez na. Nem, nem és nem... Elszánta magát, nem megy férjhez, elment..., és ment szépen édesanyám fel Szenmiklóstra mindig hozzá, de nem jött, nem jött. Mikor leszerelt a szeretője, az is ment, mentek ketten édesanyámmal. Ó, engem otthon hagytak gazdának, ők elmentek. Azt mondták, hogy hazajön, jöjjön haza. Oszt nagy-nagy-nagy vaskapu, nagy vaskapus rács vót a zárda kapuja – de valahogy olyan vasak..., nem olyan egy tábla, hanem be lehetett látni –, oszt édesanyám bement, s hogy híja ki, s mondta, hogy jöjjön ki, de nem vót szabad bemenni, ő nem ment be, nem engedték be. Oszt na... azt mondta a fiú, csak annyit legalább, hogy lássa, csak jöjjön ki az udvarig, hogy legalább lássa, csak jöjjön, hogy legalább lássa! És nem jött ki, félt, hogy jaj... – várj, még akkor nem vót leszerelve teljesen, mert a fegyver nála vót, mer csendőrnek vót, csendőr vót –, és félt, hogy lelövi, mer megmondta, hogy nem. Nem és nem! Menjen, marad az emlék, vót, nincs tovább! És nem, legalább csak még annyit sem tett meg, hogy legalább csak jöjjön ki az udvarra, hogy lássa, hogy még egyszer láthassa! És nem! Na, hazamentek, akkor írtak levelet a főtisztelendő anyának, írták..., írtak a pappal, írtak az esperessel – Szenmiklóson vót esperes –, nem... Na és nem is..., többet oszt nem is..., azt mondta édesanyámnak, hogy hagyjon neki békét. – Hagyjon nekem békémet! Ha nem fogok szeretni, egy év után hazamegyek. – Egy évig haza lehetett menni, nem vót semmi hiba. Nem jött az haza többet soha! Akkor oszt elhozták..., fölött Szatmárra, akkor mán jelöltruhát kapott, fekete ruhát, gyönyörű szép fekete ruhájuk vót – édesanyám vette neki, hogy legyen mibe menjen –, akkor oszt kezdte készíteni édesanyám a staférját, kellett... ki kellett staférozni. Eladott édesapám két ökröt meg egy gyönyörű tehenet két bornyúval. Negyvenötezer lej kóttettek ki. Hát akkor pénz vót, abban az időben három lej vót egy kiló hús, na most képzeld el! És rákóttették..., na mindenkől tizenkettőt kapott. Minden..., zsebkendőtlől, zoknitól, ágyne-mű..., párnahúzat, törülköző, lábtörölő, ami csak kell, mindenkől tizenket-tőt kapott. Paplan..., húzat..., párna..., húzat..., mindenkől..., fehérne-mű..., mindent, mindent. Apácaruhát, jelöltruhát, mindent. Elsőrendű-

nek... mondom, hogy így készítették el. És többet nem jött haza. Na oszt majd még a szeretője csak nem hagyott neki békít. Aszonta, hogy haza fog jönni. Mindig bízott. És akkor abba az időbe mentek Kínába, – ment őt apáca hitoktatásra. És azt írta haza édesanyámnak: – Édesanyám, ha nem hagy nekem békémet, úgy elmegyek, soha híretem se fogja hallani! – Akkor ment Kínába őt apáca. Asszonta, hogy ő is elmegy. Oszt akkor elment édesanyám, oszt megígérte, hogy többet nem fogja bántani. Nem... többet nem szólt semmit, csak ne menjen el. És őerte jöttek el a szüleim Gyergyóból Érmindszentre, eladták az összes földjüket, eladtak mindenöket, elprédálták a sok jószágot, gyönyörű belsőség..., csúrból minden, ami vót; eljöttek Érdmindszentre, megvették az Ady Endre szüleinek a tanyáját, és tönkre mentek. Kellett ott építsenek, oszt késő vót már az idő, meghült édesanyám, ősszel..., novemberbe rakták fel..., még az ablakokat kellett tapasztani, kellett..., meghült, és kapott egy tüdőgyulladást – s akkor nem vót penicil meg ennyi orvos, meg minden, szegény, húzta még két évig, kínlódott úgy betegen –, és meghalt. Még édesapám oszt ilt – az is bánatjába, mer nagyon megbánták, hogy eladták a drága vagyonukat, mindent, eljöttek onnan –, és ő is belehalt. Úgyhogy csak öt évig éltek a szülők. Nahát mi ottmaradtunk öt..., négy gyerek. Dehogy, már a bátyám is meghalt, Dénes meghalt. Katonaságtól halt meg. Leszerelt, Bukarestbe vót egy nagy manőver – kivitték az erdőre, a hátukon negyvennyóc kilós hátzísák, minden a hátukon –, kimentek az erdőre, és nagy..., esett, mindig esett, ősszel novemberbe esett..., esett, oszt vízesen mindig mentek, mentek..., manővereztek. Szegény beteg lett, és ment raportra. S aszonták neki, hogy... egy hét múlva hazamehetsz, leszerelhetsz, s otthon gyógyítsd meg magad! Szegény meghült, be vót lázasodva, s nem kezelték, na aszonták, haza..., s hazajött szegény bizon – s gondolhatod –, tüdőgyulladásban visszamaradt, vissza is maradt örökre, abba bele is halt! Hazajött, hát kezelték Szatmárba csak Lükő Béla doktor úr kezelte szegényt, kötöttünk rá, a szüleim kötöttek rá rengeteget, oszt nem..., nem tudták kigyógyítani a tüdőből, a... tüdőkavernát kapott. Belehalt. Huszonnégy éves korába meghalt. És oszt még akkor élt édesapánk..., édesanyánk meghalt először, utána a bátyám, utána apám, és ezeket én gondoztam, – én akkor más, mikor meghalt édesanyám, tizenhárom éves vótam. Mikor először elment az orvoshoz, felült a szekérre, mán vót még kenyér, de oszt nemsokára kellett sütni, vagy három nap múlva. Na én... szegény édesanyám, olyan beteges, ahogy vót, hát: – Gyere te, nézd meg, mit csinálók! – mindig odahítt maga mellé, hogy lássam, hogy mit csináljak, és kimentem a szekérhez, és annyit kérdeztem, hogy: – Édesanyám, mennyi sót kell tenni, ha kenyeret kell sütni? Egy kenyérre mennyi só kell... Na és osztán elment, na akkor osztán mindjárt kellett süssek...; szegény, nem is gyógyúlt ki ő se, ő is belehalt, hát abba a betegségbe, ő is meghalt. De mondom, novemberben tapasztotta az ablakot, rakták az ajtókat, a másik

évbe..., két évig ő is húzta ezt a betegséget, aztán ő is belehalt, meghalt. Ő a... édesapánk..., hát már vót szép jószág, hogy lejöttek hát na, akkor nehéz vót a szüleimnek..., építkeztek, kellett csinálni házat, istállót, nem vót jószág, akkor vettek két lovat, két gyönyörű lovat vettek, mer kellett dógozni a földet, meg minden...

– Csak egyedüli család volt, aki lejött Székelyföldről?

– Dehogy, tizenhét család jött akkor Mindszentre.

– És miért?

– Hát eladták ott a földet, s jöttek ide.

– De miért?

– Hát mer ott nem terem a búza. Szegén vidék, – habár nem szegén, mer egyébből elég gazdag. Csak ez a búza, kenyér..., hát – ugyi – csak árpa terem, még az is nem mindig sikerül, ha kifagy vagy mit tudom én, az se sikerül, s akkor csak az árpát őrölték, s azt ették, árpakenyeret. De meg aztán legjobban ezek jöttek el, akinek a lánya elment apácának, az a kilenc család..., mind a kilenc eljött, mikor megindultak az én szüleim, a többiek is. Nó, adjuk el, oszt menjünk..., mikor megtudták, hogy az Ady tanyája mán... – az idejött négy család erre a földre, az Ady földjire –, és Erdmindszenten, Kovács Pistának is vót eladó földje, azok is..., oda is ment három vagy négy család, úgy – mondom – hogy Mindszentre jöttek, csak nem pont mind egy helyre, mer hát na, nem vót annyi földje egynek, hogy annyit. Az, hogy négyen vették meg az Ady Endre költő apjának a tanyáját. Az én apám, Bakos Imre, Bakos Samu..., hogyne, csak hárman, nem négyen. Hárman vették meg a... száztíz hód földje vót. S hárman vették meg, és a többiek megin Kovács Pistáék, meg vót... – kinek vót még? – Balázsinak vót..., Balázi Jucinak, Mindszenten földje. Így ni, hát mind Mindszentre jöttek, oda telepedtek le, és oszt na hát – ugyi – mán jó vót a föld, nagyon jó föld vót, és – mondom – vót két jó lova a bátyámnak... – nagy legén vót, dolgoztak..., a kisebbik bátyám is..., dógoztunk..., én is, itt is mán hozzáfogtunk dógozni –, édesanyánk meghalt, de a bátyám majd leszerelt..., hát beteges vót, de azért még két évig dógoztunk; na aztán ő is..., nem is kellett vóna annyit dógozni, kevesebbet, s akkor nem halt vóna meg, sokat is dógoztunk..., és aztán vót mán jószág, a lovakot oszt eladták, mer vettek..., neveltek bornyút, már vót két szép ökör, vót tehén, disznó, nevelt édesapánk malacot, megneveltük, és így ni jószágot, oszt lehetett tartani ott a tanyán drága, amennyit akartál! Vót liba, vót..., minden vót ott..., amikor Édesnéni hazajött, édesanyám már meghalt, oszt én vótam a gazdasszon; dehát vót egy nagy udvar, há annyit..., két nagy koca, malac utána, három bornyú, vót liba, ruca, ó, vagy kétszáz darab majorság, úgymint mikor Édesnéni meglátta, hát: – Erzsike drága! – összekapta a kezit – hát mi van? Nahát úgy vót. Aztán édesapánk beteg lett ő is, mer miért. Mert vót két nagy ökör, a két nagy magyar fajta jószág, nagy hosszú szarvával, – nemtom, láttál-i mán olyat? Olyan nagy szürkék,

vagy fehérek, oszt nagy hosszú szarvukkal, oszt az egyik olyan vad vót, – nagy ökrök vótak, hogy kinn vótak a gulyán, az apácába, kinn arra, Kálás fele –, azt nem lehetett vóna megfogni. Szénát akartak hordani, és nem tudták megfogni a gulyába. Há mit csináljanak? Há vittek hosszú kötelet, – mentek hárman is oda –, gondolták, ha kötéllal körülfogják többet, szóval egy párat, s akkor ott közte meg tudják fogni. Hát szegin édesapám megkapta a szarvát, hozzá közeledett és megkapta a szarvát, dehát az ökrö megrántotta magát, és idecsapott édesapámnak, ide az orrába ni. [Mutatja.] És bent kapott orrvérzést, de befele, úgy hogy kapott oszt polipot, és elgennyesedett, és bement az agyára, és nagyon nagy agy... fejfájása vót, abba halt bele. Na és aztán maradtam csak a bátyámmal. Már Dénes bátyám meghalt, a kisebbik mán ez is akkor nagy vót mán na, apánk is meghalt, édesanyánk is meghalt, azután ketten maradtunk a kisebbik bátyámmal. Na én aztán má én is nagyocska lettem, má mikor meghalt édesanyám, vótam tizenhárom éves. Mikor meghalt a bátyám, vótam tizenöt. Rá két évre halt meg a Dénes bátyám, leszerelt ő is, még két évig élt és meghalt. Akkor ezután meghalt édesapám, azután Ágoston elment katonának, megin a kisebbik bátyám elment katonának, és én... – asziszem – még nem ment vagy mán katona vót. Katona vót, és itthon vót szabadságra, s akkor vót az esküvő. Akkor esküdtünk meg apuval, és...

– És milyen volt mamának a lánysága? Nagylánykora?

– Jaj, hát az nagyon szép vót! Jaj, nagyon szép vót. Olyan szép vót, hogy nem is... nem is lehet kimondani!

– Mi volt szép benne?

– Hát nekem – hogy mondjam – nem olyan nagyon vidám vót, mer nagyon sokat gyászoltam, mer – mondom – először meghalt édesanyám, utána a bátyám, Dénes, utána apám, ezeket mind a betegágyon... – mégjobb, ha azt mondom el, hogy én gondoztam őket –, édesanyámat, feküdt az ágyon, a lábán lett egy nagy... – nemtom, eltört valami gallyat, s megszakadt egy ín, vagy mi lett –, csak egy nagy..., megdagadt a lába is, az orvos ki akarta vágni, s nem engedte, s akkor megtelt. Aszonta, ha nem engedí, hogy kivágja, akkor rakjon rá... lenmagból főztek pogácsát, lenmag lisztből, s azt raktuk rá, és megtelt, és hogy fakadjon ki. De gondold el: tizenhat hétig feküdt az ágyon, amíg kifakadt az a láb! De nagyon nagy fájdalma vót! És én gondoztam, már annyira vót szegínnek, mikor az ágyról le akart szállni, vót egy nő, aki bejárt – még akkor kisebb vótam – takarítani –, ez még Gyergyóba vót –, így a tenyeremet alá dugtuk a sarka alá, oszt szépen hoztam le az ágyból, így ni [Mutatja.], míg lejött, s úgy tudott leszállni az ágyról. De ebből kigyógyult, már fakadt ki neki..., és kitakarodott, és ebből kigyógyult. Azután jöttek el Mindszentre. Azután jöttek el, miután felgyógyult, azután jöttek el. És akkor elmentek erdőlni, édesapámék nem vótak otthon. Az még Gyergyóba vót, Dénes meg édesapám négy szánnal elmentek, elvállaltak valami fát behordani a ditríó

gyárba, Dénes két szánnal..., és elmentek – Katalin napján mentek el –, s négy hét alatt négy másik társukkal – nemtom hány szán ment – behordták a fát. Ditróba hordták az erdőről, a gyergyói erdőből, a remetei erdőről, és négy hét alatt negyvenezer lejt hoztak haza. Olyan jól kerestek, s ezalatt az idő alatt édesanyám..., mer a... be vót mán fakadva úgy-ahogy, de még nemtom, mi vót olyan sok munka, csak nagyon sok dolog vót, szegén édsanyámnak sok dolog maradt..., és mondom, hogy a lábát megerőltette, vagy kificamodott? De nem ficamodás, mer azt mondták, hogy megtört egy ín, megszakadt egy ín, eltört valami gallyat, s megszakadt egy ín, s megtelt neki a lába, s abból kigyógyult, s azután jöttek el Mindszentre. De Mindszent nem sikerült nekik, nem sikerült, mer tönkretették magukat, mer nagyon sokat dógoztak és hamar belehaltak. És oszt maradtunk a család, így lassan elapadtunk..., kihaltak. A kisebbik bátyám mikor meg-nősült, elment vissza Remetére, onnan hozott egy nőt. És annak is nagy családja lett, hét gyerek vót. A Dénes bátyámnak, annak nem vót, meghalt legín korába, és én, én gondoztam őket, a szüleimet..., itt Mindszinten is..., mán ott Gyergyóba kezdtem gondozni, de itt oszt Mindszinten is én gondoztam, édesanyám, bátyám..., édesanyám itt feküdt, és betegágyon vót többet egy évnél. A Dénes úgyszintén, ő is egy évig..., szóval nem hogy mindig ágyon vót, de már utólagosan oszt két-három vagy négy hónapot is ágybeteg vót, ágyban fekvő beteg vót, és édesapám is. Mind a hárman jó hosszú betegek vótak, oszt én gondoztam őket. De mikor édesapám még élt, akkor télen férjhez mentem, akkor esküdtünk meg. A kisebbik bátyám katona vót, és itthon vót szabadságon, s akkor én megesküdtem, mer el vótam nagyon nagyon szánva; hát nagy jószág is vót, apám betegágyon vót, a bátyám katona vót, én egyedül maradtam, oszt hát örültem, hogy..., mer úgy jött, hogy oda jött, hazajött nagytata. Úgyhogy egy évig ott laktunk, ott nálam. És így oszt örültem..., örültem, hogy nem maradtam egyedül. Na de az, hogy meghalt édesapám is, aztán ott vótunk. Nahát gyászoltam, a gyász... letelt a gyász, hát tizennyóc éves koromban mentem..., tizenkilenc vótam már majdnem, mikor mentem legelőször bálba. Addig nem vótam soha táncházba vagy bálba. Há mindig feketébe jártam, fekete ruhába, hogy mindig feketébe jártam. Na mikor letelt a gyász, hát jöttem én is. Még vót két lány ott a tagba, ahol laktunk, mentünk..., hittak engem is, el is vótam mán..., hát templomban jártunk mindig redesen be Mindszentre, minden vasárnap, de akár szentségimádás vagy akármi, mindig mentünk a tagba, s jóba vótunk a falusi lányok, fiúk – mán akkor én is nagyobb vótam –, addig is mindig hittak mindig..., dehát bálba nem mentem. Akkor oszt na, én is megismerkedtem a fiatalság közt jobban. Egyszer oszt vót, egy egyházi bált rendezett a tanítónk, a mi tanítónk, Hard Ferinek hitták, és na hát... de az egyház részire. Úgy csinálták az egyház részire. Oszt kiadta a tanító, hogy gyűtsünk mentül többet. Adott meghívót, hogy akit ismerünk, aki Szenkirály, Daróc..., ott körbe a közsé-

gekbe, akit csak ismerünk, mind hívunk, fiúkat, lányokat, hogy legyenek. Hát úgy is vót. Kúdtünk Esztróra is, kúdtünk Girótra is, kúdtünk Darócra, mindenfelé. Ekkor oszt jött tata, akkor jött ki először Mindszentre, a bálba. De mán akkor én is ismertem egy fiút, nem jártam bálba, de azír egy fiú, na mindig közeledett hozzám, el-eljött, nem egyedül..., mindig jöttek ketten-hárman, de nem csak hozzám, mer a tagba vót még két lány, s akik télen összeültünk kézimunkálni, fonni így esténként. Mára nálam, hónap a másíknál, s oszt így sorba.

– Minden este?

– Minden este mikor ráértünk. Há szombat este nem, se vasárnap. Vasárnap este nem..., de vót, hogy kijöttek a fiúk délután társalogni, de oszt már estére hazamentek. Úgyhogy... na! Akkor oszt..., akkor oszt jött tata először Mindszentre bálba. Vagyis én is mentem először. Jöttek szekérel..., jött tata..., gyönyörű két lova vót, tata, felötözve olyan vót az, mind egy kiskirály! Gyönyörű! Akkor nem volt senkinek olyan a bálba. Gyönyörű bokszcizma, pepita nadrág, sötétkék kabát, gyönyörű fehér ing, kravát, nyakkendővel, gyönyörű asztrahán sapka, barna bőrkabát, olyan vót, mint egy kis királyfi! Oszt mikor bementünk a bálba, jaj, nemulass Erzsike! Há nem is sok lány vót..., na román lányok, meg vótak egy páran református lányok is, de... na. Szóval nagyon nagyon jó bál vót. A Puskás magtár vót egy nagy nagy padlás..., alul padló vót, egy nagy hosszú magtár tele-tele vót.

– Zene?

– Zene, Tasnádról vót zene – hogy is hitták? –, egy lány vót a cimbalmos. Oszt az apja meg a két testvére, egy család vót az egész banda. Csak kettő vót idegen még köztük, de az öreg vót az apja a lánynak, két fiútestvére..., és ő, a lány vót a cimbalmos. Hogy is hitták már – Istenem – a lányt, már nem tudom. Olyan szép lány vót! Te, olyan gyönyörű cigánylány vót, hogy a tanítónk, Hard Feri..., ha le akarta... le akarta venni a pódiumról! [Nevet.] Dehát oszt nem engedte az apja. És vót még egy szép lány, annak hogy is? Somogyi Sanyi vót a... – még az is..., az is..., [Nevet.] az is abba a kis cigánylányba... –, de nem engedte le az apja és... na. Szóval az nagyon jó bál vót, nagyon jól sikerült. Azután oszt nagyon szép fiataltság vót. Hozzánk is jöttek, mi is vasárnap délután elmentünk a faluba, elmentünk sétálni, na. Oszt a tanítónk, az meg oszt nagyon, nagyon..., ő is legín vót még, csak mán idősebb legín vót, de legín vót. És többször oszt csináltak bált. Ez vót karácsonyra, azután vót..., jött újév, akkorára is csináltak, azután vót a fiúk mentek katonának, szóval katonabált csináltak a nagyfiúk, mán akik rukkoltak be, oszt minden bálba ott kellett legyünk, mind jöttek utánunk. Ha nem is akartunk menni, jöttek szánnal utánunk ki a tagba, a tanyára, oszt jöttek utánunk, oszt kellett menni. Oszt a végén nem akartunk mán menni, há majdnem minden héten bál vót, oszt akkor vittük Róza nénit is, Adelárdát.

– Az ki volt ?

– Hát a szomszéd barátnőm, szóval a lány édesanyja, és vittük őket is, mán meguntuk a sok bált, hogy jöjjünk hamarabb haza. De oszt jöttek..., mikor gyalog mentünk oda, mikor... mikor jó idő vót, amikor... de nagyon szép vót. Mondom, ki-kijöttek, jöttek vót... Balázi Miklósnak vót két iker kislánya, az velem egyidős vót a két kislány, velem jártunk iskolába, ott Mindszenten is jártam én iskolába, és azok is úgy szerettek kijönni oda hozzánk. Pláne nyáron, mikor mán így vót földieper, vagy vót gyümölcs, vót oszt szőlőnk, vót gyümölcs, vót ott..., vót ott minden a tagba. Vót egy... egy rét, egy... egy olyan hely, ahol vót gyümölcsfa, meggyfa, mindenféle gyümölcs: szőlő, földieper, szóval minden vót. Oszt jöttek a lányok, fiúk, ó, nagyon jól telt! Há Mindszenten nem vót senkinek, csak nekünk olyan... olyasmi, kinn az Ady tanyán minden vót. Ó, de oszt férjhez ment a nagyobbik barátnőm, aki odavaló vót, az férjhez ment Zilajra, elkerült onnan, akkor én... én vótam az utána való idősebb lány, úgy jött ki, – még vót egy lány, az még egy évvel kisebb vót, mint én –, úgyhogy én is..., nekem mán oszt nehezebb sorsom lett, ahogy nagyobb vótam, a szüleim hogy elhaltak, oszt dógom vót nekem, nem tudtam én olyan nagyon úgy..., mindig kellett nekem sietni haza, meg dógom vót, egyszer aztán tényleg..., hát otthon sok majorság vót, az udvar tele vót, jött egy nagy felleg..., én hogy kinn sétáltunk, kinn vótunk az utcán ott a faluba, oszt ott vótunk többen na, és láttam, jön egy nagy felleg, nem szólok senkinek semmit, kapom magam, oszt gyerünk haza. Vót, hogy négy kotló vót, egy csomó aprócsirkével az udvaron kint, otthagynom őket, oszt – Erzsike, hova mész? Mondom: – Nézd csak, milyen felleg jön! Nem mondtam, hogy megyek. Megyek haza. De egy kilométert kellett... pont egy kilométer vót menni, oszt megyek, sietek, sietek, de sietek de sietek, tanálkozok az úton – nem tom, hol lehetett –, aszondja nekem annak a fiúnak az anyja, aki... na..., aztán aszondja nekem: – Ó, Erzsike, hová szaladsz? Há mondom: – Megyek, mer ni, jön a nagy felleg, oszt otthon egy csomó majorságom. – Ó, Erzsike, maga nem várja meg az én fiamat! Mer fiatal vót, még nem vót katona, hát a másik évbe ment vón katonának. Nem vártam én, hogy ő magyarázzon nekem, én mentem tovább magamnak. Jaj, hát az aztán mindig magyarázott, hogy így, hogy úgy, milyen kislán, meg így meg amúgy, na... Na. De úgy is lett! Úgy is lett, ahogy mondta! Nem is vártam meg, mer férjhez mentem. De oszt az a fiú oszt járt minálunk mindig, bálba is én vótam az első, pha...! De jött is utánunk..., mindig jött utánunk..., Veronkának hitták azt a másik lányt, oszt annak még nem vót úgy olyan közelebb fiú, aztán annak is került másik fiú, [Nevet.] Szabó Béla, és oszt ketten oszt na..., mán... mikor mán komolyabbak kezdtek lenni mán, hogy ők jönnek mán... na. Mi is fogadtuk, hát örültünk, ha kijöttek, legalább télen vót kivel szórakozni... Jöttek is, ott nem vót panasz, jöttek, rendes

fiúk vótak. És... úgy vót, ahogy..., pont úgy vót, hogy az anyja mondta, hogy nem vártam meg.

– Miért?

– Mert oszt férjhez mentem, nem vártam meg ötöt, hogy leszereljen. Berukkolt, de oszt nagyon jó fiú vót, nagyon rendes fiú vót. Hozott az májusfát! Hozta az éjjelizenét! Ó... [Nevet.] Gyönyörű májusfát hozott kétszer, két májusba, kihozta a zenét, ajaj!

– S miért pont tata kellett mamának?

– Hát mer mondom, hogy miér! Há mondom, hogy olyan fiú vót, hogy nem sok vót, aztán ez még fiatal vót, asziszem, el is ment katonának, nem vót otthon, mikor én férjhez mentem. Nem biza. Elment katonának. Míg ő odavót, férjhez mentem tatához. Na, de oszt jött a nehezebb sors! Férjhez mentem, bátyám katona vót, én otthon maradtam még akkor – mondom –, hogy odajött. És egy évig otthon laktunk, míg leszerelt a bátyám, apám meghalt, bátyám katona vót, leszerelt, s akkor... Az édesanyja tatának beteg lett. Tüdőbajba, drága, kilenc nap alatt meghalt! Na oszt akkor ott vót az apósom, Anti katona vót, Lajos katona vót, mer ezek..., majdnem csak egy év vót köztük, még az egyik le se vót szerelve, mán a másik ment katonának. Akkor vót Laci, Pali, apósom, ez már három, öt férfi. Akkor a férjem, tata, apám, a bátyám..., na, képzel el! Fiatalasszon vótam, és vót hét férfi a nyakamon! Ezeknek nekem kellett kenyeret sütni, és enni adni, ruhát mosni. Na, gondold el!

– A többinek nem volt felesége még akkor?

– Nem. Nem, mer Anti, ha leszerelt, elment Bukurestbe dógozni. Lajos úgyszintén, Laci elment inasnak, Pali elment inasnak. Mesterségre. Egyik – Laci vót – festőnek ment, Pali meg lakatos... kovácsnak ment – úgy tudom. S akkor – mondom – nem vótak otthon a háznál, de haza-haza jöttek, mikor hazajöttek, mossad, tarisznyáljad, éppen mint az iskolából jöttek vón. Tiszta ruhát, tarisznyát, hát nem mondom, hogy nem vót mibül. Mer vót mibül. De csinálni kellett! Oszt egy fiatalasszon..., és mikor tizenegy hónapja vót, hogy megesküdtünk, megszületett a te anyukád. Na... most gondold el [Nevet.], tizenegy hónapos, hogy megesküdtünk, és akkor született Terike. Nahát nem mondom, mer vót egy nő, bejárónó vót, segített mosni, a sütéshez nem igen kellett, csak ha beteg vótam, akkor kellett dagasztani, akkor segített sütni, de egyébre..., vagy ha szénahordás vót, vagy búzát hordtak na, akkor sokat kellett főzni, hát akkor jött segíteni. Hát na. Úgyhogy nem vót rossz, csak azír mégse..., jó se vót. Gondold el, hogy olyan nagy családba bekerülni! Hát nehéz vót, az biztos. Nehéz sors vót azután. Na Terike ilt. A következő gyerek meghalt. A harmadik vót Mártuska. Nénye. Na ő is megmaradt. De akkor már kiütött a háború. Harmincyoleba. Harminchatba, harminchatba született édes..., harminchatba esküdtünk. Hát igen, januárba esküdtünk, februárba esküdtünk, február tizenegyedikén. Akkor mán másik januárba, január negye-

dikén megszületett anyuka. Na, úgyhogy mán oszt rá megint második évben született mégegy, azután az meghalt, s akkor még hamarabb lett Mártuska. S azután a következő..., akkor mán jött a háború. S akkor nem vót se cukor, se orvos, se..., nem vót semmi, ó... Akkor olyan világ vót, olyan semmi világ, és akkor mán mondom, hogy akkor oszt a következő gyerekek mind meg... négy halt meg egymás után. Három. Három halt meg egymás után. Mind... nyáron, mikor a legnagyobb meleg vót, kánikula, mindig június, július, júli... akkor születtek. És nem vót szülőotthon, ott-hon vót a szülés, és bábák vótak, szóval így vót.

– A házba?

– Már otthon a házba, Esztrón, igen, és szóval ez nagyon nehéz sors vót ez a..., nagyon nagyon nehéz. De oszt úgy nagy nehezen hát... nem mondom, hogy Édesnénike nem segített, ő is, mikor tudott, segített elég sokat. Aztán jött a háború, vót a nagy deportálás, hát mi szerencsére, hogy Esztrón vótunk, Esztró román község vót, onnan nem deportáltak senkit, megmaradtunk, úgyhogy az nagy szerencse vót! Így oszt maradtam örökre, mer olyan szándékkal mentem én Esztróra férjhez, hogy nem maradunk ott. Azt mondta tata, hogy ahova akarsz, eladjuk a földet, vagy amit kell..., szóval nem maradunk Esztrón, na. Másképp nem, nem mentem vóna hozzá férjhez!

– Miért?

– Hát azért! Az a kis nyomorult falu, Esztró, na most képzeld, látod most is milyen nehéz oda bemenni, na! És látod, hogy ott maradtam örökre! Örökre ottmaradtam! Pedig még nem is akartam odamenni, hogy oda menjek férjhez, mégis ottmaradtam. Hát aztán..., hol hagytam? Már elfelejtettem, mit akartam mondani.

– A háború.

– Ja, igen, jött a nagy háború. Akkor oszt, ó, jöttek az oroszok, bújkáltunk az oroszok elől.

– Hol?

– A határon, összevissza, a rúdasokba, a szénába elbújtunk. Mikor mán Terike meg Mártuska megvótak. Mártuska vót hároméves, Terike ötéves, na..., két gyerekkel, kimentem a határba, belefektettem őket a szénaboglyába, betakartam, akkor elmentem, hogy lássam, hogy mi van, hogy elmentek-e? Nem álltak a faluba, csak, na. Míg átment a front, addig na. Hát tatát meg elvitték, mer bíró vót magyar ér alatt, és na, amúgy is ő olyan jártas ember vót, tudott mindent, és hogy jöttek a bíróhoz, hát hova mentek – ő vót a bíró –, hogy mutassa meg az utat, Margitta fele akartak menni, jönni. De úgy vezesse el, hogy nem az úton, csak mellékutakon. Hogy ne találkozzanak senkivel. Hát neki el kellett jönni, el is jött velük. Feltették a biciklire, vagy motor vót, vagy mi vót, aztán jött velük.. Hát aztán tata tudta az utat, nem hogy nem tudta, mer tudta az utat. El is hozta, de mán közeledett a front, és Margitta..., mikor mán közeledtek a Mar-

gittához, ott vótak a falu mellett, letették, és na, eriggy haza! Hát ő persze, hogy tudta az útat, éjcaka jött. De azt mondta, sokszor hason csúszott, mán szóltak a fegyverek, és a puszkagolyók csak úgy visítotak, mert a németek ott vótak a kismajtényi szőlónél, oszt vót ott..., Kismajténynek van ott egy nagy szőlője, egy nagy domb, s ott fák, gyümölcsfa, minden tele..., s ott vótak a németek, s innen a román katonacsapat odalöttek; na dehát nem kicsi Szatmártól Károly, vagy egész Margittáig itt ez a vonal végig tele vót katonasággal, és löttek arrafele. [Mutatja.] Na tata oszt jött haza..., árokba csúszkálva, hason, ahogy tudott. Csakhogy reggelre hazajött szegén, hazaérkezett. De én szegény fejem, mikor otthun vótam, hát egy nagy... – egy nyárikonyha ott vót hátul, a hátsó részt ismered te, ott vótunk nyáron, vót egy nagy rakott spór, ott főztünk nyáron, ott vót minden, fel lehetett rakni nagy fazakakat a spórra – nyissák a kaput, oszt jön egy nagy stráf, két nagy lúval, jönnek be az udvarra, katonák. A szakácsok. Ott ment át a front, és hát... főzni, főzni a tiszteteknek, akartak főzni. Én meg sütöttem. Akkor tettem be..., de már be vót a kenyér a kemencébe, öt nagy kenyér vót a kemencébe, a nagy tíz kilós kenyerek, vagy öt kiló nagy kenyerek, házikenyererek, és akkor vettem ki, a lepén a kezemben vót, kis lepén, hallom, hogy nyissák a kaput, hát a lepén a kezembe, kijöttem az udvarra, hogy nézzem, hogy ki jön. Megijedtem, jaj, Istenem! Hogy megláták a katonák a kezembe a lepént, a kenyeret, hát, hogy adjam oda! Hogy törjem széjjel, és hát még meleg vót, hát én fogtam, kitörtem, oszt oda..., négyen vótak, négyfele törtem, a négy katona meg is ették rögtön. Na jöttek, oszt pakolnak lefele, lisztet nagy... két nagy disznó, széjjel vótak vágva, de nagy disznók, olyan, mint az az izé..., nagy nagy disznók, ketté vót hasadva a nagy disznó. A stráfról veszik lefele, dobják, vonják, csinálják, hát látták, mer ők széjjelnéztek, hogy van-e nagy spór, hogy tudjanak főzni, minden..., látták, hogy van, na..., vót nagy asztal minden, gyerünk, hozzáfogtak rögtön főzni. Darálták a húst, töltöttük a káposztát, főztünk két nagy..., nem kettő, hanem mit tudom én..., olyan nagy... – hogy mondjam – vājlingba. Nem fazékba, vājlingok, az vót nekik, négy nagy vājling vót, de nagyok. Oszt daráltak ott egy csomó húst. Ahogy kivettem az öt kenyeret a kemencéből, mán mire két óra hossza alatt kész vót a tötöttkáposzta. Gondold el..., nem főzték meg mindet, csak kettőt, kettőt hagytak, vitték magukkal úgy. Mikor kivettem az öt kenyeret, fel a szekérre. Meg se kóstoltam! Fel a szekérre, mán két edén káposzta meg vót főve, feltették azt is, vitték a... vitték a tisztetek után a katonák a tiszteteknek ki a frontra. Na oszt ők is oszt mentek. Daráltak egy csomó húst, azt elkészítették, aszonták, az lesz a vacsora. Elkészítve, mind a kolbászhúst. Fokhagymával feldagasztva szépen elé nagy-nagy vājlinggal, oszt kenyeret, meg azt a nyershúst fel..., mindent fel a szekérre, oszt mentek, me ment a front, oszt mentek ők is, mentek utánuk.

– De ezek milyen katonák voltak?

– Román katonák, román katonák. De akkor én még nem tudtam románul, az vót a baj! Sírtam. Féltem. Há gondolhatod! Nem tudtam románul. No de oszt mindnyán hazaérkezett..., még ott vótak, mikor hazajött tata, hazaérkezett. Úgy tíz óra tájt lehetett. Szegin valahun megpihent, mer egész íjszaka csúszkált, mászkált, térdelt össze-vissza, oszt asszem, valahun ott megpihent, oszt jött haza. Úgy örültem én, hogy hazajött. Ő tudott jól románul, ó, nem vót mán akkó baj. De sírtam, jaj, már nem akartam vóna, hogy aszontam..., hát hogy..., hát mit csináljak, mikó bejöttek, oszt aszonták, hogy nem akarom. Nem tűröm, nem..., így oszt mentem, oszt hívtam, hívtam a szomszédokat, hogy ni, hát nem hogy nem akarom, mer nem..., egyedül vagyok, és nincs itthon az uram, meg na. Na oszt nem vót baj, mer oszt aszonták, ne féljek semmit, nem kell én segísek semmit, csináljak se semmit, csak egy húsdarálót kértek. Vót nekik egy, de hogy hogy hamarabb daráljanak, odaadtam, el is vitték, a húsdaráló vót, egy nagy tízes gépem vót, el is vitték. Na mondom, én nem bánom, csak menjetek el. [Nebet.] Aztán örültem, hogy elmentek, jaj, de örültem. Jaj, Istenem, Istenem! Na osztán elmúlt a háború. Akkor oszt csend lett, jó vót, megpihentünk. Nyugalom lett. Örültünk, hogy elmúlt a háború..., nem vót semmi baj, csak osztán... Telt-múlt az idő, ezerkilencszáz... vót, akkor jött az ősz, ez vót még augusztus..., szeptember...? Szeptemberbe, akkor szeptember..., október..., jött egy nagyon esős idő, olyan esős idő, sár lett, csúnya idő. Drága lelkem, egy éjszaka minket kiraboltak! Ott vótunk benn a házba, drága, kiszedték az első szobából minden ruhámat!

– A szobából bentről?
– Bentről, fenn az első szobából.
– S nem tetszettek hallani?
– Hát hallottuk, tata akkor jött haza, Szatmáron vót a vásáron, és hazajött, későn érkezett haza, tíz óraker, s kicsit pityus is vót, fáradt is vót, esett, vízes, sáros..., és na, én is a gyerekekkel vártam, mindig vártam a vacsorával, meg hogy na, hogy jőjön, s hazajött, megvacsorázott, le is fekiúdt. Így én maradtam, a lovaknak én adtam ennőket, meg megittattam, de ő lefeküdt. Gyerekek aludtak, hát én is lefeküdtem, mire mán megittattam a lovakat, lefeküdtem. És majd éjszaka ott aludtunk, még akkor a konyhába vót ágy, s a gyerekeknek vót egy kisebb ágy ott, és azon vótak... Hogyne, Terike mán akkor iskolába járt Szatmáron, csak Mártuska vót otthon egyedül. Meg a fiú, Laci, még akkor katona, na izé..., nem vót megnősülve. Az öccse..., és... én is elaludtam, majd egyszer felébredtem, olyan csörömpölést hallottam, mind a..., vót hat nagy macskánk, de rengeteg patkán is vót akkor. Úgy jártak a patkánok a padon, a málét úgy zörgették, hogy macskák, hogy ugráltak utánok, hallom a nagy dörömbölést... Fölébredt tata is: – Mi – aszondja – mi dörömböl? – Ő – mondom –, a macskák a padláson. Oszt ennyi maradt. Macskák a padláson. De sze-

rencse, hogy nem ment ki, mer egy vasvilla, meg egy olyan szénahorog, mivel a szénát húzták a kazlakból, olyan vashorog, oda vót állítva az ajtóba kint. Ha kiment vón, biztos ott főbe verték vón. És oszt visszaaludtunk. Reggel oszt..., ez szerdán este vót. Csütörtökön reggel akarok menni, mer akkor nagytakarítást csin..., nagymosás vót, padláson vót kiterítve a ágyneműm, minden. Kézimunkák, ez-az, sokminden. És akkor lehoztam a padlásról, és odalöktem az első szobába az asztalra. Így a vállamról, hoztam kétszer, odalöktem az asztalra. Nem is vót..., csak úgy odalöktem. Drága, egy fityinget se hagytak! Se az ágyba. Paplan, párna, két nagy dunha, kender vót feldógozva, oda fel vót rakva a szekrén tetejére, két szekrénnek a tetejire, feldógozva kender, csak fonni kellett. A szekrénből na, mindenféle ott..., abrosz, kendő, mindent. Fehérnemű, az én..., másik szekrénből a tata ruhája, a bokszcsizma, az én lábbelim, a fiúnak a ruhája, szóval na..., hát... tele vót. Mindent kivittek drága! Mindent... Mindent úgy elvittek, drága, nem maradt. Lent vótak, leesett az ablakon, ahun adták ki, de orgazda vót, mer, ahogy mi nagyon elaludtunk, hát tata nem szokta bezárni az ajtót soha, olyan szokása vót, mit zárjon be? Kinek? Mi elől zárjon be? Mer ő többször kiment a lovakhoz az istállóba, s nem szeretete, hogy mindig nyitogassa az ajtót. Há biztosan be..., míg apu..., mer éjszaka kiment, míg ő az istállóba vót, addig ő bejöhethet, oszt biztos tudta a járást, máskülönben azt nem tudta megcsinálni, bement szépen bement, kinyitotta az ablakot, s az ablakon keresztül adta kifelé a ruhát. Ez tudta a járást. Azér. De nemcsak éntülem, még három házat raboltak akkor ott a faluba. Ugyanígy. És egy lábravaló a fiúé vót, vagy a tatáé, leesett az ablak mellett, ahogy adta ki, leesett belőre. Te, a függönyöket az ablakról leszedték, csak egy függöny maradt! Olyan gyönyörű szőtt függöny, mint ahogy te mondd, kézimunkált. Na ebbe nem vót csipke kötve, de azok a csíkok, olyan gyönyörűen csíkosak voltak. Nem vótak benne azok a csipkék, de szöve vót bele a csipke. Négy csík vót a függönyökbe, én szőttem. És elvittek kettőt, csak egy maradt. Három ablak vót, akkor még nem vót így a ház, más..., hosszú ház vót. Az első szobán vót három ablak, s a két első ablakról le..., az első ablaknál, ami az udvar fele vót, ott az maradt, a többi elvitték. De drága, az, ami vót ott, azt nem tudták ők elvinni hátan, ha ötven vótak, még, akkor se! Annak szekér kellett! Azok szekérré pakolták, s úgy vitték el. Mondom, csak a kenderbe..., ezer tő kender vót, gyönyörűen feldógozva, csak kellett... kellett fonni. Mán az a selyem kender, amit lehetett fonni. Akkor lábbeli, csizma, nekem..., ó, hát csak nekem, annyi vót lánykori lábbelim, vót vagy hét vagy nyóc pár! Csak cipő, egészcipő, csizma, csak..., akkor a tatának, akkor a fiúnak bokszcsizmát, cipők, nem is..., nem is jó magyarázni! Nem is jó elmondani!

– És mi lett azzal?

– Há mi? Megmaradtunk, én egy rövidujjú kis vászon piros ruhába, mer magyar ér alatt nem lehetett ruhát kapni, oszt festettünk a festőbe,

vót ez a jó finom szőtt pamutos vászon, vittük a festőbe, oszt megfestették, úgyhogy nem hagytuk, akkor varrtunk belőle ruhát, s viseltük otthon háziruhának. És avval maradtam. Mondom, mer akkor nap mosás vagy mindenféle..., takarításba, hát otthon háziruha vót. És avval maradtam. Több semmi nem maradt!

– S akkor?

– Akkor... Édesnénike meghallotta, hogy kiraboltak, hozott ezt is, azt is, oszt hazajött, oszt hozott csak...

– Hozott a zárdából ruhát?

– Hát én... biztosan vagy az övéből, amit... hát – ugye – ha mindig bementek, mit bevittek, hát amikor apácaruhát kaptak, akkor azt rakták magazinba, aztán hozott vagy két ruhát, meg mit tudom én, mit hozott. Egy párnát, egyebet nem is hozott. Az két ruhát hozott nekem, csak annyi vót az egész. Csak az övéből vót mind, ő tartotta emlékebe. Még most is jó az ő ruhája nekem. Oszt mondom..., mer felvettem magamra, oszt jó vót, hát nem..., oszt vettem aztán, hát vót jószág, eladtuk, oszt vettem, oszt duplét, meg na. Mit lehetett kapni. Nem nagyon lehetett akkor venni ruhát, de hoztak ide a cigányok, most is árulnak így a cigányok, ilyen ruhákat, vettem, megvarrattam, vót suszter, csináltattunk cipőt, csizmát. Tatának se maradt semmi. Ami rajta vót tatán a ruhája, az maradt. Gyönyörű szürke ruhát, akkor csináltattuk, meg nekem egy gyönyörű fekete kabát, asztrahán gallérral, olyan vitézkötés is – magyar bíróné vótam abba az időbe –, vitézkötéses zsinórral csináltatva, hó! [Nevet.]

– S az miben nyilvánult meg, hogy mamáék voltak a bíróék?

– Hát semmibe. Nem bántott senki, mi se bántottunk senkit, hiába, itt román község vót, senkit, senkit egy fél ujjal nem bántott senki! Akármilyen baj vót, az uram elsimított minden bajt, úgyhogy senkit egy fél ujjal nem bántottak. Akámi vót. Senkit. Viszont, mikor elmentek a magyarok, nekünk se lett semmi bántódásunk. Senki nem bántott minket. Hát a mai napig se. Én ott vagyok, ötvenhét esztendeje, hogy Esztrón lakok, drága, még senkitől nem hallottam, hogy „tu e^oti ungur, or tu e^oti...” így-úgy, de a gyerekek se! Ott nőttek fel a gyerekek, azért tudnak olyan jól románul, oszt jó..., még most is szeretik. Gyuszika* is odamegy, mindenki: Gyuszika, Gyuszika, Gyuszika, ó, úgy szeretik, ölelik, csókolják, gyere, igyunk, viszik a korcsmába, úgy szeretik, hogy csuda! Mondom, senkit nem bántottak! Senkit akkor se, de minket se bánt senki, soha. Senki. Mai napig se! Én is ott vagyok egyedül egy nagy házban, oszt egyedül lakok benne, oszt senki nem bántott. De igaz, hogy nincs is benne semmi most, ami jó vót, azt elosztottam, odaadtam, meg na, nincs, üres a ház, csak a bútor van, nincs is mír vágyjon oda valaki, hogy kitörje vagy betörje. Énvelem meg hát mit csinálnak egy öregasszonnyal, minek jöjjenek? Nem jön senki

* K. E. gyermeke.

felém se! Ülhetek ott nyugodtan, alhatok nyugodtan, semmi baj. [Nevet.] Amit kapok a földír, most is benn van a szövethuzatba a föld, és amit adnak, abból élek. Nyugdíjam csak két... ezer lej vót, most meg... – azután vót kettő –, most meg, amikor eljöttem, háromezer lejt kaptam. A vót az első. Annyi nyugdíjam van. Na. Kollektívbe..., az urammal együtt, úgyhogy vót még ezer normánk is; mi... nálam az udvaron, nálunk kezdődött a kollektív, meg a kománknál, odagyűjtötték a jószágot, nálunk is vót huszonhárom darab, a kománknál is vót vagy húsz-huszonöt, há vót nagy istálló, meg csűr, begyűjtötték, oszt amíg építettek karámot, meg istállót, addig ott vót nálunk, mi fejtük a teheneket, én is fejtem, az uram is.

– Az összest?

– Hát mi is fejtünk huszonkettőt. Ketten tatával. Nahát nem vót mind egyszerre fejős, vót amék na, nem vót csak nyóc, meg tíz vagy tizenkettő, vagy öt, vagy mikor mennyi vót fejős. Na. Ahogy ellettek, mi gondoztuk, hogy ellett, mi gondoztuk a bornyúkat, a na..., mi vigyáztuk két és fél évig. Mír fáj most is a karom nekem is a fejtől, mai napig is fáj, tatának is úgy fáj a keze, ha... mikor meghalt is fáj a keze a sok fejtől! Dehát osztán mit csináltunk vón! Nem vót egyéb, mihe fogni, tata... oszt... fejtük és vigyáztuk a jószágot is, nálunk jöttek este, az uram reggel, amikor megfejtük, kész vót a fejés, kiengedték őket, és megreggelizett, tettem a tarisznyát, oszt engedték a jószágot, oszt mentek ketten a komával, ő is..., mi is, ketten mentek, vigyázták a kollektív jószágát, nyócvanöt, mit tudom én, hány darab vót, de csak fejős tehén.

– Mikortól volt ez?

– Most, mikor vót a..., most a háború vót, most negyvenöt, negyvenöt után. Most negyvenöt után. Úgyhogy akkor ez vót tavasszal, kezdődött tavasszal, hatvanba, hatvanba kezdődött a kollektív. Vagy hatvanegybe? Hatvanba na. És akkor tavasszal összegyűjtötték a jószágot, oszt mondom, a két udvaron istállóba, csűrbe, két udvaron vótak, mi vigyáztuk, fejtük, gondoztam, bornyút, mindent, mikor reggel megreggeliztek, engedték a jószágot kifelé. S mentek, ketten vigyázták. Este, mikor jöttek, kötöttük, én is mint ott egy, kint a jószág közt kellett lenni állandóan. Normáztak. Normát kaptunk, nem kaptunk semmit, csak normát. Hát még akkor na, vót még egy kicsi, vót mit enni, úgyhogy nem vót hiba, csak aztán... na, oszt kaptunk, oszt ősszel hát adtak osztalékot, adtak három mázsa búzát, három kila búzát egy normáért. Vót norma elég szépen, vót ezer normájok. Szóval egy napra adtak, egy..., két és fél normát, vagy három, három normát kaptak – asziszem – egy napra, egyik. Hát – ugyi – há vót szépen normájuk na.

– Mi az a norma?

– Há az vót a napszám. A fizetés. Felírták, adtak három normát egy napra, oszt fel vót jegyezve minden nap. Megkezdték elsejin, oszt minden napra fel vót jegyezve három norma. Ha megellett a tehén, azt gondolni

kellett, azér is járt egy bornyúért három norma, ha fejtük, azér is külön megin norma, úgyhogy összegyűlt a norma, vót, vót, kaptunk ősszel szépen, kaptunk harminc mázsa búzát és tengerit, oszt megint kaptunk több száz zsák..., má tele vót a padlás. Málével is, búzánk is vót elég, úgyhogy nem sajnáltuk egy cseppet se, hogy kollektív lett. Nem vót baj. Mondom, kaptunk, tudtunk tartani disznót, majorságot, tehenet, nekünk is vót... már akkor is vót fejőstehenünk, nem sajnáltuk egy cseppet se, hogy kollektív lett. És ez vót na, két vagy négy-öt évig, hat évig, nemtom, míg osztán tata beteg lett, vagy öt évig betegeskedett, mindig a kórházba, megin hazajött, megin, oszt én jártam egyedül, oszt normáztam, azután oszt kezdtünk..., jöttek, hogy adjam be a falu tejét, mer itt szedték a tejet, ha eljöttek utána, akkor én felvállaltam, a tejet szedtem, tata meg hordta. El kellett vinni mit tudom én, Szenmiklóstra, vagy Nagymajtényig vitte? Mer vót ló tatának, vót ökör. Egyszer vett egy rossz lovat! Olyan egy rossz lovat vett, hogy szégyeltem a szekérre felülni, mer a kollektívbe elvittek két lovat, csikót, tehenet, mind..., szekeret, ostort, még az ostort is, tán az... csak az ostort hozta, ekét, berenát, mind a kollektívbe, mindent bevitték..., mindent, mindent, mindent! Felpakolt a szekérre gé... – hogy mondjam – egy vetőgépet, ekét, berenát, felpakolt a szekérre, oszt kihajtott oda a kollektív udvarára, a legelőn építettek egy nagy istállót, oszt ott vót a kollektív, oszt odavitt mindent, oszt ottmaradt minden. Csak az ostorral jött haza.

– És nem sírtak az emberek?

– Hát hogy sírjanak, hát mit csináljanak? Hát hiába sírtak, nem vót mit tenni, oda kellett adni! Odaadtuk. Na, és mondom, aztán ősszel, mer nekünk még maradt – asziszem – maradt egy tehen, meg egy kis üsző, és ősszel oszt vót az osztalék, kaptunk szépen terményt. Disznónk vót, liba vót, úgyhogy amit enni vót, gondot letettük, hát nehéz vót az... a percceptorok nem hagytak a házba béküinköt, olyan nagy adó vót, hogy nem tudtuk mán mit csinálni, hogy... hogy... hogy... borzasztó vót! Oszt még vót egy csomó adósság is, maradt, mikor odakerültem, nagy családja vót apósomnak, oszt az a nehéz család, öt fiúgyermek, oszt neveld föl, azt öltöztessed, és inasok..., iskoláztassad, minden! Akkor szegin azt se tudta, hogy ki lábán, mék lábán álljon az is. Oszt felvett..., nem tudta az adóját fizetni, maradt egy csomó adósság, huszonkilencezer lej adósság, csak adóhátrálékja vót. Akkor... ahol csizmát csináltatott, csináltatták hitelbe, majd kifizeti, elment a bótba, adták a zsidók a ruhát hitelbe, nem kellett pénz, majd kifizeti, oszt így ni. Úgyhogy vót adósság, egy csomó adósság vót. Ki kellett azt is fizetni. De oszt én mikor odakerültem, hazulról vót nekem, mit vinni, vót szép terményem, vót lóhermag, takarmány, búzám, több búzám vót nekem, mint nekik, annyi vót otthun! Nekem több vót, amit odavittem! Akkor tengeri, akkor krumpli, akkor vót nyári krumpli, ilyen májusi krumpli, szedtük, vittük a piacra, dinnyét raktak, káposztát

raktak, úgyhogy szorgalmas, munkás emberek vótak a család is, csakhát nagy vót a család, oszt kihalt az anyjok, nem vót ki, aki gondozza őket, oszt... szóval nehéz, nehéz sors..., [Nevet.] nekem vót a legnehezebb, az biztos. Aztán oszt lassan, lassan felvergődtünk, mindent kifizettünk, és én is résztvettem belőle, minden rosszból, és mégis – hál Istennek – csak itt vagyok. Elértem már a hetvennyóc évet, még itt vagyok [Nevet.], há mit csináljunk.

– S hogy volt a lóval?

– Ja, igen. Vett... te, olyan rossz vót szegin, tele vót a háta sebbel! Szürke. Annak vót az a szép csikója, amikor elmentünk gyűteni, emlékszel rá? Mikor ette a cukrot a csikó, annak vót az a szép csikója, dehát olyan csúnya vót, te, hogy szégyeltem a szekérre felülni, három napig nem ültem föl a szekérre! De oszt láttam, hogy már..., de nem ment szegin, alig bírta a szekeret üressen, alig bírt menni, de oszt tata tudod, hogy milyen nagyon szerette a lovat, az vót a mindene, minden jószágot szeretett, de a lovat imádta. Aztán vigyázta, adott neki abrakot, öreg vót, darát adott neki, oszt jó takarmányt, amit meg tudott enni a lú. És megjavította, úgyhogy amikor egy hétig nálunk vót, már tudta húzni a szekeret. [Nevet.] Szegin tata, onnan a kert alól – nem tudom, mit rakott a szekérre – oszt át akart jönni ott az árkon, – tudod, van ott az az átjáró –, és megragadt a szekér, nem tudta kihúzni az árokból. Pedig nem mély árok vót, mer mondom, lehetett menni gyalog is át rajta, nem kellett ugrani, és nem tudta kihúzni a szekeret, oszt mentem én is, jött a szomszéd is, oszt toszítottuk a szekeret, oszt úgy oszt kihúzta szegin ló a szekeret, olyan gyenge vót. De tata, hogy olyan jó ismeret..., szóval ismerte a jószágot nagyon, s a lovat is ismerte, pláne a lovat, nagyon értett a lovakhoz, megvizsgálta, s megnézte, s jó faj vót, s ellős vót a lú méghozzá, és megvette. De mikor ment a vásárra te, nem adtam pénzt neki! Aszontam, hogy valami dögöt ide nekem ne hozz! Hétszáz lej vót nála, ez olyan pénze vót, hogy én nem is tudtam. Elment a vásárra Szatmárra, s ott mikor megtanálta ezt a lovat, hát ott vót egy Hagymás nevezetű ismerőse, és há nahát ezeregyszázötven lejért vette a lovat. És kirt attól te, aszondja: – Megveszem, adjál mer én megveszem, meg akarom venni ezt a lovat! – Ó, Józsi bácsi, ne vigye oda, mer Erzsi néni elzavarja magát vele! – De – aszondja – megveszem! Add ide! Aszondja: – Nem adok Józsi bácsi, mer Erzsi néni haragudni fog! – De add ide, te! Ha hazamegyek, rögtön visszaadom, mer van otthun pénz! Mer – aszondja – nem akart adni pénzt. Na hát nem is..., így is vót, én nem akartam adni, hát meg is vette. Mikor hazahozta, ó, te! Na dehát tényleg jött oszt avval az emberrel vissza, kellett fizetni amit... adni a pénzt annak a..., négyszázötven lejt kellett adjak neki. – Nahát – aszondja – add ide a pénzt! Na odaadtam neki. Na, ottmaradt a lú. Akkor mondom, olyan gyenge vót a lú, hogy szégyeltem felülni a szekérre. Na de oszt megjavult. Mikor egy hónapig nálunk vót,

vagy még tovább is, mán a lú jól vót, feljavult, megerősödött, kivállalta a tejet. Mondom, jöttek a faluból a tejet, hogy szedjük a tejet, hordjuk be, és én szedtem a tejet, és ő hordta. Minden reggel ment a..., befogta, vót egy..., vett egy kis két kerekű sarétát, tata olyan..., mindent kikutatott, mindent ki-kitanált, de nem is vette, hanem kapta egy ismerősitül, Nagymajténybul, Jenőtül. Adott neki, odaadta neki a talpigát: - Eriggy, bódogulj vele! Oszt avval hordta a tejet majdnem egy évig, ingyen, ingyen kapta neki is..., oszt megvette kétezer lejért oszt megvette tülle. Szedtem minden reggel a tejet, hat évig én szedtem a tejet, és ő hordta. De oszt szegén nem tudom, mit csinált, mit nem csinált, egyszer beteg lett. Beborult egyszer egy nagy gödörbe, ott kinn a temetőnél vályogot vetettek, olyan nagy gödrök vótak, oszt nagyon sötét vót má ősszel, olyan csúnya idő vót, oszt nem látta, vagy eltévedt, vagy jött, mikor jött vagy mikor ment, nem tudom. A kantákkal együtt oda beborult, oszt megütötte magát nagyon, mindig fájt neki, vagy öt vagy hat évig mindig sínylődött. Menyit járt ide – emlékszel, te is, mikor mindig idejött tata –, oszt ment a kórházba, ebbe oszt szegíny bele is halt, addig sínylődött, hogy meghalt. Az a rossz lú ellette... ellős vót. De tata aztán... az a csikó, amit akkor ellett, az nem vót olyan szép, mer nem vót jó ménnel fedeztetve. Nem vót szép csikó. Oszt elvitte tata más ménhez, mer lipicai faj vót, jó fajló, anyakanca vót, csak nagyon öreg vót. Meg rossz szegén. Te, mikor mégegyszer ellett azt a gyönyörű csikót, – asziszem az vót. Vagy még azután? Három csikót hagyott az nekünk, három vagy négyet is, az a rossz lú! És abból milyen lovakat, emlékszel? Abból milyen lovakat nevelt abból tata! Gyönyörű lovakat, olyan, hogy híre vót! Oszt Simonka, az állatorvosunk, az nem tudott elmenni soha a kapunkba az utcán, hogy be ne jőjjön, hogy meg ne nézze a lovakat! Mindig... ahányszor... még mai napig is, ha lát, mikor ott van, Kiss néni hogy van? Jó napot! Hogy érzi magát? Bírja még? Megvan? Hogy van? Nem beteg? Mindig, most is. Mindig, mindig! Mindig visszaemlékszik, még a felesége is! Most a nyáron is jött a faluba, mer az is valami ott a mezőgazdaságnál, és ült a lócán, oszt odaültem mellé. Oszt jó, Kiss néni! Kiss bácsinak a felesége? Igen. Aki azokat a szép lovakat nevelte? [Nevet.] Mondom igen, igen. Na oszt hogy jártam Simonkával is! Az állatorvossal. Vót egy nagyon szép kisbornyút ellett a tehenem. És ki vót kötve a kert alatt, a gypűjén a bornyú. Mán nem olyan fiatal, olyan evett a bornyú, tudott gypelní. Ki vót kötve kötélre. Jött egy nagy eső, s nem hoztam be. Hát mondom, nem árt annak! De olyan hideg jégeső vót, csúnya hideg eső. És a bornyú beteg lett. Deglett szegén. Nem evett, ment a gyomra, nem tudtam, hiába adtam ezt is, azt is próbáltam vele így háziilag gyógyítani, nem. Hát egyszer – mondom – én elhozom, úgy szerettem, kis bikabornyú vót, de nagyon szép kis bikabornyú vót, hívom Simonkát. Há mondom, jőjjön, doktor úr, me van egy szép kisbornyúm. Nem szeretném levágni. – Nahát – aszondja –, hát milyen bornyú lehet az, hogy any-

nyira sajnálja? – Hát sajnálom. Szeretném megnevelni, me nagyon szép. Oszt mikor meglátta: – Ó, hát mit sajnál ezen? Aszonta, vágjam le a nyakát! – Na de mondom, doktor úr, nem lehetne meggyógyítani valahogy? – Hát nem érdemes erre kőteni! Aszonta. De... hát nem kell kőteni, vót nekem valami mit tudom én, valami penicilin, vagy ilyesvalami, olyan sárga por, nemtom, mi, hogy híjják, mi vót, mit nem, csak két kis üveg, két kis olyan üveg vót, és mutatom a doktor úrnak: – Doktor úr, tessék ezt megnézni! Ha én ezt odaadnám a bornyúnak, nem gyógyulna meg? Nézi az orvos: – Dehogynem. Na – aszondja – de ki fogja beadni? – Há – mondom – van itt egy férfi, aki... Tényleg vót egy férfi, aki be tudta adni. – Na menjen, híja ide! Megyek – mondom –, nem lakott messze. Odahívom, megmagyarázta neki, hogy mit csináljon vele, hogy vegyítse fel, és hogy adja be, hányszor és óránként, és hogy adja be, aszonta, hogy többet ér az az orvosság, mint a bornyú, aszonta az orvos. Hát nahát nem vót baj. Drága, a bornyú, tudod mit? Simonka vette meg! A kollektívnek. Bikának. A csordába. Apaállat lett az a kisbornyú! A kollektívnel. Ó vette meg, a Simonka. A kollektív részire apaállatnak.

– Olyan szép lett?

– Olyan szép bornyú lett belőle! Úgy helyre jött, és mikor meglátta, aszonta, hogy vágjam le a nyakát. Na, és nem azér, azér, mer a tehén is nagyon jó faj vót, jó fejőstehén vót, és szép állat is vót, szép testes, olyan jó, nem valami nyúlánk, vékony, vagy mit tudom én, szóval fajjóság vót. S azér se akartam vón levágni. S mondom, így jártam vele, hogy az a bornyú... [Nevet.] Mikor harmadik éves vót, Simonka megvette a kollektív részire apaállatnak.

– Az volt az utolsó állat?

– Dehogy az, vót még azután, vót, csak ez... ez élmény, az ilyenekre élményem van. Hát a többiek..., mindig vót nekünk jószág, mer vót ló is, tehén is, liba is. Utolsó percig szegén tata, mikor meghalt, akkor is vót az a két gyönyörű ló, hogy is hívták? Kontessz, dehogy. Vidra meg Holló. Ez a két nagy ló vót. Vót másik két csikó, s utána még megint másik két csikó. Na de eladott belőle tata, hármat eladott. Mikor meghalt..., mán a Hollót is eladta, negyvenötezer lejt kapott a Hollóér. Akkor pénz vót, nem mint most! Na a Vidra ugye? A Vidrát nem akarta eladni semmi szín alatt. Mer nagyon szép, és nagyon nagyon szerette. Mind a kettőt szerette, de ezt, ezt nagyon nagyon szerette, nem akarta vóna eladni. És nagyon jó ára vót akkor a lónak. Mondtam, tata... mán ő beteg vót, tudtam én mán, mondtá anyuka is, Mártuska is, hogy apu rosszul van, és meg kéne operálni, nem engedte magát, hogy megoperálják, – ha megoperálták vón, lehet, még ma is élne, mer máskülönben semmi szervi baja nem vót, csak az az operáció, az ha megoperálta vón... –, és mikor mán na, gyengélkedett mondtam neki: – Te, még bírod magad. Vidd el, eriggy, oszt add el őket! Jó pénzt kapunk érte, oszt add el őket! A csikókból eladott kettőt.

Meg a Hollót, de a Vidrát nem akarta, semmi szín alatt nem akarta eladni! Mondtam neki: – Te – mondom –, add el! Jött egy vevő, negyvenötezer lejt adott vóna azér is, egy mindszeni jött. És úgy kért, olyan szívesen kirt, hogy adjuk el, és mondtam, te add el te, add el te, jó pénzt kapunk érte, oszt hozzáfogott sírni! Aszonta, hogy ha... azután is ráérsz eladni, ha meghalok. Na, mondjad, hogy adtam vón el? Hozzáfogott sírni! Hullt a könnye. Na most mondjad!

– Hogyhogy annyira szerette?

– Hát annyira szerette azt a lovat, hogy aszonta, hogy ha meghalok, azután is ráérsz eladni. De bizony csak félárba tudtam eladni, mert tudták, hogy most már nekem muszáj eladni, egyedül maradtam, Gyuszika nem vót otthun, egyedül vótam, hát jó, tartottam egy télen. Kiteleltem tavaszig, de akkor mán megellett. Te kérlek, tudod, hogy ellett meg? Az a ló? Egy gyönyörű csikót ellett az is! De olyat, hogy jaj, kis kancacsikója vót! Megkötöttem, este hát megettettem, megittattam, megvót jól kötve, hogy az hogy szabadult ki, hát nem is tudom, hogy hogy szabadult el. Ki-jött, drága ki... ott kinn a tornácon, az ólajtóba, mer tudod, az a széles tornác, ott a tornácon ellett meg. Akkor hajnalba felkeltem, kimegyek, ott vót a csikóval a tornácon. Most képzeld el, az a kanca, te, úgy úgy úgy rö-fögött, mikor mentem hozzá, úgy úgy nyerített, úgy jött, és a csikóját, és hogy jaj, mit csinált az! Oszt azután is. Te, az olyan evelen vót, ó, hát nem is tudom, hogy hogy milyen csikó vót az! Nem is lehet mondani! Mintha csak beszélni nem tudott! Oszt vót tatának egy kabátja, amivel ő szokott járni az istállóba. Az mindig ott vót felakasztva a szegen. Oszt mikor én is mentem az istállóba, hát fel-felvettem magamra. S a Vidra, a ló, mikor mentem közel, mikor mentem mellé, drága, úgy szagolta a kabátot, úgy érezte a tata szagát. Így [Mutatja.], úgy szagolta mindig tatát, úgy tudta az a ló, hogy hogy hogy úgy oda vót mán növe tatához, hogy jaj hát... Mondom, te az a ló olyan jószág, hogy úgy odanő az ember szívéhez, nem tud tőle, hogy nem tudna tülle megválni. Oszt mikor én is tényleg eladtam, há én is megsíratam! Én mondom. Nagyon egy drága jószág vót! Nagyon, nagyon. Azok a gyönyörű csikók, te! Hogy jöttek azok utánam a cukorér, az abrakér, hogy táncoltak azok az udvaron, ó, egvem meg, mintha most is látnám őket! Mikor Gyuszinak is az a gyönyörű, drága lova, te, ami elpusztult. Hogy mi lett avval? Hogy mi lett avval? Az a drága ló! Hogy elment onnat. Aszonta szegén, akkor az is úgy, úgy hozzá vót növe, hogy szegény az is annyit síratta, oszt aszonta, többet soha nem kell ló az udvarába. Azír csak vett, most már oszt megin van lova.

– És nem ezekből?

– Nem, nem. Á, olyan ló nincsen, az egész megyébe nincsen olyan fajló!

– Hát azt mondom, hogy azokból kellett volna származtatni.

– De hát ha kipusztult! Én eladtam, ha legalább ne adtam vóna én el!
De hogy eladtam, rá vagy két hónapra elpusztult a Gyuszi lova.

– De a Vidra nem él?

– A Vidra él, dehát eladtam, asziszed, hogy eladta? Ha ha nem adta vón ki a keziből az többet soha!

– De már nincs több csikója?

– Van, Szenmiklóson van, dehát mit tudom én. Nem olyanok mint nálunk, ó, hát ő fuvarozik vele, meg hajtsa minden nap, meg... nem gondolja úgy, mint nálunk, hát nálunk milyen dóga vót! Majd semmi dóga nem vót, csak dísznek tartottuk..., csak...

– Hogyhogy?

Hát ki ment vón vele fuvarozni? Csak otthun... Éppen na, befogtuk, mentünk a mezőre, egy kis szénáér, ezer-azér, hordta a tejet velük, oszt na... majd csak dísznek vót! Hát a föld a kollektívbe vót, hát mi mit csináltunk vele? Csak neveltük őket. Gyönyörűek vótak! Gyönyörűek vótak! Fogta tata, befogta, ment a vásárra velök, mentek Darócra, mentek..., na, járt velök, vót az a kis szekere, csak dísznek ment, mikor ment, elment Darócra. Oszt mindig mondták: – Kiss bácsi, adja el őket, Kiss bácsi! Vegyen egy rossz lovat, mint vót magának! Adja el, most jó pénzt kap érte! És nem halgatott rájuk!

– És ebből a pénzből lett az autó, ebből, amit kaptak a lóért?

– Hát – ugye –, hát nagyobb összeg vót, gondold el! Ötvenezer lejt adtunk egyszerre Gyuszikának! Negyvenötöt kapott a Hollóir, és neki is vót, kapott az apósától is, és akkor fizetett be az autóra. Csak osztán jött az a divat, hogy öt esztendeig kellett várni utána, míg megkapta. Há mi... most két éve kapta meg, vagy három éve. Nem olyan régen kapta meg az autót. Há mán nyóc éve, hogy meghalt tata. Nyócvannégybe halt meg.

– Akkor tíz.

– Na. Mostmán tíz. Tíz éve, na, tessék! Na látod! Na, és még mikor tata meghalt, nem vót meg az autó. Akkor, azelőtt évbe fizetett be. Ó, de sajnálták azok is azt a lovat..., jaj, én is! Én nem is a lovat sajnáltam mán a végén. Hanem Gyuszit. Féltem, hogy még bele-belebetegszik. Te, párnát tett a feje alá a lónak, mikor ott feküdt, szegin! Hát nem sok, három nap vót csak beteg a ló. Oszt ahogy ott vergődött, hogy ne verje a fejét a földhöz, oszt párnát tettek a feje alá! Hogy síratták a lovat! Szerették. Szegény Valika is. Ó, de szerette! Pedig mikor odavitte a csikókat..., adtunk két csikót Gyuszinak. Két csikót adtunk. Két szép csikót. Tavaszi csikók vótak, nyári csikók, oszt télen, mikor mán jászolra kellett, s el kellett választani, hogy ne szopjanak, akkó már, nem vót nálunk hely, hogy hova tegyük, s akkor odaadatuk Gyuszinak. Na, oszt szépek vótak, oszt Gyuszinak vót helye, s akkor ő osztán..., nem vót, csak tehene, a tehenet is mi adtuk, az is leellett, vót egy kisbornyúja, meg a két csikó, az fért az istállóba nálla. És az is..., hát takarmányt... hát vót takarmány az apósának is, meg na, ő

is kaszált, és vót mivel tartsa. Abrak is, minden..., és habár járt dógozni, de Valika* vigyázta a csikókat, megszerette őket ő is [Nevet.]..., hát azokat lehet szeretni! Csak beszélni nem tudtak!

– Miért tetszik azt mondani, hogy éppen csak beszélni nem tudtak?

– Hát mert annyira..., az embernek minden-minden mozdulatát tudták! Jöttek az ember után, és... és mintha... mintha csak nem mondták, hogy ni adide az abrakot, vagy adide a cukrot, jöttek, oszt odajöttek a kerítéshez ott a ház előtt, oszt ott álltak, nem mentek el onnan, míg nem vittem ki nekik a cukrot, meg az abrakot.

– Hát el vótak kényeztetve akkor!

– Hát persze! [Nevet.] Azt mondom, hogy elvótak! És ha ki is mentünk a mezőre vagy akárhova. Te, vót egy kis kutyánk, oszt ha kivittük – a lovak kinn vótak a mezőn –, s ott maradt a csikók mellett, a lovak mellett. Én hazamentem, oszt a kis kutya ottmaradt, nem hagyta ott a lovat! Ott ügyelt a lovakra, amíg... míg mentünk még egyszer utánuk, hogy hozzuk haza. Igen. Még a kutya is! Az úgy odanő az állat az állatok mellé is, meg az ember mellé is!

– Tudják, hogy melyiknek mit kell csinálni?

– Tudja. Tudja, hogy ez az övé! Tudja, hogy ez az ő tart... hozzátartozik, és ez az övé. Mert a kutyát is én neveltem, s a csikókat is és a lovakat is. Együtt nőttek fel, és úgyhogy szerették egymást.

– A ló és a kutya?

– A ló is a kutyát. Nem bántotta vóna a kutyát a ló, pedig a ló haragszik a kutyára, megrugja, akár milyen kutyát. De ezt nem rúgta vón meg, vagy nem bántotta vóna soha, soha! Pedig nem nagy kutya vót. Kicsi fajkutya vót, nem nagy fajkutya vót. De úgy vigyázott rá, ó, nem lehetett vón, nem... senki nem tudta vón megközelíteni a lovat, hogy valaki menjen, oszt megfogja, vagy..., az úgy ugatott, úgy ugrott rá az emberre! Nem engedte senkit a lovakhoz! Senkit, senkit.

– És még milyen kedvenc állatuk vót?

– Hogy milyen?

– Amihez kapcsolódik valami élmény. Más ló mit csinált, amire tetszik emlékezni?

– Jaj, hát emlékezni? Hát vót azután, hát persze, hogy vót! Miután elment tata? Hát azután nem vót? Hogy tata meghalt, eladtam a Vidrát..., és utána jöttek, eladtam, még a szerszámot is eladtam! Csak Gyuszinál maradt meg az a ló. Legalább ha nem adtam vóna el a Vidrát! Gyuszinak is kérték azt a szép lovat, kérték, ó, akkor is negyvenezer lejért, vagy mennyiért kérték, akkor drága vót a ló! Aszonta Gyuszi, hogy ha beborítsák milyen..., berakják pénzzel, akkor se adja oda! És két hónap múlva megdöglött a ló! Na most gondold el! Micsoda, micsoda kár is vót az, meg még

* K. E. fiának a felesége.

én is jobban sajnáltam Gyuszit, mind a lovat! Aszonta, többet sose kell lú az udvarába! Na de aztán hát ő is..., az... vót a kis tehén, amit adtunk neki. A kicsi bornyú, kicsi üszőbornyú vót, az is felnőtt, most is még mindig megvan az a tehén, amit mik adtunk neki! Az a kis üsző. Most is megvan, Bori. Bori. De milyen jó fejőstehén az, de mán öreg. Nem mind most. Aszonta a tavaly, hogy beadja, többet nem tartsa, mer mán nem tud..., gyengén eszik. S azér még mindig kitelelte még most is. Aszonta, hogy ha darával tartsa, akkor is... [Nebet.] Akkor is. Sajnálta, mer olyan jó teje van, és van neki sok teje, és attól van az egész, tele van mán az istállója jószággal. Négy bikát is. A Borinak vót üszője, a Bori is ellett, az üszője is ellett. Mán mikor hároméves vót az üszője, annak is vót. Mán akkor vót négy darab. Akkor másik évben megin ellett, akkor mán vót, vót hat darab. Megin ellett, mán vót nyóc darab. De másik évbe négy bikabornyú vót. Négy fejőstehene vót, és mind a négy... a négy tehene négy bikabornyút ellett. És azt a négy bikabornyút megnevelte, és most eladta. Aztán vette a traktort. A négy bikabornyún. De öt mázsásak vótak! Négyen felül, négyen, ötön, így vót. Négy... négyet adott el most. Igen. Hát a jószág ilyen, ha neveled, ha vigyázol rá, pénzt ér. Na de szegén Valikának jut ki! Gyuszi dolgozik, még lova is van... De most megin van neki három kis üszőbornyú. Csak azoktul, csak az a faj, és ez az a faj, amitül vót az apaál-lata, mit Simonka megvett. Bikabornyú. Ez az a faj! Ez abból van még Gyuszikának, ez az, amit adtam neki azt az üszőt, mán kétéves vót, úgy-hogy odaadtuk nyáron, ősszel neki, s mán tavasszal ellett. Úgyhogy mán tavasszal vót Gyuszinak fejőstehene. És az a kisbornyú megnőtt, mán két év múlva ez is ellett. Mán harmadik évre vót két fejőstehene. S úgyhogy megnevelte őket, nem adta el, és mostmán milyen szépen... Most megin van, tudom, te, gyönyörű kisbornyú! De van egy fekete, az nem hiszem, hogy nem olyan bikátul van. Fekete. Piros fehér tarka, gyönyörű az anyja! S a bornyú fekete tarka fehérrel. Az olyan gyönyörű, hogyhát azt úgy lehet szeretni, mondtam: – Valika, te ezt el ne add, kis üsző, te! El ne add ezt, te, neveld fel! Az olyan gyönyörű, hogy gyönyörű szőrű bornyú! És nem is adják. Még van nekik. [Nebet.] Mostmán beadta, a bikákat eladta, most viszi az apósához azokat a kisbornyúkat, meg van még egy édes üsző, viszi oda a bikák helyibe. Szerencsés avval, hogy az apósa tudja nevelni! Még bírja magát az apósa, és segít neki. Vigyázza, neveli a két bornyúkat. Hát Gyuszika* szegin, tanul na... Évike** tanít, most ő is férjhez ment, most lesz ott is..., gyerek lesz, Valikának meg jut ki, meg az... van egy nagyon szép kocája, az is tavaly ellett, oszt amennyit ellik, megneveli. Mindig... malacokat nem adja el, mostmá eladta, most eladta, amit ellett, most az őszön vót neki nyóc malaca, azt eladta, most kellett neki pénz. De még

* K. E. unokája, a fiának a fia.

** Az adatközlő unokája, a fiának a lánya.

még mindig kell, van még neki mit eladni. Vót hat hízója is, azokat is, hát a terményt, amit kaptam én is a föld után, a málét, há mit csináljak vele, odaadtam nekik, hogy tudjon nevelni jószágot. Az a kis pénz, amit kaptam, hát az kell nekem, mert én is, háromezer lejbül nem lehet élni. Aztán a kis terményt, a málét odaadtam nekik. Tudjon nevelni jószágot, kell az abrak a jószágnak..., meg oszt nem sok föld van Valikáéknak, nem tom, mennyi földjük van, de nem sok van. Úgyhogy én amit kaptam itt... a múlt évbe is vót ötven áré kertem, vót rajta vagy százhárom zsák málé, huszonöt mázsa csöves málé, azt is, a csövet se vittem haza. Ó szedte le, el is... odaadtam neki: – Vigyed, légy boldog vele! Még a kapálást is én fizettem, meg szántást, mindent. Akkor tavaly is, szóval a tengerit, hát mér adjam el, mikor kell Gyuszinak? Nahát éppen a kis búzát – ugye –, amit kapok, vagy ami pénzt kapok, abba azír hát az kell nekem. Mer nekem is élni kell! Már amennyire nyugdíjba vonulva lehet gazdálkodni.

– Mire tetszik visszaemlékezni gyerekkorára még? Miket játszottak, a családba milyen volt a hangulat?

– Hát a családba nagyon jó vót.
 – Még kicsi korában, egészen kicsi korában?
 – Hát az iskolába, mer meddig, mondom meddig mikor... mikor mentem édesanyámmal a mezőre, arra emlékszek, hát akkor gyerekek, hát pici gyerekek játszottunk. Többen vótunk, szomszédbul is vót kislány. Hát még van egy..., egyszer otthon hagytak, akkor is eljöttek a szomszéd gyerekek, kettő vagy három, két kislány meg egy fiúgyerek vagy kettő, és felmentünk, mer vót a juhszín, juhszín hozzá vót építve a csűr mellé, ilyen lecsapott eresszel, ott vót a trágyadomb lejjebb, és felmáztunk a trágyadombra, a trágyadombról a juhszínnek a tetejire, a juhszínnek a tetejiről hajigáltuk fel a sapkánkat a csűr tetejire, a csűr zszindellyel vót befödve, és hajigáltuk fel mindenik a sapkáját, oszt kaptuk meg. Osztt én vótam a szélin az udvar felől, és hogy hajigáltam a sapkám, egy kicsit kijjebb ment, oszt kaptam utána, oszt hupp le. A földre leestem. Osztt ott vót az ólajtó, az ólból, ahogy a juhszín előtt..., ott vót az ajtaja az istállónak, vót egy nagy lapos kú vót odatéve, nem vót sár, hogy ne legyen sár. Aszfalt, olyan vót, csak kő vót rakva na. Hupp le a kőre. [Nebet.] Osztt nemtom, fejjel estem le, vagy hogy estem, csak rosszul lettem. És na, hát gondold el, a gyerekek vótunk otthon, a szüleink nem vótak otthon. Osztt valamelyik nagyobb gyerek vót, Antalnak hitták, egy unokatestvér vót, oszt az jaj, hát vizet, vizet! Öntsünk rá vizet, vizet! Vizet öntöttek rám, oszt felébredtem. Ha nem öntöttek vón rám vizet, meghaltam vón! Ez a nagyobbik gyerek vót, hát én nem tom, honnan tudta, honnan nem, csak hogy öntsünk rá vizet! S hamar ott vót a kút körül, oszt szaladtak, vettek a vályuból vizet, s öntöttek rám vizet. És felébredtem. Arra emlékszek, mikor felébredtem. A vizet, mikor rám lökték, mindjárt magamhoz jöttem. Na most gondold el! Leestem, elég jó magas vót. Ilyen magas, ó, magasabb vót, mind ez a szo-

ba, kőre! Dehát milyen lehettem? Hat-hét éves. Na, és leestem. Még erre emlékszek. [Nevet.]

– Mama miért vágyik vissza mindig Székelyföldre?

– Hát amir „Szülőföldem szép határa, meglátlak-e valahára?” [Nevet.]

Há szeretnék, há vágyok, most a nyáron megin elmegyek.

– Mikor tetszett lenni Márta nényével?

– Mártánál?

– Márta nényével Székelyföldön.

– Jaj, há már három éve.

– Nem több?

– Há nem több. Hát az is nagyon szép... Jaj, mikor a..., hogy éreztem én magam, mikor már közeledtem, te, mikor esteledett, már szürkült be, mán mikor érkeztünk, arra közeledtünk a falu fele. Van... apámnak vót egy rétje, úgy hitták: Cseresznyés. A vonat keresztülment rajta, egy sarkán. Szóval, mintha ez a rét, egy sarkán ment a vonat keresztül. [Mutatja.] Egy ennyi vót a ... az egyik vót a vonaton errül, a másik túl. Mindig ott kellett játszani, mikor mentünk oda gyűjteni szénát, oszt felmentünk a vasútra, és ott játszottunk, ott-ott csúszkáltunk, persze nagy magas domb vót ott. Ott folyt el a Maros a... ott a kaszállónk a végibe, ott folyt. Ott fürödtünk, s a Maroson túl mán ott vót egy nagy hegy. Egy nagy domb. De nagy! Nem kicsi, nagy. Csak nem erdős, hanem kopasz domb. És át vót vágya, a vonatnak átvágták oszt a hegyet, túlfelől sima vót megin az út, csak azt a elvágták, hogy a vonatnak csináltak ott utat. És mindig lestük, mikor a..., oszt ott vót a Maros közvetlen, itt vót a vonat, s ott folyt a Maros [Mutatja.] mellette. Oszt felmáztunk, oszt ahogy kijött a hegyből a vonat, jött kifele, ott vót a híd, a Maros hídjá. S ott mászkáltunk a hídon, ott játszottunk, mikor jött a vonat, úgy szaladtunk, úgy féltünk a vonattal, hogy... kiabáltak a szüleink, hogy: – Gyertek onnan, mer jön a vonat! Lehetett hallani, hogy jött a vonat, oszt... Há mi vótam? Akkor is még kicsi vótam. Ó, mentünk szekérral. Ó, az olyan messzi vót azír a falutól! Jaj, de messzi vót! Annyit kellett... felkötöttek, reggel kivettek az ágybul, oszt feltettek a szekére, oszt szekéren aludtunk. Mentünk, vitték a mezőre, s mire odaértünk, akkorra mán kisütött a nap, meleg vót, akkor mán nem fázunk. Jaj, reggel mindig hűvösebb van. Oszt ott vót egy tanya, a Mélik tanya, ahogy mentünk az út mellett, oszt ott vót egy... a tisztartó, ki vót. Oszt az édesapámnak testvéreinek a gyermeke vót, Boriska – annak hitták, Boriska néni –, oszt az ura tisztartó vót, oszt édesanyám bement oda, oszt ott vót sok juh, meg juhászok vótak, csinálták a sok sajtot, túró, Boriska néni, mikor mentünk: – Te, gyere be – mondta édesanyámnak –, mikor erre jöztök, gyere be, adok sajtot! Mindig adott egy-egy nagy sajtot. Az olyan, mint egy nagy kenyér. Egy nagy sajtot. Oszt nekünk is vót, de nekünk vagy későbben vót, vagy... Olyan friss sajtot, vittünk retket

sajttal, olyan finom vót, finom friss vót. Raktunk tüzet, süttünk szalonát, finom sajttal olyan finom vót, jaj, de finom vót!

– És milyen volt most, mikor meg tetszett látni a faluját?

– Jaj, hát mikor – mondom – átmentünk a hídon, mán akkor tudtam, mikor azt a... átmentünk a... mikor ment a vonat azon a hegyen keresztül, na mondom: – Most itt vagyunk Cseresznyésbe. Oszt mentünk a Maros hídján keresztül. Mikor elindultam Szatmárról fel, jött... Mártuskával felültünk a vonatra, drága, abba a kocsiba, amibe nekünk adták a jegyet, nem vót csak két ember: egy nő, meg egy férfi. De hova utaznak? Azok is Hargitára. No, hát Hargitára, jól van, mi is Hargitára megyünk. Elindul a vonat, nem jön fel senki. Mi négyen vagyunk, de kicsi kis kupé vót, nem vót nagy, olyan jól találtuk magunkat, hogy csak! Odavaló székelek, ó, hát nem győztünk vón beszélgetni! Én pláne, hát ugye Mártuska nem sokat tudott. Magyarázta, hogy mi van ott, én is kérdeztem, ők is, egész..., olyan... nem is vettük észre, már ott vótunk! Féltizenkettőkor indultunk Szatmárról, és este, este vagy reggel hétkor, én nem is tudom, reggel indultunk vagy délbe, délbe. Csak mán estére, mikor szürkült, már mondom, Cseresznyésbe vótunk. Mire a Hargitára értünk, Szentmiklóásra, mán akkor sötét vót. És mikor mentünk keresztül ott, na mondom, most itt vagyunk Cseresznyésen. Itt megyünk, a vonat... a Maros hídján megyünk keresztül, itt mán tudom, hol vagyok. Na én mán onnan osztán mentünk még egy óra hosszat, s akkor mán Hargitán vótunk. Pont egy óra hosszat kellett még menni, és Hargitára értünk, ott megáll a vonat, azt mondja nekünk az a nő, hogy ne szálljanak ki addig a kocsibul, addig megyek én, és megkeresem, hol van a remetei autóbusz, hogy melyik az. S megbeszéltem a sofőrrel, hogy ne induljon el, amíg ki nem jönne a gyárból a munkás. S akkor azokkal, aszondja, mehetnek Remetére, mán avval a kocsival, mer vót direkt. Remetéreül járt egy busz Hargitára, szóval minden váltásnál vót autóbusz. És, hogy ne induljon el, ameddig ki nem jönnek a gyárbul. S nekünk is aszonta, hogy ne menjünk, várjuk meg az autóbuszt. Ne milyen jó, ne menjünk gyalog. Úgy is vót. Leszálltunk a vonatrul, és ott várjuk a..., nem is olyan sokat kellett várni, egy óra hosszat, hogy menjünk. Kijöttek a gyárbul a munkások, és a harmadik váltás. És felültünk, és mentünk. Mán sötét vót hát akkor mán tudtam én ott a járást mán, hát az állomástul jártam ott sokat gyermekkoromba, mikor Édesnéike ott vót, hát majdnem minden szombaton mentünk édesanyámmal oda a zárdába az apácákhoz, és tudtam mindent, hogy na ez itt van, hogy ott van, ha más..., mer mán építettek blokkot, meg mit tudom én, mit, az utat tudtam, mikor fordul Ditró fele az út, s Ditróbul mikor fordul Remetére, s tudtam mindent, és mentünk autóbusszal, sikerült. No, de mán mire megérkeztünk Gyergyóremetére, hát mentem egyik rokonhoz, amelyiknek tudtam, hogy hol lakik, és tudtam a ház számját, és megálltunk a piacon, ott a harmadik tízbe. Hát a buszon pont a szomszíd fiú, annál, akihez

akartunk menni a szomszéd fiú, az is járt ottan munkába, és aszondja, jól van, ha le is lesznek feküdvé, majd én bekopogok. Úgy is vót. Jött velünk ahogy leszálltunk, oszt mentünk, nem sokat kellett menni a megállótul, visszafele kellett egy kicsit menni, és jött a fiú velünk, mer ott nem olyan kapu van, mind itt, be vót zárva, mint az ajtó. Nagy magos kerítés, galambbúbos dísz nagy kapu, be van zárva, úgyhogy oda nem olyan könnyen megyünk be, csak be kellett kopogni, és jött a fiú, oszt becsengetett, de le vótak már feküdvé. De azír ismertem, na mán itt vót a temetésen is, Édesnénikének is, mikor meghalt, a temetésen is itt vótak, mikor tata meghalt, akkor az... a tata temetésin nem vótak, nem. A bátyámnak a felesége, mikor meghalt, akkor itt vótak. És na, oszt a fiú, ahogy beengedett minket az udvarra, ő bezárta újra a kaput, oszt elment. Oszt megmondta, hogy melyik ajtón menjünk, oszt kopogtassunk, a kutya nem vót elengedve, kutya vót láncon kötve, nem vót szabadon, és megyünk fel a grádicson, oszt kopogok. – Hát ki lehet? Megijedtek. – Ki lehet? Tizenegy óra lehetett. Hát nyáron ugyi, mán... még kilenc óraker, tíz óraker még világos van. Tizenegy óraker érkezünk meg, és megijednek, hogy hát ki lehet, ki lehet? Kopogok, mondom: – Ne ijedj meg, Mariska, mer én vagyok! – Hát ki az az én? – Há – mondom – én vagyok, Erzsike Esztrórul. Összecsapja az a kezit: – Kelj fel, Puskás Lénárd! – Lénárdnak hívják az urát. – Lénárd kelj fel, mer jöttek Esztróról! [Nevet.] Na, oszt felkel, gyújtsa a lámpát, a világot, és na, fogadott. Nagyon kedves vót, mindján vetette az ágyat, kérdezte, nem vagyunk éhesek, nem eszünk? Nem, mer vót, tarisznyába vittünk annyi rántott csirkét, meg na, vittem gyümölcsöt meg mindent, paprikát, paradicsomot, ugye ott nincs, aztán vittem lisztet, nullás lisztet, meg ami vót, na. És hát nem eszünk, nem, csak na... Akkor csinálta az ágyat vetett, és lefeküdtünk. Nem feküdtünk le rögtön, mer na, beszélgettünk. Szóval nagyon jó... Másnap oszt mindján szolt a..., mer onnan nem messzire vót a testvire, osztán nem messzire lakik, aztán szolt annak, az meg a tejgyárba dógozott, a tejgyárba dógoztak még rokonok, oszt mindján megtudták az összes rokonok, osztán hogy itt van Erzsike, oszt akko vót..., másnap mán jöttek. Hajaj! Oszt jött az egyik..., Antalnak a felesége, jött oszt velem mindenhova. Az szabad vót. Mer Antal meghalt, az is..., gyerek nem vót, már a gyerekek ki vótak nőszülve, és egyedül lakik. Oszt jött velünk, mindenhová jött velünk. szóval Mártuskával mentünk.

– És hova tetszettek menni?

– Há Mártuska másnap reggel elment Csíkba, Csíkszeredába. Na ahun dógozott. Gyimesbe ment. Ment, hogy mer egy évig ott dógozott, vagy másfél évig, hogy vegye ki a papírt, hogy mikor nyugdíjba esik, hogy na, az a másfél év, hogy ne vesszen el neki, hogy legyen meg. Meg is kapta a papírját, ő odavót két nap. Második nap jött haza, egyedül vótam ott. Szóval a... – hogy mondjam – az unokatestvéremnek a feleségivel, az jött velem mindennap, mán reggel, mire kellett menni a szentmisére, má ott vót.

Mentünk a szentmisére, templomba, és onnan oszt kimentünk a temetőbe, felkerestük a..., még az édesapám szüleinek a sírját is megtanáltam! Ahová édesanyámmal mindig mentünk novemberbe, halottak napjára sírokat megcsinálni, megcsináltam. És nagy kőkereszt van, és mindig..., szóval nem vót betonozva ódalt, de magas vót. Ilyen magas vót, ilyen nagy [Mutatja.], de minden évben tettek rá földet, és... szóval mán én is mint gyerek. És aszondja az a nő, te, mondom, gyere menjünk, keressük meg Fazakas nagytatának a sírját! – Ó – aszondja –, tán nem gondolod azt, hogy megtaláloed? – Dehogynem – mondom –, az nem létezik, hogy ne tanáljam meg! Én megtanáloed! Te, és két sír van egymás mellett, nincs gondozva. Nem vót mán, csak olyan alacsony vót a sír, be vót mán gypepedve, a kőkereszt megvót, de a helyet, ahol vót a Mélik Andor, vót egy nagy kápolna a temetőbe. Kripta. De nagy. Úgyhogy szentmisét is mondott a pap benne, mikor a templomot javították, vagy valami baj vót, oszt vót a szentmise egy nagy kripta. És amellet nem messzire, tán a negyedik soron vót a nagyszülőknek a sírja. És megtanáltam! Egyenesen odamentem ahhoz a sírhoz! Pedig mondom neked, hogy gyermek... hét-nyóc mire visszaemlékszek, emlékszem, hogy mentünk és csináltuk a sírt, hordtuk a földet, megkapáltuk, s vittünk virágot, és vót ott egy valami növény, olyan fehér bogyók teremtek rajta, olyan tiszta fehér bogyók. De nem nagyok, ilyen ni. [Mutatja.] Azt mindig szedtem, teleraktam egy kis kosaram vót, teleszedtem, oszt vittem, oszt a síron olyan keresztet csináltam, meg körülraktam a sírnak a szélit, olyan bogyókkal, szép fehér bogyók vótak, és emlékszem egyenésen odamentem a sírhoz. Megtanáltam, én olyan boldog vótam, hogy megtanáltam azt a sírt, hogy mentem én oda, amikor a gyertyát égették, oszt magos vót, én meg hát gyermek vótam, ügyesen odarakosgattam a gyertyákat, gyútottam, megint raktam. Olyan boldog vótam! Na oszt akkor ő vitte, mer az ura meg vót halva, mondja, hogy nézzük meg az Antal sírját.

– Ki az az Antal?

– Az Antal unokatestvérem. Akkor ott, mikor már az unokatestvérem meghalt, már velem egyidős vót, együtt jártunk iskolába, de meghalt. És annak a sírját meglátogattuk, s akkor onnan mentünk az édesanyám szüleihez. Azok hátrébb vótak, és annak is vót egy kicsi kis kripta csinálva, és azt is, és onnan mentünk a temetőn végig. Jaj, nagyon sok elmesélni! Vót egy rétünk a Marosparton, és az a temető... a temető a templomdombon van. Mikor bementünk a templomkertbe a templomhoz, a cintirimbe, a halottat is odaviszik, mindig bemennek a nagykapuba. Van fénykép, majd megmutatom. Bemennek, s a temetőbe kinn van a kapu, ahol kimegy a gyászkocsi. És egyenésen, ilyen egyenes úton végig megyen egy nagy domb. De olyan domb, hogy föld. Nem köves, föld. Errül is temető, és errül is temető. De nagy nagy, nagy község, hát nagy. Végig... a dombnak a közepin van egy nagyon szép út végig, errül is van egy nagy kripta, másik

oldalon is van, három nagy kripta van a temetőbe. Mentünk, oszt mikor kiértünk a másik végibe a dombnak, ott mán lefele ment, és van ott egy nagy ér, egy nagy rétecske, jön a másik oldalbul, jön lefele, a Marosba folyik bele, olyan kis ér, azon túl van megin egy nagy domb, jó nagy domb, azt úgy híják: Akasztóhegy, valamikor régen, Isten tudja régen, ott akasztottak emberek. Úgy is híják a hegyet: Akasztóhegy. Valamikor nagyon régen. És akkor lementünk, ott vót nekünk egy..., pont az Akasztóhegy alatt, ott vót egy kaszáló végig. A hegytül le a Marosig, a Maroson vót az egyik vége, ott a hegy alatt a másik vége. S én azt olyan nagyon szerettem megin azt a rétet, hogy a végin a Maros melletti végin a rétnék vót egy borvízkút. Borvízforrás. A fődbül felugrott, ennyire feljött a borvíz, az a finom borvíz [Mutatja.], ennyire ni. Oszt mikor ott dógoztunk, mentünk a szénához, vagy ott kaszáltak, vagy mit csináltak, csak mentem a kancsóval, vagy a mit tudom én, mivel, oszt ahogy felugrott a víz ennyire [Mutatja.] a fődbül, ennyire feljött a fődbül a borvíz. Odatartottam a..., jött a borvíz bele. Még télen is mentünk oda, faluról mentünk borvizer. De a Marostul, te, nem vót csak tíz méterre a Maros a vitzül. Ez egy forrás vót. És nem hagytam annak a nőnek békit. – Te – mondom –, menjünk le azon a réten, keressük meg azt a forrást! Aszondja: – Nincsen meg, mer vót a nagy árvíz, a Maros elöntötte, és keresztülvágta, mer az a rét nagy kanyarja vót a Marosnak, így, vót egy ilyen [Mutatja.] nagy kanyarja, és elválták, hogy egyenés legyen. Mint ahogy most itt ezeket a folyókat egyenesítették. És keresztülválták. – De – aszondja – a helye megvan, de víz nem jön fel. Én – mondom – nem bánom, de én csak elmegyek odáig! El is mentem, de jött egy kicsit, csücsörgött, s jön a víz fel, de túl a Maroson építettek egy nagy fürdőt. Fürdőhely van ott, borvízfürdő. Fürdő, nagy..., jönnek..., még Bukurestből is járnak oda. És oszt azt a forrást..., ott van egy nagy kútat csináltak, de a fürdő is borvízfürdő. És elvették az inját, úgyhogy ott van a víz. Ide nem tud feljönni. És itt, ahun van az én kis forrásom, megtanáltam, onnan van a Maroson – mondom –, csak tíz méterre van a vízig, van keresztül, csináltak egy pallót. Mer... hogy tudjanak átjárni a fürdőhöz. Mer mindján átellenbe, nem messzire, száz méterre vót a..., csak átmentünk a Maroson, ott vót a fürdő. És nagy... nagy... anyni..., építettek ott ilyen mindenfélét. Még van olyan... olyan kis bodegák, ahol oszt ötöznek, meg vendégfogadók. És az van kiteve azoknak a kis kunyhóknak a... olyan kis táblájuk van. Erzsi – Piri – Sári – Mariska – Rozáli – az a nevek a kis kunyhóknak. De van egy nagy fürdőhely, ahun fürödnek, az benn van az épületbe, be van építve. Csak olyan rossz idő vót, olyan borongós, hűvös idő vót, nem vót napsütés. Megfürödtem, pedig aszitem, megyek megfürdök, dehát nem lehetett, hűvös, bolondos idő vót. Oszt – mondom – nem tötök el... Na oszt átmentünk a Maroson, azal a növel. – Te – mondom – menjünk, igyunk borvizet! És mentünk, ittunk borvizet. Nem akartam hazamenni, hogy ne igyak én abbul a

borvízbül! Elmentünk oda át, nem sokat kellett menni, mondom, hogy kétszáz méterre vót na. Annyi, mint éntülem az iskola Esztrón. Annyi távolság. Mintha hazulról mennénk az iskolába. És na, ott nézegessük össze-vissza, ittuk a borvizet, van egy nagy vendéglő, ott is be akartunk menni, de tele vót, a részeg emberek danoltak, eh, ne menjünk be! Elmentünk odáig, gondoltam, megyek, oszt veszek valamit. Legyen abbul is emlékem, de nem tudtam bemenni. Ó, mondom, menjen a macska! Nem megyek én! Meg fel vót építve – tudod –, hogy a Marosé, mikor árvíz van, hogy ne vegye fel a víz az épületet. Minden magosra..., téglá fundamentum, magasra vannak építve. Ó, mondom, nem megyek én! Nem mentünk be, na. Akkor oszt onnan..., álltunk egy darabig ott, én is élveztem a világot, nézegettem a Marost... Hát na, most merre menjünk? – gondoltam magamba. Há menjünk végig. Ez a hely, ahol a fürdő van, ott kezdődik egy olyan, mint egy falu. Még nagyok, mint Esztró. Túlamaros, úgy is hívják. Túl a Maroson. A falunak egy része. Oszt a fürdőnél kezdődik, oszt egészen lemegy a Maros hídjáig. Le egész a piachídig. Na és ott lakott Édesnénikének, aki udvarolt, az a Szabó Márton. Az túlamarosi vót. Oszt na, há merre menjünk? Gondoltam, menjünk vissza a temetőbe? Inkább menjünk arra. Lássam ott is a világot! Na oszt mentünk ott, de annyit kellett menni, jó hosszú, ó, olyan hosszú vót, hogy csoda! Azután bántam, hogy mér mentem, mer olyan..., nem vót ott se rokon, se senki rokonunk nem vót ott, csak annyi, hogy a tájat láttam. Oszt csak oda érkeztünk egyszer a Maros hídjára. Hát ott is vót egyszer egy élményem, ott is jártam gyermekkoromba, ott vót az a Madárrít, a Maroshidat... mellett az utat úgy elmosta, olyan gödrök vótak, hogy ott nem lehetett szekérral menni. Nagy gödrök, gödrök vótak. És hordták az emberek a galyat – gyermekkoromba vót –, és hordták az emberek a galyat, telerakták a fenyőgallyal, s hordták a követ, földet, hogy tőtsék meg azt a nagy..., hogy tudjanak járni. Oszt... de most, mikor mán most mentem, akkor mán meg vót tőtve, úgy vót, nem vót gödör. Csak az jutott eszembe, mikor ott mentem, hogy Istenem, mikor Kovács Antal tisztelendő a templomba kiprédikálta, hogy ne úgy építsétek az anyaszentegyházat, mind a túlamarosiak, hogy gallyal, meg földdel, hanem kú, kúszálra, kívül tőtsétek. Kőszálra építsétek az anyaszentegyházat. Mer hiába tőtötték meg gallyal meg földdel, jött megin egy árvíz, elmosta megin. Oszt akkor ugye köves utat kellett vóna csinálni. Vót ott kő elég, csak oda kellett vón hordani. Na, dehát na. Vót osztán azután oszt vót..., mikor most mentem, mán meg vót tőtve, mostmán köves út van, de mikor ott mentem, ez jutott eszembe, hogy Kovács Antal tisztelendő úr kiprédikálta, hogy ne úgy építsétek az anyaszentegyházat, hanem kőszálra. [Nevet.] Na oszt onnan oszt mentünk be a faluba. A faluba ott mindnyán ismerősök laktak, Puskásék. Puskás Gyula, Puskás Lajos, Puskás Antalék, azután Mélik Andor, Mélik Gyula, Korposék, ezek a nevek, ezek bótosok, mindnek üzletje vót, nagy urak vótak, nagy örmények, már

meg is van a képök, van fényképök, az egész piacrul, a házak, mind az épületek megvannak drága, és mind megismertem. Ahogy mentünk, oszt mindig kérdezte a nő, hogy na, itt ki lakik? Há – mondom – itt Puskás, a másik, ez... Ezek a jó épületek kűbűl, kűházak, oszt mind megvannak. Oszt mindnek tudtam, hogy ki lakott itt is, ott is, na, oszt másnap..., na ezzel elműlt egy nap. Másnap megyűnk más ódalba járni a falut. Hát elindultunk egyik részín a falunak, itt na. Ott mikor gyerek vótam, akkor még ott nem sokan vót építve, egyik rokonhoz elmentűnk, ott nem nagyon szerettem, mer a fiatalasszonnak kicsije vót, mán fenn vót, két hetes, három hetes vót, de még gyengélkedő vót, há mondom, nincs itt szükség vendégre! Aszondom, menjűnk, ne időzzűnk. Bementűnk, na meglátogattuk, oszt adtam neki paradicsomot, paprikát, mit vittem magammal, oszt mentűnk tovább. Mentűnk egy jó darabot, a dombon át kellett menni az utcán. Ott is jártam gyermekkoromba, ott is egy patakon át kellett menni, de csak egy kis keskeny pallón na... ott is átmentűnk, de oszt mindnyán ott vót egy rokon, kérdi, hogy: – Itt ki lakik? – Há – mondom – Elek bácsi lakott itt, há most hogy ki lakik, nem tudom. Na oszt Elek bácsinak a...; egy régi öreg ház vót, a fia épített új házat. Hát mán nem ismertem csak a helyet, mán a tájat, hogy na, itt lakott, itt lakik. Na igaz vót. Átmentűnk, ott lakott Kata néni, csak a lánytestvíre édesapámnak, na itt ki lakik? Hát ez lakott. De a pince se vót, egy kis pincelakás, szóval egy hegybe vót beépítve egy kis pince, de – hogy mondjam – csak pincének vót építve, de Kata néni, mikor mán vót egy fia megnősűlt, oszt nem élt jóba a fiával, nem vót jóba a menyivel, berendezte magának, mer nagy vót, télikonyhának. Téli... szóval ott lakott télen. Há mondom, hol van a kis pince? Kata néni meghalt, há nincs, persze, hogy nincs. De a pince kis lakás se vót meg. Az új ház megvót, dehát se Kata néni, se... egyik se. Na, nincs. Hát azután megyűnk, megtanáltuk, mentűnk a másik utcába, ott az édesanyám szűlőotthona. Nahát itt ki lakik? Hát előbb széjjel kellett nézzek, hogy hadd lám, felismerem? Felismertem. És felmentűnk, ott fel kellett egy kicsit menni az udvarig, hát ott, ott felismertem az udvart is. Mer ahogy építettek is, hát a fiú épített, és új ház vót, de felismertem az udvart, és kérdeztem a... itt csak mostmán nem vót annyi épület, hanem kevesebb. Hát akkor sok jószág vót, hatvan darab jószágá vót a nagyapámnak. És nahát annak épület kellett. De talán leégett a csűr, vagy mi lett vele, kisebb épületek vótak, nem vótak azok a nagy épületek. Na felismertem azt is. Ott is megkínáltak, mind rokonok. Időztűnk egy kicsit, na menjűnk. Nem szerettem megállni sok ideig. Mindig mentem vón, hogy lássak sokat, mindig mentem vón. Alig álltam egy óra hosszát se, oszt má megyűnk. Mentűnk tovább. Hát oszt mikor kijövűnk onnan, te – mondom –, hogy is híják? Rózsika, vagy mán nem tudom a nőnek a nevit, nem Rózsi, nem Rózsika, Veronka. Vele jártam iskolába. Ni, elfelejtettem a nevit! Na mindegy, majd eszembe jut. – Tudod mit? Ne menjűnk mostmán hazafele. Menjűnk ahon mindig...,

vót ott nekünk egy darab földünk. Az a legjobb föld vót, ott termett nekünk krumpli, kender, árpa, búza, tengeri, minden megvót, mer egy olyan domb vót, napsütős oldal vót. Déli oldal, napsütött, és nagyon jó föld vót. És ott négy hód vót, de ott nekünk minden termett: borsó, ez a viktória borsót termelik ott, meg – mondom – kender, minden. Búza, árpa, minden termett nekünk. Ott termett nagyobbán a kenyír. Úgy szerettem vóna odáig elmenni, de messzi vót mán, nem mentünk. Szegin asszont nem hurcolom annyit. De elmentem egy darabig, amíg odaláttam, ahol mégis, ahol... kellett látni, nem tudom. – Te – mondom –, nézz oda, már látom azt a földet! Hát aszondja, űk is, mer oszt ha eladtuk, űk vették meg, űk vették meg. Eladták a szüleim, és ezek vették meg. Szóval ami eladtak földet, majdnem a rokonok vették meg mindet, a földjeinket. És na... Megin mentünk egy kicsit, hogy még arról a dombrol még lássak odébb egy kicsit. Még egy másik hajlásba túlfelől. Ott is vót egy nagy rét, szüleimnek ott is kaszálójuk vót. Hát sok kaszálójuk vót, mer sok jószágot tartottak, s a kaszáló..., kellett a széna. Mer ott állattenyésztéssel foglalkoztak akkor, és kellett a széna. És ilyen szántóföld nem sok vót. Vót, de nem olyan sok vót. És na láttam mindenütt, láttam a patakat, láttam a... gyalogútig mentünk édesanyámmal, és ott álltunk lent az aljba, mentünk fel a dombra, mer közelébb vót, oszt mentünk a patak mellett haza. Hát mindent láttam... Na jövünk vissza, a dombon le vót egy arasz, na menjünk – aszondja – lemegyünk az ő kertje végibe. Úgy is mentünk le a dombon, a gyalogösvényen leértünk az ő kertjibe. Te, ott ott is a kollektív elvette nekik is, nagy kert vót ott nagyapámnak, nagy kertje vót, elvágták, csak az udvaron hagytak egy kicsit... Te, olyan gabona vót! Még a gabona a lábán vót, augusztus huszonkettedikén vót ez, huszonharmadikán, huszonegyedikén. Te, olyan gabona vót, olyan kalásza vót, gyönyörű nagy! De már fehér vót, meg vót írve. Meg még így meg vót hajolva. Ilyen nagy kalászok vótak a kerteken [Mutatja.], oszt mind az összes kert el vót víve, a kollektív elvette a gabona... Gyönyörű gabona. Törtem is belülök néhány... – asszontam – ezt viszem Esztróra. El is hoztam. Há oszt na. Jöttünk bé, és bementünk nála az udvarra, neki is vót zódsége, és oszt mentünk a fiához. Mentünk a fiához. Annak is vót új ház építve, és szép udvara van, szép minden, és ez is olyan helyen lakik, olyan helyen, napsütős oldalba, vót szőlője a ház előterébe, vót neki szilvafája rakva, vót szilvafája, meg vót hét szép nagy almafája, meg..., szóval olyan szép udvara vót, hogy igazán. És úgy örültem, úgy szerettem, hogy ni, milyen szép, hát ott is van almafa, meg minden, mer magyar ér alatt vittek oda gyümölcsfát. Rengeteg gyümölcs ott telepítettek, raktak. Ki akart..., olyan helye vót, hogy nem..., hogy megtermett, neki lehetett, akinél megszálltunk, ott is, te, tele vót az udvar almával! Vót valami eső vagy szél vót. Aszondja: – Ni, mind leverte az almát a szél! Reggel mikor felkeltünk, tele vót az udvar vele. Nagy sárga nyári alma, olyan szép vót! Egyik fa vót téli alma, a másik nyári alma. És

azt mondja, amikor a magyarok ott vótak, akkor vette és ültette, és mind a kettő megmaradt neki, és olyan szép nagy fája vót, egy szép gyepes udvar vót. Igaz, hogy az ura a kollektívbe dógozott, sofőr vót, vagy másegyéb valami. Csakhogy na, kollektív vót ott is. Hát másnap mentünk reggel a szentmisére. És akkor mán találkoztunk a pappal. Tanálkoztam a kántorral, a kántor jó iskola..., velem együtt jártunk iskolába, találkoztunk avval is, vótunk a szentmisén, áldoztunk, na... Szóval az is szép vót nagyon. Aszondja, hogy na, menjünk el Mariskához. Elmentünk Mariskához – vagy hogy hitták, én már nem is tudom. Mentünk ahhoz. Szóval menni kellett a rokonokhoz. De oszt alig... nem is mentünk el, mán onnan ahol elmentünk, oda a szentmiséről hazamentünk. Mentem haza, mer aszontam, hogy húzok más cipőt, de mán annyit jártam, hogy fáj a lábam, húztam könnyebb cipőt, vettem könnyebb ruhát, vittem ruhát, mer meleg vót. Mikor mentünk, egy nap olyan hűvös vót, hogy kellett, szövetruhába mentem el. Osztán másnap vettem mást. Na akkor mentünk megint másik rokonokhoz. Még vót két rokon, akit meg kellett látogatni. Akkor Mártuska még nem jött haza. No de oszt jött délután. De mán mikor hazamentünk, még nem is értünk jól, alig értünk haza, oszt jött két rokon. Édesapám testvéreinek a lánya. De mán öregasszon vót az is. Fekete ruhába jött egy, szintén egy férfivel, az vót is itt Esztrón, feleségivel – hogy is hitták, na ni –, hát Csép Feri. Na mindegy. Mán nem tudom őket. Szóval a férfivel jött, és a nőt Juliskának hitták. Imre, Imrének hitták a férfit, s a felesége a... nő, de unokatestvérek vótak ők ketten. Szóval az én apámnak a gyerekei vótak. De mán öregek vótak mind a kettő: egy férfi, meg egy nő. Jöttek oda. No de azok osztán nem mentek el! Ott vótak, ó, sok ideig! Majdnem... ott is ebédeltünk, ott mind..., főzött az a Mariska, látta, hogy nem mennek, oszt mindnyán hozzáfogott főzni, olyan korbácslevest, krumplit, csinált almakompótot, az almát én pucoltam, csináltam kompótot a krumplihoz, úgyhogy na, vót az ebéd, ott is ebédeltünk, aztán hozott borvizet. – Te – mondom –, nekem borvizet hozzatok, hogy én igyak borvizet. [Nevet.] Hoztam is egy üveggel a vonaton, dehát elment az ereje, nem vót ledugaszolva. Aztán... szóval így vót. Másnap aztán... akkor nap... Nem. Három nap vót az egisz, három nap. Huszonharmadikán jöttünk haza. Mártuska jött, az nem akart tovább maradni, hogy ő megy, és megyünk haza. Na te – mondom –, másnap oszt vót ott..., hatvanéves találkozót rendeztek. De hogy marasztaltak, de hogy ne jöjjünk el, innen is ment Bakos Zita, innen Mindszentről, ő is hatvan éves vót. Összeszedték az összes hatvan éveseket, akik hatavan évesek vótak, abba az évbe születtek, akárhun vótak, hazahítták. Megtalálták, hogy hatvanéves találkozó. S úgy marasztaltak, hogy maradjunk, maradjunk, lesz nagy bál, lesz nagy szentmise, lesz na. Jönnek Szenmiklósrul is, papot meg mit tudom én, nagy ünnepélyt rendeztek. Oszt Mártuska nem akart. Há – mondom –, hogy maradjak el, a vonaton is milyen nehéz utazni, hogy maradjak el

tőle, aszonták, hogy kivisznek az állomásra, feltesznek a vonatra, csak maradjak. Nem baj, ha jön Mártuska, csak én maradjak! Oszt nem maradtam. De úgy bántam azután, hogy nem maradtam, te, olyan rosszul utaztunk. Mer este vót a bál. Estére kellett menni, fel kellett menni a Hargitára, felvittek kocsival. És na este ültünk a vonatra. Most gondold el, hogy egész éjszaka utaztunk! Te, de úgy tele vót a vonat, mikor jött... jött a vonat ízébül, vót egy vonat Szatmár és milyen fürdő van ott Bukuresten túl? Maia... Mamaia. Na, onnan jött a vonat. Huszonharmadikán. Te drága, az úgy tele vót a vonat, mint a kefe! Felültünk egy kocsiba, de alig tudtunk bemenni. Hát bementünk valahogy, na. Nekem is vót egy bőrönd, Mártának két necc, és én a bőröndöt vittem, abba a ruhám vót, és ennivaló, – mondom – nekem nem kell, én a bőröndre ügyelek..., hát annyi ember. Hát meg kellett állni ott kívül, alighogy felmentünk, ott kellett állni. Álltunk egy darabig, álltunk, míg egy nagyobb állomásba megállt a vonat, aszondja Mártuska: – Állj föl drága, én nem maradok itt, és nem bírom itt tovább! Drága, annyian vótak, hogy szusszanni nem lehetett! Oszt az egész vonat. Aszondja egy férfi, hogy: – Drága, ne menjen sehova, én mán végigjártam az egész vonatot, és mindenütt még jobban tele van! De ő nem bánja, ő nem tud itt állni tovább, ő megyen, keres más helyet. Képes vót drága, otthagyt! Leugrott, leszállt a vonatbul, én meg utána! Oszt mentünk. Te, most ha nem tudtunk vóna felmászni! Ű felment elől, s engem otthagyt! Szóval hátul hagyott, ő ment fel, aszonta, hogy ő be tud menni. Meg oszt fogta a bőröndöt, én is valahogy felmásztam, dehát ott is úgy tele vót, hogy az nem létezett szusszanni se! Oszt mégis valahogy jött egy másik állomás, ott álltunk, amíg álltunk, jött egy másik állomás, leszállt kettő. Na akkor egy kicsit szusszantunk egy kicsit. Egy kicsit beljebb tudtunk menni. Jön egy másik állomás, de az jó messzire..., ott kellett állni, megin leszállt három. S akkor mán nem vót messzi a kocsi, bent a kocsiba úgy be tudtunk menni, s akkor aszondja Mártuska ott, hogy olyan fiúk vótak. Ilyenek, akik jöttek. Ezek a kirándulók. Oszt aszondja Mártuska, hogy engedjenek, szóval hogy engem engedjenek be, na aszonta, hogy beteg vagyok, oszt hogy menjek beljebb. S beljebb mentem, de egy olyan udvarias vót, hogy látta, hogy tényleg na, öreg vagyok, felállt, egy fiatal ember vót, legin, nem..., fiú, mint a turisták. Fotbalisták, vagy mik vótak. Tele vót a kocsi a... Na felállt, én leültem. De szegény Márta, hát mán az majdnem rosszul lett, mer pipázott, dohányzott meg cigarettáztak, oszt én felálltam. – Te – mondom –, ülj le mán te is egy kicsit! Oszt leült ő is egy kicsit. De oszt megin felállt, hogy üljek le én. Na hát nagyon rosszul utaztunk. Olyan rosszul utaztunk Dézsig. Dézsen oszt leszálltak többen, akkor oszt egy kicsit... Dehát aszonta Mártuska, ő többet oszt nem megy soha! Te, dehát nem ilyenkor kellett, hát ottvótunk, ottmaradtunk vóna, huszonharmadikán, mer akkor vót a nagy ünnepély, ottmaradtunk vón, másnap reggel kipihentük vón magunkat, s jöttünk vón szépen. Aszonta,

hogy nem lesz olyan sok utas, s ne menjünk most. Kivisznek kocsival, és jobban fogunk menni. És nem, Márta az olyan akaratos, mint a... az ha valamit az a fejébe vesz, ott mese nincs, ő jön! Nem tudom, mi vót neki olyan nagy szorgos jönnivalója. Felpakoltak azok nyúlhúst, túró, ordát, ó, telerakták Mártát! Mondtam, nekem ne tegyenek semmit, nekem nem kell semmi! Hát nem is kellett, itthun vót egy csomó lesütött húsom, meg zsirom, meg hogy na..., mondom, hogy gyertek, mer adok. Hogy mér nem vittem lisztet, vagy ilyesmit, egy kis jó puliszkalisztet mér nem vittem? Há vittem vón, dehát hogy vigyek annyi mindent, hát na, utazni! Má mondom, gyertek, oszt adok. De nem jöttek sose. – Te – mondom –, gyertek, mer van! Oszt nem jöttek. Én se mentem azóta se. Most azon gondoskodtam, van otthun egy csomó tengerim, nekem is le van morzsolva. Nem sok, nem olyan csomó, de úgy adnék szegényeknek... kis jó puliszkalisztet, hogy adnék nekik. Hogy szeretik azok a puliszkát! Van nekik jó juhtúró. Vajon van nekik most juhtúró?

– Nem tetszik velük levelezni, vagy valahogy tartani a kapcsolatot?

– Hát vót a múlt évekbe még mindig leveleztem velek, oszt mit tudom én, megszakadt. Nem írtam, s ők sem írtak. Meghaltak mán. Antal meghalt, Erzsébet meghalt, Katalin meghalt, Imre meghalt, Juliska meghalt.

– Ki él még?

– Nem tudom. Most kéne írjak, de azt se tudom, hogy Mariska, nem tudom..., mer itt van, ha megtalálnám, tavaly itt láttam valahun..., itt vannak, a cím megvan. Meg kén keressem, oszt írjak levelet. Mer Mariskának írnék. Az még... az vót a legfiatalabb. Szeretnék írni neki.

– Miért akarta még egyszer látni a szülőföldjét?

– Hát én vágytam... Hát te nem vágyol, hogy gyere?

– És hány éve nem látta?

– Most? Hát mióta nem vótam, azóta nem láttam.

– De nem. Akkor, amikor volt utoljára. Azelőtt hány éve nem látta?

– Azelőtt, hát ó, hány. Tíz éve..., mit, tizenegy éves vótam, mikor lehoztak a szüleim, oszt...

– S azóta, a gyerekkora óta nem látta?

– Nem vótam otthun. Mindenki vót otthun, csak én nem vótam. Hát tudtam én menni drága? Mikor tizenhárom éves koromba halt meg..., a szüleimet én kellett gondozzam, mán anyukámat kezdtem gondozni, évekig. Nem egy-két nap. Évekig..., évig és három vagy négy hónapig én gondoztam. Akkor utána jött a... bátyám katona vót, leszerelt, betegen jött haza, akkor ötet kellett gondozni. Há ahogy leszerelt, utána két évre meghótt. Na most gondold el! Egy év vót egészséges. De még akkor se vót egészséges, mer ott lett beteg, s ahogy hazajött, jártuk szegénnel az orvost állandóan, oszt na. Azután apám... – mondom – apám is meghalt. Űtet is kellett gondozni, akkor ez a másik bátyám megin katona vót, na az nem vót beteg, de az is katona lett, közbe én is felnőttem, ott vót a fiatalság,

azután férjhez mentem, s akkor oszt kész vót a szép élet! Akkor mán lehetett menni? Akkor mán nem lehetett menni, hiába vágytam. Tudtam menni, mikor minden... te, hét szülés, hét gyerekem vót, drága! Hét gyerekek vót. Oszt csak három van. Négy meghalt. Na. És lehetett menni? Jött a... a háború, a háború után kiraboltak, utána jött a kollektív, utána beteg lett az uram, meghalt a... hét gyerek..., keresztelő, szülés, temetés, hát mi kötsig? Állandóan a kötsig, meg állandóan! A kollektív után a sok dolog, a sok nincs! Vót, hogy a megpihenés..., először örültünk, hogy megpihenünk a sok nehézségek vótak. Nem bántuk egy cseppet se, hogy kollektív lett. Há így telt el az élet. Má itt vagyunk. Látod én is öreg vagyok.

– S mama mikor volt boldog?

– Én soha. Hát elmondhatom, eldalolhatom azt a nótát, hogy életemben sose vótam boldog.

– Hát de miért?

– Hát mer olyan nehéz sorsom vót. Az egész életem egy-egy... Há mint neked, hogy te is – ugye –, hát gond nélkül, anyuka mellett, anyuka minden jót megad! Há most gondold el, én tizenhárom éves koromba maradtam anya nélkül. Ki adott nekem? Ha Édesnénike nem lett vóna, há bizon elég nehéz lett vóna, de ő, ő szegén leírt nekem mindent, egy írkat, egy olyan nagy füzetet teleírt mindennel. Úgyhogy én nem mentem soha..., már kezdtem nőni, és na, mentek a kolléganók, mentek a bálba, a bálba vót, rendeztek rostokot, ífélkor teríteni kellett asztalt, tésztát kellett vinni, úgyhogy hát nekem nem vót, aki csináljon. Ha én tudtam csinálni jó, vót, de bizon ha Édesnénike leírt mindent nekem, hogy miből csináljam, vót mibül. Mer vót mibül. De – ugyi – hát meg kellett csinálni! Oszt én hogy menjek a szomszédba, mán nem nagyon szerettem. Mai napig se szerelek. Sose kérdeztem senkitül semmit! Úgy csináltam, ahogy tudtam, ha nem sikerült máma, csináltam még egyszer, harmadszor már jó vót. Először nem sikerült, úgy vót, ahogy vót. Megcsináltam még egyszer, akkor mán jobb vót. S harmadikszor, akkor már jó vót. Aztán akkor is úgy vótam. Megnéztem, na ez kell, az kell, megvettem, csináltam, vaj vót, tej vót, ez vót, az vót, vót a háznál minden, szerettem, hogy állatom is legyen, tehenem is legyen, legyen, mi kell a háznál, pedig gyerek vótam. Má tizenöt éves koromba mindenem vót! Aztán mikor először mentem – mondom – a bálba, hát sütötték a szomszédok, annak a két lánynak, mind a kettő sütötték a tésztát, na mennek a bálba, hát rostokra éjfélkor, egy óra-
kor asztalt kellett teríteni. A fiúk vitték az italt, likórt, ezt-azt, hogy na, mik vittük, csak tészta kellett, egyebet nem vittünk. Így karácsonykor, vagy újévkor, ha vót disznó, vagy mit tudom én, kis hidegmájast, vagy valami olyasmit, egy falatot na, dísznek vittük, hogy na..., ki vitte? Hát én nem vittem, csak tésztát! Há mások se vittek. Egyszer vitt nemtom ki valamit. Nem vót, nem kellett, csak tészta. És én csináltam akkor egy fajta tésztát, most is kerestem a szakácskönyvbe itt, és nem tanáltam meg. Úgy

hítták: Londoni rudacska. De az olyan finom tészta vót, hogy olyan senki-nek se vót! Te, de az nekem olyan jól sikerült, én akkor csináltam először! De az nekem olyan jól sikerült, hogy mai napig se felejtsem el. Oszt mikor meglátták az asszonok, meg annak a fiúnak is az anyja, meg nahát na... Ugye egy asztalnál, ha leültünk, hát mindenki kitette a... – Jé, Erzsike, hát na! Jöttek, megkóstolták: – Erzsike, milyen finom tésztád van. Hát ki csinálta? – Há – mondom – a spór. Én csináltam. Hát ki csinálja nekem? – Oszt nem jöttél kérdezni, kitől tanultad, ki tanított? – Hát – mondom – az irka meg a spór. Oszt mondom, olyan finom tésztám vót, hogy nem vót olyan senkinek! Pedig először csináltam. Na oszt azóta is, ha csináltam, ettem, főztem, én – mondom – sose mentem, sose senkit kérdezni. Édesnénike leírt mindent, ezt is, azt is, szépen, pontosan le vót írva minden, ami kellett, szóval ami a legfontosabbak, ami... ami a legjobbak, amit... amit könnyen és meg tudok csinálni. Úgy írta le, mint na, egy gyereknek kell. Még a szappanfőzést is leírta. Még azt is leírta, hogy ha a tehén nem adja le a tejet, mit kell vele csinálni.

– És mit kell vele csinálni?

– A hátára egy vizes ruhát kell tenni. Vizes ruhát a tehénnek a hátára le kell borítani. És igaz, leadja a tejet. Ha nem..., tudod, mikor nem adja le a tejet. Van olyan tehén, hogy nem adja le a tejet. És igaz. Igaz vót. Nem is egyszer próbáltam meg, vót olyan tehenem, hogy nem adta le a tejet, ahogy kell, és vót egy ilyen hamvas féle, rálöktem a hátán keresztül, úgy adta le a tejet, hogy csuda.

– Mennyi idő múlva?

– Mindján, egy pár perc múlva. Na oszt szappant főzni. Hát gondold el. Há vót, mikor csak apám vót. Ha fialt a koca, oszt megnevelte a malacát. Megnevelte, míg hízó lett. Egy évig, vagy ameddig nagy lett. Másán felül, míg nagy lett. S akkor ugye eladott hármat egyszerre, egyet levágott, vagy kettőt, oszt a kettőt eladta, aztán vót a sok zsíradék, szappant kellett... szappan kellett, szappant kellett főzni. Hát híttam vóna szomszédokat, hogy főzzenek meg nekem szappant? Vettem az írkát, vót egy nagy üst, egy nagy fazék, vettem szódát, oszt kinyitottam az írkát, hány liter víz kell, mennyi szóda kell, mennyi zsíradék kell, odatettem, hány órát kell főzni, mit kell vele csinálni, és mikor kilöki a lúgját, lökjél bele egy marék sót, vedd le a spórról, tegyed le, önts egy kis hideg vizet bele, oszt feljön a szappan, szedjed le, tegyed a katulyába. Soha sem kérdeztem senkitül nem kérdeztem, hogy mit csináljak vele. Soha-soha. És megcsináltam, pedig mondom, még gyerek..., olyan tizenégy-tizenöt éves vótam. Meg tizenhat. S ezek egészen... Huszonegy éves vótam, mikor férjhez mentem, huszonkettedik. És én gazdálkodtam magamnak, nem kellett senki segítsen... Még jöttek éhhozzám asszonyok, még ha férjhez mentem Esztróra, még ott is jöttek, s nem is akármilyen asszonyok! Savanyúságot berakni, vagy ezt-azt, paradicsomot hogy kell eldugaszolni, hogy ne romoljon meg,

jöttek hozzám kérdezni. Igen... Kiss Jánosné meg-meg Papp komaasszonyom, T#m#ianunak a felesége, az is, neki mindig megromlott a paradicsoma. Nem dugaszolta le jól, persze, hogy megromlik. Vót egyfajta savanyúság, jöttek hozzám, megkínáltam, te hogy raktad be, mit csinálsz velem, milyen finom, oszt na, így rakom be, úgy rakom be [Nevet.], há mit csinállok, oszt így-így. Azír mondom, ha gyermekkorába amit tanul az ember, azt nem felejtí el soha. És azír jó kicsi korába a gyermeket nevelni, mer engem a muszáj tanított meg. De egy gyerek, aki az anyja mellett nő fel, nem jó elkényeztetni, hogy ne csináljon semmit, hanem ott legyen mindig, takarítani, mosni, minden..., kicsi gyerek... ott zsebkendőt, zoknit ott ni, mosson. Mer megtanulja. Mer úgy tanulja meg! Kicsi korába megtanulja, lássa a szüleitől, akkor oszt nem felejtí el soha. Soha nem felejtí el! De nekem mindig emlék, míg élek. Mer az tudja, hogy anyuval tanulta, anyukától tanultam. Az a jó, amikor a gyermek kicsi korátúl... Engem a muszáj tanított meg, de bizon, nem kívánom azír, hogy mindenki úgy tanulja, tanulja mindenki az édesanyjátul. Nem jó, nem jó. Engem a muszáj tanított meg mindenre. Nehéz, nehéz vót. De – hál' istennek – még itt vagyok.

– De mégis azt tetszett mondani, hogy szép idő volt a lánykora.
– Hát a lánykorom persze... Na hát gondold el, hogy mikor... hát nekem nem parancsolt senki! Nem vót, nem függtem senkitül. Eszem vót, úgyhogy én meg tudtam állni a talpamon. Engem nem tudott..., álljon félre tüllem! Ott mese nem vót! Aztán akárhova mentünk. Akárhova mentem. El mertem én menni bálba is, akárhova. Én nem féltem, nem kellett nekem kíséző. Hát te nem azt csinálod, nem mensz el? Hát mennek utánad, hogy kísérjenek? Vagy ügyeljenek rád? Ugye, hogy nem kell! Kinek esze van, az megáll a talpán. S egy lánynak az a fontos, hogy álljon meg a talpán és kész. Lány vagy, vigyázz magadra, és kész. Mer ott... a vót tiszta munka. Mikor... igaz, hogy én lány is vótam. Mentünk a templomba, hát én nem írtem rá, hogy... – ugyi – nekem foglaltságom vót. S tudtam azt is, hogy nekem dolgom van, és én nem maradhatok a társaságba, hogy jaj én elhagyom az otthonomat, vagy elhagyom a jószágomat, és társalgok. Nem, hagyom én a társaságot. Mikor tudtam, hogy nekem menni kell, én mentem! Szerusztok! Isten áldja meg, mentem haza. Oszt mikor kisz vót a dógom, majd megtaláltam én úköt megin. Vót egyszer... A templomba a kántor, nagyon ügyes kántorunk vót. Hogy mondjam? A Szenkereszt Hadsereg akkor alakult meg. Az is egy ilyen alakulat vót. És aszonták, hogy csináljunk egy szép zászlót a templomba. Szentkereszt Hadsereg gyűljön össze, gyútsön össze pénzt, és csináljanak egy szép zászlót a templomba. Most nincsnek, de régen vótak olyan szép..., még olyan is vót, hogy három rúddal vitték. Oszt ez nem..., egy rudas vót, de szép nagy vót. Nagy, gyönyörű nagy kép vót rajta az Úrjézus..., feszület vót rajta, a másik ódalán a Szűzanya, azt hiszem. Na csakhogy a kíp vót rajta. És kiadta a

kántor, hogy ki mennyit ad..., ki mennyit tud, annyit adjon. A lányok, fiúk, fiatalság, meg na. A katolikusság. Gyűtsünk össze pénzt, hogy tudjuk megvenni és megcsinálni. Hát én is, nekem – nem mondom, hogy nem – én is beszíltem evvel is, avval is, még a gánásiakkal is, meg na. És hát én nem tudtam... Veronka ment, ú jobban ráért, meg na. Há én gondolom, hát – akkor pénz vót ötszáz lej – nekem vót majorságom, fogtam két tyúkot, kettőt vagy hármat, mit tudom én, hányat, elmentem Darócra, eladtam, megvót a pénzem, ötszáz lejt nem adott senki. Száz lejt adtak, ötven lejt, kétszáz lejt... Ötszáz lejt nem adott senki! Há gondolom, én adok ötszáz lejt, nem megyek sehova. Én nem gyűtök, mer nem érek rá. Oszt én vótam a zászlóanya! Nem adott senki ötszáz lejt! Oszt ki is..., mikor vót a zászlószentelés, én fogtam a zászlót! Én vótam a zászlóanya. Mondom, nem adott senki ötszáz lejt. Mer akkor nagy pénz vót ötszáz lej. Gondold el, még amikor három lej vót egy kiló hús. Na ilyen dógok vótak, sok minden elmúlt, sok szép idő. Hát jó társaság vót ott – nem mondom –, mer tudod mit? Mindszent egy vegyes község. Román, református románság... Nem nagy község, de három felekezett. Három templom, három iskola, és te, olyan összetartva élt az a nép! Ott senki soha nem tudtuk, hogy nahát ott valaki román, vagy te református vagy, vagy mit tudom én. Vótunk a templomba, ha kijöttünk a mi templomunkból hamarabb, elmentünk a másik templomba. Ha kijöttek a román templombul, jöttek hozzánk. Mer nem messzi vótak a templomok. Akkor így a bálba is. A lányok, román lányok, magyar lányok, katolikus lányok, mind együtt. Te gyere hozzám, te így. Bál vót. Közös bál vót. Sose vót külön, hogy na a reformátusok csinálnak bált. Vagy a katolikusok csinálnak bált. Ott mindenki egy... egy... vegyes vót. Mindenki testvér vót az egisz. Soha nem vótunk haragba. Se a románokkal, se a reformátusokkal. Soha, soha, mind! Ők is jöttek hozzánk, mi is mentünk hozzájuk. Ha bármi is vót, ha néveste vót, ha bármit csináltunk. Ha szülőestje, ha bármi vót. Mondom, hogy akivel társalogtunk..., mer nem olyan nagy község, kivel... kik vótak a barátnőink, vagy barátaink, mind közösen vótunk, nem vót különözet soha, soha. Soha mondom. De nem is vót... – mondom – én Esztrón is... Mióta Esztrón vagyok, senki nem mondta, hogy te magyar vagy, vagy te ilyen vagy, vagy olyan. De én se. Soha, soha. Hát ez olyan – hogy mondjam? –, hát most is azt mondja, a papok azt prédikálják állandóan, hogy hogy ugyi az... – hogy mondjam? A testvériség, a jóakarát, a jóindulat. Hát hát nem? Én úgy nem szeretem az olyan embert, aki: – Te ilyen vagy. Hát ugye mindenféle nemzetből van ilyen, de mondom, ott is nem vót, soha nem vót különözet. Soha, soha.

– És nem nézték ki mamát, ameddig nem tanult meg románul?

– Itt Esztrón? Ó, dehogyis nem. Mikor kezdtem beszílni, oszt úgy nevettek, hát olyan rosszul mondtam ki a szókat, meg ó, há vót a sógorom, Lajos. Az osztán olyan egy... egy... Lajos, egy olyan egy bolondos legín vót,

férfi vót, hogy csuda! Na gondold el, akkor is, egy fiatal..., ni oszt... tudod, nem vótak otthun a..., de hazajöttek, otthun vótak. Ez a Lajos olyan bolondos vót. Oszt én kérdeztem tőlük, hogy hogy híják azt a szomszédot. Hát úgy szólították, olyan ragasztott nevök van. Soknak. De majdnem mindnek van ilyen ragasztott nevök. Gúnynév. Úgy hitták: Csurika Gyurka, a másik..., na ilyen ragasztott nevek. Oszt jöttek hozzánk, oszt meg akartam szólítani. Mer gondolom, eljött a szomszéd, oszt valamit meg akartam kérdezni, oszt úgy szólítottam: Csurika Gyurka bácsi. Hát egy öregebb, idősebb ember vót, hát megszólítottam. Há Lajos az nyúlt el, úgy röhögött. De mindenki. Hát úgy röhögtek, hogy ó! Na. Engem mindig kacagtak sok ideig. Alig tudtam megtanulni. Tudod mit? Magyar ér alatt tanultam meg románul. Tudod hogy? Én akkor mán olyan..., hogy az uram bíró lett, állandóan jöttek hozzánk. S én mán olyan, olyan lelkiismeretes vótam valahogy, hogy én mán úgy sajnáltam, nem hogy sajnáltam, de úgy resteltem, hogy én csak... mostmán ha az uram bíró, Magyarország van, mostmán jönnek hozzám, hogy én csak... én magyarul beszéljek. Ugye vót, aki nem tudott. Vót, aki tudott jól magyarul, vót, akibe akarat is, hogy na, tényleg jött vót hozzánk, és beszélt magyarul, de vót olyan, aki nem tudott. Akkor én valahogy... úgy én... én úgy erőltettem magamat, hogy beszéljek románul, hogy ne vegye ő észre, hogy ne legyen megsértődve. Hogyhát ni..., hát ez mán csak magyarul beszél, és én nem tudok, és így. Én erőltettem magam, akkor tanultam meg románul. Tudod, hogy mire vége vót Magyarországnak, jól tudtam románul? Úgy beszéltem perfekt. De komolyan! Jöttek a magyar csendőrök, oszt van a nagy kakastollú, olyan gyönyörűen vótak azok ötözve, jaj de szípek vótak! Oszt bíró úr, bíró úr, hát valaki egyszer... – én nem tudom, mit csinált – cigányok csináltak vályogot. Valaki házat akart építeni, oszt vetette a cigányokkal a vályogot. Kint vót a temetónél, ott a gödröknél, ott a legelő mellett. Oszt a jószág, vagy a tehene elszabadult, mit tudom én, mi..., csak lement, oszt a vályog, ahogy le vót terítve a földön, olyan nagy helyen, nem tudom. Tizenöt vagy húszezer vályogot csináltak, sok vályogot összetaposott ott a tehén. Nem tudom, ló vagy mi vót. Oszt az ment, oszt megfogta vót a tehenet. Megfogta, s tudta, hogy akié, s na, baj vót belőle. Meg akarta fizettetni a vályogot, amit összetaposott a jószág. Hát – ugye – nagy kár vót, mer pénzér csinálták a cigányok. Aztán az nem akarta kifizetni, hát ez aszonta, hogy törvényre adja, neki fizesse ki a vályogot. De csináltassa meg újra a cigányokkal. A másik nem akarta. Na oszt jöttek a magyar csendőrök, oszt az feljelentette a csendőröknek. Dehogy, jött Józsika, jött hozzánk. Hogy mikor jönnek a csendőrök, mikor... szóljon, hogy ú tudja megmondani a csendőröknek, hogy szóljunk mi neki. Hát ő nem vót otthun, tata nem vót otthun, mikor pont a csendőrök jöttek. Oszt nekem az a bácsi meghagyta, hogyha jönnek, hát hogy én szóljak. Hogy nehogy ne szóljak neki! Hogy menjek utána, hogy jöhessen oda. Hát én... én is

olyan..., hát még fiatalasszon..., há mit tudom én, könnyelmű vótam, oszt mondtam a csendőröknek, hogy... kérdezték..., hát kérdezték, hogy nincs valami baj, mindig kérdezték, hogy nincs semmi baj a faluba, nincs semmi baj? Én mondom, hogy hát mi a helyzet. Egy bácsi vót, hogy... Na oszt mindján oszt a csendőrök, na ki az, hogy, mint, oszt én mondom, én nem tudok menni utána, de hát hogy kűdjek valakit. Hát nem vót kit kűdjek, oszt úk oszt kimentek az utcára, oszt találtak egy embert, oszt mondtam, hogy hogy híják az embert, ók oszt üzentek utánna, hogy jójjön be. No dehát az úgy megharagudott rám, de nem ő, hanem a másik. Tudod...

– Akinek volt a vályoga?

– Igen. Nem az, hanem aki ki kellett vóna a vályogot fizesse. Amír megmondtam a csendőröknek, hogy... Az úgy megharagudott rám! Hát oszt mondtam én oszt neki, meg oszt mondták a csendőrök is, hogy nem a csendőrök, hanem tata, hogy hát – mondom – én nem azír akartam, hogy megbüntessék, mit tudom én, hanem én kötelességemnek tartottam, hogy hát nekem meg kell mondani. Jaj, de haragudott, sok ideig haragudott, de oszt kibékült.

– Tata?

– Nem. Az a férfi. Az a férfi. Há – mondom – én nem azír csináltam, nem akartam én, hogy abbul baj legyen. Azt akartam, hogy béküljenek, hogy jó legyen, hogy fizesse ki. Hát azt akartam, hogy fizesse ki. Há ha nem kárt... nem kárt csinált? Az a másik csinálta a vályogot. Oszt fizetett írte. Ű is vissza kellett vón csináltassa vagy fizesse ki. De nem akarta.

– S aztán mi lett? Kifizette végül?

– Hát oszt a végén, mit tudom én, mit csináltak. Veszekedtek, oszt meg csak valamit csináltak vele. Csak én oszt nem mentem többet. Nem is akartam hallani róla, oszt haragudtak rám – mondom –, haragudtak rám, hogy amiér megmondtam hogy... Ezt – asszem – ki kellett fizesse a vályogot. Kifizette vagy újracsináltatta..., csak újracsináltatta, mer nem hagyott a másik neki békít. Hát nagy kárt csinált. Egy csomó vályogot, ott vagy tizen-tizenötezer vályogot a tehén összesétált, annak tán bornyú is vót utána. Tudja a macska! Na mondom, csak ennyi bajom vót az egisz, egisz ötvenhét éve mán, hogy Esztrón lakok, oszt ennyi bajom vót az egész faluba. Soha semmi bajom nem vót senkivel. Senki nem mondta, hogy így, vagy úgy.

– S a bírónak mit kellett csinálni a faluban?

– Ó, vót annak dóga drága! Há nem vót Esztrón, csak bíró. Szenmiklóson vót a jegyző. Giróton ott is vót bíró, de ott az... az... a bíró nem tudott magyarul. A giróti bíró. Oszt legtöbbször jött ide, hogy intézze, mer akkor az erdő a bírónak vót adva, a... de akkor... ha a jószággal a piacra mentek, régiát kellett adni, azt is a bíró kellett csinálja, az adót a bíró szedte be, vót..., annyi dolga vót a bírónak, hogy csuda! Állandóan tele vót. Nálunk vót az egyik szoba, ott állandóan jöttek-mentek. Jött a hétfő, mentek a vásárra, jött a régiát csináltatni. Akkor ha az erdőt... a fa... ha

erdőlni akartak menni, akkor engedély, hogy mit tudom én, mi kellett, úhozzá jöttek. Akkor az adót kellett fizetni, úhozzá jöttek. Ű szedte az adópíntz. Vót baja elég. Annyi dolga vót, hogy mán a végén úgy haragudtam, sose nem tudott dolgozni, mer szombaton... minden szombaton ki-jött a jegyző, akkor tartotta itt a hivatalt. Minden szombaton jött Esztróra, s akkor tartotta a hivatalát itt ebbe a közsígbe. Pénteken ment Girótra. Csütörtökön Szenmiklósra, de ott az nagyobb közsíg vót, több ideig tartott a... oszt úgy vót, hogy épp..., ha szombat vót, oszt jött a jegyző, akkor állandóan ünnep vót. Szombaton jött a jegyző, ünnep vót. Ű elment, mán reggel nyóc-kilenc órára itt vót, elment a községházára – vót községháza – elment, lejött a jegyző, elment a községházára, akkor én otthon mindent csinálj! Na kisgyerek is, jószág is, mindenféle, aztán énrám maradt minden. Mikor elvégezték a dógukat, akkor jöttek, vót hogy jöttek haza, mer a korcsma még énrajtam túl vót. Úgyhogy épp arra jöttek, mifelénk. Aztán mentek. Ha nem jöttek be hozzám, hogy ebédeljenek, akkor mentek a korcsmába. Ha vót otthon tatának mit inni, vagy vót itala, akkor bejöttek oda. Oszt akkor na. Akkor mán kellett ebédelni. Olyan szívesen ettek, a jegyző is, ajaj! Nyugodtan ettek, és oszt elbeszélgettek, úgyhogy elment a nap. Akkor mán kész vót a szombati nap, minden szombaton... az elment úgy ni. Nem dolgoztunk semmit, oszt vót sokszor, hogy kellett vón menni szénát gyűjteni, vagy hordani, vagy valamit csinálni. Oszt akkor nem lehetett menni, mer jött a jegyző. Meg... ó, vót nekem. Úgyhogy vót, hogy örültem neki, vót, hogy nem örültem. [Nevet.] Mindig ugye, pláne télen, ráért. De nyáron mindig dolog vót, oszt akkor minden szombaton jött a jegyző, mer akkor – ugye – há mindig van egy közsíg a faluba, mindenkinek vót vagy ez a baja, vagy az a baja, vagy az erdő, vagy a régia, vagy az adó, vagy valamit mindig vót, valami vót. Na mindig vót, mit intézni a faluba. Szedett adót, akkor a pénzt be kellett a jegyzőnek... be kellett adni. A kasszába kellett tenni. Oszt le kellett tenni a pízt. Oszt a régiáért is fizettek, oszt ahogy én egyszerre, mikor vettem a bélyeget a régiáért, meg minde nért, egyszerre ki kellett adjam a pénzt, meg kellett vegyem a bélyeget. Meg azt a nyomtatott...

– De mi ez? Régia?

– Régia. Régia. Úgy hitták.

– Az mi?

– Hát ilyen marhalevél. A jószágnak, hogy hány éves, milyen színű, üsző, bika, vagy milyen na. Be kellett..., bele van jegyezve..., a nyomtatvány meg van... – éppen mint itt ni anyunak ezek a papírjai –, a nyomtatván megvan, csak ki kellett tőteni, s a bélyeget rátenni, egy ilyen okmánbélyeget meg kifizették. S akkor azt a pénzt én apródonként kaptam, de én mikor azt a bélyeget, meg azt a nyomtatványt meg kellett vegyem, akkor én kiadtam ötszáz vagy ezer vagy mit tudom én, mennyi pénzt, amennyit kellett adni érte, s akkor majd én visszakaptam lejenként. Úgyhogy semmi..., nekem

mindig csak károm vót belőle, nem vót hasznom. Aztán az a kis apró lej – tizenöt-hús lej vót egy régia vagy huszonöt lej –, oszt kifizette, elment. Na huszonöt lej ott vót. De úgy el..., az ember mindig ahhoz nyúl, ami van. Oszt elment, akkor oszt mikor elfogyott, kellett venni megin másat. Akkor ment tata, oszt hozott... hozott ezer lejt, kétezer lejt, ötezer lejt, mikor mennyit kellett. Én apródonként kaptam azt be. Vagy tata kapta be, oszt én nem is láttam, mer mindig a zsebibe vót, oszt pipált [Nevet.], pipás ember vót, cigarettázott... Mi vót, aztán elment, úgy ni.

– Mama vót a pénz őre?

– Hát én vótam, de hát hiába vótam én, ha az aprópénz apró pénz vót!

– És hogy volt az a kimenetel?

– Hát mentünk egyszer édesanyámmal szénát gyűjteni. Dehogy gyűteni, forgatni. Há megforgattuk, oszt elmentünk egy hajláson át egy másik dombra, és hogy mentünk hazafele egy réten – ott nem vót lekasálva – olyan gyönyörű földiepret tanáltunk. De gyönyörű nagyok, olyan szép nagyok, még piros vót a föld! De nagy-nagy helyen. Oszt na, nem vót mibe tegyük, nem vót nálunk edény. Jóllaktunk földieperrel és mentünk haza. Ez vót szombati nap. Oszt mondta édesanyám, hogy hónap, mondta, hogy kivel, hogy kivel na, barátnóm vót, hát két kislány, azoknak is vót ott földjök, közel hozzánk. Tán azok is ott vótak velünk. Holnap elmegyünk vissza mi, megjegyeztük azt a helyet, hogy hol van, és megyünk szedni epret. Hát mentünk, mentünk, és nem tanáltuk meg azt a helyet. Hogy leszdték mán, mire mi mentünk? Csakhogy azt a helyet nem tanáltuk meg. Nem tanáltunk. Tanáltunk, de keveset. Nem tudtuk..., félig se vót az edény, mikor mentünk haza. Na búsultunk, hogy nem tanáltuk meg. Vagy nem tanáltuk meg, vagy leszdték, csakhogy nem vót földieper. Hazamentünk nagy szomorúan, na nem baj. Mondja édesanyám, na nem baj, hónap – hétfő vót, vagy hétfő lehetett vagy másnap – azt mondta, hogy jövünk fel a hegyekre, olyan dombra, az erdőre epret szedni. De málnát. De epret is. Hát elmentünk. Akkor is csak mi mentünk. Még jött egy fiú velünk. Egy nagyobb fiú. Hát elmentünk, meg is tanáltunk, olyan szép epret tanáltunk, teleszedtük az edényünket, oszt mentünk hazafele, de még nem indultunk el, hogy menjünk haza, és az erdő szélén, ahogy jöttünk a gyalogúton, hát egy kis medvebocs szedte a málnát. Akkor mán kezdett érní a málna. Oszt szakította, oszt ette ú meg. Hát olyan lehetett a medvebocs, mint egy – mit mondjak – macskátul nagyobb vót. Egy jó nagy macskátul. Olyan jó nagyocska. Mint egy kutya, csak nem olyan nagy kutya. Há mik úgy megijedtünk attul, most képzeld el! Ha az anya jött vóna, hiába. Hogy mi azt se tudtuk, hogy hogy jöjjünk lábbujhegyen míg kijutottunk a tisztásra, hogy nahát, messze mán, ki nem jön olyan messzire, hogy na. Hát úgy féltünk, hogy majd kétségbe estünk! Dehát nem jött az anyja. Csak kiértünk a tisztásra, oszt akkor jöttünk hazafele. Tele edénnyel. Tele vót, gyönyörű epret szedtünk. Vagy egy másik alkalommal

jött egy időszak, mikor a... vót vagy négy vagy öt darab jószág is, amit kivitték az erdőbe legelni. Azok nem jártak haza nyáron. Kivitték tavasszal, oszt őszig. Nem vitték, csak ősszel vitték haza. Elküdtek minket a szüleim. Engem meg a másik fiútestvéremmel ketten elküdtek. Sót kellett vinni a jószágnak. Feltették a hátunkra, tarisznyába tettek darát, bele a darába a sót, hát vót olyan öt vagy hat darab jószág vót az erdőbe. Oszt na mentünk. Dehát a bátyám vót azon a helyen, ahova kellett... Mikor vitték, akkor vót ú ott édesapámmal. Ő tudta az utat. De én nem tudtam. Csak engem is küdtek, hogy ne menjen ő egyedül. Menjünk ketten. Hát elmentünk. Na megyünk. Odaérünk – mán délután vót, jó délután, de még nem vót bevive a jószág a szállásra, ahun alszik –, és olyankor jöttünk. Na nem sokat kellett várni, de olyan... mire visszajöttek, mán beesteledett, hogy nem tudtunk hazamenni. Oszt mondta aki a..., mer nem csak egy pásztor vót, több vót, kettő vót csak a jószággal, s egy aki otthun vót. Vigyázott a kunyhóházra, mer vót olyan erdőbe rendes ház vót. Oszt főzött, meg na... Otthun vót. Oszt mi megérkeztünk, hát vártuk, hogy na most jönnek, most jönnek. Dehát mire bejöttek, mán ment le a nap. Mire bejött a jószág, úgyhogy mán nem engedtek az emberek, hogy gyerekek, há messzi vót, meg erdő közt kellett menni. Oszt nem engedtek, hogy hazamenjünk. Ottmaradtunk nálok. Ott kellett hálni. Na ha bejött a jószág, mindján az emberek segítettek, levették a sót, vót olyan válúk, ahol mibe bétették a kivitt sót a jószágnak. Különválasztották a miénket, oszt odatették a sót, megétették a jószággal a miénket, hát kötelességök vót, hát két gyerek ment oda, hát na megétettek – mán majdnem sötét vót, mire kész vót minden, este vót –, bementünk a házba, megfejték, vót tehenök, amit fejtek úk, tán nekünk is vót fejőstehén kisbornyúval ott, ott ellett meg ott is, nem is fejték, szóval fejték a pásztorok, amelyik fejte, de a bornyú szopta. Annyit szopott, amennyit akart. Aztán bementünk a házhoz, főztek, főzte a tejet, egy olyan fedő vót, amiben megfőzték a tejet, főzött pulickát az a szakács, aki főzött, és na megvacsoráztunk, és akkor vacsora közben hát hallja az egyik pásztor – kinn vót – oszt hallja, hogy visít egy disznó. A pásztoroknak vittek fel oda magokkal, vót nekik disznójok. Három vagy négy vagy öt darab disznójok nem tudom..., azok is ott jártak a jószággal összevissza, a jószág közt, és ez az egy olyan..., nemtom, milyen disznó vót, milyen nem, csak egy nem jött elő. Hogy fias koca vót, vagy mi vót, elvitte egy boglyába. Egy olyan széna..., és ott kinn maradt. Drága, éjtszaka a medve megette a disznót! Oszt hozzáfogott a disznó visítani, de visított, visított. A pásztorok... a másik ódalba – ott is vót az erdőkerülő, annak vót fegyvere –, és ezek hozzáfogtak kiabálni: – András bácsi, András bácsi! A disznó visított. Lehet, hogy hallotta ő is, vagy nem vót ott, otthun vót, vagy mit tudom én, csak nem hallotta meg. De oszt mindig kiabáltak szegény emberek, hogy András bácsi, hogy jőjön a fegyverrel, hogy na. Ne egye meg legalább a disznót egészen. Hát András bácsi nem

jött, s a medve bizon összepocskolta a disznót teljesen. Na de az is vót..., egész éjtszaka, hogy féltünk, na gondold el! Oszt onnan haza kellett oszt menni az erdő közt. [Nevet.] De oszt nagy..., le a dombon... úgy ni..., a hegyeken fel, meg le. De az erdő közt. A sűrű fák közt. Sokat kellett menni a fák közt, míg kijutottunk a tisztásra, jó sokat kellett menni. Oszt – mondom – ott kellett háljunk, majd oszt reggel, mikor mán feljött a nap, jól aludtunk, kialudtuk jól magunkat mi gyerekek. Kiment mán a jószág, nem vót ott a tanyán, mi mentünk haza. Elkísért az a bácsi, mer ment a... oda, arrafele vót a disznó valahun, kié vót a disznó. Ment megkeresni a disznót. De bizon, alig tanálta, úgy össze vót pocskéolva a disznó teljesen. A medve kivájta, és na kísért ott egy darabig minket, oszt mentünk hazafele. Jaj, az is vót egy-egy félís, egy rettegís. Osztán mentünk haza, mentünk oda, ahol megmondták a szüleim, hogy hol dógoznak a szénával. Oda mentünk. Mer arrafele vót valamerre. Odamentünk hozzájuk, oszt elmagyaráztuk a nagy fétséget, hogy mibe vótunk, hogy hogy sikerült a sóval. Én sírtam, hogy én többet nem megyek, engem ne kúdjenek, én nem megyek! Oszt nem is kellett többet menni. Édesapám... nem kellett csak kétszer menni egy évbe... De érdekes, itt a jószágoknak odateszik ki azt, ahun van a tanyája a jószágoknak, körülrajkák olyan nagy kú..., olyan nagy kúókkal, nagy kúókkal, oszt tesznek elébe a jószágoknak, oszt mikor kell a jószág..., odaszokik, oszt mikor kell neki, nyalja és eszi, nem kell jární utána. Kellett vinni darába oda, kellett menni az erdőre vinni a jószágoknak. Azír milyen kényelmes ott a jószágoknak ott az erdőbe, a hűvösön, olyan széna van ott az erdőbe, olyan jó idő, hogy nőnek ott a jószágok egész nyáron! Isszák azt a jó forrásvizet. Csak lehajtják a patakra, ahun folyik a víz, oszt iszik a jószág. Vagy a fák alatt a hűvösön. Még nincs olyan nagy meleg, szél nincs. Szép jószágot is nevelnek fel, gyönyörű jószágot. Most, most nem tudom mi van, de...

– Inkább jószágot nevelnek ott, itt meg a földművelésre álltak rá?

– Hát igen, mer – ugyi – a sima föld, a sima föld is..., van olyan föld, ahol termő... búza is..., tavalyi búza, édesapám mindig vetett, és mindig... – nem mondom, hogy pont mindig sikerült –, de vót úgy, vót, vót, mindig vót. Kenyérnek vót. Ha nem is csak tiszta búza, de nem is olyan jó az..., a tavalyi búza sem olyan jó, mint az idevalói őszi búza, de vegyesen az árpával, jó vót, mindig vót. De meg oszt az én szüleim, hogy na, elementek az erdőre dolgozni, akkor – ugyi – jó pénzt kerestek, ha hazamentek a faluba, bent a faluba vót egy üzlet, ahol csak lisztesféle..., úgyhogy lehetett venni mázsára. Amennyit akartál. S hozatta vagonszámra Aradrul a lisztet. Mindig Aradrul hozatott, és úgyhogy mindig vettek zsákszámmra, mázsaszámra. Nem mondom, hogy nem vegyítették árpával, árpaliszttel, mer az is jó, most is árpakenyeret esznek. Nagyon kevesen esznek búzakenyeret. Most is azt eszik. De – mondom – a szüleim mindig vettek. Most, mikor el is kötöztek, mikor eljöttek, úgy találták..., mikor jöttek

Édesnéikének beötözésére... Itt vótak a szülők: édesanyám, édesapám. Mindeniknek a szüleje itt vótak. Látták, hogy ez a vidék itt ilyen sima vidék, terem a búza, pont hát július, július tizenkilencedikén vót a beötözés, és pont aratáskor. Úgyhogy mán a búza keresztbe vót a határon kint. Látták, hogy milyen búzatermés..., és hogy milyen jó vidék, mennyi tengeri, gyönyörű nagy vót mán a tengeri, csövezett, a búzát keresztbe vót, úgyhogy na, aszonták, hogy megűjenek ott a hegyek közt mindig az erdőre, mindig annyit mászkáljanak. De bizon idejöttek, itt még többet kellett dógozni, mer itt a földet meg kellett dógozni. Mer itt a föld, jó föld, de meg kell... meg kell dógozni. Másképp, ha nem dolgozol, nem vigyázol, nincs.

– Ott nem kell megdolgolni a földet?

– Hát ott is meg kell, de hát ott kevés föld van. Hát mondom, hogy az apámnak vót földje elég. Kaszálója, erdője, de szántója úgy tíz-tizenkét hód, ha vót..., ha vót annyi. Ahol szántott és termelt. Zabot, árpát, krumpelit. Há napraforgó nem terem. Tengeri nem terem. Ilyen kerti növény nem terem. Paradicsom, paprika nem. Ugye, hát ilyesmi nem terem ott... Nem hogy nem terem, megteremne, de korán..., későn van a tavasz, korán van a ősssel a dér, úgyhogy kevés..., nem tud beérni, kevés érik be belőle. Ugorka, hát az... az terem, mer – ugyi – az nem kell beérjen. De paradicsom, paprika, vineta, ilyesmi, hát ilyesmi nem terem. Tengeri is... Ugye, ha későn veted..., itt is..., ha késői, alig érik be. Még be se érik. Most még beérik, mer sokszor későn van az ősz, de... vagy sokáig tart az ősz, de... van mikor így se érik be, de amit korán – ugyi – rendes időbe elvetik, áprilisbe, áprilisbe mán tengerit el kell vetni... S akkor beérik..., és dógozni. De hát ott..., ott mikor van. Május után, júniusba van csak nyár, há mikor kezdenek kaszálni... Szent Péterkor kezdenek kaszálni a Maros mentén, ahun olyan gyepek vannak. Ugye oszt máshol majd csak júliusba..., augusztus..., mikor... Augusztus végén van az aratás... Szeptemberbe. Mikor mentek kisboldogasszonykor, mentek a búcsura Csíksomlyóra, hát még akkor... jaj-jaj, siettek, hogy arassanak. Vagy még nem is vót learatva se az aratnivaló. Édesanyám jaj, hogy sietett... Hozott aratókat..., oszt akkor le..., sarlóval arattak, képzeld el! Annyi... egy... egy nagy tábla..., há csak vót – na hát ugye – egy hód földet is learatni kézzel! Sarlóval! Emlékszek..., mán oszt utólagosan... mikor... mielőtt el nem kötöztek onnan a szüleim. Hát mán kezdtek kaszával aratni. Utána jártak mán errefele, s látták, hogy itt hogy aratnak, hogy ment a vonat, látták, hogy aratnak, és hogy dógoznak, s akkor mán ott is kezdtek úgy aratni. Úgyhogy mán utolsó évbe, mielőtt nem jöttek el, ott is úgy arattak, kaszával..., és mán akkor könnyebb vót, de édesanyám öt-hat asszont fogott maga mellé, oszt a sarlóval aratták az árpát. Oszt bekötötték kétébe, s csak ötöt tettek egybe. Hogy száradjon meg. De itt rakták keresztbe, mán utoljára ott is keresztbe rakták az árpát is, meg mi vót... Úgyhogy... Hát más vidék, hiába na. Hi-degebb, gyengébb a föld is, nem olyan silány föld, hanem olyan hegyes vi-

dék, ott nagyon sok trágya kell a földnek, hogy teremjen. Hát az apámnak vót sok jószága. Meg há másnak is – ugye –, kinek sok jószága van és ki-hordja, minden évben letrágyáz egy-egy jó darab földet, s akkor – ugyi – az terem. Két három évig az terem. Oszt – ugyi – mán az idén letrágyázom az egyik táblát, jövőre megin, jövőre megin, oszt úgyhogy... úgyhogy terem a föld, aki... nahát ott is, aki... ki hogy gondolzza, ki hogy... Meg oszt a réteket is. Vannak olyan rossz, sovány rétek, és... – hogy mondjam... Egyik évben használják, másik évben meghagyják parlagnak. S azon jár a juh, jószág, trágyázza, rajta fekszik, úgyhogy... szóval trágyázni kell azt a földet. Máskülönben nem terem. Mer gyenge. Csak úgy van, ha trágyázzák, és akkor... vannak oszt a kaszálók, kaszálják jószágnak..., gyűjtik. Csak a hegyekről mikor hordják lefele a szénát, olyan rossz köves utak... a kövek közt... új... Mikor felmentünk Hidasba te, vót egy rét, ott vót tíz hód, vót egy darabba... Oszt felmentünk... Mentünk szekérrel... De oszt mikor kellett hazajönni..., felmentünk hétfőn édesapámmal. Oszt egész nap kaszált, s én szétszórtam a rendet, hogy száradjon, oszt forgattam, mán estére, ahogy lehetett, össze kellett gyűteni annyira, hogy tudtunk csinálni egy kunyhót. Hogy legyen ahol aludni éccaka. Hát annyi... annyi... nem jöhetett..., messzi is vót, vagy öt kilométerre, hogy minden este eriggy haza... Oszt ment a szekérrel. A teheneket fejtük meg, ott ettek a tehenek. Meg vittünk még lehet vót az ökröket is, vittük, mikor... mikor négy darabban mentünk fel. Mikor hogy. Oszt... mán estére meg vót csinálva a ház. Vót mezei ház nagytatának... Ott vót a..., mer ez az édesanyám kapott..., szüleitől kapta ezt a rétet..., és a zöregnek, szóval a fiúnak maradt, ahol a ház vót, vót rendes mezei ház vót. Dehát nem akartunk oda menni. Jobb vót nekünk a miénk, otthun, ott külön..., aztán jó kis kunyhó vót, szénából csinálta... De én mán reggel mentem haza, jött édesanyánk, és én mentem vele haza. Egyszer ott aludtam én is. [Nebet.] Édesapám kaszált egész nap... Vót, hogy ment, vitt kaszásokat, akkor elment reggel... kaszásokkal..., kaszáltak egész nap... Másnap hazamentek, vagy estére hazamentek... Ha nem mentek haza, akkor na... Ment édesanyám, vitte nekik a... Dehát hazamentek mindján, mer annyian nem fértek el abba a kis izé... Még be kellett vinni az ennivalót utánok. Egyszer elindított édesanyám..., vett körtét... – piacon jó érett körte vót –, oszt vett egy kézikosár körtét, főzött finom paprikácsirkét..., akkor... – hogy mondjam – csinált ilyen ordás palacsintát, meg vót jó puha kenyér, oszt feltette a hátamra – egy kis hátizsák..., olyan kis hátizsák vót – felpakolta a körtét, meg amit kell..., kezembe adta megin azt a kis edént, mibe vót az ennivaló, oszt elindított. Eriggy Hidasba! Fel oda. [Nebet.] Jó öt kilométer! Mintha mentem vón Esztrórul Darócra. Egyedül! Hát egy gyerek... De felpakolva! Nyócéves... kilencéves vótam. Oszt elindított és elmentem. Felmentem a hegyekre drága! Megtanáltam édesapámat. Odamentem, ahol... – egyszer vótam ott édesanyámmal, mentünk haza gyalog – és mikor mentem egyedül, elmen-

tem oda. [Nevet.] Na oszt..., mikor oszt otthun vótam, oda akartam vón menni, hogy arra..., ahun..., ott menjek én odáig [Nevet.]..., oszt nem mentem. Nagyon messzi vót, nem mentem. Úgy szerettem vóna oda... oda felmenni. Ó, de vágytam oda! Olyan nagyon szép hely vót, ahol mentünk is, de vót egy domb, ahun le kellett menni a szekérral, mikor a szénát vitték, a víz mosta... elmosta a víz a földet. Csak a kövek maradtak. Két... szóval vágták is az útnak, hogy tudjanak oda menni, de oszt az eső mindig mosta, mosta, a köveken... a nagyobb... kisebb-nagyobb kű..., hiába tettek rá földet, csak elmosta a víz. Nem... Mikor esett az eső, ment le a föld. Oszt mikor hordták a szénát azokon a köveken... zip-zup a szekér..., úgy meg kellett kötni a szekeret..., ó, de kötötték szegén édesanyám meg bátyám is, na mint hogy... Meg kellett pucolni a szekeret, meghúzni, meggeréblyelni, meg... hogy ne szóródjon a széna, megszorítani a kötéllel..., úgy megkötötték, hogy ne szóródjon el, míg lemennek azon a..., vót egy kis darab, míg le kellett menni... köves útra, köveken, oszt azután sima jó út vót mindenütt, csak ott rossz vót lejönni. Mikor leértünk egész lent, ott vót egy kis patak, oszt a patak mellett vót egy nagy nagy kű. Egy nagy lapos kű. Oszt vót otthun egy nagy rossz kutyánk. Olyan rossz kutya vót, hogy nem is ugatott, csak állandóan az enivaló után járt, meg megfogta a csirkét, meg... Szóval rosszféle kutya vót. Oszt a bátyám, Dénes, há mit csináljon vele, hogy fűbe üsse, ott hova tegye, faluba..., hát piacon lakott, úgyhogy nem lehetett. Ott nem vót hova tenni kutyát, dögöt, micsi..., elvitte fel, mikor ment kaszálni, oszt vittük magunkkal. Odaértünk fenn a... ahhoz a nagy lapos kűhöz, oszt ott vót Ágoston is, oszt felemelték a követ, oszt belöktek egy nagy darab kenyeret [Nevet.] a kű alá, oszt ráengedték a kutyára. [Nevet.] Oszt otthagyták. [Nevet.] Há nem tudták, micsináljanak vele. Megütni sajnálták, hogy üssék főbe. Oszt így könnyebben elbántak vele. Fekete kutya vót. [Nevet.] Talált egy nagy kű... követ, beraktak egy darab kenyeret oda [Nevet.], én néztem, hogy mit csinálnak [Nevet.], betették..., a kutya bebújt, hamar rácsapták a követ [Nevet.]..., szegény kutya ottmaradt, meg se tudott nyekkenni. Majd a csókák oszt elhordták onnan.

– Nem tetszett sajnálni?

– Há nem, mer rossz vót. Rossz kutya vót. Haragudtunk mind rá. Nem tudtunk mit csinálni vele. Hova vigyük? Nem lehetett, hogy kidobjuk..., vagy megdöglök, oszt kidobom a dögöt, hát hova..., nem lehetett... Faluba sűrű..., házak közt..., piacon... Hát akkor nem is vót piac. Hát egy községbe – ugye –, ahol a főút van, sűrű házak vannak. Kerten elásni meg édesanyám nem engedte, mer vót nagy kert, de nem engedte..., aszonta, hogy ott termeli a zöldséget, meg bűdös lesz, hát... – ugye – a föld..., nagyon mély gödröt kellett vón oda ásni, hogy betemetni, hogy ne bűdösödjön #gy oszt elvitték, oszt ott kinn a mezőn a csókák elhordták. De olyan szép patak vót! Csak egy kicsi vót, nem vót nagy... Az is ott jött le Hidasból... Ott vót te, a forrás, a nagytata házatúl nem messzire vót egy nagy fenyő-

fának a töviből..., a gyökere alól, ott vót a forrás. Oda jártunk ivóvízér. Mitülünk egy kicsit messzebb vót, mer hát vót ott... nagy kaszálója vót nagytatának, meg hát mán a miénk vót tíz hód... Nagytatának vót ott hús vagy huszonöt hód, mit tudom én... Neki több vót. Oszt én kellett menjek... Elmentem oda nagytatához, a házhoz..., a háztúl nem messzire vót... Kúdték vízért. Oda is el tudtam menni. Mentem egyedül vízér. Ott vót az erdő közt... Úgy emlékszek arra a nagy fára..., egy nagy-nagy fenyőfa vót, de nagyon vastag gyökerei vótak, ott a patak..., mán ahul kijött, mán mindján egy kis idő múlva, egy pár méterre mán..., mán olyan... csorgott. Mer egisz vastagon jött, ott a forrás vót. De olyan tiszta, kristálytiszta szép víz vót! Ó, de szép víz vót!

– És tényleg, a vizet honnan szedték? Volt kút a faluba?

– A faluba? Hát hát hogyne. Hát nekünk az udvaron vót kút otthun. Hát a falu nem vót hegyes domb..., szóval hegyes helyen, egész falu. Nem mondom, hogy nem vót... A templom egy kis dombon vót... Dehát milyen domb. Há mondjuk... mennyi..., így ni [Mutatja.]... Nem vót úgy na... domb legyen..., hogy kelljen felmenni... Csak egy... na..., kis alacsony domb. Csakhogy ahol a templom vót, az vót a legdombosabb. Az vót a domb. Mán Ditróbul olyan jól látszik a remetei templom. Ahogy bemegy a vonat, mikor innen mész, mész arra Hargita fele, Szárhegy, Ditró, há Ditróba mán jártatok, na. Ditróból olyan jól látszik, nézel... jobb ódalt. Nézel arrafele. Ahogy bement..., a ditrói állomásból mán nézel jobb ódalt..., nézel..., a remetei templom látszik, mer dombon van, s látszik az egész falu. Há két kilométer csak. Mán összenőtt... Úgy össze van építve, hogy alig van, alig..., ó, nincs egy kilométer a távolság Ditró meg Remete közt. A Maros válassza el. Még a Maroson túl is van mán Ditró felől..., ott is van. Mikor otthun vótam, oszt... az egyik..., szóval Antalnak egy fia ott épített házat. Túl a Maroson. És... szóval a hídon túl... És... mán ott van vagy vagy hús ház. Mán a Maros hídtúl Ditró fele. Úgyhogy mán alig... alig... mindján összeír. Ha még építkeznek, összeír. Mer Ditró is jött erre-fele, s Remete is... Úgy az út mellett, csak az út mellett..., és közel van. Ó, annyit jártam ott! Akármir kellett menni..., mer Remetén nem vót a faluba patika, gyógyszerár. Oszt akármilyen baj vót, oszt csak engemet indítottak. Oszt vót egyszer, hogy egy ökörnek fáj a lába. Valamiér... – belelített üvegbe, vagy mit tudom én, miér – elvágta az ökör a lábát, oszt nyáron beférgesedett, aztán leköpte a légy, oszt féreg ment bele. Oszt terpentinolaj kellett a patikábul. Mer avval ha lemosták, mindján a féreg kijött magátul. Megdöglött, oszt kihullott a féreg a sebbül. Oszt na..., nem írták fel nekem, hogy terpentin, oszt én mindig mondtam, mindig mondtam [Nevet.], oszt mikor odaértem a gyógyszerárba, nem azt mondtam „terpentin”, hanem „petrentyű”. [Nevet.] Há... na..., há mint egy gyerek na. Hát ott lehetett menni – ugye – hát nem..., mező vót, nem bántott senki. [Nevet.] Oszt mentem a patikába, oszt vittem haza az orvosságot. Há felír-

ták vóna, odaadtam vóna a patikáriusnak, de aszonták, terpentin..., terpentin. Hát nem felejttem el. De én oszt mindig gondol..., eszembe jutott, megint mondtam: terpentin, terpentin. [Nevet.] Egyszer oszt aszontam, hogy petretyú. [Nevet.] De azír tudta a patikárius, hogy mit kell adjon.

– Na de honnan? Tetszett mondani, hogy mi a baja?

– Mondtam. Osztán kérdezte, hogy mit akar, mire kell. Oszt mondtam, hogy mire kell..., oszt tudta, hogy mire kell, oszt adott..., adott egy ilyen kis üveggel, oszt vittem haza. [Nevet.] De nemcsak egyszer, hánszor vótam! Ó, de sokat kellett menni! Itt nem vót – mondom – gyógyszertár. Pedig nagy község, oszt nem vót. Most van, de akkor nem vót... Vagy van? Nem is tudom. Asziszem, van most. A Sáska bótjába van egy kis fiókja... Aztán vót..., amikor lenmaglisztet kellett venni. Oszt azt mindig főztük tejbe, oszt avval borogattuk. Míg megtelt. Gondolhatod, az a nagy hús, az a nagy comb, az a nagy kelés! Oszt az egész lábán! Míg kitelt, megtelt. Akkor kifakadt. Ó, szegín! Mikor... mikor... mindig így vettem a tenyerembe [Mutatja.], fogtam a talpát és levettem, felkótt, oszt mikor kifakadt, akkor íccaka te, akkor úgy pihent..., mán nem fájt neki, amikor kifakadt, oszt mikor lehoztam a lábát így a földre, akkor pukkant ki..., és mikor letettem a földre, érezte, hogy mán csorog, mer be vót kötve, aszondja, hogy hozd ide..., vót olyan egy kis lavór, egy olyan kis óvális lavór, amibe lábat szoktunk mosni, csak kicsi. Olyan három literes lehetett, lábmosó lavór. Oszt hamar kaptam a lavórt, oszt odatettem a lába alá. De úgy jött, újjnyi vastagon jött a genny, mán ahogy kifakadt... Oszt majdnem tele lett az a kis..., úgy ahogy benne vót a lába... Gondolhatod, tizenhat hétig!

– Volt mi gyűljön.

– Na oszt kigyógyult szegén. Kigyógyult, felgyógyult, meggyógyult. Az orvos mindennap jött, kétszer is kötözte, vigyázta, mer... átellenbe..., itt lakott [Mutatja.] keresztül, csak az utcán keresztül vót mitülünk, ott lakott az orvos... Mónár Gerőnek hitták. Mitülünk is hordta a tejet. Onnan jött, minden nap hozta mitülünk a tejet, és... minden nap jött. Minden nap jött édesanyámhoz, nem hagyta, csak... nagyon ki akarta vágni. Aszonta, hogy nem fog annyit szenvedni és hamarabb meggyógyul, és hogy milyen... – há nagy kín ez –, de nem engedte, hogy kivágja, pedig jobb lett vón, ha kivágta vón, hamarabb meggyógyult vón. Szegén sokat szenvedett...

[A beszélgetés rövid idő múlva folytatódott.]

– Tessék szíves lenni elmondani, hogy hogyan jöttek erre a vidékre?

– Há – mondom – Édesnéni, hogy eljött ide Szatmárra, beötözésre, mikor bejött, itt vót egy..., Gyergyószénmiklóson vót egy évig, mikor elment hazulról. Egy év után elhozták ide Szatmárra. És itt vót megin egy évig. Egy év után beötöztették..., addig csak jelölt... fekete ruhába, fekete gallérjok vót, kis fekete kalap, úgy jártak a jelöltek. És egy év után, mikor mán na..., megalapozódtak, látták, hogy mostmán nem mennek ki, hanem ott akarnak maradni, akkor beötöztették, mint novic nővér. Csak novicok.

Csak fátyoljok vót, de nem kapták azt a nagy keresztet, meg na, vót nagy rózsafűzérjök, meg nem tudom még mi, mi vót rajta, amit nem kaptak, és... csak azt a fehér fátyolt. Azt megkapták, beötöttették. Oszt mikor jöttek a szülők, úgy jöttek, mint lakodalom... mintha mennyasszonyhoz jöttek vón esküvőre..., nagy felpakolva pénzzel, mindennel, aki nem..., aki még nem vót beötözve, még nem készítette el a lányát, ahogy kellett, akkor mán hozta a nagy csomagot. Hát a miénk mikor elhozták, elhozott mindent. Megvót neki csinálva. Oszt jöttek a beötözésre. Oszt hát csodálkoztak, milyen..., pláne, amikor itt Károly és Szatmár közt..., itt mentek. Itt... itt... itt tetszett nekik nagyon ez a vidék, hogy milyen termés van. Olyankor... Olyan búzatermés vót, hogy egymást érte a kereszt. A fődeken. Olyan sűrű vót, hogy nagyon jó búzatermés, málé, minden. Ugyi minek újenek a hegyek közt, meg mindig menjenek annyit fel a hegyekre, meg... na... Hát sokat kellett dolgozni, na. De idejöttek szegények, még többet kellett dolgozzanak! Mer jó, hogy megvót a jó föld, megvették a sok földet, a jó földet, de biza kellett dolgozni: kapálni, kaszálni..., sok dolog vót. És kellett építeni akkor nyáron. Építeni..., tönkre tették magukat.

– És ott hány szobás házuk vót?

– Hol?

– Gyergyóba.

– Gyergyóba? Megmondom én neked. Egy..., kettő..., három..., négy... Meg a nyárikonyha, öt.

– És mindegyik szobát használták?

– Há mindet hát. A nagyszobában Édesnéikének megvót mán az összes staférja készen férjhez menni. Bútra, mindene. Avval vót berendezve. Gyönyörű... Ilyesvalami színű bútra vót, ni [Mutatja.], csak... csak valamivel kicsit sötétebb. Ilyen – hogy mondjam...

– Natúr színű.

– Milyen szín? Nem is sárga, nem is kávészínű, ilyesvalami vót... Még ízé csinálta neki... Ott vót mindján nem messzi mitőlünk az asztalos..., az csinálta, oszt mikor készen vót egy-egy darab, hozta haza. Oszt mikor eljött, édesanyám eladta a bútrát, még a staférjából is eladott sok mindent. Aszonta, mire nekem kell, ő csinál megint. Dehát maradt is elég..., mán az övé is, meg minden. Csak eladott sok... Még a ruhájából is... Vót egy gyönyörű kosztümje, és... azt mondta Édesnéni neki, hogy azt ne adja el. Tartsa meg emlékebe. Oszt eladta édesanyánk. Aszonta, hogy ne is lássa! Annyit síratta..., örökké síratta! Nem is akarta látni. De vót egy nagyon szép..., fehér gyapjúból kötött Édesnéni lánykorába. Egy nagy gyönyörű sálát. Egy szép nagy sálát. De nagy széles, ilyen széles nagy sál [Mutatja.] vót, de olyan finom gyapjúból, olyan..., nem vót nehéz, könnyű, egészen betakarta, hogyha felvette. Akkor nagy divat vót az a sál... Oszt... azt nem adta el. Az... azt meghagyta, megmaradt. S el is vitte, mikor édesanyánk meghalt, megvót, otthun vót a temetésen, el is vitte szegény. De nem, csak

tartotta egy darabig emlékbemagának, azután kibontotta, oszt csinált magának szvettert belőle. De kijött belőle két..., de egész... egész életén megvót a két szvettere. Télen, mikor nagy hideg vót, mindig viselte alól. A ruhák..., úgy kötötte, hogy tudta a ruhák alatt viselni. Mindig tartotta emlékbemagának.

– S akkor ott mindent eladtak? A bútorokat is, meg mindent? Vagy hogy csinálták?

– Hát hoztak el... hoztak el..., sok mindent hoztak, de nem tudtak mindent elhozni... Hát egy vagon telepakoltak. Hoztak... Házhoz hoztak rengeteg anyagot, hogy tudjanak építeni. Deszkát, fát, gerendát, lécet... Ott ki..., ott vót a gyár, a gyárba ki vót vágva fa, minden elkészítve a házhoz, csak kellett felrakni. Nem vót kiszabva, csak az anyag hozzá megvót. És egy egész tele vagon felpakoltak, abba vót bútor..., szóval tele vót pakolva... Oszt mi is ott jöttünk, nem abba a vagonba, de azon a vonaton jöttünk, tehervonaton jöttünk, mer félték, hogy nehogy elveszzen a vagon. Nem csak mi, még egy..., kettő, még egy másik vagon telepakolt két család, az én apám telepakolt egyet, fá... meg renget fát hozott, deszkát. És... azon a vonaton jöttünk. De oszt mikor megérkeztünk, április elsején érkeztünk meg be Csögön, jaj..., Tasnád mellett a szomszéd község, Csögöt, tudod, hol van. Mikor odaérkeztünk, már este vót, mikor megérkeztünk. Április elsején érkeztünk meg. Esett az eső, te, csakúgy szakadt az eső! Vizes, sáros... Az a Csög az olyan sáros egy falu! Hát jó, hogy vót csizmánk, me mind csizmával jöttünk. Hát tavasszal ugye, még kora... még koratavasz vót, de gyalog kellett elmenni Mindszentre. Rendeltünk szekeret, megírtuk, hogy akítul vettük a földet Adynak, hogy küdjön ki szekeret utánunk... Jött a szekér, de mikor jött. Későn jött, már félúton se kapott a szekér, már majdnem otthun vótunk, mikor jött a szekér, oszt vízzel-sárral, legelőkön keresztül, jaj... Mikor kiértünk a faluból s a földűtről, már elértük a legelőket, ott jó vót. Ha vizes is vót, de nem vót sár legalább! Olyan lics-locs na..., vizek helyen-helyen..., na nem vót éppen mindenütt, de vizes vót a gyp... Ó, Istenem, Istenem, de szegény szüleim! De most mikor így elgondolom, hogy micsoda fájdalom lehetett azoknak te, mikor meglátták azt, hogy hogy megbánták! Te, kiültek a kopasz földre! Most képzeld el! Egy gyönyörű ház! Hát nem mondom, hogy olyan túlságos nemtom milyen gyönyörű ház, de... mint egy jó gazdának a háza. Csűrje, juhszín, nagy istálló, jószággal tele, disznója, majorságja, és képes vót eladni mindent! És kiülni a kopasz földre, te! Hát nem vót semmi. Jó, Adynak vót a borszín, a borháza, mer szőlője vót, meg vót... a cselédnek vót két ház cselédház, úgyhogy akiknek nem vót annyi... kevés földet vettek, azok megvették azt a házat is. A tanyát. Úgyhogy három család házba jött... De mi hárman, apám meg Bakos Imre, Bakos Samu nem. Kiültünk a kopasz földre. Na most gondold el!

– Akkor kezdtek építkezni?

Hát! Hát mikor megérkeztünk, akkor adott Ady otthon..., az Ady-házba... Most is megvan..., nincsenek meg..., de ahun van Ady-szobra... Vótál mán Adynál? Láttad Adyt? Na. Az a szülői ház. Amellett vótak még cselédházak... Olyan kisebb házak. Olyan kicsi, mint az a kicsi ház... Olyan kicsi ház vót még vagy kettő, három. Nekünk adott a nagyházba egy szobát. Bent, hun van az a nagy ház. Ott vót hátul egy olyan nagyobb szoba, és ott adott nekünk..., ott vótunk egy ideig. Oda pakoltunk be. És meg na..., kimentünk a tanyára, hozzáfogtak építeni, de haza kellett menni. Hát dolgozni kellett. Rakták a krumplit, raktunk zöldséget, mindent..., ahogy ideértek, mindján adott Ady mindent, odaadta a vetőmagot adott, mindent adott nekünk. Jó..., nem rossz vót! Mindennel segítette, akik jöttek... Hát eladta a földjét jól, te! Huszonötezer lejért adott egy hód földet! Na gondold el! Akkor nagy pénz vót az! Száz hold földje vót. Azt... azt írja a könyvbe..., úgy tanulták az iskolába a gyerekek, hogy az Ady Endre, a költőnek az apja nincstelen vót. Hogy vót nincstelen, ha az én apám vette meg a nagy tanyáját! Hogy vót nincstelen? Az iskolában úgy tanulták a gyermekek, hogy nincstelen az Ady Endre apja, na... Aztán... mondom, hogy segített, adott mindent, oszt mentünk ki reggel a tanyára, és... dolgoztunk, oszt reggel hazamentünk... Addig míg oszt na... Tető alá tették a házat. Mikor mán be vót földve cseréppel, akkor mán – ugyi – vót tető, nem vert az eső, akkor mán mindján hozzáfogtak: tapasztották a cigányok, vakolták, édesanyánk meszelte, csinálta, úgyhogy mán egy... csak egy kis helyet, hogy na..., hol... ahova mán be tudtunk menni. Oszt összesre mán oszt a többit míg megcsinálták, hát Darócon csináltak ajtót, ablakot. Adtuk az anyagot: apám adta, deszkát hozott, minden vót, csak kellett csinálni... Darócon csinálta, hordta..., ajtót, ablakot, mindent..., és későn lett kész... Novemberbe rakták fel..., és... szegén édesanyánk akkor halt meg, és... vót ott..., olyan szép szőlője vót Adynak, vót gyümölcsös, vót mindenféle gyümölcs vót..., cseresznye vót, földieper vót, meggy vót, körte vót, alma sok vót, alma nagyon sok vót, olyan szép almása vót, egy nagy darab hely csak almával vót... Jaj, egyszer szedtem a meggyet, oszt leestem. Egy nagy levízia kerítése vót. Mer Somogyinak is vót, nemcsak Adynak, Somogyi..., egymás mellett vótak, oszt köztük vót egy nagy levízia kerítés... Az a nagy hosszú tövisű akác. Oszt az csak kerítés vót, de azt nem vót meg..., nem nyírták, oszt megnőttek. Nagy magasra... Szedtem a meggyet, oszt letört az ág, oszt közé estem a nagy tövisek..., a kerítés... pont a kerítésre estem... Csupa... összeszúrta, kificamodott a bokám..., a lábam ni a csuklóba. [Nevet.] Ó, ó, sok minden vót!

– És Ady Endrét nem tetszett ismerni?

– Nem, mer' meghalt..., akkor halt meg... Nem. Azelőtt. Nem azelőtt, mer azelőtt jóval halt meg, csak akkor mondták... Az öregnek..., a költőnek az apjának. Én vótam a temetésin, akkor... azután temették el, miután a szüleim idejöttek, szóval idejöttünk, de a temetésin ott vótam... Nagy

temető, ajaj, nagy temető! Ott van... Mindszinten van eltemetve, ott van a sírja.

– És miért adták el a földjüket ők?

– Ady? Hát nem a fia, a tanár, mer egyik fia tanár vót, szentkirályi lányt vett el, az is tanárnő vót – asszem –, azok is meghaltak, a tanár meghalt... Vagy a háborúba halt meg? Vagy..., nem tudom. Csakhogy a fia meghalt... Vagy előbb a költő halt meg? Utána meghalt a tanár is, megmaradt Ady, hát eladta, mer nem tudta, kicsináljon vele, meg hallotta, hogy jön a kommunizmus. Meg, hogy a tanár, hogy a fia költő vót..., há mondom, hogy úgy tanulták a gyerekek az iskolába, hogy nincstelen, dehát az én apám vette meg a földjét!

– És nagymama szülei nem tudták, hogy jön a kommunizmus?

– Jaj, az én szüleim? Há nekünk má aztán úgy ha megvettük többen... hét család, vagy hány család vette meg... Vagy négy vagy öt család vette meg.

– Az már nem volt baj?

– Há akkor már kevesebb vót egynek. Akkor mán nem vót földes, akkor mán nem vót baj. [Nevet.] Oszt Ady meg..., Ady, mikor vette azt a nagy tanyát, hát az is..., gazdálkodás vót..., én láttam a fényképit, meg vótam ott a izébe..., rendes gazdálkodó vót, mielőtt nem vette azt a nagy tanyát. És asszem, a feleségivel is kapott, de eladta a felesége földjét is, és sok dohányja vót. Dohányos vót. Sok dohányost tartott, szóval kik direkt csak dohánnal foglalkoztak. És eladott egy csomó dohánt. Felrakta a szekérre, oszt elvitte és eladta. Mit tudom én, hol. Nem vitte be a gyárba, hanem eladta másfele. Nagypénzér. És akkor vette meg a nagy tanyát. Addig csak egy rendes parasztagdálkodó vót. Azután születtek a gyerekei, azután lettek, és... ahogy meghalt, oszt Adyné maradt utoljára, a menyé is hamarabb meghalt, mint Adyné, és Adyné Pesten van eltemetve, a tanár fia mellett van eltemetve..., úgylátszóan... – mondom – én Adynak a temetésén vótam... Há nem egy..., má nem vótam olyan kicsi..., má nagy lány vótam, mikor meghalt. Nem olyan..., tizenhat-tizenhét éves vótam, má mikor... Édesanyám még élt. Dehogyan élt. Nem élt. Nem élt. Vagy élt? Élt... De nem élt... Nem élt édesanyám mán..., mikor meghalt Ady... Nem élt. Én tudom, hogy a temetésén vótam. Tudom nagyon jól.

– Sokan voltak nagyon?

– Há, há gondolhatod! Adynak!

– Hát végül is az apja a költőnek.

– Hát igen. Igen. Igen.

– A faluból vagy jöttek máshonnan is?

– Máshonnan is jöttek... Jöttek máshonnan is... Meg mikor a szobrát felállították a költőnek, oda a szülői ház végibe, akkor is... akkor is ott vótam, még éppen közel vótam ott. Szobor mellett, mikor a magyarok hozták... Magyarok hozták a szobrot..., oszt nagyon nagy beszédet tartott ott

egy, aki... szóval aki..., hárman jöttek Magyarbúl, akik hozták a szobrot..., és mondta egy... Azt megjegyeztem, hogy szóval elmagyarázta az életit, hogy milyen ember vót Ady... Mikor a román templomot építették Mindszenten, akkor nem tudták felépíteni, és majdnem a fele árát a költő adta, és úgy építették fel a román templomot Mindszenten, és ez is bele vót foglalva, belefoglalta, hogy nem vót nemzetgyűlölő, és nem..., szóval, hogy... aszonta, hogy nem mer..., hogy aki meg..., hogy átkunk rajta maradjon, aki meg meri bántani azt a szobrot, úgyhogy valaki hogy csúfolja, vagy mit tudom... De nincs is. Most is a szobor úgy van, ahogy vót... Most is megvan, a kis szülői háznak a végibe lehet látni... De jönnek is... Minden nyáron jön egy-egy nagy autó... Jönnek többször Magyarbúl Adyt látni, Adyházat felkeresni... És aki vót... aki nevelte a gyermekiket, az a lány az ottmaradt, kihaltak Adyéék, és ottmaradt a házba, neki maradt az egész nagy ház, meg az a nóva, meg az a kert, ott a... nyóc vagy tiznekét hódas kert vót ott Adynak..., nagy kertje..., nóvának hitták..., az neki maradt..., és... most... Katicának hitták, és még az csinálta a tortát nekem, mikor vót a lakadalom. Katica..., aztán annak lett egy..., férjhez ment... Szabó Bélához, és maradt egy fia, azt is Bélának híjják, az is Szabó Béla, és most is ott van, most is ott lakik a lakásba... Mikor én vótam, tán mán négy éve vagy öt éve is van... Szóval egyszer mikor vótam a szüleim sírjánál, oszt... ott van..., mer ippen ott van a temető mellett, ott van a háza..., mer épített ő külön azután magának, mer azt a múzeum nem adta neki, hanem adott pénzt, hogy épített magának, van külön lakása, ott a kert végibe, mindjár a temető mellett van, és... akkor beszéltem Katicával... De nem ismert meg, mán ő... mán nyócvan éven fejjül vót, nem ismert meg, oszt én mondtam neki, hogy ki vagyok, mi vagyok, oszt na jó... Azt mondja, emlékszek mán...; ő csinálta... – mondom – ő csinálta a tortát a lakadalomra... Katica...

– És mama miután elköltözött onnan, mi lett a házzal?

– Melyik házzal?

– Hát a mindszeinti házzal.

– Az én szüleim házával? Hát ottmaradtak a bátyám gyerekei. Hát hét gyerek vót... Ágostonnak, a kisebbik bátyámnak... Hét gyereke vót. És... nem mondom, tanultak, nem vótak mind otthun..., elkerültek, mind tanultak, mind mesterséget tanultak..., meg... Hát még csak egy halt meg, csak Zita halt meg... Még hat most is él... Jóska Zilahon van, odanősült, István Szatmáron van, Rózsika Szatmáron van, az új kórházba asszisztensnő, Mária ott van, Paszkál ott van, az is az Unióba dógozik... Mind vannak..., vannak... Csak egy halt meg még a hat... Hét gyerekbül... Megvannak... Nem vezett ki a faj, még élnek... A Fazakasékból van még sok... És oszt mikor elkerültek ők, a gyerekek mán elkerültek onnan, mind kitanultak, meg elmentek, akkor eladták a házat... Jóska eladta, és lebontotta az, aki megvette, csak a faanyagot vitte el, hát egyebet mit? Hát... vályog-

ház vót, oszt... az istálló..., mer az istállóba vót több fa... Nagy istálló vót csinálva, oszt... Góré vót..., meg hombár..., nyárikonyha, disznóól, fás... szekérszín, a szekérnek is vót egy szín csinálva, úgy az istálló végibe... Eladott mindent... Oszt el... Ki megvette, oszt elvitte az anyagot..., a főd ottmaradt... Hát a vályog.

– Hány szoba volt abba a házba?

– Abba nem vót csak kettő, akkor vót a nyárikonyha... Ott is kettő meg a sütő, meg egy fásszín vót a végibe... Itt nem vót nagy ház, mer... Hát akkor mit tudtak építeni olyan hamar? Faanyag megvót... De az, hogy betegek lettek... Édesanyám beteg lett, meghült, akkor lemaradt az építkezés. Csak akkor mit tudtak építeni? Első évbe... Csináltak egy kis nyárikonyhát... De az is..., nem olyan kicsi vót, mer... csak először ennyit csináltak, mer azt gondolták, hogy na... Itt ment az út... [Mutatja.] Az út..., ahova építettek..., és itt... itt vót a kert, és... ide építettek. Építették azt a két szobát, azt mondták, hogy ide..., még hagytak helyet, hogy itt az... az út mellett, hogy legyen..., hogy építenek egy nagyobb házat... Na, dehát nem vót, aki... Oszt mán oszt, hogy ez megmaradt, ez a két szoba, itt oszt csináltak egy nyárikonyhát... De azt is szintén csak kisebbre... Az is be vót földve cseréppel, és bedeszázva minden, mer deszka vót elég, akkor itt a végibe csináltak egy kisebb... – de csak azalatt a tető alatt – egy kisebb részt, ahol a kemence vót, hol sütöttünk kenyeret, itt vót a nyárikonyha, s itt egy fásszín... Itt a..., de csak a tető alatt, cserép alatt vót mind... Úgyhogy vót... Vót két szoba, három, négy, meg a sütő..., öt helység vót..., vót elég...

– Volt mit takarítani.

– Vót, vót mit fenntartani, ajaj! Oszt vót a nagy istálló, fásszín, góré, disznóól, akkor nagy hombár vót a búzának, terménynek..., vót..., nagy gémeskút vót, jó... jószágnak válú..., nagy válú vót, hogy legyen a jószág, hol igyon... Úgyhogy jó vót, jó vót... De azír oda akarták... Aszonták, hogy... [Telefonhoz hívtak, és a beszélgetés félbeszakadt rövid időre.]

– El tetszett mondani, hogy hogy volt a ház...

– Hát igen... Amikor mán elkerültek a gyerekek, akkor eladták... Eladta és leszedték, és... Fölszántották a... Azután került oda az a fürdő... Ott fúrtak, kerestek... Nemtom, mit kerestek a szondások, és ott sokáig fúrtak, másfél évig mindig fúrtak, oszt csak melegvizet tanáltak... Olyan melegvíz vót: hetven-hetvenöt-hetvennyóc fokos víz vót... Vagy kilencvenhét fokos? Én nemtom... Forró víz vót... Forró, forró... Nem lehetett beleülni... Olyan forró víz vót... Nem lehetett egyáltalán... Sütött, sütött... Tyúkot meg lehetett vón pucolni benne, olyan meleg vót... Szóval nem ippen főtt, de mondom, forró víz vót... Há nagy tata egyszer mit csinált! Mentünk fürödni, mer nagy gyógyvíz vót, nagyon jó víz vót, és mentünk fürödni... Vót fürdőhely..., be vót ott építve drága! Kádba, ott vót tizenkét kád... Fürdőkád... És fürdőszoba vót építve... Vót, ahun lehetett..., ha ment valaki..., ha... ott ment fürdőre, hogy csinált fürdőt... Tíz napra, vagy két hétre,

vagy mi... vótak kis kabinok csinálva, hogy... ottmaradhatott..., ahun fe-
küdjön... Ahun legyen... És... na, mit akartam mondani?

– Hogy tata...

– Azután került oda..., igen, a fürdő... De a mi házunknak a hely... hogy
leszedték, lebontották, fölszántották, ott... Vót egy nagy diófa, csak ma...
Sok ideig megvót a diófa... Sok-sok éveken át még meghagyták a diófát...
Nem vágták ki...

– De hogy tatával volt valami a fürdőbe...

– Jaj, igen! És... majd osz azt is kivágták valami cigányok télen, oszt
elhurcolták onnan... De sok ideig megvót a diófa... Tatával há mentünk
fürödni, és a kádba bele vót engedve..., engedtek... Jóska vót ott, a...
zunokám, ő vót ott a..., ő kezelte a fürdőt..., és... meleg vót a víz, oszt
mondtam neki..., te, úgy szerette a melegvizet, belement a lábával, s az
neki jó vót... De az is mán sütötte... – Jaj – aszondja –, süt! – Jaj, oszt...
Mondom: – Te, nem menj bele, mer megforrázod magad! Ó, oszt képes
vót beleülni! Oszt beleült az ülepivel, oszt megsütötte magát, oszt... hogy
mikor oszt..., hogy mikor egyszer itt vót... Hát úgy megsütötte magát, oszt
nem mondta meg... Csak jaj, hát megcsípte vagy megsütötte..., hamar ott
felugrott... Hát nem mondott semmit, hogy micsinált... De ő is na, azután,
hogy felöltözött – úgy –, majd a ruha dörzsölte, hogy megsütötte azt az
érzékeny..., ott a legérzékenyebb az ember... Oszt összesütötte magát...
Oszt nem mondta meg, hogy micsinált, hogy fáj neki, vagy sütötte, vagy
micsinált... Oszt – úgy – hát nyáron izzad..., dörzsölte... Jaj... Megjárta...
Úgyhogy elgennyesedett neki... Elégette..., rendesen elégette magát... De
ott vót a melegvíz, vagy a hideg víz, eresztette a hideg vizet, de ő szerette
a meleg vizet! Oszt én..., engedte..., hát jött..., mer két kád vót..., egy ilyen
kis fülkébe két kád vót... Úgyhogy külön lehetett rendesen..., rendes ilyen
nagy, mint a ti kádatok, ilyen fürdőkád vót, kettő minden kis kabinba...
Vót egyes is, egy káddal is, kisebb..., kis szoba..., de ha ilyen nagy vót,
mint ez, akkor két kád vót... Úgyhogy be lehetett rendesen menni, és le-
vetközni, vót fogas, ahova teszed a ruhádat, szappant, mindent..., úgyhogy
lehetett rendesen fürödni... És jó gyógyvíz vót! Még most is... Tudod, mi-
lyen gyógyvíz? Az most is... Úgy hordják onnan a vizet, hogy csuda! Most
is ugyanúgy jön... Olyan vastagon jön az a melegvíz fel, mint akkor... És
tudod, hogy milyen jó, még a májnak is! A nővérem, Édesnéni..., Jóská-
val vitettem, mikor még élt, és jól bírta magát... Mindig a mája... Tudod,
úgy jött fel neki, rosszul bőfögött, és... vagy ha zsírosat evett, úgy... vagy
valamit..., oszt itta ezt a vizet, te, oszt... Tudod milyen jó? Én is ittam, mer
énnekem is mindig vót az a rossz bőfögésem... Oszt ittam azt a vizet, oszt
tudod, hogy nincsen? Nem mondom, mostanában megin van, de minden
nyáron szoktam inni... Mikor mennek vízér a szomszédok, adok egy-egy
debizsont, oszt hoznak nekem is egy debizsonnal, és... szoktam inni min-
den reggel... Mostmár széthurcoltak, elloptak onnan mindent! Elloptak...

– Most már nincs az a fürdő ott?

– Nincs... A víz megvan, de azok az épületek nincsenek... Há Esztrórus is minden szombaton két-három szekír megyen... Visznek edént, ezeket a nagy nájlön bödönöket, oszt... egy-egy szekér... Feltesznek egy szekérré tízet is! Viszik azt a jó drága vizet, oszt fürödnek benne. Van fürdőkádja mindenkinek otthon, ilyen házi fürdőkádja, visz két bödön vizet, hármat, oszt fürdik az egész család abba a jó vízbe... S meleg! Nem kell melegíteni.

– De amíg hazahozzák? Akkor is meleg?

– Hát persze, hogy meleg! Mer befödik azt a nájlön... Ilyen, mint a ti káposztásputinátok... Ilyen... Meg van, akinek van nagyobb is... Van nagy is... Kétszáz literes... És kinek milyen edénye van... Nekem is van ott egy hatvan literes, oszt én is szoktam hozatni... Mikor na..., mikor hoznak. Hát nem mindig..., nem olyan könnyű emelgetni, hát ugye, emelgetni kell aszket föl a szekérré, meg le..., de most mán kitanálták..., mán szereztek maguknak olyan gumicsövet... Mind itt a mosógébe van. Csak hosszú, nagy... Úgyhogy becsapolják oda a vízbe, vízhez..., és fel a szekérré..., úgyhogy felmegy a víz a szekérré... Odaállnak a szekérré, oda mellé, közel..., és... úgyhogy belefolyik most a víz a bödönbe... Nem kell emelni... De... úgyhogy... nahát csak egy olyan csó van, ha ment két szekér, három szekér, oszt – ugye – míg megtótik mind a vizet, hát... Mikor az egyik megtóti..., kié a csó, megtóti, az megyen magának haza... Akkor tóti a másikat, oszt... mer mostmá – ugi – van... Azt mondják, mán vett a másikat magának... Hát – ugi – szereznek ilyen dógokat magoknak, hogy tudjanak... [Nevet.] De nagyon jó víz! Jaj, de jó víz, te! Úgy szeretnék én..., a kezem fáj..., úgy szeretnék menni oda fürödni! El is megyek a nyáron. Mondom neked, te, odamennék vagy kétszer, nem fájna a karom! De úgy is jó vóna, ha vihetnék haza vizet. Dehát annyi vizet nem hoznak! Há nincs is edényem annyi... Kéne... kéne egy jó fürdőkád, ami otthun legyen nekem. Nincs nekem kádam... Van egy nagy teknő, dehát az csak teknő, nem nem megy bele a sok víz... De jó vóna fürödni! Mikor jártam..., egyszer megrúgott a tehén, itt a lábamat, itt ni... [Mutatja.] Megkékült... Egy nagy kékség lett itt a lábamon... Oszt mentünk..., mer há szoktunk menni szombaton, mentünk oda fürödni... Mikor mentem, tiszta kék vót, az egy nagy fót vót a lábamon... Mire kijöttem a vízből ott, nem vót az a kékség sehun... Csak megijedtem, hogy hogy elmúlt... A vérnek is jó vót... Mondom, ha itta Édesnénike, úgy itta azt a vizet, és olyan jó vót neki... Vítette Szatmárra Jóskával, egész debizsonnal..., mer úgys..., sok ideig nem lehetett tartani... Hát úgy esetleg egy hétig, tovább nem tartott... Oszt így időközönkint, mikor ment Jóska, mindig aszonta: – Te, víz nélkül ne gye-re! Hozzál vizet! Oszt nagyon nagyon jó víz vót! Gyógyvíz... Mondom, most is megvan... Olyan meleg, mint eddig... De úgy jön fel... Oszt megy az Érbe folyik bele az a víz...

– Milyen kár érte!

– Kár... Én mondom... Kár azér a jó vízér, hogy nem ér... De legalább csinálhatnának... ott az a jó föld ott van, s közel, ippen közepetten ott van mellette, a földnek a közepin, csinálhatnának egy olyan kertészetet, hogy csuda... Akármit termelhetnének, dehát... Az a jó föld, ott az a víz! Nem termelnek ott semmit... Kendert szoktak oda vetni, meg búzát, meg málét, nemhogy csinálnának egy jó szérő... szérát. Szérát csinálhatnának. Nagyon jó földje vót Adynak... Aj, de jó földje vót! Arra nem kellett trágya! Termett az trágya nélkül! Ady dógozta a földet... Majd oszt utólagosan mostmán ki vót neki adva... Felesek dolgozták... Felibe... Kivették a földet, oszt... fele termés vót az Adyé, a fele aki dolgozta... Úgy dolgozták a földet... Adyné, az jaj, drága egy asszony vót! Olyan kedves asszon! Úgy szerette az édesanyámat! Úgy szerette Fazekasnét! Ó aszonta: Fazekasné... Nagyon egy drága asszon vót! És nem vót neki csak két fia! Nem vót több gyereke. Csak két fia vót. Egyik költő lett, az... az... azér nagyon haragudtak. Az ivott sokat, meg szerette a nőket... Ady..., költő... A tanár, az Szentkirályra nősült, Balázi lányt vett el... Tanárnő vót az is. Oszt a költő meg Csucsára nősült. Későn nősült meg, öregkorára... Hogy hitták a feleségét?

– Boncza Berta.

– Bonta?

– Boncza Berta. Csak négy évig lakott a feleségével, aztán meghalt.

– Meghalt...

– Emlékszem, hogy tetszett egyszer egy olyat mesélni, hogy mintha mama megálmódta volna, hogy ki lesz a férje. Az hogy volt?

– Ja... [Nevet.] Hát tényleg megálmódtam, mer ez igaz vót, hogy megálmódtam. Há elmentünk..., a szomszéd kislánnyal mentük Darócra. Vittük majorságot a piacon... Meg vaját, meg..., ami na... ami vót... Csináltunk pénzt. De mán ősz... Hát András..., András-nap ősszel, november harmincadikán van... Hát ugye... De mán hó vót..., jó hó vót... Hóba mentünk. És az Ér is..., mer ősszel sok eső vót, az Éren nem tudtunk átmenni Daróc fele, át kellett kerülni Szentkirályra. És na... Felkeltünk reggel korán, mán sötétbe, oszt úgy mentünk Szentkirályra, s onnan mentünk Darócra. Ott is jöttünk haza. Hát reggel nem ettünk, mer sötétbe, hát nem tudtunk... Vittünk egy kis valamit, de nem vót időnk enni... Vagy nem is vittünk? Én nem vittem semmit. Tán a másik vitt valamit... De ő se ette meg, amit vitt... Mer mentünk, az úton nem ettünk, és ott... mikor már odaértünk, ott vótak a kofák, a piac és... na... Kellott állni. Ő is, én is..., álltunk... Ha eladtuk, amit vittünk, elmentünk az üzletbe valamit vásárolni... Eltelt az idő... Mentünk, megint indultunk haza... Mán körbe megin Szentkirálynak, ott messzi vót... Mégegyszer..., kétszer annyi út vót... Oszt gyalog... Hát mire hazaértünk, há mán estefeje vót, mán ippen étetés vót, kellett adni a jószágnak, meg na... Mindennek... Hát nekem dógom vót... Neki othun vót az anyja, de nekem kellett dógozni. Hogy hazamentünk,

még bementünk... Amikor mentünk haza, hát először odamentünk nála. Mer az közelébb vót. És én is bementem, hogy pihenjünk egy kicsit. Aszíttem, hogy eszünk is... Gondoltam, hogy na, gyere – aszondja – menjünk be... Hát eszünk... Ha oda bemegyünk, aszondja Róza* néni, hogy: – Te – aszondja –, máma András-nap van! Aztán mán ha eddig nem ett... Mondtuk, hogy olyan éhesek vagyunk, nem ettünk semmit még máma... Oszt nem vót időnk enni, nem tudtunk enni... – Na, ha nem ettetek, mostmán ne is egyetek! Máma András-nap van! Oszt megálmodjátok, hogy ki lesz a férjetek. Oszt mondta, hogy micsináljunk. Hogy ha... mikor lefekszünk..., hogy..., hogy is? Tegyük egy pohár vizet az asztafra, és csináljunk sajtan pogácsát, tegyük a fejünk alá, és... fésűt is tegyük a párna alá. A pogácsa mellé. Ez olyan babonaság dolog vót... Hát na... Én is, na... Nem eszek. Nem eszünk, nem eszünk. Na mindegy. Na de én ha hazamentem, hát biza nekem nem vót időm, hogy én pogácsát csináljak, meg mit tudom én, mit csináljak! Hanem sírtak a disznók, a kocának vót malaca, két koca alatt malac vót, sírtak, ordították a disznóolat... Bornyú is vót na... Étetni kellett... Asszem, apám mán betegágyon vót akkor. Hát bizon én nem csináltam semmit! Elvégeztem a dógomat, lefeküdtem. Mán el is vótam fáradva jól, lefeküdtem. Hát drága, mit álmodok én? Aki udvarolt nekem fiú, mert udvarolt, és akkor mán... Nem tudom, hogy tata udvarolt-e, vagy ismertem mán? Dehogy ismertem! Nem ismertem. Nem ismertem... Hanem, az a fiú, aki udvarolt nekem..., mikor eladtuk a... ahogy megyünk a piactul..., Gyuszikátul, megyünk fel a piac fele van a régi iskola. Oszt az... éppen a kerítése mellett van... Akkor itt vót a piac, ahol most van az új iskola... Ott vót a piac... És onnan mentünk az ösvenyen a bótok fele a ziskola mellett. A régi iskola mellett... A kerítés mellett... Oszt úgy álmomba ott találkoztam a kerítés mellett avval a fiúval. Jött szembe velem egy gyönyörű szép betunika, meg rezeda, meg... ilyen színes virágcsokorral... Ide akarta adni nekem. Oszt nem fogadtam el... Oszt szegin olyan szomorúan elment... Rám nézett, oszt elment... Hát megyek tovább, akkor találkoztam tatával. De nem ismertem akkor még tatát! Nem is..., hírit sem hallottam! S pont abba a ruhába vót felötözve, legelőször, mikor hozzám jött, avval a ruhával jött! Bokszciszma, pepitanadrág, de nem is vót pepi... Pepita, de inkább olyan szürkés. De nem tiszta pepita. Sötétkék kabát és fekete sapka.... De mán tél vót... Úgy jött legelőször... Avval a ruhával láttam álmomba. Mikor tanálkoztam vele... Szóval, mikor nem vettem el a virágot Lajcsitul. Mert Lajcsinak hitták a fiút... Az olyan szomorúan elfordult tüllem, és mentem tovább, és találkozok..., de egy... nem ezt ismertem. Te, oszt mikor vót a bál, mikor először jött tata hozzám, mentünk a bálba... Hát az a Lajcsi felállt a pódiumra, mikor na... mulattunk, jól ment a bál, jól mulattunk, én is büszke vótam..., ahogy szoktak a lá-

* Az adatközlő barátnőjének édesanyja.

nyok..., és... az a Lajcsi felállt a pódiumra, oszt kezdte húzatni a cigánnal, mikor szünet vót, szünet közbe, hogy: „Elkerülsz, mert szegény vagyok. Se kincsem, se pénzem.” – mert az szegény fiú vót... Szóval iparos... Az apja gépész vót, cséplőgépnél dolgoztak, meg ő is tanult, akkor mán tanult... De csak házok vót... Nem vót földjük. Hát nem vót... Nem vótak... Szegény fiú vót... És húzatta a cigánnal, hogy:

„Elkerülsz, mert szegény vagyok.

Se kincsem, se pénzem.

Színaranyból van a szívem,

Gyémántkő a lelkem,

Mind a kettőt neked adom,

Csak te szeress engem!

Nem kell nékem a világnak

Valamennyi kincse,

A szívemet, a lelkemet

Nem adom én érte.

Színaranyból van a szívem,

Gyémántkő a lelkem,

Mind a kettőt neked adom,

Csak te szeress engem!” – na... Oszt Kovács Pistáné odajön hozzám, oszt mikor danol ott fenn a fiú a cigánnal húzassa: – Erzsike, Erzsike! Hát mi van? Hát én nem is törődtem vele! Pedig szerettem a fiút, és na... Járt hozzánk, de akkor hát na... És felnizek... – mintha most is látnám –, ő is meglátott, hogy felnéztem... Szegény, úgy sajnáltam! Megsajnáltam szegént... Most is sokszor eszembe jut! Milyen keservesen rám nézett az... Nagyon rendes fiú vót...

– Már akkor tudta, hogy...

– Nem, akkor jött először tata hozzánk. Az vót... Az első bálba vótam... Dehát ő... ő... na... Én nem tudtam, hogy na, férjhez megyek én olyan hamar! Csakhát na. Én mán..., mik hittuk... Mondom, hittuk... Szedtük össze a fiúkat, hogy jöjjenek a bálba. Legyen sok pénze az egyháznak... [Nevet.] Osztán ez a fiú mán akkor na... Járt nálunk... És én is... Nemhogy olyan nagyon..., nem vót komoly, csak hát na... Szerettem vele társalogni. Rendes fiú vót... És... és akkor..., attul kezdve oszt szegén fiú lemaradt, és lemaradt örökre. Jött tata... De mondom, hogy ősszel álmodtam én ezt... November..., akkor. András-éjcekán. Akkor álmodtam én ezt. És avval a ruhával jött hozzám... Karácsony előtt két héttel ismertem meg. Két héttig..., pont két héttel karácsony előtt. Jöttek Kiss Jánossal, az unokatestvérivel, mert ezeknek nagyon szép lovok vót akkor, és... mán a bátyámat, Ágostont ismerték, hogy jártunk ott keresztül... Esztrón ke..., mentünk Szatmárra... Ismerték és jöttek... Neki... Ismerték..., mán a bátyám ment megint Szatmárra, oszt adott nekik meghívót a bálra. S akkor oszt na, jöttek is. De András-nap vót november harmincadikán, és mán következő...

rá egy hétre, vagy két hétre mán jöttek ezek. Lóháton jöttek Mindszentre bálba. Na és mentünk a bálba. Hát oszt persze, hogy Lajcsi... nahát nem szívesen fogadta. Hát ez csak más vót, Józsi, mert ő ügyes fiú vót, én meg örültem a fődnek, a vagyonnak, szép lónak, meg a..., nem a semminek, hát ő csak egy na... Mesterember lett vón, ha... még akkor inas vót csak, tanult, de lehet, hogy jobb dűgom lett vón utána, mint így, dehát nekem kellett a..., aszontam, hogy én nem megyek olyanhoz férjhez, aki..., menjek a piacra, oszt kóstolgassam a tejszelet, mert hát mikor énnekem vót tehenem, meg disznóm, meg minden, oszt én menjek a piacra? Oszt azután egyek? Előbb vegyem a kosarat, oszt menjek a piacra, oszt vegyem meg, oszt azután meg főzzek? Nem kell nekem! Vót nekem más is! Szántóruul is... Egy másik fiú. Ahhoz is mehettem! De az is ilyen..., az meg koporsós vót. Gyászokcsija vót. Az apja koporsós vót, meghalt, oszt ő is tanult az apja mellett, akkor a gyászokcsi neki maradt, és na..., mehettem azután is. [A beszélgetés egy pillanatra félbe maradt.] Az is járt egy évig... Szántóruul jöttek Mindszentre. Nem egyedül jött... igaz, de ő is jött eccer. Ő is ott vót azon a nagy bálon. Az is eljött. De nem én kűdtem annak a meghívót, hanem az a szomszéd kislán. Oszt az is eljött. Na, avval is milyen... Ó, ó! Szegeény fiú! Nahát hittuk a bálba. Nem vót semmi hiba. Dehát ő is járt... Szóval ő mán idősebb, nősülni való fiú vót..., és... De nem szerettem... Jött, jött... Vót többször..., két hétbe, míg jó út vót, nyár vót, addig jött... Minden két hétbe biciklivel jöttek, de oszt mikor sár lett összel..., oszt egyszer eljött szekérral, s akkor nem jött vagy két vagy három hétig, oszt akkor kapott meghívót a bálra, de nem én kűdtem, és azt mondom, hogy a szomszéd kislány kűdte, mert akkor mán nem tudtuk, hogy méket fogadjuk! Aztán eljött az is... Oszt eljött, ő mán tíz órakor ott vót. Mikor hazamentünk a templomból, ő már..., akkor ippen megebédeltünk, és akkor érkezett, akkor jött, és akkor vittem az edént..., mert... a nagyasztalról..., mert ott ettünk, abrosz vót az asztalon, és nem szoktam ott mosogatni, vót egy olyan kicsi asztal ott a spór mellett, az vót a mosogatóasztal... Oszt mán az asztal tiszta vót, ott vót az edény, és akartam, hogy mosom... mosom fel az edényt... Oszt akkor kopognak... Hát ki lehet? Ki lehet? Oszt jött... De mondom, ahogy hazaértünk, mindján kész vót az ebéd, és ebédeltünk..., mindján jött. Na oszt kínáltam, hogy nem éhes? Nem. Mert ahova megszállt Mindszenten, valakinél vót ott, akihez megérkezett, bekötötte a lovát, na... otthagya, csak gyalog jött ki hozzánk, oszt aszonta, hogy ebédelt ott, és na. Nem ebédelt... Alig telt bele egy óra hossza, akkor jött tata. Jöttek tataék. De tata se jött egyedül, Kiss János meg Szabó Sanyi, nem Szabó Sanyi, hanem a másik Sanyi, négy fiú jött... De akkor még bál előtt. Csak jöttek látni, hogy mi a helyzet, ha kaptak meghívót. Na oszt mondtuk aztán, hogy hát mikor lesz, és hogy lesz, és mi lesz, és... Oszt mentek el... De mán akkor... a szántói fiú is jött, ezek is jöttek, Lajcsi is vót, úgyhogy mán akkor [Nevet.] nem tudtuk, hogy méket fogadjuk, fogadjam. A

szomszéd lány is, ugyi hát ő is..., őhózzá is jött, nem..., ez a szántói fiú sem egyedül jött, ő is hozott egy fiút, ezek sem jöttek magokba... Ezek is négyen jöttek, vagy hárman... Négyen... Kiss János... Hogyne. Nyisztor, Kiss János, meg izé Sanyi. Soproni Sanyi. Na... És... mondom, hogy vót, kit fogadni! De oszt jöttek is..., oszt a bálba mind ott vótak. Mikor jöttek a bálba, ezek megint... Akkor jött tényleg tata is, mán az is jött, mán na... Készen jött, ha fogadtuk őket, meg... Akkor ez a szántói fiú, ez is..., mán azt se tudtam én se, hogy méket fogadjam, mékkel menjek a bálba.

– Jöttek mama után?

– Nem... Hát jöttek hozzám. Nem a bálba. Nem a bálba jöttek, akkor először csak... izé előtt... Látni, hogy mi van, hogy van. Kaptak meghívót, hogy na tényleg lesz bál? Vagy érdemes eljöjjenek? Vagy na...

– Márminthogy meg mama vagy sem?

– Hogy a bálba? Dehogynem! Ha mán kúdtünk meghívót! Hát per-se! Hát mi kúdtuk. A lányok... Már komoly vót a dolog... Ha kúdtuk... Megírtuk, hogy mi a hely... mire kúdtuk, az egyház részire lesz, és hogy nagy bál lesz, és hol lesz, és na... De oszt jöttek látni... Hát fiúk. Jöttek, hogy... Én is kúdtam, hát én is kúdtam, mert én nem mertem kúdeni, azér, mert nem szerettem, és na..., nem akartam, hogy na. Lajcsit is megsértsem, hát még tatával akkor nem vótam, na. Csak hát jött... Csak híttuk a bálba. Na de osztán az se ragadt le! Örökre ottmaradt! Az is jött. [Nevet.] Aztán mondom, hogy az álmodom meg úgy vót, hogy Lajcsinak a szép virágcsokrát nem fogadtam el, eltoszítottam, oszt jött tata, és vele maradtam. Örökre maradt. Ez igaz! András-napot... Én nem bőjtöltem, mégis megálmodtam! És az lett a férjem, akit akkor álmodtam. András-éccaka. Tudod akkor, hogy bele vótam én... Ha nem is csináltam pogácsát, de avval a gonddal feküdtem le, avval a... ésszel, meg szívvel, meg avval az izgattottsággal, hogy vajon? Vajon mi is lesz? Vajon így? Mondom, nekem nem vót időm. Oszt mán késő vót... Nem is mentem a szomszéd lányhoz, hogy te mit csinálsz? Vagy csináltál? Vagy mit csinálsz? El vótam fáradva, én lefeküdtem. Aztán avval a gonddal, hogy na, vajon mit álmodok? Álmodok, vagy nem álmodok? Bizony álmodtam! Na oszt mondtam is én Veronkának reggel: – Te mit álmodtál? Micsináltál? Hát aszondja, ő nem álmodott semmit. Te, nem álmodott semmit, nem is ment férjhez! Elment apácának. Most ezt bontsd ki! Semmit nem álmodott! Mondta is: – Na – aszondja –, nekem nem lesz férjem! Nem is lett! Elment apácának. Az is ott van Szatmáron. Még ma is él... Adelárdának híják... Még megvan.

– És ő csinálta pogácsával meg mindennel?

– Csinálta. Csinált mindent. Ő csinálta. Én nem csináltam semmit. És ez igaz vót az András... Ezt el is meséltem mán én többnek. Valikának is elmeséltem. Az ősszel kimentünk a temetőbe a tata sírjához, mikor mentünk hazafele... – tán éppen András- nap vót – oszt elmeséltem, hogy én mit álmodtam Andráskor. Az is úgy csodálkozott, hogy [Nevet.]... – Van

ebbe – aszondja – valami? – Van – mondom –, nekem vót. Hogy valakinek van, vagy nem, de nekem... ez igaz vót.

– És végül is azon a bálon hány fiúval tetszett táncolni?

– Hát osztán nem azér jöttem mind hozzám, hogy nekem... na. Hát nem udavarolt az nekem egyik se, Lajcsi udavarolt, dehát ő se olyan közelről, hogy nahát komoly lett volna, csak... nahát..., ő fiatal fiú is vót..., nemhogy fiatal..., mer mán húsz év vagy huszonegy éves vót, én meg tizennyóc... Tizennyóc? Tizenkilenc éves vótam mán akkor... Tizenkilenc. És... úgyhogy... neki még akkor kellett menni katonának. Na. Én nemtom..., akkor ősszel rukkoltak a fiúk, vagy tavasszal? Csak tudom, hogy ő mán be vót rukkolva, vagy akkor kellett neki berukkolni, és én akkor... Hát februárba esküdtünk... Hogy berukkoltak, vagy ősszel rukkoltak? Mán ősszel berukkolt novemberbe, és én tavasszal novemberbe, na februárba esküdtünk... Szeginy fiú, mikor a bálba felállt a pódiumra, oszt... De sírt szegény!

– Sírt?

– Azt mondták, hogy sírt. Hullt a könnye.

– De akkor már tudott valamit? Látott valamit? Vagy érzett valamit? Mért sírt?

– Hát csak mondták. Hát lehet, hogy nem vót igaz. Hát ki tudja? Aszonták, hogy nézett ki Bíró néninél az ablakon, hogy mentünk az esküvőre. Dehát én nem is tudom..., hogy otthun vót? Vagy be vót mán rukkolva? Vagy akkor rukkolt be tavasszal? Asziszem, akkor tavasszal kellett berukkoljon katonának. Hát járt nálunk, és ha mentünk a bálba, oszt mindig ő fizetett, nem engedte, hogy én fizessek... Én nem akartam fogadni tőle soha, de nem engedte sose, hogy fizessek... Oszt ahogy bementünk a bálba sose tudott, hogy na... Ketten táncolunk... Hogy ő vegyen fel. Mindig... mire kifizette, én már elvittek engem, már ki tudja, hun vótam? Majd ha visszakerültem, azután... [Nevet.] Mire kifizette a taxát, elvettek tülle, úgylis, mikor vót a nőválasz, én ötet vettem fel táncolni, nem azt, aki először, kivel először... Sose vettem fel azt, aki először táncolt velem.

– Miért?

– Mer jobban szerettem ötet. [Nevet.] Aztán amikor nőválasz vót, mindig ötet vettem fel.

– Akkor biztos örült...

– Hát azt mondom, szeginy örült, és én mégis cserbe hagytam.

– Tata hány évig udvarolt?

– Hát mennyit? Vagy három hónapot.

– Három hónapot?

– Még annyit se, még annyit se! Dehogy három hónapot! Hát december, január..., februárba mán megesküdtünk.

– Miért ilyen hamar?

– Hát mer meghalt az anyja, Ágoston katona vót, apám betegágyon vót, az ő anyja meghalt, úgyhogy ilyen családi botrány vót, nagy vót a botrány a családban, és tudott szépen udvarolni, és nem is bántam egy cseppet se, hogy odajött hozzám, mer apám betegágyon vót, és nagy gondozás kellett neki, akkor ott vót jószág, vót disznó vót... Úgyhogy én örültem. Én csináltam..., még Katica, aki csinálta... – Erzsike – aszondja –, meggondolta, hogy mit csinál? Há mondom, nehéz a sorsom. Örültem, hogy odajött. Bátyám katona vót, apám betegágyon, nehéz beteg vót, akkor vót a sok jószág, rám jött a tél, már jött a tél.

– S a lakodalom, hogy volt?

– Há hogy vót. Úgy vót, hogy nagyon szépen vót. A két nagyszoba jó vót. Szóval az egyik szobát, a nagy szobát kiüresítettük, és... csak ötvennégyen vótunk... Elfértünk... Csak a közeli rok... Csak a szomszédok: Hard Feri vót, meg még egy, a tanító vót ott, meg... ki is vót még egy Mindszentről? Az eljegyzésre eljött a tanító..., és... – asziszem – Szabó Béla vót, annak a Katicának a ki ura lett. Az hozta ki a tortát... Katica csinált egy nagyon szép tortát, s azt hozta ki, oszt ott is maradt, ott is... Hard Ferivel jöttek ki, és... Szóval ötvennégyen vótunk...

– Melyik templomba volt az esküvő?

– Mindszenten. Mindszenten. Hard Ferinek vót két gyönyörű lova, és ő jött ki szánnal, meg tatának a szekere, meg a Kiss Jánosé, meg... ki vót még? Három szekér vót – asszem –, három. Kiss János, tata szekere, meg a Ferié. Három szekér vót. Aki arra felfért, az jött az esküvőre... Dehát – ugyi – a faluból nem sokan vótak, én nem is tudom, ki vót... Mán nem emlékszek rá... Innen a szomszédok, a rokonok... Azok vótak, és Bálint vót, Veronka, Angi Mariska vót a koszorúslány, meg Veronka, Bálint vót a vőfély, Hard Feri, a tanító vót a nagyvőfély...

– És hogy mert mama hozzámenni olyan rövid ismeretség után? Egy életre?

– Örültem, hát örültem... Aj, asziszted, hogy tudtam, hogy az élet..., hogy hogy az mostmán az örökké lesz, vagy... Nem gondoltam én akkor arra!

– Nem?

– Nem.

– És ha meggondolta volna?

– Hát akkor lehet, hogy nem mentem vón hozzá.

– Akkor mit csinált volna mama?

– Hát mit? Hát... tovább lettem vóna. Há má attul féltem, hogy apám meghal, s egyedül... Meg a bátyám katona, bevót az..., szkimbás vót a katonaságnál, oszt micsinállok egyedül? Attul féltem mán... Féltem az... az életemtül, hogy egyedül maradok... Örültem, hogy jött. S úgy is vót. Csak annyi, hogy nem halt meg akkor télen apám, majd nyáron halt meg... A nyárig... Addig kellett gondozni... Odajött, s... gondoztuk a jószágot, s

apámat, s... meghalt... Meghalt az anyja. Tatának. Az tüdőgyulladásba... Kilenc nap alatt elment... Na... oszt ott is maradt, minden ottmaradt senki nélkül. Nem vót, ki kenyeret se süssön neki. Vót ott... János felesége ott vót egy darabig, oszt otthagytá őket, mer nagy vót a család... Aszonta, hogy ő nem lesz cselédje Kiss Jóskának... Hát dolog vót ott drága!

– S elvált a férjétől?

– Nem vált el, de elment. Visszament, hazament a szüleihez. Aszonta, hogy ő nem... Mer csak ő vót otthun, oszt hazavitte az urát is, a legnagyobbik fiú innen a... Tatának a legnagyobbik testvére vót János... Oszt elvitte... Elment oda... Aszonta, hogy ő... Meg oszt valami szóváltás is vót az apósom közt, mer valamit nem úgy csinált, ahogy kellett vóna, oszt akkor még ő is felszólalt, az ura, hogy hát ne bántsa, mer az az enyém! Sajnálta a feleségit, hogy szidta, vagy mit tudom én... Nahát milyen a család. Nahát a családba... nincs család, hogy nincsen szóváltás, valami... Annak meg... felhúzta az orrát, oszt otthagytá őket... Na oszt akkor... ott is nem vót senki..., oszt én meg hát... meggon..., ha haza..., ha odamentem, mikor elmentem házfüstlátni, hát semmi nehézséget nem... nem tüntettek az orrom elibe, hogy na itt mi van, hogy van..., nem vót arrul szó... Mondom, hogy a fiúk nem vótak akkor otthun... Csak tata vót otthun... Ott is mán nem vót mán senki, csak tata... A két kicsi fiú inas vót mind a kettő. Anti meg Lajos mán benn vótak az Unióba, Szatmáron dolgoztak... Vagy Bukuresten? Bukuresten vótak... Mind a kettő. A Maláába dógoztak... Majd... Akkor kerültek haza, mikor bejöttek a magyarok... Akkor jöttek haza Bukurestről... Végképp... Na hát ott is nem vót, csak... meghalt az anyja, csak az apja maradt, meg tata. Ketten vótak. Hát nem vót nehéz család. Há ki? Nem tüntettek nekem, hogy mi lesz... Meg nem is lehetett tudni... Há ugyi, hát jött a háború meg minden, akkor mán nem... Akkor mán oszt felbomlott mán az egész világ, mindenféle..., nem... Akkor baj vót mán..., nem lehetett előre tudni, hogy mi lesz, hogy lesz...

– Ebbe a mostani esztrói házba lakott az egész család?

– Ott... ott... ott lakott az egész család ott vót... Na dehát mondom, hogy elszéledtek, elmentek a fiúk mind... Bukurestről hazajöttek..., hát meddig? Míg lezajlott... Lezajlott a világ..., oszt akkor elmentek Pestre dolgozni. Pesten dolgoztak a... mit tudom én, hun. Elment Anti, Lajos, Pali..., mán akkor Pali is nagy vót, inas vót, de oszt mán szabad vót..., felszabadítottuk mik, fizettünk, hogy na... Adtak neki munkakönyvet, mán nem... Pár hónap vót még hátra neki az inasságból..., s akkor csináltunk neki munkakönyvet, s mán vitték Palit is. Ugyi, mind a hárman elmentek Pestre. Akkor mán Laci inas vót Lukácsovicsnál Károlyba, ő festő lett vón, ilyen ruhafestő ott is vót... Vagy egy évnél tovább... De oszt az is megboldult, oszt hazajött. Aszondta, hogy ő nem marad. Nem lesz festő, hanem gazdálkodó. Jött haza... Ma is gazdálkodik. Most ott van Esztrón, ott gazdálkodik. Tuli meghalt, a felesége, oszt visszakapta a földjít, oszt haza-

jött. Otthun van... Van neki háza, épített csúrt, ott van a földje, oszt ott gazdálkodik... Igen... Pali..., az most is Magyarba van, Anti Szatmáron, Lajos meghalt, János meghalt, tata meghalt... Úgyhogy három él, három meghalt.

– És nem tetszik bánni, hogy tatához ment?

– Hát nem. Nem bántam meg se... Nagyon jó ember vót... Nem vót szó rúla, soha egy ujjal nem bántott... Soha-soha! Pedig jaj, de sokat járt! De sokat jött! De sokat ment! Hát mert menni kellett... Mer a családba vót – mondom – adósság vót, ki kellett fizetni, oszt mindig tette-vette... Nagyon értette a vásárt, nagyon értett a lúhoz..., és... na... Sokat járt, sokat jött-ment... Nagyon is sokat ment...

– Tata fiatal korába is szerette az italt?

– Hát nem.

– Mikor kezdett úgy?

– Mikor bíró vót, az vót... Vót egy részeges jegyző, olyan egy... Hát na. Magyar ember vót, de nem vót szombat, ha eljött oda, hogy annak inni kellett. Mindig mentek a korcsmába, oszt mindig ittak, oszt... Nemcsak ő, hanem fizettek az emberek... Hát na... Bíró úrnak is, meg a jegyzőnek is, hát fizettek az emberek, oszt megszokta, úgy megszokta bizon, hogy... Aztán vele is maradt. Azután kellett... járt mindig vásárba is, meg adta a lovat, vette-tette-vette, hogy az adósságtul megszabaduljon, hogy ne maradjon az adósság, aztán..., na... A sok jövés-menés télen pláne, mikor hideg vót, oszt sokat ment lóháton, hát muszáj is vót az egészségéiér, hogy igyon na..., fenntartsa az egészségit... Ne fagyjon meg... Sokszor elment..., még Pankhután is vót, onnan hozott lovat...

– Az hol van?

– Hát ki tudja, hun van? Én sem tudom, hol van... Csak mondták, hogy Pankhutáról hozott lovat. Meg elment Hadadra, ott vett jószágot. Hazavitte gyalog. Hát – ugye – nem olyan könnyű vót Hadadról Esztróra menni gyalog, jószággal.

– Melyik Hadadra?

– Há itt ami van, Hadad... Itt, itt... Arra Sarmaság fele... Na oszt akkor még fiatal gyerek vót... Meg na... Hát sokat jött-ment szegén ő is... Mán gyermekkorába megkezdte, hogy az adósságtul meneküljön... Nem akart vón még meg se nősülni, míg az adósságtul ki nem szabadulnak..., ő... ahogy mán nagyocska lett, oszt az apja... nem vót az apja vásáros ember, olyan nagyon otthoni ember vót, otthun gazdálkodott: szántott, vetett, dolgozott, de vásárt nem nagyon szerette járnai, oszt úgy hogy felcsepereedett tata..., hát ez... ez aztán belejött ugye na. Tudta, értett hozzá, és ő... mindig jött-ment..., oszt elment másokkal ment, nagy emberekkel, akik mentek, oszt ő is belejött mint gyerek... Látta, hogy lehet, elment oda, ott megvette ócsóbban, elhozta, eladta, vett kisebbet, vett rosszabbat, szakított a pénzbül, fizette a baját, oszt így csinálta, hogy... Nem vót rossz em-

ber, soha az egy ujjal sem bántott... Vagy még még rossz szóval sem... Most mikor oszt iszogatot, miután bíró vót..., és..., na..., iszogatot..., akkor én mindig haragudtam, hogy hát ne igyon, meg na... De ő soha nem bántott egy fél ujjal se. S nagyon szerették! Nagyon szerették! Úgy szerették a faluba is mondom, hogy... még ma is emlegetik... Az asszonyok, mikor mentünk is a kollektívbe dolgozni, hogy hogy szerették azt, ó! Mit röhögtek azon! Hogy múltak azok! Röhögte az asszonyokat! De mindenkit! De a kollektívelnök is... Mikor eljött, oszt mentek a kocsmába, oszt ott... nyúlásig vótak a kacagástul! Az olyan jó modorú... Jó vicces... Jókedvű ember vót! Úgy tudta az..., úgy tudta szórakoztatni mindenkit! De olyan komolyan tudott az valamit elmondani, hogy ő nem nevetett. De a többiek dögöltek meg, úgy röhögtek. Ez az Ilána, ez a brigádosnak a felesége most is mindig mondja: – Drága bácsi, Józsi bácsi, Józsi! Ce bine o fost, ce bine-mi bucur-te! Cum am lucrat noi cu el, cât de bine o fost! [Nevet.] Cât de drag o fost! Mindig emlegetik szegényt... Nagyon jómodorú ember vót! Csak na... Megszokta mán későbbben lehet, hogy a betegsége is..., mer ha kicsit ivott, akkor elzsibbadt neki, vagy ki tudja, hogy mír... Mostanában azér mikor mán beült, akkor oszt mán sokat ivott. Vót olyan nap, hogy öt-hat decit megivott naponta..., gondolom hogy elzsibbadt neki, ha ivott, akkor oszt mán jobban érezte magát. Mer nem szenvedett. Az úgy félt az inekciótul, vagy az orvostul! Jaj, hát... azír... nem engedte magát, hogy megoperálják... Egy inekciót nem lehetett..., nem vett vón be... Jaj! Nagyon-nagyon félt az orvosoktul. De az inekciótul, hogy félt! Mikor oszt..., most utólagosan mán Mártuska adott neki... Húsz inekciót kellett otthun bevegyen. Minden második nap kellett bevegyen egy inekciót. Oszt vót ott egy nő, aki beadta... Hogy hogy félt az! Hogy nekem mindig kellett avval menni! Meg kellett fogni... Mán oszt utójára megszokta. Úgyhogy... És jól is érezte magát, jól vót. Ha nem fogott vón hozzá megin inni, nem lett vón semmi baja. Nem hogy nem lett vón semmi baja, de jól vót mán. Egészen jó vót. És mikor mán jól érezte magát, jól vót, megin hozzáfogott. Mára csak egy kicsit ivott, hónap megin, aszondta: – Halgass te! Aszondja: – Csak egy kicsit. Csak egy decit ittam. Hallgass mán – aszondja –, ne mindig szídjál! Mer nem ittam, csak egy kicsit. Mára egy kicsit, hónap még egy kicsit, hónap még egy kicsit... Utoljára oszt meghalt a nagynéje, Irma néni, elment a virrasztóba, s ott nem tudtam vóna onnan hazahozni. S az asszonyok is, hagyjak neki békit! Milyen jó! – Bietul Józsi bácsi, cât de bine afla! Lasă, nu duce acasă! Nana Erzi, lasă-l! Lasă-l, cât de bine-i! Na, nem vittem haza, én meg hazamentem, lefeküdtem, elaludtam, tata ottmaradt reggelig a virrasztóba, aztán bizon berugott, s nem lett vón neki szabad berugni, aztán bizon beteg lett örökre. Ami inekciót beszedett! S rá vagy két-három hétre berugott. Akkor be is fejezte örökre... Ilyen az élet...

– És ő a gyerekekkel hogy bánt?

– Kicsoda? Tata?

– Tata. Mit szölt hozzájuk?

– Jaj, hát nagyon szerette a gyereket. Pláne Mártuskát. Jaj, be szerette Mártuskát! De milyen irigy vót az, mikor Gyuszika született! Milyen irigy vót az Gyuszira! Mer tata..., mikor ő kicsi vót, mán Terike nagyobb vót. De Terike... Én nem is neveltem úgy, hogy mindig az ölömbe legyen, vagy... Nem vót nekem idóm arra! De mikor ő lekerült, mán jött a Mártuska, ő mindig ölbe vót tatának, mindig ott evett, mer tata, ha... nahát délbe, mikor kanalas ételt ettünk, nem. De mikor ettünk, oszt tata mindig ette a kolbászt vagy sonkát, levágott egy kis darab kenyeret, rátett egy picit darab kolbászt, oszt kirakta neki... Ne „katona”! Aszonta, ki vannak a katonák rakva. Kirakta Mártuskának. Oszt Mártuska csak vette – az ölibe vót tatának –, oszt vette, oszt ette. Mindig aszonta, hogy ott vannak a katonák sorba. Oszt... mikor oszt Gyuszika jött..., ő olyan irigy vót Gyuszikára! De azután oszt úgy szerette, mikor mán a gyerek nagy..., kicsit nagyobb lett, hogy mán tudott vele bánni, mán ült, kezdett járni, mint most ez a..., hogy híják? Mózes*. [Nevet.] Hogy jaj, há nagyon-nagyon irigy vót a gyerekre! Oszt azután, mikor mán na... Sokszor otthagytam rá. Hogy vigyázzon ő rá. Oszt úgy megszerette, hogy sírt a gyerek, akkor oszt nem hagyta vón hogy sírjon! Akkor jött, hogy: – Anyuka, sír a gyerek! Nem vót szabad annak sírni egy szálát se! Az vette ölbe. Az vette a hátára. Az... ó! Nem hagyta az, hogy sírjon egy szálát! Ha csak hozzáfogott sírni a gyerek valamiér, akkor mán kiabált hogy anyu, sír! – Anyu, gyere, mer sír! Anyu, gyere..., mer nem bírta. Há nem bírta fel, hát ő is olyan, hát hét-nyolc éves lehetett, dehát – ugye – még nem bírta..., nagyon szerette a gyereket. Nagyon-nagyon szerette a... Mikor picit vót, akkor nem szerette a gyereket. Mikor mán jól tudta ölbe fogni, ölbe. Jött-ment a gyerek. Akkor mán oszt nagyon szerette. De hamarabb, mikor még olyan picit, nem segített nevelni, nem...

– Nem?

– Nem. Mint most, hogy nevelik a gyereket, hogy pelenkát mosnak, meg mit tudom... Ajaj! Szó se lehetett arrul! Mikor mán nagyobb vót, mán kezdett..., hogy tiszták vótak, mán a gyerek tudott kérözni, akkor igen. De még arra se ment. Hogy mikor kérözött, hogy menjen, oszt segítsen neki. Nem... – Eriggy anyuhoz! Eriggy anyuhoz! Ó nem. Olyan nincs. Sose. [Nevet.]

– És be se ment a szobába, míg olyan kicsik voltak?

– Há nem is vót ideje. Hát milyen kicsik? Hát nem... Nem laktunk két-három szobába, nem vót minden gyereknek szobája!

– Hogy volt?

* K. E. dédunokája.

– Hát hogy. Hát a nagyszoba vót, vagy a télikonyha vót, hát elég nagy vót, nem kicsi szoba vót, hát nem kicsik azok... Hát még míg nem építetünk, vót az a nagyszoba, hátulsó szoba milyen nagy vót! A konyha milyen nagy! Hát ugye, kivettem én belőle a spájszot. Még... egész szoba vót, csináltam ott egy spájszot. Akkor konyha vót, külön konyhabútor, de oszt télen benne vót a hátulsó szoba. Az első szoba vót a bútor, meg a tiszta ruha. A hátulsó szobába laktunk. Hát olyan nagy vót ott, hogy vót két ágy, meg egy sezlón, úgyhogy nem kellett külön szobába minden gyereknek... Hát ott vótunk együtt... Ott vót egy spór... Ott vót... ott aludtunk télen... Hát három helység, vót hun aludni, hát milyen nagy szoba vót! Vót benne két ágy, nagy asztal, akkor még a nagyszekrén. A szekrény után vót a másik szekrén, az a kis alacsonyabb szekrén, akkor odébb vót a sezlón, na... És ott két ágynak a végibe, ott vót a spór, az a nagy asztali spór, és hát milyen nagy vót! Na... hát nagy szoba vót. Nem olyan kicsi szoba, nem mint ez... Úgyhogy a férfi... Fért a család... Mikor hadom a fiút..., hát mikor kicsik vótak, hát – ugyi – nagy vót az a szoba, akkor is fértek ott, de osztán, hogy elkerült, hogy nőttek, mind elmentek a háztul, és... Még az enyém is. Há mán Terézke, mikor hat éves vót, mán magyar ér alatt szórvánmagyarok vótunk. És mán eljöttek haza, nálam. Sz elvitték a gyereket... Királydarócra kellett adjam iskolába. Há szórvánmagyarok lettünk..., és Darócon járt iskolába, úgyhogy csak Mártuska vót otthon, oszt azír vagyunk annyira Daróchoz kötve... Mer ott nőttek... Ott jártak iskolába a gyerekek. Mártuska is, Terike is, Gyuszika is, ott jártak iskolába. Ott is jártak Esztrón..., mikor kezdték Szatmárt bombázni, akkor Terike mán Szatmáron vót, de hol vót? Ott is szórvánmagyar vót. Bevitték, mer itt Darócon csak... – hogy mondjam? Csak első negyedik vót. Mikor vót a vakáció, akkor Édesnéniké írt nekem egy levelet, hogy menjek be Szatmárra. Vigyem a gyereket, mert felveszik a Tanítók Házába, mint szórvánmagyarok, és ott jobb. Nem kell annyit járjon télen be Darócig, meg ide... sár, víz, eső, minden... És bevittük oda a gyereket. Oszt bent vót a Tanítók Házába, ott vótak a szórványgyerekek... Vót sok. És ott vót... De oszt Édesnénikének nem tetszett, ahogy vót a gyerek, és akkor bevitte a zárdába. Mer ott vót ovodátul érettségiig iskola. Mán az ovodás gyerekeket egész..., míg ott érettségizett. Ott nőtt fel, és ott érettségizett. S akkor a gyereket betette az első osztályosok közé. Na akkor első osztályos vót Terike. És betette egy hálóba. Mer vótak még ilyen vidéki gyerekek, nem csak Terike, oszt benn... vót bennlakás. És attul kezdve oszt Terike ott Szatmáron járt iskolába. Ő is ott végezte el az érettségit. Majd oszt mikor bombázták Szatmárt, akkor hazajött a gyerek. S akkor Esztrón járta tovább az iskolát. Úgyhogy a fél osztály... fél évet járta..., egy évet járta Darócon is, Szatmáron is, Esztrón is. Mikor bombázás vót. Ez háború alatt vót. Azér tudnak olyan jól a gyerekek románul, mer... magyarul is perfekt, mer így tanultak. Románul is, magyarul is... [Nevet.] Itt is, ott is..., úgyhogy... Hát

Évikének is... Milyen jó, hogy tud románul is, magyarul is. Tanít két nyelven. Most képzeld el! Nem olyan könnyű dolog két nyelven tanítani! És két nyelven tanít! És még hozzá nem is tanítóképzőt végzett! És ő vizsgázik, minden évbe megy vizsgára Szatmárra, és vizsgázik, és vannak többen, öten-hatan, és ő az első! Évike az első most az idén is. Ő vót az első. Igen... Milyen jó, hogy tudnak jól!

– Az ünnepek, hogy zajlottak? Miket ünnepeltek?

– Hol? Esztrón?

– Hát még míg a szüleiknél...

– Hát rendesen ünnepeltük húsvét, karácson, pünkösd...

– És olyankor? Összeült a család?

– Jaj, Esztrón biza elég nehezen ünnepeltük, mer – ugye – hát ők meg vótak szokva, ott jártak templomba a család... Esztrón, de mán az én családom..., én mán, hogy oda kerültem, bizon én nem nagyon..., nem vótam hozzászokva, nem tudtam románul drága, nehéz vót megszokni... Mentem templomba, de nem értettem, hiába imádkoztam én az enyémet, ők mondták az övét. Dehát... na. Dehát... eleinte, míg én bírtam, meg jó vót, jó szekér vót, nem vót szél, ló vót, még rórátéra is mentünk Mindszentre. Csak felkött tata öt óraker, oszt fogta a lovat, oszt: – Gyere, Erzsike, készülj! Ültünk a szekérre, oszt mentünk Mindszentre templomba. Meg Darórcra. Meg Nagymajtényba... Meg mikor hova akartam. Oda vitt. Akárhova elvitt! Csak... csak tanáljam jól magamat. [Nevet.] De mentünk... Mindszentre sokszor mentünk templomba. Még szánnal is! Mikor tél vót, oszt hideg vót. Szép idő vót, nem vót nagyon hideg... Oszt ültünk a szánba, oszt mentünk. Jó... mindig jó lova vót! Mindig lovagolt, lovat tartott... Csak ültünk a szánba, oszt mentünk. Eleinte Mindszentre mentem, mer oda vótam szokva. Azután elmentünk Darórcra, ott is szerettem, de az közelébb vót, meg jobb vót az útja Darórcnak. Mentünk Darórcra. Jaj, vót eccer! Mentünk Darórcra, oszt nagy hó vót. Hát ott a falu mellett nem vót olyan nagy hó. Oszt nagy hófúvás lett... Daróc fele vótak valami ilyen kökénbokrok, ilyen akácbokrok is. Oszt lett egy nagy hófúvás, de pont az úton. Oszt nem tudtuk, hogy ott hófúvás van. De magos vót, ilyen ni [Mutatja.] a hó... Nagy hó vót. Méteres hó vót. Na de oszt... De tartott egy jó kis darabig... Ott ahol ment az úton két ódalt a tövis, befújta a hó az utat... Tele vót hóval. Alig tudtunk átmenni rajta. De átmentünk azér. Azér átvittek a lovak. De belesuvadtak hasig. Nagy hóba... Alig ment... Vissza akartunk fordulni, de oszt nem hagyott. Aszonta, menjenek! Addig... Átmentünk rajta. Oszt mikor jöttünk, oszt mán könnyebb vót, nem fújt a szél, megmaradt a nyom... És mikor jöttünk vissza, jobb vót. Oszt mentem... Még úgy is vót hogy mentem Darórcra pászkát szentelni húsvétkor. Felültünk a szánra... Csak fogott be, s mentünk. Nem a szánra, a szekérre. Elkészítettem a kosarat, oszt [Nevet.] ültünk a szekérre oszt mentünk.

– És hogy volt? Karácsonykor mi volt otthon? Főzött mama, meg süttött tésztát?

– Há hogyne! Há persze! Készültem, mint akármelyik. Még jobban is!

– Na de hogy?

– Há sütöttem kalácsot... Először kenyeret, hogy legyen friss kenyér, azután sütöttem kalácsot, mákos-diós kalácsot, meg csináltam... Nagyon szerettem ezt a kis kiflit... A kalácstésztából csináltam két-három tepsivel olyan kis kiflit... Akkor oszt csináltam egy tortát... Egy piskótát sütöttem... Megcsináltam tortának vagy na... Valamilyen... még két tepsivel csináltam még két fajta tésztát. Oszt akkor disznóvágás mindig vót... Akkor tötött káposzta, kor sült, kolbász, sült hús, finom ódalos, sajt, hidegmájás, nahát – ugyi – akkor minden van..., karácsonykor. Vágtunk... Nagy disznó... mindig disznót vágtunk. Sose vót, hogy ne vágjunk disznót karácsonyra! Mindig vót friss. Oszt újévre megin jöhet a kocsonya, az vót a nagy divat... Húsvétra... Újévkor jött a pap házszentelni... Hozzánk is úgy jött, mint a többihez, nem vót kivétel, jött a pap házszentelni. A román pap mindig jött hozzánk is...

– Ez ortodox házszentelés volt?

– Dehogy! Hát akkor még nem vót ortodox. Akkor még nem vót.

– Vagy görög katolikus az a templom?

– Görög katolikus a templom. S a nép is görög katolikus, csak ahogy fiatalok most háború után bekerültek, oszt jött ez a zavargás, oszt mint hogy na... egyik a gyerekiér, másik az állásáír, má mind íratkoztak ortodoxnak. De nem hogy ortodoxok, mer mind görög katolikusok, az egész falu. A fiatalok igen, akik mán odavannak, és na... Azok – ugyi – mondom, miér... Vagy a zállásáír, vagy a gyereke iskolába, hogy sikerüljön, vagy mit tudom én. Úgyhogy a zöregék, akik eszen vótak, azok mind mai napig is... Dehát mán kevés öreg van! Te, mán... há most is meghalt egy ember meg egy asszon. Pedig ez mán nem..., ezek csak hogy még odaválók. Nem városiak. Mióta eljöttem, oszt meghalt a szomszédasszonyom, meg egy odébb..., egy férfi. És már nincs... Ó, olyan kevés van, hogy meg is számolom neked. Egy, kettő, három... Szabó Sanyi, négy, tudod mit? Nahát még Muszta Gyuri..., öt ember van a faluba, aki idősebb ember. Aki hatvan éven vagy fejjül..., ötvenöt éven fejjül van.

– S hány ember lakik még abban a faluban most?

– Hát olyan kevesen vannak te, mán... hogy mindján nem lesz aki... ha meghal valaki, nem lesz, ki eltemesse. Hát a fiatalok mind elmentek. Azoknak a gyerekeik mind, akik mán most kéne gyerek legyen, az mind ott van városon. Az mind városon jár iskolába. Egy sincs otthon. De minden házból van egy-kettő, aki városon van, mind városon vannak, és otthon – mondom – csak csak öregek... Nyisztor van, hát Cosmuşa Gyuri is fiatal, sokkal fiatalabb. Akkor csak Kővári Feri, Nyisztor, Kővári Feri, Páskádi Leon. Drága, nincs ember a faluba! [Összecsapja a kezét.] Hát

megolvashatom, hány ember van... Drága, nincs ember a faluba! No még van egy: Andor Mihály.

– És mi lesz a faluval?

– Há mi lesz? Há kihálnak. Hát a múlt évbe el akarták türülni a falut, hogy na, eltürülik a falut. Hát betehetnék egy blokkba az egész falut, há nem is nagy blokk kellene neki! El akarták vinni. Hogy Kismajtényba építnek egy blokkot, és kiviszik Esztrót oda. Hát kicsi község – ugyi – kicsi falu. És... nahát osztán nem csinálták azt a dógot, s akkor most mán hát kihál. Mindján nem lesz ember. Nagyon kevés van. Most oszt hazajöttek, akiknek nem... na nem vót olyan diplomájok, és ilyen... kitették a munkából, csak olyan... segéd munkások vótak, hát otthun van most: Chi^o Milunak van kettő, Farkasnak... Nyócan vannak otthun. Nyóc fiú meg két lány ilyenek, akik ilyen segéd munkára vótak csak. És... na ezek. Egyiknek mán van, mán megnősült egy, mán van egy kis gyerek, és... mán talán a másiknak is lesz, úgyhogy mostmán ezeknek a fiataloknak ha lesz gyerek, de tanítás mán hány éve nincs! Mán... a legutolsó két kislány vót, aki kellett vóna még iskolát... kezdje az iskolát ott, azok is Kismajtényba vannak, oda járnak iskolába..., egy van Szentmiklóson, kettő Kismajtényba. És több gyerek nem vót, egészen mostanig. Mán hány éve! Nyóc vagy tíz éve mán, hogy nincs tanítás Esztrón!

– És a templom?

– Hát a templom, az megvan. Aki... aki van, azok még járnak. Meg akik hazajönnek. Hát jönnek, minden szombaton jönnek. Hát nem olyan messzi van Szatmár, meg mindnek van már kocsija, oszt jönnek haza. Mán van a kövesút a templomig, az úton is külön be tudnak jönni. Jönnek, oszt akkor mennek a templomba. A templom nagyon szép. Olyan rendbe tartásák, szép, gyönyörű a templom! De az iskola, az bizon..., megcsinálták a nagy iskolát... Mikor az iskolát csinálták, akkor vót..., harminchat gyerek vót az iskolába, és most nincs egy se! És az iskola is mán... A szél megkezdte a tetőt, mer bádogtető vót, oszt az idő..., rozsdásodik, felbontották... Az idő..., oszt mán ázik a fal, mán rogyik lefele, akkor a telefon is ott vót, a telefon ahol a kábel..., ahun bevezették ott is megbontották a tetőt, ott is folyt be az eső. Mán ott is a fal be van ázva, úgyhogy pár év múlva összerogyik a nagy iskola is. Há nagy két olyan terem van, meg tanítólakás... Nagy iskolát megépítették, oszt mostmán nincs... Mindján nem lesz falu... Hát kevés van. Kevés van. A földje nagyon jó, földje is van elég, s nagyon jó földje van, csak nincs..., nincs aki gondozza. Csak úgy ni. A kollektívából össze-vissza. Úgy ahogy vót, úgy vót... S... kihál az emberiség, mindján nem lesz hova... De másfele is. Ott van Királydaróc: elég nagy község, ott sincs ember. Olyan kevés emberiség van falun, hogy igazán! Fiatalok mind oda vannak... Nem is jönnek... Mán aki ott járt iskolába, vagy ott nőtt fel, oda van, az mán nem jön falura dógozni, kinek... Kinek van... megvan az iskolája, diplomája van és jó munkás, és nem..., szó-

val ahun van állása, az egy se jön haza! Az ilyenek, akik ilyen segédmunkások vótak, nincs diplomájok, nincs... csak úgy kerültek be városra, azok... Há most még fizetik, kapnak..., nemtom, mit kapnak, milyen... Hogy híják? Sojmosok. [Nevet.]

– Somer.

– Somér. [Nevet.] Somesek. De hogy meddig kapják azt a kis pínzt? Hát...

– És mama, hogyha olyan hamar elvesztette az édesanyját, kitől tudta meg, hogy hogy születik a gyerek?

– Hát én nem tudtam! Mielőtt nem esküdtem meg, vót egy jó szomszédasszonyom, oszt azt kérdeztem, hogy minek kell egy lánynak férjhez menni? Oszt azt felelte nekem, hogy: – Majd megtudod, ha férjhez mész! Na, akkor tudtam, hogy hogy kell férjhez menni, vagy mért kell férjhez menni? Mit tudtam én? Nem tudtam én semmit!

– Úgy tudta, hogy hozza a gólya, vagy hogy?

– Hát nem is gondoltam én olyasmire! Eszembe se jutott az olyasmi! Komolyan! De komolyan mondom, hogy nem tudtam! Hát értsd meg, hogy én... az én buta tudományombul azt kérdeztem, hogy mér kell egy lánynak férjhez menni? Hát mér kell férjhez menni? Hát én én nem szerelembül mentem férjhez, hogy jaj, hát én hogy szeretem, vagy... Férjhez mentem, mer más is ezt csinálja, oszt sok vót a dologom, sok vót a nehézségek a családba, hát mondom, a bátyám katona, apám betegágyon, anyám meg vót halva, és na... Hát nem mondom, hogy nem udvarolt nekem az a fiú, nagyon jó fiú vót – mondom –, jött, nagyon rendes fiú vót, de nem is jött egyedül sose, mindig..., na... Jött társalogni. Télen... jött hozzánk. Közénk. Hát ő számított vón rám, ha nem mentem vón férjhez, hát ugyi egyedül vótam, vót mit aprítani a tejbe. Jöhetett. És na. Szeretett vón jönni, és... Dehát hogy én férjhez mentem..., hát ez nem...? Tata nem azér? Há tata is azér jött! Nem azér, hogy neki nem vót mit, mi... mi... neki is vót, de oszt ő se akart elvenni olyat, kinek ne legyen semmije, aztán bizon fogott ő is az alkalmon, ha látta, hogy [Nevet.] én is fogadtam, hát örültem, hogy... odajön, és oda is jött, és ott vót – mondom –, egészen őszig ott vótunk, egész nyáron, februártól augusztusig. Nem őszig, augusztusig. És... az anyja meghalt, eltem... Vótam a temetésen én is. Eltemették, akkor oszt ott is kellett. Odahozták a szennyes ruhát. Akkor nem vót mosógép, kézzel mostam. Csak annyi, hogy vót mindig segítségem. Vót, aki segítsen. Nem kellett az egész nehéz munkát nekem csinálni.

– Mamáék nem is voltak nászúton?

– Hát milyen? Hát vót akkor nászút? Akkor nem vót nászút! Nem vót idő nászútra menni, sok vót a dolog. Ki az istállóba. A jószághoz, meg fejni a tehenet, meg étetni a disznót, meg... Hát szeginy Valikának vót ideje nászútra menni? Ők se mentek szeginyek, sehová! Az anyja betegágyon vót... Neki kellett csinálni mindent. Úgy sajnálom azér Valikát, mikor

eszembe jut..., ő is szegény... pont olyan helyzetbe vót, mint én vótam. Gyermekkorától megkezdte a mun... Kilencéves korába odatette az anyja a mosóteknő mellé. Hogy mosson. Na... Mán akkor megkezdte a munkát! Az anyja beteg vót, oszt ő neki... odatette... Szegény csinálta, ahogy tudta. Mondta neki az anyja, hogy csinálja, s csinálta szegény. Oszt csinálta, mindig csinálta... Nem mondom, mer ott is..., mikor nagymosás vót, nagy nehéz ruhákat, vagy nagytakarítás, akkor oda is mindig valakit fogadtak, és na... Segített... De így... heti ruhát mindig ő mosta ki szegény. Na oszt ő is elég hamar férjhez ment azir... Hát úgy haragudtam Gyuszira, mikor odament. Mondom neki: – Te, hát itt nem hiányzik neked a..., nem hiányzol te onnan! Oszt csak... csak elvette! Pedig mondtam neki: – Te, hát hagyd szegény gyereknek..., hát... hát az a szegény lány..., most ott van a beteg anyja, meg minden..., úgy átéreztem én az én sorsomat. Hát más is legyen abba a nehéz sorsba? Oszt csak odament! Képes vót odamenni te! Odament! Otthagytott minket! De oszt én is, nem bántam, mer – ugyi – ő is, hogy dolgozni járt, hát fel kellett minden reggel keljen négy órakor. Na most gondold el! Oszt Esztróról menjen... Vagy ki a Kolóniára, vagy Darócra, hogy onnan oszt üljön buszra, és a buszon menjen Károlyba, vagy mikor hun dolgozott. Nahát neki is nagyon nehéz vót, az biztos! Oszt szegín, ő is megunta. Úgy megunta, hogy csuda! Oszt a végén én is belenyugodtam, hogy el is van menve... Oszt elment. Dehát azir neki is nehéz vót, mer ugye... na nem mondom, hogy osztán – ugye – közel vót a busz, nem kellett a nagy sárba mászkáljon, menjen, négy órakor keljen föl, oszt menjen, hogy az ötórás buszt érje el a Kolónián... Há felkölt, oszt ott vót közel a busz, felült oszt ment. Csakhát... hát ott is – ugyi – idegen házba..., nem olyan könnyű dolog [Nevet.]..., ott is nehéz vót nekik... Igen..., mindenki..., senkinek sem vót könnyű a kezdet, az élet, senki se kezdi olyan könnyen az életet... Habár itt is látom, hogy Kálmánnak* is elég nehéz ugye az élet kezdete. Göröngyös neki is az élete. Elég göröngyös... Minden kezdet nehéz.

– Mamának nem volt csalódás a házaselet?

– Hát mikor kinek. Mikor hogy. Van, akinek csalódott. Van, akinek nem. Ó, hát elég... elég csalódott vannak! Pláne, ahun vegyes házasságot csinálnak, olyan... olyan sok minden történik, hogy csuda! Ott Darócon is vót egy család: az egyik vót katolikus, a másik református, akkor mikor született a gyerek, nem tudták, hogy hun kereszteljék meg, egyik, hogy a katolikus templomba, a másik, hogy a román templomba keresztelik, oszt akkor megfogta az anyósa, az egyik anyós, elvitte a gyereket, megkeresztelte az ő templomába, a másik megfogta, elvitte az ő templomába [Nevet.], és ilyenek a vegyes házasságok. Nem jó. Akkor – ugye – a fiatalok nem gondolják meg a dógot, hogy hát hopp, hát születik a gyerek, vagy

* K. E. legidősebb lányának a fia.

meghal a gyerek vagy meghal a mit tudom én, oszt meg kell keresztelni, el kell temetni, s akkor... ilyenkor jönnek a bajok. Aztán bizony nem jó a ve-gyes házasság. Jobb az ember ha...

– Mamáék hol keresztelték a gyerekeket?

– Nagymajtényba! Mondom, hogy apósom is elvitte. Mind a hat fiát Nagymajtényba keresztelte. És mikor énnekem születtek a gyerekek, tata is elvitte. Nagymajtényba... Ott vannak a gyerekek keresztelve.

– Hát Daróc nem közelebb lett volna?

– Közelebb lett vón, de ide tartoztak ők az egyházhoz, Nagymajtényba... Ott vannak a gyerekek, ott van a keresztlevelök, ott... ott vannak... Az egyházhoz oda tartoznak... Én most mán... én Daróchoz tartozok, mer ott van tata eltemetve, és... Darócon. Ott van Gyuszika is...

– És azok, akik olyan hamar meghaltak, azok is meg voltak keresztelve?

– Meg. Meg. Mind... meg vót. Há akkor nem hagyták a gyereket. De nem is hagytuk... Én se. Mikor mán lett a nagyobbik hetes... Akkor mán vitték keresztelni. Megszületett hétfőn vagy kedden, vagy ezen a héten, ha hamarabb nem, de vasárnap mán vitték keresztelni. Há mi vót? Há befogta a lovat, oszt ment a bába, megfüröszttöte, becsomagolta, meg a keresztanyja, oszt mentek keresztelni.

– Mama nem ment?

– Nem. Hát hogy, ha egy hetes, nem mehetsz! Hogy tudsz menni? Nem mehetsz.

– Akkor meg volt kímélve?

– Meg. Meg. Meg vótam. Mer vót egy nő, aki bejárt, és ilyenkor mindig ott volt. Ó, volt..., hat hétig is járt! Még több ideig. Mindig jött. Nem mondom, hogy jött mindennap főzni, hanem nagymosás, vagy mosni... pláne, mindig... De oszt a bába járt..., mer otthon vót a szülés, minden nap jött füröszteni a gyereket. Jött reggel, megfüröszttöte a gyereket este, reggel. Akkor kétszer füröszttöttek a gyereket. Este-reggel. Jött füröszteni. Fizet-tük. Há kellett fizetni! Jött... Vót melegvíz, ott vót a teknő..., megfürösz-tötte, vót a..., kimosta a gyerekeknek a tiszta ruháját, kiterítette, s akkó má estére megint jött. Hát – ugyi – bent télen, vagy nyáron... Ha nyár vót, akkor megszáradt. Ha tél vót, megin bent száradt. Dehát vót több... Nem kellett, hogy pont az a ruha, mer – ugyi – vót más is, dehát megszáradt... Nyáron jó, ha van kisgyerek... Pelenkát lehet könnyen szárítani, nem kell bent...

– Mamának könnyű szülései voltak?

– Ó, dehogy könnyű! Mindig orvos vót. Szóval csak az első gyerek-nél nem vót orvos. Azután mindig orvos vót... Mindig orvos kellett...

– És honnan jött az orvos? Darócról?

– Darócról. Bíró doktor jött mindig.

– És több napig tartó szülés volt?

– Hát nem... Hát az első bizon elég nehéz vót. Az három nap és a negyedik reggel... [Nevet.] Bizon. Akkor nehéz, nagyon nehéz vót! Annak is vót a nyoma most a tavaly előtti operáció nekem. Annak a nyoma vót, mer akkor kicsi vót a a..., [Nevet.] s kirepedt, s ...

– Kellett varrni?

– Hát kellett vóna varrni!

– S nem volt ki?

– Az orvos nem varrta be. Dehogy. Akkor nem is vót orvos, az első szülésnél nem kellett, vót bába, bába nem varrta be, és mikor a második szülés vót, azt is má akkor könnyen vót, mán aszonta az orvos, hogy... – mer akkor már orvos kellett, a második szülésnél –, aszonta, hogy hiába bevarrja, mer ha még lesz, akkor újra kiszakad, s akkor úgy maradtam örökre. Úgy meggyógyult, és úgy maradtam örökre. Oszt azután jött a nagy munka, a sok kollektív, a sok norma, a sok mező, a sok emelés, a sok munka..., és most oszt azír kellett operáljanak. De hála Istennek, hogy sikerült! Olyan jól vagyok, hogy igazán! Semmi problémám, semmi baj sincs vele..., jól vagyok – hál' istennek! De tanálkoznék..., annak az orvosnak megcsókolnám kezit-lábát. Én mondom!

– Aki most operálta?

– Igen. [Nevet.] Aki megoperálta..., tavaly, mikor vótunk, tanálkoztam vele, de annyira lefoglalta egy nő, annyira beszilt vele, hogy nem tudtam megközelíteni, hogy csak megfogtam vóna a kezit [Nevet.], hogy mondjam meg neki. De úgy örült, te tudod, hogy örült? Megpuszilt, mikor mentem haza és elmentem fejűlvizsgálatra. Dehát nem mentem, mikor ő hitt, hanem csak mielőtt mentem haza. Akkor elmentem. Mondom, te menjünk el, hogy na. Hadd lássuk, mit mond, hogy szabad dolgozni, vagy na... Mit csináljak? Oszt mondtam, hogy: – Doktor úr, semmi problémám nincs. Hála Istennek. Jól vagyok. Nincs nagy bajom már semmi. Csak haza akarok menni, oszt szeretném tudni, hogy mi a teendő, mit csináljak? Oszt megpuszilt, megölelt, oszt megpuszilt. [Nevet.] Oszt megvizsgált, megnézett, s aszonta, hogy mehetek külföldre kiállításra, olyan szépen meg van gyógyulva. Úgy örült! Mer ott vót még két aszisztensnő is, ott bent, és na..., ő is örült, hogy hallották azok is. Mer nem akarták... Te, két orvos nem akart hozzáfogni! Nem akart hozzám fogni, hogy megoperáljon! Aszonta, hogy az egyik aszisztensnő, hogy doktor úr, mit akar?! Egy hetvenhét éves asszont akarta megoperálni? Ilyen operációval? Oszt az félbehagyott. Akkor jött egy másik, az aszonta, hogy neki el kell menni... Otthagytott. Elment. Na oszt akkor jött ez az orvos, ez a főorvos, ő megcsinálta. Aszonta, hogy ő megcsinálja. Meg is csinálta! Mondom neked, hogy – hál' istennek – semmi problémám nincs!

– Kellett altatni mamát?

– Elaltattak. Elaltattak. Pedig nem nagy operáció vót. Külső, csak külsőleg vót, de... – hál' istennek – sikerült neki, de úgy örült, mikor

aszontam, hogy doktor úr, jól vagyok semmi problémám nincs, megpu- szilt... [Nevet.] Aszondja, mehetek világ... külföldre kiállításra! [Nevet.] Hát – ugyi – mondom, hogy nem fogott hozzá minden orvos... De nem egyébír, nem nagy operáció vót, de aszonták, hogy öreg vagyok. Ilyen öreg mamákat már nem operálnak... És ő megcsinálta.

– És akkor mind a hét szülés ilyen nehezen ment? Több napig?

– Dehogy! A többi oszt nem ment nehezen. Csak az első vót olyan ne- héz. Az első.

– Pedig még fiatal is volt mama...

– Hát nem vótam idős, dehát mondom, hogy kicsi vót a... S nem vótak túl nagy gyerekik, rendes szülés vót, csakhát elvótam én strapálva mindig! Lehet, hogy meg is vótam hülve. Hát kicsoda? Tél vót... Januárba... ó, az is vót a baj! Ki tudja, mi vót a baj? Doktor nem vót. Vót egy öreg bába. [Nevet.] Egy öregasszony vót.

– És ágyba szültek, vagy így székbe?

– Otthun... Otthun... Otthun... Dehogy székbe! Ágyba hát. Ágyba.

– Mert máshol a székbe szültek, meg úgy gugolva...

– Hát igen most!

– Nem, régen.

– Igen? Nem tudom. Hát mondom, hogy ezt nem hallottam, hogy székbe... Most oszt a kórházba... há felültetik oda az asztalra, hát ott per- sze, egy-kettőre megy a szülés... Ha repedsz, ha nem repedsz, ott... mikor eljön az idő, akkor ott megyen...

– Már akinek!

– Hát már akinek. De... Hát lehet... Az első szülés mindenkinek nehéz, dehát az tudnivaló... De a... azután oszt... Mán Móninak* megyen mán! Aszondja, fel se vette a második szülést. Hát persze. Az első szülés a ne- héz. Évike is megjárja! Aszonta is szeginy, ő csak a szüléstől fél... Na – mondom – jól vagy, mostmán mondhatod! [Nevet.] Csóró jány! Sajná- lom, hogy olyan hamar... Ó, szegény! Há még nem is vót lány. Há mit vót lány? Há huszonegy éves szeginy, huszonkettedik éves... De – ugyi – hát iskolába vót, hát nem is láthatott, hát nem is, nem is vót olyan nagyon na..., hogy olyan nagylány legyen, hát mindig iskolába vót. Elvégezte a nyóc osztályt, akkor bekerült Szatmárra. Oszt mindig jött-ment, mindig avval vót, nem hogy... hogy na... Hogy ő nagylány vagy mit tudom én. Nem is nagyon... Elmentek egy-egy..., tartottak egy-egy névestét, amikor ötön-haton ezek a barátnőivel..., vagy egy szülői estét, vagy mit tudom én... Összeálltak ötön-haton, oszt kicsi cinu-binu, annyi vót az egisz. Nem hogy jár a bálba, hogy nagylány legyen, vagy mit tudom én.

– Hát neki most jött el az ideje.

* Az adatközlő legidősebb lányának a menyé.

– Hát neki... Úgy gondolta ő. Dehát alig... Hát nem azér, mer na. Ráért vóna még... Hogy oszt ő hogy veszi fel az életit, ő tudja... Fogalmam sincs. Nem mondom, hogy rossz partit csinált, mer nem csinált rossz partit, de azér lehet, hogy jobbat is csinálhatott vóna. Mer vót egy tanár, s csak egy tanár lett vón! Nem egy gyári munkás. Nem? Legalábbis így fogom fel.

– Milyen tanár?

– Há vót egy... – mit tudom én – Mihályfalvárul vót egy, aki ott vót tanár a faluba, Darócon tanár vót, csak református vót, és... na... egy idősebb férfi vót. Nem olyan idős, de huszonhat-huszonhét éves vót, mit tudom én na... Há nem kellett. Nem is akart szóbaállni vele. Hát itt vót Ottó, Ottót nem hagyta. [Nevet.] Hát nem mondom, mer jóképő fiú és na... Elég szép fiú, jó családból van, és... Csakhát... Na hát ilyen az ember, na... Mindig vágyik a rang után. [Nevet.] Hát – ugyi – ő tanítóné! S mehetett egy tanárhoz férjhez, aki tanított. Csak tiszták, csak... Na nem mondom, mer nagyon rendes gyerek, nincs szó róla.

– Az a fontos, hogy ők megértsék egymást.

– Hát az. Ő jól van, Te, ő jól van, mer otthun van. Há csak átmegy az utcán és otthun van. Majd haza..., szoptatni is haza szaladhat..., nevelheti a gyerekét... Az a szép ílet, míg... Neked most elvégzed az iskolát, neked oszt... Állásba kerülsz, neked... Csak tudj... tudd élvezni a...

– Hát mostmár nem lesz olyan könnyű. Mikor dolgozni kell...

– Felelősíg van, ez a helyzet...

– S minden nap kell csinálni.

[Hosszabb szünet a beszélgetésben.]

– Milyen munkákat tetszett végezni?

– Hát étetni a jószágot. Fejni, bornyút nevelni, bornyúkat vigyázni, akkor disznóknál..., malacokat nevelni, elleszteni, majorságot nevelni, libát tartani, ez mind az én kezem alatt vót, csak a nehezebb munka vót a férjemé. Fejni nem fejt... Mindig én fejtem... Akkor, mikor ellett a tehen, nekem kellett a bornyút kezelni, nevelni... Az uram nem szerette... Nem szerette megfejni a tehenet... Jaj, nekem kellett mindig fejni... Oszt az nehéz munka. Az első..., míg a... leellik, akkor vigyázni, megtanítani a bocit szoptatni, szopni... De nehéz vót míg..., odatartottuk az ujjunkat, betettük a tálba, szopta a boci az ujjunkat, oszt míg megtanult szopni, felszíni a tejet, addig mindig én kellett babráljak vele. Ő nem szerette, az uram, az ilyesmikkel babrálni. Ő a csikókat szerette, nem a... nem a bornyúkat. Oszt a disznót is... Mikor vót fiadzós koca..., mikor ellett, oszt ott kellett állni mellette, mert hogy nehogy megnyomja a malacot, el kellett szedni alóla míg lefialt és vigyázni kellett a malacra, hogyha felkél a koca, hogy nehogy megnyomja, és... ha télen vót, hogy nehogy megfagyjon, be kellett teríteni, betakarni ruhával, szalmába göngyölni, hogy nehogy megfagyjon a malac, és odatenni a koca mellé a melegbe, mikor oszt már kész vót, meg-

ellett, megfialt a koca, akkor oszt odarakni mindeniket a csecshez, minden malacnak cecset adni a szájába, hogy tudja, hogy mék az... az... Améket legelőször befalta, az mindig az övé vót. Azt ő nem hagyta el sose. Az tudta, hogy az az övé. Mikor mind ott vót, mind az össz..., ahányat fialt, minden csecsnél malac vót, az ott... betakartam, mikor nagy hideg vót, én ott ültem egy kis széken a zólba a koca mellett, addig, amíg a koca megpihent, jól érezte mán magát, ha felkótt, megfogtam a malacot, hogy nehogy ha... mikor még egyszer lefekszik... Na, oszt elment a koca elvégezni a dógát, mikor visszajött..., vagy evett a koca, mikor visszajött a malachoz, akkor megfogtam a malacokat, úgylahogy nehogy meg... ráfeküdjön, megnyomja..., úgylahogy ezekkel mind én kellett foglalkozzak. Hát ilyen a gazdálkodás, ilyen... Valakinek gondozni kell az ilyen kicsi, apró jószágokat. Máskülönbén vannak olyan tehén is, hogy nem engedi még a bornyú is, hogy a bornyú is szopjon, rúgja üti-veri, fáj a tőgye, és akkor vagy tudja a bornyú szopni, vagy nem. De a bornyú mán éhes, akkor azt meg kell szoptatni. Akkor mán kifejem, megfejtem, s melegen a tejet..., hogy ne hűljön ki, etetni kellett a bocit, hogy az is ne hűljön ki a szája, mer ha kihűl a szája, oszt akkor nem tud szopni, úgylahogy a jószágot ilyen... a gazdálkodásnál ilyen dolgokat kell csinálni... Akkor a libánál is vagy a tyúknál is a kotlók... Ugyi kotlik a tyúk, másképp nincs csirke! Gondozni kell, leülteted a tojásra, azt gondozni kell, hogy na..., ha leszáll a kotló, hogy egyen, hogy üljön vissza a tojásra, hogy ki ne hűljön a tojás, mer ha kihűl, akkor nem lesz csirke, úgyszintén a libánál is, és bármilyen jószágot, ha szaporítani akarjuk, akkor azt gondozni kell, vigyázni rá, s mikor ki van..., még pici, vigyázni ki ne..., hogy ne fázzon, pici aprójószágot nevelni, ez mind dologgal jár, sok dolog van az ilyesmivel, és... csak úgy van, ha csináljuk. Ha nem csináljuk, nem vigyázunk, akkor nincs, hiába van gazdálkodás, nem ér semmit, ha nem vigyázol rá! Csak úgy van, ha dolgozunk. Sokat kell..., sokat kell..., pláne egy gazdálkodónak. Ha azt akarja, hogy legyen, s mikor van, akkor bizon sokan irigyelik. Mai napig is. Irigyelik, hogy ennek van. Ni, ennek mennyi van! Vegyük el, mer neki van!

– Könnyű a készbe beleülni!

– Ugyi milyen jó? Azt mondják, hogy ni, ennek mennyi van! Miért van neki? De miért van? Azért van, mert dolgozik. S aki csak lóg elé s hátra és cigarettázik, issza a kávé, meg..., vagy pipál, jár a kocsmába, vagy mit tudom én..., aszondja: – Ni, ennek mennyi van! Vegyük el! Úgy van! Há nem úgy van?

– Úgy van.

– Na, ez az igazság!

– És régen, ha az orvos nem lakott a faluba, akkor hogy gyógyítottak?

– Hát bizon, elég rosszul. Hát teszik a szekérre, mikor olyan nagy beteg vót valaki, és akkor még nem vót kocsi régen na..., kocsira. Dehát a

kocsi..., faluból hogy mész, ha sár van, há nem érsz a kocsival semmit... Úgyhogy tették a szekérre és vitték az orvoshoz.

– De nem voltak olyanok, hogy tudták, erre a betegségre mit kell csinálni? Milyen teát főzni, vagy...?

– A faluba?

– Igen.

– Már mikor olyan kicsi... olyan kicsi betegség van, akkor azt meggyógyítják. De amikor van már egy tüdőgyulladás, vagy valami nagy betegség, akkor már persze orvoshoz... S az orvos berendelte a kórházba, vagy adott orvosságot, vagy... De oszt régebben kijárt. Vót körorvos, aki kijött szekér... Vót az orvosnak egy szekere, és kijött Királydarócrul vagy Kismajténybul mindig kijött, minden héten kétszer: kedden meg pénteken minden héten kijött az orvos. A faluba. És mindenki, akinek baja vót, vót egy ház, ahuva..., mikor tudtuk, hogy na... ezen a napon jön az orvos, községháza vót, és vót kályha benne, vót asztal, vótak lócák, és megrakták a tüzet, vót kisbíró, vagy éjjeliőr, vagy aki vót a községbe, a faluba, ez megrakta a tüzet, mire jött az orvos meleg vót, s akkor – ugye – ha ment az ember, hogy tudott levetkőzni, megvizsgálta az orvos, vagy ha olyan beteg vót, hogy a nem tudott odamenni, hazahívták az orvost. Hazament a házhoz, a beteghez, és otthon vizsgálta meg. Hát –ugyi – mán olyankor..., ha valaki beteg, akkor arra rákészült, hogy na hát jön az orvos. Tisztába tette a beteget és ágyat, mindent, úgyhogy bemehetett az orvos, ugyi hát akkor úgy vót... Most meg hát mán... Most mennek, ha beteg valaki, oszt telefonálnak, oszt jönnek a kocsival a gyermeke, mer mindnek van a városon gyerek, adja a telefont, oszt jönnek utána. Viszik kocsival.

– És régen nem voltak ilyen kuruzsló asszonyok?

– Hát én olyasmit nem tudok. [Nevet.] Nem, nem emlékszek olyasmire, hogy vót, lett vóna olyan... ilyen babonás nem tudom én mik, hogy olyasmikkel gyógyítsanak, olyasmi nem vót.

– Nem?

– Nem ismertem. Lehet, hogy azelőtt régen, valamikor a régi öregek..., de én... az én koromba nem vót. Nem tudok én. Se a szüleimről... nem emlékszem ilyesmire.

– És ilyesmi, hogy szenesvíz vetés, volt?

– Hát az én anyukám az is templomba járó, apám is, vallásos emberek vótak, nem hittek az ilyen babonáknak, meg az ilyen kuruzslásnak, nem is hallottam sose a szülei házban ilyesmit.

– De a gyógyteákat, azokat használták?

– Hát azok csak most kerültek ki nemrégén. Habár na... Nem mondom én, hogy... egy párat, amit már a szüleimtől, anyukámtól is hallottam, használtuk, és székfűteát, mintát...

– Mire?

– Teának. Télen használtuk.

– De milyen betegségre?

– Hát semminek, ittuk teának. Jobban szerettük, mind... aszonta édesanyánk, hogy jobb, mint a bóti tea, az az orosz tea, mit tudom én, milyen vót. Vót az finom orosz tea, az finom vót, de ez jobb vót... Otthon vót a kertbe. Nekem most is van a menta mindig..., otthon van a virágok közt. Vót a kertbe mindig, anyámnak, és a székfűvirágot szedtük a mezőrül, meg... köménymagot. Egyet-mást, ilyen mezei teákat, ami szeder vagy... Nem is tudom, milyeneket szedtünk akkor teának.

– Tehát akkor semmit sem használtak gyógyításra?

– Hát akkor nem tudtam én..., nem tudtuk, hogy az gyógynövény, és azért szedjük, hogy az gyógynövény, és az használ, azért... ezt mondom, székfű teát... Azután még van ez a teafa, amék fáról szedik azt a... hársfa virág, na azt teáztuk. Azt mondták, hogy az gyógynövény, szóval gyógyít is, meg mentát, meg... Mé... még vót valamék, améket édesanyám is mondta, hogy na... teának, még a katlang kóró, azt is szedtük, akkor vót a fenyőbor, az is nagyon jó vót, akkor – mondom – a szederinda, akkor a harang... izé. A sun... a harangvirág, vagy hogy híják, a suntoare.

– Csengettyűfű?

– Csengettyűfű... Vagy nem tudom, hogy híják azt na.

– Kamilla.

– Nem, ez a... suntoareanak mondják románul... románul [Nevet.]..., nem tudom, hogy mondják neki. Harangvirág? Nem harangvirág.

– És nem is meséltek ilyesmit a faluba, hogy valakit megrontottak, vagy...?

– Hát nagyon régen hallottam, még gyerekkoromba hallottam, meséltek, hogy valahol, valakit megrontottak, dehát az édesanyám – mondom – nem hitt az ilyesmiben. Nem foglalkozott ilyesmivel soha. Nem is hitte el ha valaki... meséltek is. Há vótak egy-egy öreg, hozzáfogtak, mesének használták az ilyesmit, mondtak egy-egy nagy mesét így a fonóba, vagy a... ha összegyültek így... na... Oszk akkor egy-egy vicces ember vót, hozzáfogott mesélni, oszk mesélte, hogy így, meg úgy, meg amúgy...

– Mit meséltek?

– Hát mit tudom én... Valakit, hogy... fiatalok a bálba megittatták, valakit..., vagy... én nem is tudom.

– Ez még ott volt a Székelyföldön?

– Igen, igen, igen, itt... itt mán nem. De mondom, ott is én nem hallottam a szüleimtől ilyesmit soha, hanem ha összegyültek így valahol... valahol. Ha nem vót... egy-egy öregember, hozzáfogott az ilyen mesét mondani. [Nevet.] Mondták a mesét, de én mán nem is tudom, miket.

– Itt Esztrón nem meséltek ilyesmit?

– Hát lehet, hogy meséltek, de én hát nem mentem én, hát tudtam én menni? Fonóba vagy a gyülekezetbe, összegyülni? Hát sose tudtam menni. Hát mindig annyi gyerek, há kicsi apró gyerekekkel sose tudtam men-

ni. Mindig vót mit csinálni otthon. Meg oszt nem is nagyon szerettem menni, az igazat... Most se szeretek menni, nem szeretek menni sehova. Mikor beesteledik, bezárom az ajtót, legfeljebb – ha tudok – olvasok, vagy mit tudom én, mit csinálok, de nem megyek sehova. Nem is mentem, sose szerettem menni. Nem szeretek hazamenni. Mán mikor... még mikor elmensz, elmensz ugyi... Mer még este van és elmensz. Még jár a nép az utcán, este van. Még korán van, lehet menni. De mikor mán tíz óra, tizenegy óráig, hogy hamarabb..., há minek. Hát el... Akkor ne is menj el hazulról, ha még nyóc órakor, kilenckor hazamensz, akkor mán ne menj sehova. De ha ülsz tíz óráig, tizenegyig, akkor mán késő az idő. S akkor mán félek hazamenni. Akkor inkább nem megyek. Há mér menjek? Akkor mán kihűl a ház.

– Mitől tetszik félni?

– Hát mitől? Há tudom én? Há mitül? Ugye nem jó egyedül járni... Aztán kihűl a ház is, elalszik a tűz, akkor mán rossz otthon is, inkább nem megyek... Jó tűz... rakom a tüzet, meleg van a házba, nem hagyom ott semmi pénzír a kis szobámat, nem hagyom ott semmi pénzír. Ülök ameddig ülök, olvasok, vagy hallgatom a rádiót, vagy mit csinálok, oszt mikor álmos vagyok, lefekszek, oszt alszok. Mikor kialszom magam, felébredek, imádkozok vagy gondolkodok, korán szeretek reggel fölkelni, öt órakor, hatkor mán... akkor mán szeretek fölkelni, akkor mán reggel van ugyi, akkor mán... Itt is, most is... Most is mán öt órakor én rendesen fenn vagyok. Este mán..., nyócokor mán..., ó, ritka, mikor a kilenc óra engem fent ér. Most még ír, de eddig még azt is... Mán nyóc órakor... Álmos..., olyan álmos vagyok, hogy... kívánok lefeküdni.

– Látom mamán.

– Most nem vagyok álmos.

– Hát dehogynem, olyan kicsi a szeme!

– Hát igen, most mán így csinál a szemem, mán [Nebet.] este hét..., mán van kilenc óra ugye?

– Ugyan, már több. Már tíz felé jár.

– De most nem vagyok álmos. Hát elvittem az órát. Ez is jól jár, csak nem húzom fel rendesen, az a baj... Oszt ha megáll, oszt állhat ott.

– És nem meséltek régen visszajáró halottakról?

– Miről?

– Visszajáró halotról, kisértetről?

– Nem. Ilyesmi nincs. Nincs is ilyesmi. Az ilyesmi csak babonaság, mese. Rossz emberek mindig vótak, mindenféle nemzetbe. Akik rossz lelkű emberek. Most is vannak, vótak is, vannak is. Dehogy kisértet..., az nem kisértet, az egy rossz... rossz lelkű ember. Rossz, indulatos. Az olyan rossz lelkű, rossz, aki nem szeret dolgozni, jobban szeret lopni, vagy csalni, vagy másnak kárt csinálni, meg a másét elvenni... Aszondja, hogy annak mér van... Ez rossz fajta ember, rosszféle. Nem becsületes ember. Az

nem kísértet, hanem az emberiségbe van ilyen. Mindenféle nemzetbe van ilyen... Van magyarba, románba, cigányba, mindbe. A cigányokba is van becsületes ember, nem is egy..., nem is egy! Olyan rendes emberek vannak, hogy ugyan... a cigányokba is. De van rossz is.

– De még a cigányok között is is vannak, akik jósolnak.

– Hát azok, azok olyan pénzcshalók. Igen, kártyáznak, meg olyasmiket mesélnek, azok..., mit tudom én, mik azok. Ott vót egyszer leánykoromban..., nem tudom mán, hogy Károlyba vótunk, asziszem. Elmentünk..., akkor nagy divat vót, csináltatták ezt a plisszérozott skótszoknyát, de plisszér... gép csinálta. Oszt én is csináltattam, na meg a szomszéd lány is, egyforma anyagot vettünk, és elvittük Károlyba plisszéroztatni. Hát hét-köznep vót, hát nemtom, hol találkoztunk... Valami... ilyen..., mit tudom én, mikkel. Aszonták, hogy ezek a..., hogy híják ezt a? Kanári madár.

– Papagáj.

– Papagáj. Na. Na és... húzassunk a papagájjal! Húztunk cédulát a papagájjal. Oszt húzott, dehát mit tudom én, hogy mi vót ráírva, valami vót ráírva, hogy van ellensége, meg... Valami ilyesmi, hogy mit tudom én. Sok kára van, ilyesmiket magyarázott. Szóval a cédulára az vót írva. Dehát ki írta rá a cédulára? Hát– ugye – az a cigánasszon ír ilyet is, olyat is. Mindenfélét ír a cédulára. Oszt amikor... a papagáj azt kihúzta..., hát mondta neki, hogy húzd ki, a papagáj kihúzta. S akkor – ugye – erre a cédulára hát mi vót írva? Amit ő írt rá. Nem az, hogy ami a... nekem az életem körül van, hanem hunnan tudta ő azt? Csakhát ha kihúzta a papagáj, ami rá vót írva, akkor azt el kellett hinni, s azír kellett fizetni, hogy az igaz. Nahát ilyesmi vót. De nemhogy abbul van valami... Hát a cigányaszszony azír pénzt kapott. Nem tudom, hogy mennyit, mennyiér húzta a papagáj, mennyit kellett fizetni, de fizetni kellett... A papagáj az kihúzta, mert az olyan madár. Szóval lehetett beszélgetni, és megcsinálta, amit mondtál neki! De azt csinálta, amit mondott neki a gazdája.

– Régebben tetszett mesélni, hogy ha az istállóban fecskéfészek van, akkor azt nem szabad leverni.

– Hát ez... ez is igaz, de az nem babonaság, az igaz! Természetes dolog, hogy a fecskét nem szabad bántani. Hát ezt tudjuk, tanultuk az iskolába is, természetes dolog, hogy a... az, hogy a... – hogy mondjam – a kártékony állatokat szabad pusztítani. De amék nem kártékony állat, azt nem szabad pusztítani. És a fecske az nem kártékony állat. Mer az bogárral él. Mindenféle bogarat fárul, növényrül, ahun találja a bogarat, az bogárral él. És az hasznót csinál. De a veréb, azt szabad pusztítani, mer az... egy-egy csapat veréb lepocsékolja a szőlőt vagy lepocsékolja a búzát, vagy... szóval az kártékony állat, a veréb. És a fecske, ha a fészket rak az istállóba, vagy az... az eresz alá, hát azt nem szabad bántani. És ez igaz is, ha levered a fecskéfészket, vagy bántod, akkor a tehénnek a teje megromlik. Hogy oszt milyen összeköttetése van evvel a fecskével, ezt nem tudom. Ezt ki is

tudom gondolni, hogy mi lehet. De igaznak igaz. Még én is fejtem vért a tehénbűl. Ezt én is fejtem, nem is egyszer. Kétszer fejtem. Az életembe. Pedig én fejtem tehenet, ha valaki fejt..., s tartottam tehenet, és kétszer fejtem tehénbűl vért. Na de hogy a fecskéir vót, vagy megütötte az a tehén, vagy megharapta valami? Azt mondják, hogy van az a nyiriszka... Hogy is híják azt?

– Menyét?

– Menyét. Na, hogy az ha megharapja a tehény tógyit, hát attúl megromlik a tógye a tehénnek, s attúl vért fejnek. Hogyha megnyomja a tehén, vagy megüti a pásztor, vagy megrúgja valami, vagy mit tudom én, akkor attúl van, de egyszer engem is elbolondítottak, hallod! Vért fejtem a tehénbűl. Olyan jó fejőstehenem vót. Oszt tettem a tejet aludni, és a... hát ugyi, olyan nagy ugorkásüvegebe tettem, mer kicsi csuprokba..., hát sok vót a tej, hát hiába tettem egy liter..., oszt két literes csuprokba. Tettem olyan nagy ugor..., ötliteres üvegek vótak, abba tettem a tejet. Háromliteres, ötliteres... Megaludt a tej, oszt annyi..., a tej alján... a tej alján barna vót. Én Istenem, hát mi lehet evvel? Teszem a tejet, hogy csináljak túrót, barna. Hát mi lehet ennek, mi lehet ezzel? És szagolom, hát szagos. Hát kilököm a moslékba, dehát mi lehet ezzel? Nahát hallottam én már errűl, hogy ha vért fejsz ki a tehénbűl... Hát mit csináljak, úgy sajnáltam, mit csináljak én evvel! Orvos nem vót, akkor az állatorvos nem jött a faluba, mint most; ez Esztrón vót, mán Esztrón vótam, otthon..., látod, otthon a szűlői háznál nem..., sose fejtük! Soha! Pedig anyám szűleinek is mindig vót tehín, ket-tő-három, és fejte a tehenet, és soha nem vót ilyesmi! Nem is hallottam. Esztrón történt ez, hát mondom, hogy panaszkodtam, ni hát vért fejek a tehénbűl. Vót Darócon egy Jancsi bácsi. Úgy hitták Jancsi bácsi. Hogy menjek el ahhoz, vigyek korpát egy konyhakendőbe, kössem, és vigyem el Jancsi bácsihoz. De mikor a nap jön fel, akkor én már legyek Jancsi bácsinál Darócon! Mer... hogy na. Akkor én már legyek ott. Há elmegyek én Jancsi bácsihoz, otthagynom a korpát, Jancsi bácsi mit csinál, mit nem, ő tudja. Oszt nem másnap, hanem csak haramadnapra, hogy menjek a korpa után. Hát reggel korán na..., hogy... Most gondol el, Esztrórűl mentem ott a legelón egyenesen keresztül, mer ott a déli mólba, a falunak a másík..., a Majtény felőli végibe lakott, ahun van a malom, ott lakott, még túl a Krasznán. Ott lakott az a Jancsi bácsi. Oszt én itt mentem a piskárkosi útnak egyenesen neki, hogy ne kerüljek én Darócra, s onnan megin a falut kerüljem, mentem egyenésen a legelón. Oszt a malomnál ott le vót út keresztül a Krasznán, s a Krasznán túl mindjárt ott lakott a Jancsi bácsi. Hát reggel korán hajnalba megyek, hogy mire a nap jön fel, legyek ott. Derékg majdnem búzán, gyepen, legelón, keresztül a fűbe, mindenütt..., hát na. Hát otthagynom a korpát, hát na... Na, hogy menjek majd..., három nap múlva menjek. Én nem tudom, pénteki nap vagy milyen vót. Nemtom, milyen nap vót. Há megyek a korpa után, hogy etessem meg a tehénnel, s

na.. Hozom haza a korpát, megeszi a tehén, hogy meggyógyul. Dehogy gyógyúl, nem gyógyúlt meg! Hiába adtam én akkor. Há megette a tehén, de nem gyógyúlt meg az én tehenem! Hát aztán majd szóltam a zállatorvosnak, jött az állatorvos a faluba valamiért... De fejtem sokáig, meg oszt több is... De csak egy csecsbül, egy csecs vót. Hát én gondoltam, hogy tán..., hogy vagy megnyomta a tehén, vagy megrúgta valami... Ná-lunk mindig ló is vót az istállóba. Lehet, hogy megrúgta valami ló, vagy megrúgta a csikó, vagy mit tudom én. Csak hogy egy csecsbül..., a három csecsbe jó vót a tej, abba az egy csecsbe nem vót jó. Úgyhogy az a Jancsi bácsi nem gyógyította meg az én tehenemet! Hanem az állatorvos adott valami port, hogy adjam a tehénnek abrakba, s aztán..., de nehezen. Attul is olyan nehezen. Megtelt. Tudod, oszt ki kellett szorítani, fejtem, mindig fejtem ki a földre... Ki kellett fejni, mer aszonta, hogy fejjem, mer ha eldu-gul, akkor oszt az a csecs elromlik. Mindig fejtem, fejtem a földre, kifej-tem. Oszt így lassan-lassan..., de sok..., egy hónapig is..., addig gyógyúlt meg. De helyre jött! Meggyógyúlt a csecs. Ha kifejtem a tejet mindig le a földre, hát helyre jött. Meggyógyult lassan. Há mondom, hogy az én Jancsi bácsim nem gyógyította meg a... Hiába mentem én kétszer keresztül a Krasznán, meg a harmatba Jancsi bácsihoz!

- Ki mondta mamának?
- Ott Esztrón az asszonyok.
- És mit mondtak, hogy mit fog csinálni?
- Hát oszt én nem tudom, hogy mit csinál Jancsi bácsi vele, hát ki tud-ja, hogy mit csinál. Ó tudja, hogy mit csinál, csakhogy a korpát hogy oszt adjam a tehénnek. Oszt odaadtam a tehénnek, megette, de nem gyógyult meg. Meggyógyult, de mondom, hogy az állatorvos adott valami... valami por valami... valamit... Úgyhogy nem fertőzött tovább, hanem megtelt, és úgy kifejtem, és aztán helyre jött lassan. Meggyógyult a tehén. Úgyhogy a babonaság... Nem is hittem én azután... Mondhattak nekem akármit, akárki. Nem hittem én többet a babonaságnak soha, semmit. Akkor még olyan fiatal vótam én is, hát na... Aszonta apósom is, hogy: – Eriggy! – aszondja – eriggy! Na eriggy. Na hát elmentem, oszt... Nem csinált sem-mit Jancsi bácsi. [Nevet.] Há lehet, hogy valakinek csinált, hogy mit tud-om én. De nekem nem csinált. Hát aki nem hisz benne, annak nem is segít. Az ilyesmibe hinni kell..., hát én nem tudom.
- Igen?
- Há biztoson, hát nem tudom. [Nevet.] Lehet, hogy valakinek segített, de nekem nem segített.
- De mamáék akkor leverték a fecskéfészket, és akkor volt, hogy vér-zett a tehén?
- Há nem tudom. Azt mondom, hogy nem tudom, hogy milyen össze-köttetése volt a tehénnek a fecskével akkor.
- De leverték a fecskéfészket?

– Hát lehet, hogy a fiúk verték le, vagy mi vót? Én nem tudtam róla. Mer vót az iskolába mindig fecskéfészek. Még most is van az eresz alatt is, és lehet, hogy leverték... Vagy... Hát ki tudja, hogy mi történt. Hát lehet-séges... Mer – mondom – mindig vót fecskéfészek az istállóba... Leverhet-te azt jószág is, vagy... Mer nem olyan nagyon magos, nem vót magasabb, még ilyen se vót az istálló, mint [Mutatja a szobánkat.] ilyen magos. A lovak pláne, ha vótak a nagy lovak, felérték a fejökkel, vagy ki tudja na... Lehet, hogy leverték, de hogy én... tudomásom nincsen... Én gondoskod-tam, hogy milyen összeköttetése lehet a tehénnek avval a fecske... fecskível. Hogy nem szabad bántani a fecskét, ezt tudom. De hogy milyen összeköttetése lehet, azt nem tudom.

– De azért nem szabad bántani a fecskéfészket, hogy nehogy elmenjen a tehénnek a teje?

– Hát... hát így mondják, hogy azír nem szabad a fecskét bántani, mer akkor a tehén vért ad a tőgyibül. Ez ez a tudomány, ez a...

– És régebben az időjárást hogyan tudták előre megmondani? Van egy ilyen mondás, hogy ha a medve kibújik a barlangból és meglátja az árnyé-kát...

– Ez is igaz... Az idén is mondták a medvét. Én is láttam a televízióba a medvét, hogy kijött és visszament. Aszonta, hogy még hátra van a tél. Igaz is. Nem igaz? Most van a tél. Akkor süttött a nap, oszt meglátta az árnyé-kát, visszament a barlangjába és alszik tovább. Nem most van a tél? Most van a tél... Most van a tél.

– És még milyen hasonló dolgot tetszik tudni?

– Hát ez is igaz.

– De más napokhoz mi kötődik?

– Hát, hogy más... más napokhoz? Ez... ez a... ez nem kötődik semmi-hez, ez csak ehhez kötődik... Nahát oszt vót még..., azt megjegyezték régen az öregek a napokat..., hogy... na, azt mondják, hogy jön a jégtörő Mátyás, most február huszonegyedikén hogy ha jeget tanál Mátyás, akkor eltöri. Ha meg nem tanál, akkor hozni fog. Hát mán ezt is meglátjuk... Mikor lesz huszonegyediké? Mindjár lesz..., meg lehet figyelni ezt is. Régen az öregek figyelték ezt! Huszonegyedikén ha jeget talál, jég lesz, nem víz, akkor hamarabb lesz a tavasz. Ha meg víz lesz, nem lesz jég, akkor még lesz jég. Még hátra vannak a fagyos dógok. Ez... ez is igaz, ezt meg lehet figyelni! Hát a régi öregek ezt tapasztalták, de ez nem babonaság, ezt tapasztalták az öregek. A medvét is tapasztalatból tudják, azután..., még mi van még? Van még valami... Igen. Aszonták, hogy ha..., hogy is mondták? Ha Katalin locsog, karácsony ropog. Na milyen tél vót novemberbe! Nem locsogott karácsonykor? Süttött a nap! Há tél vót? Nem vót tél. Igaz? Há nem igaz vót az idén? Na ez tiszta igaz. Ez is..., az öregek ezt tapasztalták, régen a régi öregek. S ez igaz, ezek a dógok! Űk – ugyi – kitapasztalták az időbül.

– És a nyárra? Nem lehet elő...

– Há dehogynem! Hogy is van? Ha Lőrinc... Megtelik a pince... Ha Ince... Ha locsog Ince, megtelik a pince. Ince-nap milyenkor van, nem tudom... Azt mondják a szőlősgazdák: – Ha locsog Ince, megtelik a pince. Ez is igaz... Hát úk a... ezek a szőlősgazdák tapasztalták, hogy ha ez..., akkor kell a szőlőnek, abba az időszakba legyen eső, mikor Ince, Ince van. Hát oszt nem tom..., meg kell keressem egyszer a naptárba. Mindig gondoltam, megkeresem, de sose kerestem. [Nebet.] Hát ez ilyen..., az öregeknek ez olyan tapasztalat... Oszt még régen csináltak hagyma-naptárt. Karácson előtt..., vagy újév este csináltak hagyma..., kirakták: január, február... sorba, sorba. Hagymát. Kibontották, hagymát kettévágták, oszt mindján azt a részit..., minden szálát kivettek. Tudod, van az a... hagymának az a része. Kirakták szépen sorba, oszt mindeneikbe tettek sót. Megkezdtek: január, február, március..., egész végig. Oszt mindenikbe tettek sót. Ez január, a másik február, oszt akkor tette a sót bele, amikor adta a nevit. Kirakta egy deszkára, s akkor azt szépen kítette. S amelyik... Este csinálják ezt. Újév este. Oszt reggelre améknak megolvad a só a hagymába, az a hónap esős lesz. Amelyik szárazon marad, az száraz hónap lesz. Na ez is igaz. Ezt édesanyám is megcsinálta egyszer, emlékszek. [Nebet.] Talán én is csináltam egyszer még lánykoromba. És tényleg igaz vót, az is igaz... Amelyik hónapba elolvadt a só, ott a hagymába, az a... abba a hónapba sok eső vót. S amék szárazon maradt, abba nem vót eső. Na ez is igaz. Ez is egy olyan tapasztalat az öregektől.

– És amit mamáék megfigyeltek ilyesmit? Olyan nem vót?

– Hát mostmán én nem tudok én ilyen..., csak az öregek tapasztalatából. Há most a fiatalok nem foglalkoznak ilyesmivel.

– De mama, amikor már asszony volt, nem figyelt ezekre, hogy na tényleg igaza volt az öregeknek?

– Há dehogynem! Most is... most is figyelem! Most is – mondom – Katalint is figyeltem. Há milyen hideg vót Katalinkor! Oszt mondtam is most... mikor karácsonykor. Na – mondom – Katalin. Ne micsinált! Katalin ropogott, de most karácsony locsog. Milyen szép idő vót! Napos idő. Mint a nyár, olyan vót karácsonykor. Nem vót egy szál hó, egy csepp víz, hogy..., nem fagyott, igaz vót Katalin. Hogyne figyeltem! Most is figyelem..., amit hallottam, s amit tudunk. Hát – ugyi – hát nem hiszik, sokan nem hiszik. Nem is tudják. Nem is hallanak. A mostani fiatalság, há nem is hallja az ilyesmit. Kitül? Mán akinek nincsenek öregjei, akitől ilyesmit halljon, hát nem is tudja. Csak úgy tudja, ha hallja valakitől, hogy na..., régen hogy vót. Én is csak hallottam, én is csak onnat tudom... S én is figyelem, s tényleg látom, hogy igaz!

– S az állatok viselkedéséből lehet következtetni, hogy milyen idő jön?

– Lehet. Lehet... Lehet... Sok mindent...

– Mire?

– Há még a macska is... Ha nyalja magát, fekszik a földön, és nagyon mosdik, nagyon..., mindig mossa magát, akkor eső lesz. Röviden... egy-két napon belül esik az eső. Ez is... mán egy állattapasztalat. Akkor ha kokas délelőtt kukorékol – azt mondják, hogy babonaság, de nem babonaság az ilyesmi –, ha reggel korán úgy ni... délelőtt sokat kukorékol a kokas, akkor is... De csak úgy, ha délelőtt... Ha délután kukorékol, akkor nem lesz eső! Ha délelőtt kukorékol a kokas, akkor esőt jelent. De igaz is! De hiába kukorékolnak a nyáron a kakasok! Hat hétig nem vót eső! Még tovább. Három... hat hétig nem vót egy szál eső se! Akkor kellett vóna..., május-júniusba az eső nagyon... Nem vót egy szál eső se. De nem az idén... Mán tavaly vót az a nagy szárazság... Tavaly hát... Még sok ideig... Mikor a legjobban kellett vón, akkor nem esett az eső! De kukorékolnak a kokasok, de nem esett az eső! Mindig mondtam én nekik, ott az asszonyoknak: – Te – mondom –, kukorékolnak a kokasok, de nem esik az eső!

– És még?

– És... hát osztán vannak... Hát ugye... No mikor a bárányok táncolnak..., vannak a kisbárányok, azok oszt mikor tényleg esőt éreznek, azok akkor hozzáfognak..., összegyűlnek egy csomóba sokan, mind a bárányok az egész nyájból, külön mennek, oszt táncolnak, ugrálnak, szaladnak. De mind egy csomóba! Otthagyják az anyjukat mind. De honnan tudják azok? Mind összegyűlnek... A pici bárányok. Olyan pici..., még fehérek... Oszt mind összegyűlnek egy csomóba, oszt hozzáfognak, ugrálnak! Magosra! Úgy... Táncolnak! De mi csinálnak ott a kert alatt, a kollektívé..., ott nálunk. Ott közel..., úgy látom túlök. Kor ott vót a juhász a juhokkal... Oszt csak kiáltott egyszer a juhász, hogy ni...! Figyelem a bárányokat, micsinálnak? Micsoda..., oszt jött olyan, olyan havazás, olyan szél, olyan..., olyan bolond idő, oszt mondták is, hogy ez a bárányok tele, bárányok hava. Az olyankor... A bárányok mikor úgy táncolnak... Érezték előre az időt, hogy... Vagy a csókák... Sokszor a csókák, mikor valami csúnya rossz idő jön, oszt úgy szaladnak! Huh..., úgy ni. De sohog, úgy futkároznak fenn a... Olyankor mindig valami nehéz... Dörög, villámlik, olyan rossz idők szoktak lenni. Akkor azok is érzik, a csókák... Mindig megérik...

– És a kutya?

– Hát a kutya az meg... az meg megérez még több mindent! Az megérez, ha valahol baj van a családba. Ha halál van, vagy tűz van. Vagy tűz lesz. Te, az előre megérez, a kutya!

– Hogy? Mít csinál?

– Baumkol. Hozzáfog baumkolni... Ott mikor még kint laktunk az Ady tanyán, oszt vót egy kutyám. Nagyon jó kis kutyám vót. Oszt egyszer hozzáfog baumkol, baumkol, de baumkol, de kitart... feltartsa úgy a száját, felfelé, de baumkol, csúnyán baumkol. Istenem, mi lehet? Istenem, mi lehet? Mondom a szomszédasszonynak, de az is hallotta, hogy baumkol a mi kutyánk. De nem minden kutyának van ez az előérzete! De mondom, hogy

nekem nem is vót olyan kutyám soha többet! Hát drága, nem telik bele két óra hossza, oszt a falu arat..., kinn... csak székelyeknél..., – de ott is vót Kovács Pistánál vót három székely család –, és azoknál meggyűlt a búza. Beleégett a cséplőgép. Hogy baumkolt a kutya – mondom –, hát mi lehet, mi lehet, mi lehet? Mondom: – Róza néni! Há ez a kutya nem hallgatott el! Hiába adtam neki enni, hiába csináltam akármit vele..., nem. És alig telt bele két vagy három óra hossza, csak láttuk, hogy ég a lóger. Mi búzánk szerencsére nem abba a lógerbe vót rakva, a miénk is oda ki vót hordva, ott vót, de más lógerbe. A másik dűlőbe... Úgyhogy... Beleégett a cséplőgép is. Ott maradt a cséplőgép a lógerbe... És a kutya megérezte a tüzet! Mikor... mikor úgy felfele ugat a kutya, és baumkol, az tüzet jelentett. Mikor baumkol a kutya és letartsa az orrát a földre, nézi..., az halált jelent.

– Ezt is tetszett tapasztalni?

– Ezt is. Hát ez... ez igaz vót! Mondom, hogy ez... Nekem vót egy kutyám. Jött a szomszédasszony is, hogy mi van! Te, adj enni! Hát mér? Olyan csúnyán baumkolt... Vonított. De csúnyán, csúnyán vonított! És...

– Azt, hogy lesúnyta az orrát, azt tetszett tapasztalni?

– Hát ezt mondták nekem, hogy... hogy baumkolt a kutyája, azt nem tudom hol..., meghalt az ura, vagy valami... Angi Pistának? Asszem, mikor a lánya... Angi Pistának vót kutyája, oszt baumkolt, oszt a földet nézte, oszt elvitte... Elment, a lányát vitte... Tizenégy-tizenöt éves lánya vót, ment az erdőre vele..., a szentkirályi erdőre. Oszt hozott olyan hosszúfát... S a szerket úgy kötötte, hogy az ódalt leszedte, csak a négy kerék vót. S a négy kereket hozzákötötte ahhoz a hosszúfához. Fel vót kötve a lánkra. Úgyhogy csak a kerekeken csúszott a hosszúfa. De hosszúfa vót, olyan tizen-tizenkét méteres hosszúfa. De kettőt vitt. Két szál hosszúfát. És hogy vitte a lányt..., – hát éccaka ment, nyáron ugyi, hogy a napon, a jószágoknak melege van..., vitte a lányt is –, oszt mikor jöttek hazafelé, ő ült elől, kötött olyan zsákba szalmát, s odatette a fára, elől ült, hogy ű hajtotta a jószágot. Tehene vót, vagy ökre vót? Én nem is tudom. Akkor a lányt hátul megin a másik kerékre..., – mer ugye, a hogy két vastag fa egymás mellett..., hát ugyi, olyan kis gödör van ott a két gömbölyű fa közt, és annak is tett oda szalmát –, azon ült a lány. S a gyereklány elaludt. Leesett a szekérről, s a kerék keresztülment rajta. És ott halt meg, mert itt [Mutatja.] pont a gyomrán ment keresztül a kerék. És halva vette fel... Leesett, észre se vette... Olyan hirtelen..., ahogy leesett a lány, nem nézett hátra, leesett, egy jajt se mondott a lány... Oszt figyelt hátra, hát nincs a szekéren a lány, és hát nem messzire mehetett, mer az nézett az úton, hát látta, hogy ott van, oszt felvette, halva hozta haza a lányát. Igen..., tizenégy vagy tizenöt éves lány lehetett... Olyan jó kis...

– És a kutya mikor kezdett el vonítani?

– Hát azelőtt... Azelőtt nap, vagy akkor éjtszaka, vagy mikor vonított, vagy csak... – mondom – ezt otthon hallottam ezt is, hogy a kutya voní-

tott, aszondja, hogy egész nap az orrával a földön vonított a kutya! Há – mondom – nem minden kutya érzi ezt meg... Nem minden kutya olyan... De van olyan kutya, amelyik megérzi az ilyesmit... Úgyhogy van valami az ilyesmibe.

– És még mit érez meg?

– Hát egyebet nem tudok, hogy mit... Hát ilyen táncot* vagy ilyesmit nem érez meg a kutya..., nem. Há ilyesmit... nem...

– De például a földrengést vagy ilyesmit?

– Hát azt lehet, hogy megérzi, de hát azt nem tudom, milyen jellel, há mikor vót itt? Ezen a vidéken nem vót földrengés... Nem... nem tudok földrengésről... Hanem én, mikor földrengés vót Bukaresten, én megéreztem, az árokba kerültem. Ott vótam a szomszédba, s mentem haza, kimentem a kapun, oszt hupp az árokba vagyok. De hogy hogy kerültem? De szerencsére, nem vót víz az árokba, csak belementem az árokba. Mikor benne vótam, mán akkor elmúlt, de aki kikisért engem, s bement, annak a lámpája mozgott, mikor bement! – Hát ez mitül mozog? – Te, én – mondom – mitül mentem az árokba? [Nevet.] Mikor benne vótam az árokba: – Hát jaj, Istenem, hát hogy? Akartam kimenni, de hát az árokba vagyok na. A földrengés, ahogy vót az a mozgás, ahogy mentem ki, hát az árokba... Olyan észre..., pillanat alatt! Nem percek..., pillanat alatt az árokba vótam. Mondom, ez az asszony is bement, mozgott neki a villanya. – Hát ez mitül mozog? Akkor vót a földrengés Bukaresten. Hát azt... azt megérezte majdnem az egész ország. [Nevet.] De a kutya nem baumkolt, a kutyák... Há arra nem emlékszek.

– És a bagoly, ha elkezd huhogni?

– Hogy mi?

– A bagoly.

– [Nevet.] Azt is mondták régen az öregek, mikor a halálbagoly kiabál, rászáll a házra, és kiabál, hogy abba is van valami. Hát nem tudom, mer nálunk igazán, hogy vót halott, de nem emlékszek, hogy... Bagolyra nem emlékszek. Nem tudom, hogy vót bagoly, nem járt bagoly, vagy mit csinált, nem tudom, nem emlékszek rá.

– És semmilyen halálesetet nem jelzett előre állat?

– Én álmodtam, hogy kidőlt a házunk fala... Mikor meghalt a bátyám, Dénes... Akkor én álmodtam, hogy a háznak az... az utca felőli vége kiborult. Meg is halt a bátyám.

– Azelőtt való este?

– Azelőtt két-három nappal... akkor álmodtam. És mondtam a szomszédasszonnak: – Te – aszondja –, ne mondd meg Dénesnek, ne mondd senkinek! Nem is mondtam! Pedig nem mondta, hogy mi a jele,

* Háború.

majd azután mondta meg. Akkor nem mondta meg nekem... Majd azután..., és aszondja: – Te megálmodtad.

[Ebéd után folytatódott a beszélgetés.]

– Hát most apárul szeretnék... Szegény nagyon nagy beteg vót a kórházba, és... hogy ugye mindég..., mindennap kérdeztem anyukát, hogy hogy van nagytata, mit csinál, hogy van, s mindég aszonták nekem, hogy jól van anyuka, jól van, csak legyen nyugodt, mer jól van, és... na...; mikor mán befejeztem a dógomat, mán ősszel vót sok dolog, s akkor mán nagyon vágytam, hogy jőjjek hozzá és lássam, kérdeztem, hogy hogy van, na hogy..., s azt mondta anyuka, hogy jöhet anyuka, jöjjön. Látogatni. És én készültem, hogy na..., készítettem egy kis enivalót is..., meg... hogy jövök..., és megbeszéltem a fiammal, hogy jön hozzám a szekérrel és visz az állomásra, hogy jőjjek, és meg is ígérte, hogy jön reggel..., csak legyen készen, mert ott lesz, és megyünk az állomásra, és tényleg úgy is vót, jöttek is, de hogy jöttek! Hozták a tatát halva haza! És mikor jöttek anyuval a fiam meg a testvére, szóval Terikével jöttek, és mán aszintem, hogy jönnek, hogy megyek az állomásra, és jövök, hogy... hogy lássam tatát, és akkor mondják, hogy tata meghalt. El..., akkor mán ott van Darócon. Akkor mán meg vót halva. Élve éppen haza tudták hozni, de hogy hazahozták, letették a fiannál az ágyba, fél óra múlva meg is halt. Hát ez olyan nagy fájdalom vót nekem, hogy nem tudtam még egy szót se váltani vele... [Sír.] Ami még a mai napig is fáj! Csak nagyon nagyon rossz idő vót, nem is tudtuk hazavinni, hogy otthon temessük el, pedig nagyon vágyott..., hogy ő ott szeretett vóna pihenni a szülei mellett, és... olyan nagyon rossz idő vót, esett..., november huszonkettedikén vót... Esett, fújt, nagyon nagy sár vót, hát kocsival hozták, és szekérre kellett vóna tenni, de hogy tegyék, este nyóc óra után érkeztek haza, hát novemberbe – ugye – sötét..., késő..., és oszt úgy látták jónak, hogy a fiam úgyis ott lakik, ő már odavaló, odanősült és odavaló lakos, és úgy egyeztek meg, hogy nem viszik haza ilyen rossz időbe, halva hogy tegyék a szekérre..., hát ott... megegyeztek, hogy ott fogják eltemetni. És úgy is vót. Akkor oszt intézkedtek, ott van helyben koporsóüzet, és ott vettek meg minden hozzávalót, és fel is ravatalozták már akkor mindján, úgyhogy mire hozzám jöttek, hogy én jőjek, meg látogassam meg a kórházba, akkorra mán ravatalon láttam... [Sír.] Olyan nagy fájdalom vót, hogy ki se tudom mondani! És el kellett viselni ezt is! Na és akkor aztán felültem a szekérre, mer ha utánam jöttek, hogy menjek, s mentem én is, dehát... Nem kívánom én senkinek a világon, még a legnagyobb ellenségemnek se! Még mai napig is érzem... De aztán az Úristen megsegített, hogy... adott erőt, hogy el tudtam viselni... Nagyon szép temetést csinált a fiam, és ott elhelyeztük Királydarócon, vettünk neki sírhelyet, és ott lett elhelyezve, ott van..., meg van csinálva a sírja, nagyon szép sírköve van, és... látogassák is a gyerekek, amelyik mikor csak tudja... Rendbe van a sír, rendbe tartásák, nagyon szép... Mikor me-

lyik tud jönni, jönnek, hoznak virágot, virágot ültetnek a sírjára, s... én is megyek, mikor csak tudok... Csak visszamaradtam..., az öreg szülői házba ottmaradtam, ma is élek egyedül... Nyáron ott vagyok, télire meg elmegyek a legnagyobbik gyerekekhez, Terikéhez, és így élem az életemet..., hála Istennek, jól vagyok, jók a gyerekek, nincs panaszom rájuk..., s hála Istennek, jól vagyok... Ha jön a tavasz..., – márciusba, mikor már lehet mozogni – hazamegyek, hát még a Jóisten segít nyáron kinn a szabadba..., egy kis kertem van még, földem benn van a közösbe, mit kapok utána, abból élek, a nyugdíjam kevés, a kollektív kevés nyugdíjat ad... adott..., és... így vagyok. Ameddig bírom magam, addig még haza-hazamegyek..., mikor már nem fogom bírni, akkor valamék csak felkarol, valamék csak eltemet... [Sír.]

– Az iskoláskorából tetszik-e emlékezni valamire?

– Hát elmondom: egy nagyon szép pünkösdi búzaszentelési körmenet vót ott abba a faluba, nagy község... Az iskolásgyerekek..., búzaszentelés-kor az vót a szokás: nagy körmenetet alkottak a faluba, a templomból kivonulva, a gyerekek fehér ruhába, kis menyasszonynak ötözve virágot szórtak a pap előtt, ahogy vitte az Oltáriszentséget, és... kis kosárba virágjok vót, és hintették a pap előtt mindig a... Két kislány elől. De vótunk tizenketten kislányok. És szórtuk a virágot az Oltáriszentség előtt. És nagy körmenetet... Egész kimentek a határra, ahol vót búzavetés. És nagy meleg vót már – hát május végén, vagy júniusba lehetett –, mikor..., nemtom, mikor vót a pünkösdi. Másodnapja vót... És ott akkor szokták tartani a búzaszentelést, kimentünk..., hát a falu elég hosszú, elég nagy, és... nagyon szép szokás vót: a fiatal legények, kinek vót szép lova, hát feldíszítették a lovakat, vót vagy tíz-tizenkét ló, gyönyörűen..., – fiatal, ügyes legények, ki... aki ugye, értett a lóhoz –, és.. na..., és lóval mentek határkerülni... Elmentek... Mi mentünk egyik úton a proséció, a körmenet, s ők, a lovasok mentek egy másik kanyarba. Oszt majd mikor kiértünk a falu végén, szóval már ott, ahun búzavetés vót, közel a faluhoz, és akkor ők megkerülték a határt úgy, és akkor szembe jöttek velünk. De gyönyörűen fel vótak a lovak díszítve: a sörények befonva rafiával, gyönyörűen; a fiúknak fehér szalag vót a vállokon, – mer úgy szoktak, fehér szalaggal –, oszt csengővel csengettek, olyan nagy csengőkkel, mind a tizenkettő; úgyhogy olyan gyönyörű vót, és hát mi is, gyerekek..., hát akkor gyerekek... – olyan nyócéves vótam –, nagyon nagyon szép vót..., és mikor jöttünk visszafelé... – mer nagyon nagy meleg vót – megszomjajztunk, hát nem mindenki, de kitettek..., mikor értünk bé a faluba egy... kitettek vizet... Forrásvizet... Jó vizet. Aki szomjas vót, tudott inni. Tettek oda két-három csészét, hogy aki akar inni, tudjon. Üveg füles pohár vót. Oszt én is mint gyermek, hát szomjas vótam. Melegem vót, vettem a poharat, én is ittam. De nem vót a víz hideg! Én mégis beteg lettem. Mer ki vótam melegedve a nagy melegségtől, oszt beteg lettem. Csak... szerencsére oszt nem

kaptam tüdőgyulladást, de beteg vótam utána. De ez nagyon szép élmény vót nekem ez a búzaszentelés. Már én magam is, a gyerekek, hogy mentünk a... Hát egész messzire kellett menni, kellett menni egy kilo... másfél kilométert biztosan, még ha nem többet, míg kiértünk a falu végénél, és ott tartották a szertartást. Nagyon szép szemise vót kint, szóval búzaszentelési ünnepet ott kint tartották..., és – mondom – ez nagyon, nagyon, nagyon szép vót. Gyermekkori..., mer úgy van a faluba, hogy minden út... sarkon, szóval már a központi..., mikor sarokra fordul az út, mindenhol vót feszület..., és... szóval kereszt van állítva, mind..., most is megvannak, vaskeresztek vannak mindenütt..., és... olyan helyen mindenütt megálltak, és... hát imádkoztak és a pap megszentelte..., és szóval nagyon... Vitték a zászlókat a fiúk-lányok, fiúk vitték a... Akkor vótak azok a szép zászlókat vittek, szépen énekeltek, nagyon, nagyon szép vót... Habár falun még most is... Nálunk Esztrón kicsi a falu, de most is környettel végzik ezt az ünnepet... Kimennek a határra, körül... Hát kicsi a falu, közel van a határ, hova... búzavetés..., és kötnek a lányok... – na még ezt nem mondtam bele – a lányok kötnek búzából... Ződ még a búza, oszt kötnek koszorút, oszt zászlóknak a... fent a végire a keresztre teszik azt a ződ koszorút, oszt úgy mennek haza. Még az is szokás vót, hogy na... a lányok, akinek vót ismerős fiú vagy udvarlója, vagy... na..., mentül szebb koszorút, még virágot is tűzött bele, hogy mind..., hogy a leányok csináltak a koszorút. Mikor kimentek, akkor a leányok hozzáfogtak, törték a búzát, és ott mindján..., hát – ugye – nép vót ott, nem tíz-húsz, hanem százával, meg hatszázrengeteg. Ugye, nagy a község, és sokan vótak... Ó, hát sokan, sokan, sokan. Olyan nagy menet vót, hogy... Úgy jöttünk közbe vissza a faluba. S egész visszamentünk a templomig. Akkor a templomba végezték tovább a szertartást... S ez nagyon nagyon szép szokás vót... Most én nem hiszem, hogy még megvan ez a szokás.

– De megvan.

– Megvan? Na hála Istennek, hogy megvan. Hát – mondom – nálunk is, Esztrón, román községbe olyan szépen tartnak minden ünnepet.

– És a szüleivel tetszett menni?

– Há persze..., ott vótak a szülők is, mind..., a család... Csak én mentem ott elől a pap előtt, mer abba a korba vótam én is..., akkor évbe – lehet, hogy pont akkor vót –, első áldozó vótam, akkor mind... menyasszonyok, kicsi menyasszonyok, fehér ruhába ötözködve, mint te is vótál, és olyan kis kosár vót mindenkinek – mán édesanyám megvette előre, tudta, hogy hát ha első áldozó vótam, akkor nekem menni kell –, és... picis kis kosár, olyan kis szép házikosár vót, vót...; vótak oszt hát még nagyobb kislányok, akik olyan nagy vesszőkosarakba, nagy kosárba szedték a virágokat... Ó, hát előre való nap az iskolásgyerekek kinn a határon mentek, szedték a mezei virágot, legyen mit szórni, és a nagy kosarakkal hozták utánunk, oszt mikor kifogyott, akkor látták a nagyobbak, hogy kifogy, ak-

kor tettünk a kosárba, oszt mentünk. Habár nem végig szórtuk, mer nem lett vóna elég, hanem amíg na..., elhaladtunk, ahun kereszt vót, ameddig vót kereszt, addig szórtuk a virágot, mikor mán elhaladtuk a keresztet, akkor ott mán nem, mer hagyták, hogy mire kiérünk..., ott kinn a határon vót egy nagy kereszt, amihez..., ott ahol a búza vót. Habár most is van mindenféle határokon..., és visszafele oszt megint. Nagyon szép, nagyon szép élmény az ilyesmi a gyerekeknek, nem lehet az ilyesmit elfelejteni! Megmarad a gyermekiknek egész életikre...

– És az első áldozás meg a bérnákosítás?

– Hát ugyanúgy vót, ugyanúgy vót... első áldozó... Há – mondom – vót gyönyörű fehér ruhába..., slájerkoszorú..., mint kicsi menasszon... Há én úgyis kicsi vótam, – kicsi termetű vagyok most is –, de úgy vótunk beosztva, hogy a kicsik elől, két kicsi, s utána nagyságrendre; én is kicsi vótam, én első vótam, mert... na... Még egy másikkal. Most is az a... – azt nem tudtam az este – az a nő, akit akartam vóna behelyezni a zizébe [Nevet.], oszt az vót a társam – az is olyan kisebb..., az unokatestvéremnek a felesége lett –, és avval vótam, ketten vótunk olyan kisebb termetűek..., és... avval mentünk... Nem is tudom, Jolikának hívják, asziszem... Hogy elfelejti az ember, hogy elfelejtettem mán úket... Az elsőáldozáskor is... Többen vótunk, nem csak tizenketten, csak nem vót mindenkinek fehér ruha, slájerkoszorú... S mán erre az alkalomra csak azokat vették be..., hát – ugyi – vót, aki nem is engedte a gyereket, hogy a melegségbe még olyan messzire menjen, meg... na, úgyhogy csak valahányan vótunk. De vótunk sokan első áldozók, ó, sokan vótunk! Harmincon felül vótunk. Tán harminckettő vagy harmincvalahány elsőáldozó gyerekek...; há persze, fiúk is vótak, de lányok, lányok vótunk tizenöten-tizenhaton talán, s a többit fiúk..., vótak fiúk is..., nagyon szépen sötétkék ruhába, fehér mirtusz vót nekik, mint a vőlegényeknek ott a mellén..., sötétkék ruhába..., nagyon szépen vótak a fiúk is felötözve, csak nem mind..., nagyon szép...

– Mamát amikor kicsi volt, büntették meg valamiért? Tetszik emlékezni rá?

– Jaj, dehogyisnem! Isten őrizz, nem vót szabadott! Haj... Nagyon a szül..., nagyon..., apám legalábbis nagyon szigorú vót... Anyám is, de nagyon... Oda térdeltettek a sarokba, ott kellett állni, ameddig bocsánatot nem kértem, nem vót szabad..., ó, egyszer mondtam édesapámnak, hogy „mindján”. Valamit szólt, hogy „Gyere, Erzsike!”. S aszontam, hogy „Me gyek mindján”. Szépen olyan pofot adott, hogy ma sem felejtem el! Ne félj, nem mondtam többet, hogy mindján, hanem pattantam, mint a húzat! És a..., máskülönben is... Ne... Ó! Nagyon jó nevelést adtak! Nem vót szabad azt csinállok, amit akarok! És és nem is vót rossz. Mer – ugyi – hát a gyermek kicsi korába..., ha meg van nevelve, mán hatéves korára kell tudja a gyerek, hogy mit szabad, és mit nem. S mi a jó, s mi a rossz. És ha nem tanulja meg a gyermek ezt pici korába, akkor bizony..., hát mikor mán

nagyobb, el van kényeztetve... Hát van, amely szülő majd lassan megneveli, hogy na..., így, meg úgy nem olyan szigorú, de az apám nagyon szigorú vót! Nagyon, nagyon szigorú ember vót! Még a vallásba is... Ó, Isten őrizz! De úgy is, hogy olyan kicsi koromba beleszoktattak, mikor mán nagyobb vótam, te, úgy szerettem jární..., nem maradtam vón el a..., mikor vót ez a májusi ájtatosság..., vagy például mint nagybőjtbe a keresztúti ájtatosság. Ha nem tudtam menni, sírtam. De én mentem. Anyukám is jött, de én nem maradtam vón el, nem vót az a pénz! Habár az iskolából is mán úgy vótunk, hogy egy nagyon kedves káplánunk, a tisztelendő, az olyan szép vót és úgy szerette a gyerekeket, úgy magához nevelte, úgy szerettük, hogy jaj! Mikor járt házszenelni, az mindig szentképeket osztott, meg... és..., de úgy szerettük, hogy jaj, úgy örültünk, ha ő jött hozzánk házat szentelni vízkeresztkor... Jaj, nagyon drága kis pap vót! Nagyon, nagyon... Szerette mindenki... Nagy község..., három pap vót. Szóval kettő vót: főképp a plébános meg a káplán, de vót, mikor oszt nagy ünnepkor jött még egy segítség nekik, nem tudom, honnan... Már nagyon sok... nagy község..., és csak egy templom vót... A falunak a száma..., mikor lejöttek a szüleim és mikor bejött a buletin-világ, szóval a sok időre oszt, hogy lejöttek és buletint kellett nekem csináltatni, és kellett a keresztlevél, meg... nem is tom, hogy mikor..., de akkor is, és haza írtam levelet, hogy kűdjék el a... asziszem, a keresztlevelet kértem onnan hazulról..., írtam haza a nyilvántartó..., úgy hitták akkor: nyilvántartója községbe vót, a községházára..., és... Szóval egyik rokonnak írtam, s aztán ű majd... Azt mondták, hogy én írjak, hivatalosan kérjem..., és akkor oszt megírták, írtak levelet az egyik..., az, akinek írtam, ki is vót? A bérmakereszt..., vagy kurátornak? Bérmakeresztapám vót a kurátor. Nagy György István. És nekik írtam, hogy kűdjék el, és ezt az izét, és ő ment, ő intézte aztán el, s akkor megírta nekem, hogy mennyit szaporodott azóta a falu, és kik, hányan haltak meg, és hányan születtek, és mi van! S akkor azt írta nekem, hogy tizenháromezerhétszázkilenc a községnek a száma... Na gondold! Tizenháromezer! Oszt Nagykárolynak tizenhatezer... És akkor Nagykároly egy város. Ez csak falu! Ilyen a... Csak most mikor odahaza vótam, sokminden elváltozott, azír mégis a régi helyeket megtanáltam. Hazamentem, ahun vót a szülői ház..., és... ahol vót a kert, meg a csűr, meg a ház, meg a..., szóval a melléképületek..., öt belsőség van! Öt tisztviselőnek építették a házat! Rendes szép ház vót, még... Nemtom..., öt árét..., asszem, öt árét kapott minden tisztviselő, vagy... Annyit. Mer öt ház vót rá. Új kis házak. De olyan szép házak. Ilyen, mint a mi házunk otthon... Csak nem vót éppen olyan nagy, de mint az eleje, annyi, annyi kis házak vótak... Asziszem, a tisztviselőnek építette. Ott vótak a központba, csak az eleje, ahun ki vót az utcafront, az vót a front fele az utcának, s a kert kinyúlt ódalba, kinyúlt a másik..., egész egy másik főutcára. Mondom, olyan nagy... Vót gyümölcsfa, vót almafa, vót köszméte, de gyönyörű köszméte!

Olyan gyönyörű nagy szemű, nagy ótott köszméte vót. Egy hosszú sor vót, egy hosszú sor a kerítés mellett. Meggyfa, azon mindig mászkáltam gyermekkoromba. [Nevet.] Vót egy nagyon szép almafa, télialma vót..., a ház végibe..., és – mondom – öt házat épít... öt belsőség vót. A mi helységünkön. De talán... szóval ahova eladták a szüleim, oszt az is majd eladta, és az lebontotta, meg... na..., lett kollektív ott is, hát... Semmi nem úgy vót, ahogy vót, hanem vót a kút – egy olyan nagy kút vót a kerbe, a mi kertünkbe –, és a felén, a kútnak a felén, mer egy hosszú kút vót. Nagyon nagy forrás vót. Onnan hordta, aki csak meg tudta közelíteni, abból a kútból hordta a vizet. Nagyon nagy forrás vót. És nekünk benn az udvaron belől, vót kicsi..., kicsi kút. Az a miénk vót, de ez a nagy kút is benn vót a mi kertünkbe. Mondom, ilyen hosszú alakú, kiteglázott kút vót, és a kerítés a kútnak a közepin ment keresztül. Csak a fele vót kint, s a fele benn vót a mi kertünkbe. De az ki vót alul deszkázva, olyan vastag deszkákkal vót, nehogy valaki beleessen; még például mi, a gyerekek, ott a kertbe, ott a virágok mellett vót a... virágoskert vót, és... a fele vót kint. És ott olyan kút vót, hogy szabadon lehetett meríteni. Fent vót a víz. Ha ment valaki kannával, – szóval... ott vót egy kanna, veder, oda vót akasztva láncsal, vót annak olyan hely csinálva, hogy az mindig ott vót –, s csak vette, beleeresztette a vedret, de nem vót mély, mélyen a víz, fent vót a víz, nem vót..., nem vót másfél méter. Mondom, csak levette a vedret és merített, és öntötte a kannájába, és... Onnan hordta..., aki csak meg tudta közelíteni, onnan vitte a vizet. Na és arra vágytam. Vittem hazulról, mikor mentem, egy poharat, és ott ittam vizet. Hoztam is vizet abbul, de nem borvíz vót, ez tiszta forrásvíz vót, és... nem vót mán ott..., vót egy nagy csűr, – nincsen se csűr..., nem vót semmi, csak ezek a kis házak. Nagyon sajnáltam, hogy semmi nincs: se a köszméte, sehol nincs meg, se a meggyfák, se az almafa nem vót meg, a szomszéd..., ki mellettünk vót, annak is szintén vót ott... Annak még több gyümölcsfája vót, s az is mind-mind ki vótak vágva, nem vót egy fa se. Se azok a házak, akik vótak, semmi se vót. Minden más vót építve, más vót minden... Kerítés más, hanem az apám..., a kert be vót kerítve, deszkakerítés vót..., szóval oszlopokkal, de alul a földbe mindenik oszlopnál kőoszlopot tett a földbe. És arra építette rá a faoszlopot. Úgyhogy az nem rothadt ki soha, és a kőoszlopok még most is megvótak, mikor otthon vótam... Na – mondom – ezt az én apám rakta ide a kőoszlopot, vagyis hogy lehet, hogy most is megvan, mer az nem rothad el, mer az úgy vót megcsinálva, kirakták kőből, s azt ütötte a földbe, és ahhoz hozza vót így..., csak a fele vót, és ahhoz hozza vót íkelve így a... erős... oda-ragasztották a falt, ha a fa elpusztult, vagy kitört, ahelyett tudtak tenni másat. De a kőoszlop az mindig ottmaradt a földbe... Na oszt megismertem! Mondtam, na ez az apám maradéka! Ennyi vót... Egyéb nem vót semmi mán a szülői házból, semmi ahol születünk, nem vót semmi...

– És a nagyszüleire tetszik emlékezni?

– Hát...

– Meg az üknagyszülőkre?

– Az édesanyukám apjára, arra emlékszek. Mer azok egy kicsit meszebb laktak mitülünk, és mikor jöttek le a templomba, akkor mindig..., mise után mindig bejött hozzánk. De nem vótunk mi... Közél laktunk a templomhoz is, s mindig bejött hozzánk, oszt há gyerekeknek mindig adott: vagy egy lejt, vagy egy kis cukrot, de inkább egy-egy lejt adott mindig... A nagytata..., mindig kaptunk egy-egy lejt... Már akkor a lej..., egy lej is, lehetett vásárolni valamit egy lejér! És... erre nagyon jól emlékszek..., nagytatára.. Úgy is hitták: Nagy! Nagy Istvánnak hitták, oszt úgy híttuk: nagytata... A neve is Nagy vót, de... úgy is szólítottuk: nagytata. De a többi nem ismertem egyet se. Az édesapám szüleit nem ismertem, csak a testvéreitől ismertem, öten vótak testvérek, kettő..., hármat ismertem belőlük..., de talán három nem is lakott a faluba... Az édesanyám meg csak egy fiútestvére vót, ők ketten vótak... Én mind a kettőt ismertem... Az is István bácsi vót... Az is Nagy István vót...

– Tehát akkor az édesanyjának az apja volt Nagy István. S a felesége?

– A feleségit nem tudom, hogy hítták. Amáli vót, de hogy milyen Amáli, nem tudom. A vezetéknevét nem tudtam.

– És a másik? Az édesapjának az apja, azt hogy hívták?

– Hát Fazakas... Fazakas Ferenc vót... édesapánk, asziszem, hogy... mer ű vót az első gyerek, a fiúgyerek vót, mindján az apja nevre keresztelték, hogy a család neve..., hogy ne pusztuljon..., és... az vót Fazakas Ferenc..., de az édesanyját nem tudom..., Erzsébet vót, asziszem..., Erzsébet... De a..., szóval a sírját gondozni, az vót közél... A temető... Mer olyan nagy a temető, hogy nem láttuk a végit... Nem olyan kicsi temető vót, hogy csak úgy egy kicsi terület..., és a nagyszülőknék a sírja, hova... Mer a másik nagyszülőknék a sírja kicsi kripta vót. Űk építették magoknak, hogy mire meghalnak, abba a kriptába... De letették a földbe, csak rá vót építve egy kis kripta, akkora, hogy tető alatt vót. És ott nem kellett a sírokat gondozni, de itt a Fazakas nagyszülőknél, itt kellett. Nem vót... Kúkereszt vót, de nem vót körülöntve betonnal, csak föld vót. De jó magas vót. Ilyen magas [Mutatja.], oszt közél... De ez közél vót..., egész... hogy bementünk a temetőbe mindján..., nem messzi vót, és... arra nagyon emlékszek, hogy ott mindig édesanyámmal mentünk, és ott világítottunk. Csak oda a kápolnához elmentünk a kriptához..., ott is gyújtottunk gyertyát, s otthagytuk, mer... nem is lehetett félni, hogy meggyúl valami, mer bekerített kis kápolna vót, és... ott világítottunk, ott égettük a gyertyát, díszítettem, kicsi koromba raktam a virágot körül a síron [Mutatja.]..., és mikor odahaza vótam, oszt megtaláltam... De gondozatlan vót a sír, be vót gyepesedve, nem vót gondozott sír..., csak megtaláltam... Hát a testvérek*: Imre..., Im-

* Unokatestvér.

re élt, az messizi lakott, nagyon messizi a faluba egészen messizi-messi, hát hét kilométer vót a falunak a hossza. És négy kilométer a szélesség. Úgy-hogy nagy területen feküdt a falu, s akik messizi laktak, hát... Halottak napján..., pláne ha rossz idő vót, akkor nem jöttek le a... Mer csak ez az egy temető vót... Majd oszt ott is..., mán emlékszek arra, hogy ott fenn..., úgy hitták: Csutakfalva. Hogy ott is kezdtek... építettek egy kápolnát, s ott is kezdtek egy temetőt, mer nagyon messizi vót... Most mielőtt nem jötünk el, mán megvót... De ez, ez, ez... egy templom van, és ez az egy temető. De nagy temető! Nagy helyen fekszik..., és... itt vótak a nagy kripták, vót három nagy kripta, olyan nagy...; vót egy örmény család, annak vót külön kriptája, akkor vót a Puskás család, azoknak is egy..., meg Borsos Pista vót... Nem Borsos, hanem... Hát igen..., nem tudom..., Borsos vagy Borkosék? Úgy hitták... Azoknak vót egy kisebb... Hát három... három kripta vót... a temetőbe... De most... akkor még maradt..., mer az iskola hátánál vót egy üres hely..., az pont a temető mellett vót az iskola, háttal a temetőhöz – mondom –, a templom cintirimből, ahogy bementünk, a templomajtóból egyenesen vót a temető kapuja. Csak nagy kapu..., nagy..., ott ment a gyászkocsi is, ott tudott kimenni, meg... és... ott egy nagy terület, az még üres vót, amikor eljöttünk onnan, és most, mikor odahaza vótam, akkor má az is bevót..., az az üres hely, mind be vót temetve... Nem vót már hely... Majd egészen arra messizi-messi hátul, mán a másik végin a temetőnek, ott temetkeztek... De itt elől a templom fele nem vót egy hely se sehol, csak pont a járda vót egyenésen, ahogy a templomból... A templomajtóval szembe vót a temető kapuja... Dehát annyi távolság, mit mondjak? Lehetett a templomtól a temetőkapuig... Hát nem vót száz méter... – ötven-hatvan méter lehetett –, annyi a távolság... Olyan széles vót a cinterem. A temetőből, ahogy jöttünk ki, ha kinyitották a nagykaput, a temetőkaput, ki lehetett látni végig a temetőbe. Vót olyan alkalom, hogy aki... Ha egy fiatal leány, vagy... véletlenül legény, fiatal legények, valami szerencsétlenség történt, oszt csináltak nagy temetést, meg... Oszt vót, hogy a temet... Vagy közel laktak ott a templomhoz, a templomba ravatalozták fel, és onnan vitték egyenésen... ki a temetőbe... Hát ott olyan nagyon díszel temették el az ilyesmit...; a lányok fehér ruhába, a fiúk vitték..., nyócan vitték a koporsót. Szóval négyen-négyen, de cserélték... Hát olyan... Visszaemlékszek: egy legén jött haza a... szénával jött haza a mezőrül. És pont mitülünk..., szóval a... ott mán a faluba..., hát nagyon hajtotta a lovat, és a kaszája a szekéren vót, szénát hozott, de kaszát is vitt, mer kaszált is, és a kasza a szekéren vót, és ű evett. És olyan nagy villámcsapás, dörgés, csapott a villám, és belecsapott a villám a szekérbe... A szénába... Há lángba borult ott mindján, és el is égett a fiú... Szóval nem ígett el, dehát na. Lekapták... Össze..., hamar..., de megégette teljesen, belehalt. És annak olyan nagy temetés vót rendezve, és emlékszek rá, hogy milyen nagy..., olyan nagy ünnepélyes temetés vót, hogy be-

ravatalozták a templomba, és onnan vitték ki a temetőbe, erre emlékszek vissza. Pedig még gyerek voltam! De az is olyan nagy..., gondold el! Belecsap a szekérbe a villám! És hát meghalt rögtön, há ki... Az ilyen..., az ilyenek a nagy élmények [Nevet.] az embernek... Hát a központba sok minden történik..., az ilyesmi..., habár másfele is, de...

– És amikor kicsi volt nagymama, akkor hányan laktak egy házban? Ott Székelyföldön? Ott laktak a nagyszülők is, vagy csak a szüleivel?

– Nem, csak mi voltam... Édesapám, édesanyám, meg mi. A gyerekek. Ott nem lakott más, mer a nagyszülőknek volt külön, más... Ezt mikor... ott olyan a szokás, hogy mikor a legén nősül, mán akkor a szülők... akkorra mán kész a háza a legénnek, és a leány meg be kell rendezze. A lánynak a bútor kész kell legyen, a stafér, és mikor van a lakodalom, mikor a lakodalmat kezdik, akkor a leányos háznál kezdik. Vagy ahol meg van egyezve a lakodalom, hogy a nagy asztalterítés... De a leány után mikor mennek, megy a lány után, viszik a vőlegényhez, és onnan indulnak az esküvőre... És... mikor..., de nem..., hanem a legénynek a szülői házához. De a mán a legénynek az új ház el van készítve, az be van rendezve, az... Szóval várják a fiatal párokat haza... Mikor viszik az ajándékot, és... mán a vacsora előtt, aki... na..., ki amilyen ajándékot ad, ki mit visz, hogy visz, akkor menyasszon az esküvőrül egyenésen viszik oda a zúj házba. És ott adják át az ajándékot, és rendezik el, s akkor visszamennek oda, ahol van a vacsora. Meg a multság. Akkor visszamennek oda. Legalábbis én erre emlékszek. Egy lakodalomba voltam a szüleimmel, és erre emlékszek..., valamék unokatestvér lehetett, aki... na, nősült, és mentünk a... a... innen szülői háztúl, a legénnek a szülői házatul mentünk az új házhoz, és ott adták át az ajándék..., de ott úgy volt, hogy kitétek egy asztalt, oszt akkor ott mindenki..., kinek... mindenkit kimondtak, hogy ki milyen ajándékot adott, ki mennyi pénzt, ki... ki mit..., ki mit vitt, ki mit adott. Mindenkit kimondtak. Ez azt adott, az azt adott. Aki ment oda... Hát nem ment az egész falu, hát – ugyi – nem. Csak a közelebbi... Mer nem voltunk... Mer sokan voltak, s arra emlékszek, hogy oda nem ment az egész falu, mer maradt ott is..., úgyhogy mire mik visszamentünk, akkorára mán meg volt az asztal terítve, fenn volt a pálinka, fenn volt a szenvics, fenn volt ez az előétel, minden az asztalon volt, és akkor ültünk az asztalhoz, és az volt a nagy multság, mulattak – jól emlékszek –, ilyen szokás volt... Mire a legény elérte az időt, hogy katonaviselt legény, jön az idő, hogy meg kell nősülnön, akkorára a ház kész kell legyen. S a lánynak is..., má előre készítik, hogy na..., ha jön a szerencse, hogy férjhez kell menni, akkor mán legyen stafér! Nem szokás ez mindenütt, me hát... ezen a vidéken nem olyan szokás van... Itt nem törődnek. Majd csinálnak! Hát na. Csinál a főbb dógokat. Dunyhát, párnát, paplant, ilyesmit csinálnak, de... Meg szűnek..., szűttek. Mostmán nem szűnek. [Nevet.] Azér te, Esztrón még most is szűnek! Van még két asszon, azt mondták az ősszel, hogy még ők akarnak

szűni! Na de miből? Nem fonnak... Nem olyan, mint régen, hogy fontak, és abbul szűttek, hanem most vesznek pamutot, s pamutot pamutba, és aztat szövik! Ilyen konyharuhának... Dehát azt olyan nehéz mosni! A pamutból olyan nehezen jön ki a szenny! Ó! Dehát –ugyi – most városon a blokkokba tiszta. Nem olyan, mint falun, hogy... na... Falun – ugye – egész másképpen van. Jóság van... Aztán most ilyesmit adnak a lányoknak, pamutot. Pamutba szőnek, de megszövik, mer – ugye – jobb is, erősebb is, és... ez a bóti, ez nagyon gyenge! Ahhoz képest. Habár ez is jó..., és... így... Azér nincs úgy, mint régen! Ó, dehogy van! Habár most mennyi mindent szű a gyár! Nem kell fonni, nem kell szűni, s még sincs úgy a lányoknak, meg a... legyen úgy, mint akkor, hogy csináltak... Nincs. Mer drága is..., nem mostanhoz viszonyítva, hanem mán régebbig, míg nem vót ez a nagy drágaság és..., meg sok kell! Hát mi az? Hát ugyi, hogy hát veszel egy... egy tíz-tizenkettőt, vagy, ha..., még ha húszat kell..., dehát akkor is. Akkor is, há mi az? Egy életre nem elég! De akkor csináltak ötven-hatvan-százat! Még többet is! Hogy legyen míg... Oszt csináltak egy pohártörölt, csináltak egy edénytörölt, csináltak... Szóval a főző edénytörölt az mán külön vót. Oszt fontak, akkor még fontak az asszonyok, és csináltak fonalat, fonallal... Mer az nagyon könnyen mosul... És azt csinálták. Mán ilyen pohártörölt, porcelánedény-, tángyérokát törölt az külön vót. Akkor a mindennapi... – a konyhán, amit mindennap viselnek a konyhán – az megin külön vót. Oszt mindenből tizenkettő, összekötve szépen! Szalaggal! Fel vót pakolva a szekérre. Édesnénikének is megvót mindene!

– Mamának?

– Nekem? Há nekem is megvót, amennyi maradt, és azután én is csináltam... Mer hát engem mikor kiraboltak, mindent elvittek. Még amit ajándékba kaptam a... – hogy mondjam – a keresztanyámtul, meg bérmakeresztanyámtul, meg még rokonoktól, meg kűdtek, itt tudták, hogy mán édesanyám nincs, na... Egyedül vagyok, oszt... kűdtek..., három csomagot kaptam..., de olyan szép szőtt dógokat kűdtek! Ó, gyönyörű vót, egy abrosz! Jaj, de szép vót! Dehát mindent elvittek! Mer nem viseltem. Be vót rakva a szekrénbe... Oszt mindent elvittek, mikor kiraboltak; nem hagytak semmit. Mondom, egy piros vászonruhába maradtam. No de aztán megsegített az Isten. Én is tartottam libát, oszt vetettem kendert, fontam, csináltam, úgyhogy... – nem mondom – magamnak nem tudtam olyan sok mindent. Magamnak is csináltam, de azír..., hát anyukának is adtam elég szép holmit, Mártának is... Még Gyuszikának is adtam! Még Gyuszikának is csináltam paplant is, selyem pihepaplant csináltam! Anyunak is, nektek is, Mártának is, mindenkinek tudtam valamit. Nem sokat, de... amennyi kellett az életet megkezdeni, és... hogy legyen... De azért látom, még most is az van Mártánál, Gyuszikánál is. [Nevet.] Na – nem mondom – Valika most csinált nagyon szép gyapjúpaplant... Négy

paplanyt csináltatott! Valika csinált sok paplant! Habár kapott az a szüleitől; van ott két nagy dunnya meg hat párna a nagyszobába neki, ott bent tele van az az ágy, olyan magas, ni. [Mutatja.] Oszt rajta paplanyok. Úgyhogy Évának van! Mondtam én Valikának, hogy azt a sok régi tollut, régi... Még az anyja csinálta Valikának, na... Hogy ne tartsa. Adja el. Oszt aszonta, nem adja el. Nem adja. Hát ha nem adja, tartsa! Az ők dóguk!

– Mamáék tegezték a szüleiket, vagy magázták?

– Nem..., nem... Hát nem vót szokás, mint most, hogy tegezni, nem. Se nem mondtuk: „anyuka”. „Édesanyánk” – úgy szólítottuk. De nemcsak én vagy mik, hanem ott úgy vót mindenki. „Édesapám, édesanyám”, nem szólították, hogy „apuka, anyuka”, mikor ide lejöttek a szüleim, akkor itt mán..., itt nem lehetett hallani senkitől, hogy „édesanyám” meg „édesapám”, és akkor „anyuka” meg „apuka” vót. És mikor mán... mán az én gyerekeim ilyen... ilyenek vótak, mint most ez is ni. [Mutatja a dédunokáját.] Hát úgy tegezték a szüleiket. Csak úgy magoktul. Hallották mástul, s akkor ők is. Tegezték... Hát ez is. Nagypját, nagymamáját, mindet..., mindet tege..., mindenkit tegez.

– És ez jó, vagy nem?

– Hát én nem tudom. De oszt majd mikor elkerült anyuka, azután oszt nem tegezett többet. Mikor mán visszakerült Nagyszebenből, hazahoztuk Tasnádra, sose mondta: „te”. Akkor mán magázott! Még... még mán Édesnéni... asziszem, Édesnéni Szatmáron mán kezdett... Mer Édesnénike leszoktatta, hogy... De Terike leszokott, de Mártuska..., Mártuska nem szokott le. De oszt lassan... lassan ő is leszokott; mikor ő is elment, oszt annyira hiányzott neki... [Nevet.] nagyon fáj nekik, hogy olyan messzi van, oszt mikor hazajött, mán nem tegezett. Akor ő is anyukának szólított, és nem mondta: „te”. Tudod, mán a honvágy... A szülői szeretet... Hogy olyan távol vót..., és... akkor mán nem mondta: „te”. Megérezte a szülői szeretetet, és nem tegezett többet egyik se. Egyik se! Gyuszika oszt egyáltalán nem tegezett! Az nem tegezett, drága, sose! Sose mondta, hogy „te”! A két kislány tegezett. Mondom, nagy... Mán nagyok vótak. Iskolát befejezték... az iskolát, és elkerültek messzire, és meg... nélkülözték a szülői szeretetet [Nevet.], az otthont, fáj nekik, és úgy, saját magoktól nem tegezték!

– De csak mamát tegezték, vagy nagypát is?

– Nagypát is... Nagypát is... Nagypát is...

– És ők voltak megbüntetve?

– Kik? A gyerekek? Há hogyne! Ajaj!

– És mivel?

– Hát mivel? Kikaptak. Ha nem vótak... Ha nem fogadtak szót, kikaptak... Anyukát egyszer nagyon-nagyon megvertem szegényt, már a te anyukádát [Nevet.], mer... mer kinn vótunk a mezőn, csináltattam nekik valami ruhát – pünkösöd jött –, és... szép piros kreppruhát vettem nekik, és a

varrónénál vót, és hogy legyen kész pünkösdre, el kellett menni próbára. És mondtam Terikének otthon, hogy szépen ötözzetek fel, és menjetek próbára! Mer hogy én ne maradjak otthon a mezőrül, szóval azér..., se nem tudtam hazajönni, mer messzi vót, há menjetek el! És Olga nénihez, próbára. És ők eljátszottak, elfelejtették, nem mentek el. Mikor hazamentem este, kikapott, jól megvertem, s akkor oszt felöltöztettem, de mán este vót! Mán jött a csorda, kellett fejni, kellett minden..., de azír kedves vót a varrónó, úgyhogy megcsinálta. Oszt elmentek másnap... próbára, és csak megcsinálta. Mer sok varnivalója vót, de ezt... [Nevet.] szegíny gyerek, sírva elment... De mondtam a gyerekeknek, el kellett menjen, hogy eriggy, kérdezd meg Olga nénit, hogy hogy megcsinálja a ruhákat? Hogy nem jöttetek próbára? Oszt nem sírt a gyerek. [Nevet.] Oszt meg... Aszonta, hogy na csak gyertek, mer meg fogom csinálni! Oszt meg is csinálta. Szegíny, akkor nagyon kikapott! Nagyon, nagyon... [Nevet.] Ideges is vótam, fáradt is..., a mezőrül hazamentem, s na most ott a csorda, jött a liba, jött... Mer libacsorda is vót, kellett fogni a libát az utcán, hogy ne menjen el, hogy jöjjön haza, akkor jött a csorda, jött a disznó, hát... hát tudtál menni? Mire bejött, berendezted...; habár tata meg..., ahogy kifogta a lovat, ült rá, vitte ki a legelőre, úgyhogy... na... Nem vót idő menni, hogy mán menjek; kellett fejni, és... vacsorát – ugyi – vacsorát készíteni, adni enni is kellett, mer éhesek is vótunk [Nevet.], és... szóval így oszt kikapott Terike nagyon. Pedig nem... nem sokszor, azír nem kellett sokszor... Vót, hogy na... Megszídtam, meg mit tudom én... Terike olyan természetű gyerek vót, őt ha otthon hagytuk, hogy vigyázzon a majorságra, a csirkékre, délbe adjon ennök, meg vizet, hogy vizük legyen, ne száradjon ki, ha nagy meleg van, ú odakerítette a gyerekiket. Szeretett játszani. De nem vót neki..., nem ment el hazulról, de odahíttá, ott játszottak. Oszt – ugyi – vót sokszor, hogy a gyerekek kárt csináltak, vagy... na. Hát ú kisebb vót, vótak nagyobb gyerekek, és... szóval a kislányokkal játszott... na. De Mártuska tudod, milyen vót? Mártuska senkit nem hitt, nem engedett oda! Az megetette a kis jószágokat, ami neki meg vót mondva, oszt leült a hídon a kapun kívül, ott ült a hídon, mikor mán délután... na. Tudta, hogy mostmán mindján jövünk haza, oszt ott ült. De egész nap! Akárki jött: – Nincs itthon anyu! Nincs itthon apu! Nem engedett oda senkit! Se gyereket! Se senkit! Az nem engedett be senkit az udvarra! Oszt ott ült, ott várt minket haza. De Terike, mikor őt hattuk otthon, akkor mindig ott tanáltuk a pujákkal. Mán oszt szegény félt, mer nem szerettük na, hogy a gyerekiket odahíttá. És... mán oszt estefelé, mikor mondta, hogy mostmán találnak jönni, akkor elzavarta, hogy ne legyen ott senki. Azér olyan kis huncut vót! Nagyon szeretett játszani a gyerekikkel. De Márta – mondom – még ha a dinnyénél is... mikor kellett vigyázni a dinnyére... Mer – ugyi – csókáktól, kutyáktól... Mit tudom én... Nyulak szokták megrágni a dinnyét, mikor mán kész vót a kunyhó, Márta ott vót, felült a kunyhó tetejére drága! Felment, oszt ott ült a tetjén, oszt onnan vigyázta a dinnyét. És várta, míg megyen

tata, míg megyen apu otthálni. Mer ottháltunk. Mikor mán ott kellett hálni, vigyázni a dinnyére, akkor ott a kunyhó tetején, ott... Ott nem félt. Akárki ment oda, kiabált: – Ne gyere ide! Ez a miénk! Erigy onnan! Nem szabad! Terike más. Most is más természete van. Szolidabb, puhább, Márta az olyan erélyes, az most is olyan erősebb szájú, hangosabb...

– Kitől örökölte?

– Hát nem tudom, hogy éntülem [Nevet.], vagy... Tata elég bőbeszédű vót, há lehet, hogy tatával, de... nem tudom. Nem tudom.

– És Gyuszika?

– Gyuszika, az az enyim! Az az enyim! Mindenki mondja is! Hogy tud így hasonlítani a két gyermek az édesanyjára? Még így a termete is, látod, milyen zömök! Há nagy, elég derék, nem kicsi ember... Olyan zömök. Olyan kicsi nyaka van neki is, nem nagy..., zömök, teli férfi... Nem kicsi, nem is nagy... túl nagy..., nem nagy oszt..., és jó. Nagyon jó! Nagyon jó lelke van! Nagyon jólelkű gyermek! Jaj, olyan... olyan drága egy gyermek vót! Jaj, de drága! Te, az annyit dógozott! Az mán kicsi korában! Na még ezt is elmesélem! Mikor hétéves vót drága, az mán mán dógozott. Tata... Hordtuk a maglóherét haza. És... olyan sokat pakolt, hogy nem akart háromszor jární, aszonta, hogy elviszi kétszer. Oszt nagyon nagy szekeret rakott, oszt egy kis zökkenőbe, ahogy ment a szekérral, valami vájásba ment a kerék, meghóködött, és leesett. Odacsapódott egy nagy árokpartnak. És pont az oldalával esett az árokpárt szélének. Betört öt oldalbordája. Most gondold el! És hát én nem vótam ott, csak Gyuszika vót ott, meg egy férfi, aki segített neki, – még Gyuszika kicsi vót akkor, nem olyan kicsi, de... na. Mán tudott lovagolni, és szépen hát... úk hordtak, én elmentem egy másik helyre, ott vót még egy kis gyűjteni való, és elmentem oda, hogy mire úk beviszik azt a... ami van, lóhere, jönnek oda hozzám. Hogy addig én gyűjtsem fel. Oszt mikor... még a felit sem gyűjtöttem fel. Mikor az első szekeret mán vitték, akkor eldőlt, elborultak, s akkor a gyerek hát sírt, az apja... nahát beteg vót..., persze... Hozzáfogott sírni, oszt hamar kifogta a lovat, oszt ült a lóhátára, oszt jött hozzám. De jött, az úgy jött! Hozzám lóháton, felvágva... Hát anyuka – aszondja – jőjön, mer apuka hal meg! Na. Hát akkor... Gyalog, hát nem tudtam lóra ülni. Ó szegény rögtön..., mikor én már elindultam, mire én is... csak villa vót a kezembe, ment vissza az apukához. Há mikor hazamentem, mán akkorára hazahozták, mán otthon vót. Dehát hogy fájhatott neki! Na gondold el, öt oldalbordája egyszeribe tört! Nahát feltettük a szekérrre, oszt mentünk az orvoshoz. Nagymajtényba vót csak orvos. Na gondold el! Fel a szekérrre, rázódott, nyáron döcögős... Akkor Károlyba..., Majtényba az orvos..., nem vót röntgen, aszonta, hogy menjünk Károlyba. Meg kell röntgenezni. Mer aszonta, hogy a csont... egy csont kimozdult, elérte a tüdőt is. De nem vót igaz... Csak vér... Ahogy vértett, hát a vér sértette a tüdőt; na gyerünk Károlyba! Hát akkor nem vót autó, hát na, ülsz oszt pillanatok alatt ott vagy.

Akkor mentünk Károlyba. Akkor ott vót a sógorom, Lajos, ott lakott Károlyba, és telefonáltam neki, hogy gyere, mer ni, baj van, és akkor oszt jött velünk, és mentünk a kórházba, és tették röntgenre, és akkor ott mindjén megkezelték, adtak inekciót, hogy a vér ne aludjon meg, és ... úgyhogy... szóval eleit vettük a nagy bajnak, és aztán felgyógyult. De sok ideig a kórházba vót na, és akkor gondold el! Ott maradt a lóhere félbe, csak egy szekírrrel vittek haza, akkor a másikat gyűjteni, fele vót felgyűjtve, no oszt akkor én Gyuszikával... Egy hétéves gyerek vót csak. S akkor mán lóháton... Akkor vót egy..., gyönyörű dinnyénk vót akkor. Te, annyi dinnyénk vót, hogy Gyuszikával minden nap... minden nap... Sárgadinnye, de olyanok ni. [Mutatja.] Az a cserhajú, finom dinnye... De nagyok, de sok! Minden nap megraktuk a szekeret, jött egy bácsi, aki segített felpakolni, mentünk Szatmárra. Vót egy lovunk, olyan ló vót, nagy derék ló vót. És a gyerek..., gyeplőből nem tudtuk hajtani... Nem tűrte a gyeplőt... Csipete a farka alá és rugott. Úgyhogy nem lehetett gyeplőből hajtani. Oszt a gyerek..., párnát tettem a ló hátára, azon ült a gyerek. Lóháton hajtotta a gyerek drága! Két hétig minden nap Szatmáron vótunk. De minden nap... S mondom, csak a lovat... csak lóháton tudta hajtani. A kis gyeplőt... – egyes gyeplő vót –, az a bácsi megcsinálta, én fölültem, megpakoltuk a szekeret tele, felültem, oszt mentünk Szatmárra! Ahogy beértünk, olyan dinnyénk vót, hogy a nők, akik mán ismertek, hát míg nekünk vót egy dinnyénk, nem vettek senkitül. Mikor le... két... nem is telt bele két óra hossza, má üres vót a szekér! Akkor bementünk Édesnénikéhez, mer pont előtte vót a piac, Édesnénike előtt vót a piac, akkor Édesnénike vagy hozott ki nekünk ebédet, vagy bementünk, ha tudtuk, bementünk és megébédeltünk, oszt akkor gyerünk haza! Úgyhogy mán három órakor otthon vótunk. Legkésőbb négyre, fél négyre. Akkor a gyereket lefektettem, de nem feküdt le szegény! Te, az hétéves gyerek vót, nem feküdt le! Aszonta, majd a kunyhóba fog ú pihenni. Mentünk ki a dinnyéhez, és akkor mán össze kellett szedni a földrül, kirakni a föld szélire, mer a szekérrel, ahogy megyünk mellette, csak rakjuk fel. Vót az a bácsi, aki segített, annak is vót nem messzi mitőlünk dinnyéje, és az is... Mindig jött, annak is lova vót, és avval... Az ment elől, mi mentünk utána. Az is... minden nap két hétig mentünk Szatmárra. Há nagy terület vót... Vót egy... nagyobb vót egy hód földnél... Fél hektár. Most hektárt mondanak..., és mikor a sárgadinnye mán kezdődött, még fél... fele még megvót, akkor mán jött a görögdinnye. Görögdinnye későbben érett. A sárgadinnye hamarabb érett. És... akkor oszt kezdődött a görögdinnye. Akkor alól raktuk a görögöt, a tetjire a sárgát, s minden nap kellett Szatmárra menni. Minden nap, két hétig. És tata a kórházba. Na most gondold el ezt is! Gyuszikával mit... Szegény gyerek, mikor annak is eszibe jut – olyan jól emlékszik mindenre – elmeséli, hogy mi hogy vót, szegény tata vót a kórházba... Mi meg hordtuk a dinnyét, Édesnénike akkor ott vót Szatmáron... Sokat segített... Sokat segített a

nővérem... Szeginy jött, mind ott vigyázott, hogy na ne lopjanak, le kellett rakni... Szekérből nem lehetett árulni, letettünk egy kis szalmát, szénát leterítettünk, tettünk rá egy nájlont, s akkor arra szépen, tiszta helyen a sárgadinnye, hogy ne piszkolódjon..., és Édesnénike ügyelt a szekérrre, és árultunk...

– És az árából mit vettek?

– Az árából? Hát fizettük a nagy adót, a nagy... Akkor kottavilág vót, mán kollektív vót, kellett fizetni a kottát, kellett venni... Nagy tejbeadás vót, oszt nem vót csak egy tehén akkor, aztán kellett venni..., vajat vettem, és azt szógáltattam be tej helyett, azt is vinni kellett... Károlyba lehetett csak beszógálni, oszt el kellett menni vele Károlyba... Kétezer liter tejet kellett egy fejöstehén után beadni! Na képzeld el! És meg kellett a vajat venni, s akkor be kellett vinni Károlyba, s oda beszógálni, és ott... fizettük a kottát. Na osztán ez is elmúlt! Hát minden múlandó az életbe! Na oszt másik évbe megínt vót nagyon szép dinnyénk, és akkor... Meg minden évbe. Minden évbe vót dinnye... na... Ott mindenki termel dinnyét, nagyon szép vót. Csak vót egy évbe..., mikor mán anyuka végzett az iskolával, hát akkor mán tudtunk venni neki... Vettünk na. Mit vegyünk neki ajándékot? A gyerek órát kért – akkor mán divatba jött az óra, a gyerekeknek óra kellett –, vettünk neki egy Doxa órát. Ami megvót neki, még tán most is megvan, csak mán van neki más is. [Nevet.] Azt az órát vettük akkor érettségi ajándéknak... Dinynyéből tudtunk mán venni... Meg tudtam neki ruhát venni, meg na... Érettségre kellett, hát ott a gyerekek... Cipőt, ruhát, mindent tudtunk neki venni... Kapott egy Doxa órát... Úgyhogy... Na oszt lassan-lassan mindig... Na oszt elmúlt a kollektív is... Mint ahogy minden múlandó... Semmi olyan hosszú nincs, hogy vége ne legyen, és az életnek is vége van, vagyis az életünknek, lassan minden elmúlik... Sok kín bajok közt éli az ember az életit, egy életbe sok minden baj is, öröm is, bú is, bánat is, minden van egy é... az ember életibe, senki se mondhassa azt el, hogy hát nekem virágos az élet, mert ha virágos is anyagilag, de van lelki fájdalma. Olyan nincs, kinek nincs! Mindenkinek van öröm is, bánat is!

– Aztán milyen volt, amikor ketten maradtak, amikor már a gyerekek elköltöztek hazulról?

– Ja, mi ketten tatával? Hát... szintén kollektivbe dolgoztunk, s mikor mán na... Tata... – ezt mán elmeséltem, hogy vett egy lovat –, akkor oszt hat évig a tejet hordtuk, amíg beteg lett tata. Addig mindig hordtuk... hat évig... a tejet szedtem, azután, mikor mán én se bírtam, mán ha tata kórházba került, akkor mán én se bírtam olyan sokat, akkor mán csak a kerteteliségeket csináltam, meg... Meg a kollektívbe, mikor tudtam, mentem..., vót cukorrépa vetve, fel kellett szedni ősszel, mikor tata a kórházba vót, utoljára mán nagy beteg vót. Az vót sok, mer nagyon szép... Olyan szép cukorrépám vót, hogy majd senkinek nem vót olyan! Nekem nem vót olyan sok kapálni valóm, én nagyon szépen megkapáltam, kiritkitottam,

és jó földbe is vót, hogy annyi répám vót, de olyan nagyok, hogy úgy kértem... Eljöttem... Mikor ott vót Mártuskánál, kértem, hogy te, ne gyere haza! Jöttem látogatni, még akkor nem vót olyan nagybeteg. – Ne gyere haza! Mer otthon nem tudlak úgy gondozni, és... és mán hűvös van, és... nekem..., hogy tudjam a répát fel..., ne maradjon kinn a mezőn, mire jönnek a fagyok, és nem maradt el tüllem, drága, hazajött velem! Nem hagyott el, hazajött velem! Oszt, há kicsinált! Felült a lóra, nem lett vón szabad, vitte a lovakat ki... legelni..., és... na. És mentem a répát szedni, kellett pucolni, s hazahordani, vót, aki hazahordta, vót neki tehínszekér, s az hazahordta, mer csak egy ló vót... Akkor mán csak a Vidra vót..., és... tatát... nem jött a mezőre, nem vittem, de nem is bírt... Mikor ott vót, itt vót, oszt má olyan jól érezte... Olyan virgonc vót az, olyan..., aszonta, hogy ű jól van, nincs neki semmi baja, engedjük, hogy jöjjön haza. Hazajött. Mán másnap újra beteg vót! Mán újra nem jól érezte magát, oszt nem is jött a mezőre... Na oszt hogy befejeztem a répát, meg mindent elvermeltem, elraktam télire, akkor megint... Jött Gyuszika is, jött Mártuska utána, és újra visszahozták kórházba. Akkor oszt nem is jött többet haza... Akkor mán csak hozták haza... Hazahozták... Csak az fáj nagyon, hogy nem tudtam egy szót váltani vele... Se gondozni, hogy na..., gondozzam, se semmit. Nagyon fájt... Há hiába, ilyen az élet! Nem egyszerre születünk, nem is egyszerre halunk meg. És nem is egyforma az élet mindenkinek... De akkor nem úgy vót. Szegény Terike... Nem vót úgy, hogy na..., mondjuk, hogy tanult lány, kisasszon, hanem..., hogy vót? Szombaton mentem hozzá, szombaton befejezték, leérettségizett, akkor lett vége, és... vasárnap mán mentünk haza. És mikor hazamentünk, nem mint más gyerek, hogy nahát mostmán tanít..., végzett és tanult lány, és mit tudom én, elkészítettem..., vasárnap dilitán, mikor..., ebéd után készítettem az aratást, az aratóra a ruhát, olyan ruhát, hogy na, védje egészen, hosszú ujjú, mandzsettás, hogy a kezét ne sértse meg a... hosszabb ruhát, papucsot, vagyis hát cipőt, mivel... harisnyával, hogy... na... Legyen befödve a test, hogy ne szúrja a tövis, meg a talló, meg minden, és reggel korán felkötöttük szegént, osztán ment tatával ki a mezőre aratni. Há má reggel korán, hogy harmaton, míg harmatos a búza, kötelet kellett csinálni, és... mikor mán felszáradt a harmat, száraz vót a búza, akkor hozzá... akkorára kész kellett a kötél, mibe kötni a búzát, kévéket, és hozzáfogtak aratni. És én akkorára otthon elkészítettem a reggelit, ebédet, mindent, s akkor mentem én is. S akkor, mikor odaértem, megreggeliztek, s akkor oszt hozzáfogtunk aratni. Én szedtem a markot, anyuka terítette a kötelet, segített szedni is, ha nem győztem... – mer apu még akkor jó erőbe vót, ment a kasza jól –, és kötöttem is... Terike szedte a markot, én letettem neki a kötelet, ű szedte a kötélre, s én bekötöttem. Úgyhogy mire végimentünk a barázdába, be vót kötve. S mikor mán na... Győztem, nem vót mit kössek, akkor csináltam keresztet. Összehordtam, nem csináltam, csak összeszedtem a kívét

közelébb, a föld közepin, hogy majd mikor mán kiesz vót a terület, ahol akartunk aratni, akkot mán keresztbe kellett rakni a búzát! Akkor még nem vót annyi cséplőgép, nem glóriával csépeltek, hazahordták..., hazahordtuk otthun az udvaron vagy lógerbe raktuk, szűrűbe a búzát, és jött a cséplőgép, és ott csipelte a... És – mondom – tizenegy nap alatt arattunk. Terike, miután érettségizett, tizenegy nap alatt arattunk, és csak azután vót na, mikor mán az aratás kiesz vót, a kapálás is kiesz vót, mán akkorára, s akkor oszt szabad vót. Akkor mán oszt tanult lány vót. Akkor felötözhetett szépen, és... akkor szabad vót. De addig nem. És ugyanúgy vót Mártuska is. Másik évbe oszt Mártuska vót. Mártuska kisebb vót, és neki úgy sikerült az aratás, hogy abba a földbe, ahol a búzavetés vót, lóherét is vetett tata. S a lóhere olyan jól sikerült, hogy nagyra nőtt. Úgyhogy a búza vót ilyen nagy [Mutatja.], s a lóhere ilyen nagy [Mutatja.] a búza közt az alján. Ahogy a kasza vitte, hát levitte mind. Mer a búza közt az a sűrű lóhere... Zöld lóhere... Megérett. Oszt Mártuska kisebb termetű, hát... Ugyan Terikének ilyesmi nem sikerült, neki nem vót – hát csak egy évbe vót ez, nem vót minden évbe –, és Mártuska, hogy szedte, hát nem győzte, nehéz vót, a búza is nagy vót, a lóhere is nagy vót, oszt kellett rázza. Ahogy megkapta a sarlóval, oszt meglógatta a sarlóval, s akkor a lóhere rögtön lecsúszot, lemaradt. Szegín elfáradt mán, oszt akkor mérges lett, hát [Nevet.] mi a csudának..., zokogott, rázta a búzát: – Há mire rakta apuka, mire kellett ide vesse ezt a lóherét? Hogy milyen nehéz szedni, szegín elfáradt nagyon. Mire én... míg én mentem ki, tudod. Hát én nem tudtam rögtön menni velök, mer otthon még dolog vót. Űk reggel korán, ahogy keltek, mentek, mer harmat... vizes vót a búza, hogy csavarták a kötelet. Mire én kimentem, mán a kötélnek kész kellett lenni. Akkor megreggeliztünk, akkor oszt mikor mán száraz vót, csak akkor fogtunk hozzá az aratáshoz. És... a Mártuska [Nevet.], az szegény sokat emlegeti még most is, azt a lóherét... Na jó. De sok vót, hát nem hogy két-három kive, hanem hód föld, vagy két hold, még több is... Meg kellett csinálni! Máma is, hónap is, nem egy nap, hát két vagy három nap, míg elvégeztük. Csak rá oszt mérges vót: – Mire kellett ezt ide vessék a lóherét? [Nevet.] Nem tudta külön vetni apu? [Nevet.] Szegény gyerekeknek..., azír sokat... űk is sokat kínlódtak... Gazdálkodó..., tudod mit? A gazdálkodás nagyon nehéz munka! Nagyon, nagyon nehéz munka! Nagyon szép – nem mondom –, mert szép, és jó, kinek... aki... na. Aki rendesen csinálja, és dolgozik, és akarja, hogy legyen neki, és van is neki..., nagyon szép. De nagyon nehéz. Fizikai munka, nagyon nehéz! A legnehezebb munka a gazdálkodás.

– És a mama hogy bírta?

– Mer meg vótunk vele szokva. Tudtuk, hogy – ugyi – abba nőttünk fel, apáink is azt csinálták, és... tudtuk, hogy hogy kell, és... csináltuk. Hát bírtuk. Látod, hogy bírtuk! Egészséges dolog az! Nem kell... Fenn..., tiszta a levegő, kint, mezőn nap alatt, nyáron, mikor süt a nap, le van ötözve,

csak... kis vékon kis ruha van rajtad, süt a nap egész nap, jó levegőn..., van mit enni, nem diétázunk, – mer olyankor kívánja is a test, mer nehéz munkát végez, kívánja is... a jó enivalót, és van is mit enni, és akkor bírja is, és na... Hát délbe pihentünk egy kicsit, mindig egy-egy félórát..., megebédeltünk, oszt utána egy félóra pihenés, oszt akkor... Vagy egy óra is, ha nagyon nagy meleg vót, akkor csináltunk egy kis árnyékot, búzából összetettünk úgy egy kis... legyen egy kis árnyék, hova le... leterítettünk egy ruhát, egy abroszt, vagy egy konyhakendőt, s akkor ott leterítettünk, és azon ebédeltünk; reggel is, mikor a... kinn a tagban, ahol van az én fődem, mikor ott dógoztunk, oszt akkor még Terike is, Mártuska is Darócon jártak iskolába. Az nagyon, nagyon, nagyon szerettünk ott dolgozni. Kimentünk a szekérrel, kivittünk... Oda nem nagyon vittem az ebédet, mer oda ha mentünk szekérrel, vihettünk mindent: vizet, enivalót, amit csak akartunk. Mindent vihettünk, de tudtunk oda menni szekérrel. Kifogta apu a lovat, kaszált szénát, odakötötte a szekérhez, a lovak ettek, és nem vót velök baj, nem kellett vinni a legelőre... És... a gyerekek mentek reggel az iskolába, és mikor jöttek délbe oda... Akkor mán hazajöttek, Darócrul hazajöttek, mer ott van... Tudod, hol van az a főd? Nem tudod. Arra van a daróci út fele. Nem mutatta Márta? Pedig jöttetek gyalog többször onnan! Nem mondta sose?

– Vagy már nem emlékszem rá.

– És... jöttek..., akkor megebédeltek a gyerekek vagy megebédeltünk, és... beültek a szekér alá hűvösre, leterítettek egy plédet, megtanulták a leckét a szekér alatt, és... mikor kész vót a lecke, akkor jöttek űk is kapálni. És ott kapáltak velünk biza a soron végig. Űk is vitték úgy a sort, mint mink. És így tanultak tovább. S akkor... reggel, másnap reggel megin, gyűrünk Darócra! Öt kilométert! Gyalog! Mentek gyalog Darócra, iskolába. Mikor délbe jöttek haza, jöttek oda megint... hozzánk. És ugyanúgy másnap is, míg befejeztük a kapálást... No dehát mindig vittem, mindent vittem. Mondom, hogy vót ott reték, vót ott... termeltünk ott... vót répavetés, közé vetettem retket, akkor vittem sajtot, túró, szalonnát, sonkát, kávé, kinek mi kellett, ehetett, minden vót. Hát – ugyi – ha az embernek van jó enivaló, akkor bírja a munkát is. Hiába, nehéz fizikai munkához enivaló is kell. Csak úgy lehet bírni. És űk is szegínyek, a szekér alatt tanulták a leckét.

– És egész nap dolgoztak a földön?

– Egész nap. Egész nap.

– És este?

– Este mentünk haza, jött a csorda, fejni kellett, disznót ítetni, liba, minden, ami vót..., ami vót, milyen állat vót, gondozni, s... alig vártuk, hogy lefeküdjünk, pihenjünk egy kicsit, mer reggel megint mán négy órakor talpra! Mán öt óraker ment a csorda, fejni kellett, a disznót megítetni, hogy kimegy a nyájba, még a libát is ki kellett hajtani, hát... most is úgy

van, faluhelyen most is úgy van. Aki azt akarja, hogy legyen, most is..., abba a kicsi faluba, kicsi román falu, de drága, ott mindenkinek van mindene! Ott nincs éhes ember senki! Mindenkinek van mindene, ami csak kell. Tartanak jószágot, mindent, ezt is, azt is, mennek a piacra, árulnak, vesznek, ami kell, és... van mindene, ott... ott nincs hiány..., na de dolgozik is ott az ember! Ott hazajönnek a gyerekek az iskolából, ott nincs mese, hogy futbalozunk, meg játszunk, meg... Kapa van nekik készítve! Meg villa, meg gereblye... Mennek gyúteni. Mennek szalmát gyúteni. Mennek szénát gyúteni. Kapálni..., nem a futbal! Nem futbalozunk, meg tornázunk, meg... tornázik ott a kapával egész nap, ne félj! Nem kell oda torna! [Nevet.] S így megy... De van is ott mindenkinek! Ott nem vág senki egy disznót! Kettőt-hármat. Hogy legyen egész évbe. Akkor tart majorságot. Akkor van liba, van pulyka, van ruca, van... minden... Úgyhogy..., s azt vágja le, améket akarja. Azt eszi meg, améket akarja. Eladni is jut... Enni is van... Tehenet fej, van jó tej, bead, és... és – ugyi – amit... ami főlősleg, azt nem eszik meg. Hát nem tudja megenni mindet, hanem eladja. Hát viszik a városra..., és... azok is boldogulnak. Pénzír dolgoznak, városiak pénzt esznek... Pénzzel boldogulnak.

– Már amennyire tudnak.

– Amennyire tudnak. [Nevet.] Persze..., amennyire tudnak... #gy van... Hát – ugye – a pénz, ahogy jön, úgy megy. Pénzér dolgoznak, dehát... megy is pénz, ahogy jön, úgy megy. Hát egy falu helyen egy kicsit több jut azír a..., mer – ugyi – csak megvan, és... aki nem sajnálja, vagy nincs rászorulva, dehát ritka, hogy na el kell adjon, nem ehetem meg, mer el kell adjam, kell egyébre, vagy mit tudom én... Há van olyan is. Akad olyan is. De azír kevés van olyan. De mindenütt megeszi, améket akarja! Azt vágja le, améket akarja, és... máma libahúst akarok enni, vagy pulykát, vagy csirkepaprikást, azt eszem. Ha dolgozik, van neki. És ha vigyáz, van neki. De ha ki nem szeret dolgozni, annak nem is vót, nem is lesz soha a büdös életbe! Lehet akármí. Aki nem szeret dolgozni, annak nem is vót, nem is lesz soha! Na, befejeztük. [Nevet.] Ez így van... #gy is vót, így is lesz, míg a világ fennáll! És olyan hosszú sincs se jóbul, se rosszbul, hogy vége ne legyen. Mindennek van egy vége. A jónak is, a rossznak is, de viszont az életnek is van egy vége. Nem él senki míg a világ. Legyen az király, legyen az... arany-, ezüst-, gyémánttal tele, akkor is itthagya, ú is csak a négy szál deszkát viszi el! Semmi egyebet nem visz. Semmi jót nem visz el. Csak azt a négy szál deszkával megy el. Habár ércokorsóba teszik, akkor is csak azt viszi el, semmi egyebet. Legyen az bárki. Mint ahogy mondja a zének:

„Légy gazdag vagy koldus,
Szolga vagy király,
Ifjú vagy elaggott,
Izmos vagy szikár,

Egy csapással elejt,

És rideg sírba ejt

A kemény halál” – ez a vége az embernek. Semmi több. Ez a vége.

– #gy van.

– #gy van.

– Mama nem szeretett volna várososon élni, igaz?

– Nem..., nem... Vót egy fiú, Bán Józsinak hívták, koporsótulajdonos vót, az apja is az vót, és meghalt az apja, és ő rá maradt a gyászkoCSI is, meg a koporsó, ő csinálta a koporsót, Tasnádszántóra való vót, és jött hozzám, és... na..., nagyon akarta vón, hogy jöjjeK... És... Mit akartál mondani? Mán össze...

– Hogy nem szeretett volna mama várososon élni...

– Na igen... És... azt mondta, hogy ha nem szeretek falun, van neki egy nagybátyja Károlyba, és nincs annak gyereke, és ha akarom, mehetünk városra. Persze ő az ő mesterségivel meg a koporsóval várososon is élhetett. Viszont az a másik fiú is, az a Lajcsi, az is iparos vót. De nekem... nem kellett nekem! Kellett nekem sok jószág, én hogy menjek, kóstoljam meg a tejfelt, meg a... vegyem a kosarat, s vásároljak, s azután menjek haza főz-zek, nem tetszett. Nem kell nekem! Nem kellett! Kellett a gazdálkodás. És vót is, hála Istennek. Egész életemen keresztül vót... Há vót az udvaromon... – szerettem mindent, hogy legyen –, de mostmán bizon, úgy ahogy vót, úgy nincs! Most nincsen semmim. Nincs egy liba se az udvaron. Üres az udvar, be van gyepesedve. Az én nagyapám, az édesanyám apja, az ha haragudott valakire, mérgeS vót, az nem kíván..., nem káromkodott, nem szidta az Istent, csak mondott neki, hogy: – Gyepesedjen be az udvarod! – evvel szidta meg, ha valaki nagyon haragosa vót. Annyit mondott, hogy: – Gyepesedjen be az udvarod! Na hát elég nagy kívánság vót, hogy mikor mán gyepesedik az udvar, begyepesedik, akkor mán nincs egy lába se az udvaron. Hát nekem is olyan sokszor eszembe jut..., most be van... kaszálni lehet az udvaron. Be van gyepesedve, nincs rajta semmi. Csak annyi kis ösven van, amivel megyek a kútig, az utcáig. A többi gyePET lehet kaszálni. Az egész udvart. Csak a kiskert be van kerítve na... Ott van a vete-mény, de az udvar, ahun a lovak meg a csikók táncoltak, meg a minden, be van gyepesedve. A csikókat... – azok nagyon nagyon sokszor eszembe jutnak, hogy hogy táncoltak azok a csikók! Jöttek a kerítéshez abrakért. Mikor láttak, hogy... hát ugyan meg vótunk szokva avval, pontos időbe..., nem jöttek állandóan... Mikor megvót a pontos idő, mikor űk kapták az abrakot, akkor oszt mán ott álltak a kerítés mellett, de akkor mán vinni kellett nekik, mer ha nem vittem, akkor mán jöttek keresztül a kerítésen! Akkor oszt mán vinni kellett nekik a zabrakot. A zabrak tetején ott vót a kockacukor, egy-kettő, de csak két kis kocka, nem vót szabad sokat adni nekik! Vót egy kis zab, tetején vót a cukor, bekapták előbb a cukrot, s akkor ették a zabot. Ó, de édesek vótak, Istenem, Istenem! Hát emlékszel te

is, mikor kimentünk oda, oszt vittétek a cukrot, a cukorral hogy szaladtak utánatok a csikók. Há hiába! Há így van. Mindennek van egy vége. Nincs mit... Most ez mind benne lesz?

– Igen.

– [Nevetés, hosszas csend.] Hát igen. Ezek az állatok épp hogy csak nem beszélnek. Mikor rajtam vót a tata kabátja, jött oszt megszagolt, oszt akkor a fejével jött, és így ide dörzsölte magát [Mutatja.], így nyomta a fejt oda a kabáthoz, és így odahúzódott hozzám [Mutatja.], így ni, és... és a... mint... mint a gyermek, mikor az anyja mellé húzódik, és... és... úgyhogy mindig hullt a könnyem, mikor... mikor láttam, hogy hát mennyire hiányzik annak a lúnak, hogy tudta, hogy nincs meg a gazdája, és meghalt a gazdája...

– És ilyen kutya volt, amelyik annyira a szívükhöz nőtt?

– Há vót... – az mán benne van – vót..., vót... Kutya is vót. Olyan kutya is vót, hogy mentek el az erdőre, elmentek Kegyére, és elment a kutya velök. Közbe ott elkóborgott meg a szekér jött haza, oszt nem tanálta meg a szekeret, és ottmaradt Kegyén. Ott az erdőbe. Drága! Odavót két hétig a kutya, két hét után hazajött a kutya!

– Há hogy talált vissza?

– Valahogy... És vót egy lovunk is..., eladta a tata, eladta Korondra. Há hol van Korond Esztróhoz! És Korondrul hazajött a lú. Szatmáron adta el a vásárba, és elvitték Korondra, és Korondrul a ló hazajött! Másnap otthun vót a lú!

– Há hogy?

– Há hogy? Hogy jött haza na? Onnan hazajött! Hazavitte az ember, mondta neki a tata, hogy... – há úgy hívom, mer tik is úgy híjátok: „tata”, azír mondom én is: „tata” [Nevet.] –, hogy ne pányvázza ki, mer el ne szakítsa a kötelet és elkóboroljon. Mer lehet, hogy hazatanál, de lehet, hogy nem. És a szerencsétlen ember csak kitette. Nem vót kaszája, vagy mi nem vót, kitette a kertbe, hogy aszondja, be van kerítve, hát na... Nem tud elmenni. Kitette... Micsoda? Elszakította a ló, oszt gyereünk! Mán másik nap..., délután egy vagy két óraker otthun vót a ló. De hogy jött át a Krasznan? Mer a Kraszna mán..., arrafele nagy a Kraszna. Hogy tudott ájtjönni? Hol jött az? És eljött, hazajött! Semmi nem vót, hogy na, valahol belemászott valami, ki tudja mibe... Nem vót semmi bántódása. Jött... másnap reggel jött az ember utána. Oszt elvitte vissza. Oszt nem jött az többet haza! De az is. Annyira oda vót szokva! Akkor még a tata a kollektívnel dolgozott, és annak is vót csikója. És a ló is, a csikó is, ahun a tata feküdt – az istállóba vót nekik olyan szalmábul csinált..., bálaszalmábul ágyat csináltak, arra feküdtek –, és a csikó odament mindig, oszt a tata lábánál aludt a csikó! Az addig nem feküdt... Oda vót kötve az anyja a jászolhoz, a csikó meg odament a tatához, és odafeküdt a tata lábára. Még a fejt rakta rá a tata lábára. Oszt úgy aludt a csikó. Annyira szerette a...

annyira tudott a jószághoz..., annyira tudta őket szeretni, és... vigyázta..., és nagyon nagyon szerette a lovat.

– Én is szeretem a lovakat.

– Hát meg is érdemelte, mer hát – mondom – csak dísznek tart... Használta is, na avval dolgozott, dehát olyan nagy dolog nem vót. Mer a traktor szántott, hát esetleg boronált, vagy... a vetőgépet vitte vagy... kapálni használtuk. Úgy hogy ültünk a szekérre, oszt mentünk a mezőre, vittük a szerszámokat, vizet, kapát, ezt-azt..., és... nem tartott sokat, mer nem lehetett tartani, kollektív vót, egyet-kettőt, csikókat lehetett, de igavonót nem tartott sokat, mer hát nem lehetett. Nem is vót minek..., az vót az utolsó két ló, a Holló meg a Vidra. Még tán csikók vótak... De a csikókat oszt eladta...

– És télen mit csináltak mamáék?

– Hát ugyanazt. Télen... otthun istálló..., ahun nagy istálló vót, jó meleg istálló, s akkor a jószág benn vót az istállóba, vót... a csúr tele vót szénával, vót egy nagy verem répa, és etettük a jószágot, disznó mindég vót, vót koca, vót malac, fialt a koca, kellett menni. Arra is vigyázni. És ezt... azt..., a jószágot gondoztuk... Én meg bent sütöttem-főztem, mostam, takarítottam, oszt el-ementünk esténként, ha hosszúak vótak az éccakák, elmentünk a szomszédba beszélget..., hozzánk is jöttek, egy-két óra hosszát eltöltöttünk, kártyáztak az emberek, az asszonyok fontunk, oszt így ni. Na még oszt há vót sok fonnivaló, akkor oszt az asszonyok összeültünk – három-négy-öt asszon, kinek jó meleg háza vót, nem vót hideg, vót tűzfája, hogy rakja a tüzet, ne legy... ne fázzunk –, olyan kerek guzsaly, oszt hajtottunk. Hadd menjen! Ki még többet tud. Struccoltunk. Ki tud többet fenni! S ki szebbet, jobbat... Szóttunk, fontunk, fontunk szóttunk..., egész télen..., oszt mán tavasszal, mikor mán nagybőjt vót, közeledett a... húsvét előtt mán ki kellett legyen szapulva a fonal, kiterítve, kitéttük, hogy na, a fagy szíja meg, olyan jól megpuhította, szép fonalat szapultam, szép fehér vót, akkor oszt megszakadt, tekertük..., neki... az esztovátát be a házba [Nevet.] szőni..., hát ez vót. Ez a gazdálkodás. Mostmán ez nincs. Mostmár az asszonyok is csak horgolnak vagy kötnek, kézimunkálnak, aki... fiatalabbjai. De mán nincs fiatalasszon... Tán kettő vagy három van a faluba. Dehát azok is..., nem... mán nem csipkéznek, nem kézimunkálnak, mer van jószág, oszt mán mind az ember... Te, nincs... nincs..., a férfiak mind úgy le vannak csigázva, egy-egy egészséges ember nincs a faluba! Mind vagy ez a baja, vagy az a baja, vagy rehumás, vagy a keze fáj, vagy a lába fáj..., ó, nincs kedvök mán az ilyesmihez! Mind..., mind, mind..., gyarló az emberiség!

– El tetszik tudni mesélni, hogy hogy dolgozzák fel a lent meg a kenderet, s hogy szövik meg?

– Kinyövik, kihúzzák a fődbül a..., gyökerestül kell kiszedni, s nem is nő az csak ilyen [Mutatja.]..., legnagyobb ilyen, ha ennyire megnő. Na-

gyobbra nem nő. Egy méternél nagyobbra nem nő. Egy méter tíz centinél, de nem is nő... Nagyon jó..., nagyon jó föld kell, hogy annyira nőjön. Kisebb. De még akkor is. Akkor is felhasználják. És kihúzgálják, kivébe... kis kivébe kötik össze. De annak benne van a magja is. És akkor..., mikor az jól megszárad, akkor viszik haza és kicsépelik. Egy bottal. Ütik azt a..., ahun a kalász van, olyan kis, apró bogyós kalásza van, nem kalász, hosszú, pici kis apró, bogyós kalásza van... De van több. Olyan kis bokros, és minden kis szálnak van a tetején egy olyan kis bogyó, és... ott a ponyvába tesszik, és ott kiverik azt a magját, s a többi megmarad. S akkor kirázzák, kivébe kötik szépen, olyan kicsi kis kivébe, csak annyi ni... [Mutatja.], nem nagyok, és... viszik, kiáztassák. Viszik a vízre. Ahol van víz. Vannak olyan tavak, ahun van jó víz, vagy... a Krasznába is vittük..., és... mikor kiázott..., annak több idő kell, nyóc nap, tíz nap, míg áll a vízbe, s akkor meg van ázva, akkor mennek oszt... kimossák, de ott a vízbe kell vinni a karókat, olyan lécet, amivel lefogják... Hozzákötik a karóhoz, hogy a víz..., ha nagyobb, hogy ne vegye fel, hanem el ne vigye a víz. Hát ha eső talál lenni, oszt nő a víz, hogy vigye... hogy ne vigye el..., lecsiptetik, oda lecsípi, és... egész a földig..., és akkor kitisztítják. Szóval csak a fonal marad meg. Az a lenfonal, csak az marad meg. Annyira ki kell tisztítani, míg az lemegey teljesen, olyan fa..., – úgy híják: „tiló” –, kitörök a... kése van és ide aláteszik, hogy húzigálják, addig, míg tisztára marad. Csak a fonal. Vagyis az a csepü. És akkor oszt szépen... Van hozzá szerszám, az olyannal dolgozzák. Akkor oszt kihúzigálják, van neki a csepüje, és a csepü külön, a szálát..., azt a szép, egyenes, sima..., azt külön, kor abból az egyenes hosszúból fonnak olyan vékon finom fonalat, s töviből vastagabbat. S akkor azt a vékonyat felhúzzák, az a felmenő az esztovátán, az fel... Valahogy... Pamuttal verik be, vagy a pamutot húzzák fel és azt veszik bele, azt a vékon fonalat, és a vastagabból oszt szúnek vastagabb konyhakendőt, vagy... Az finom fonal. Úgy hogy a lent sokkal finomabbra lehet dolgozni, mind a kendert, csak itt nem nagyon termelik. Kevés..., arra mán a Szilágyságba termelik. De itt ezen... itt ez... ez nem terem. Nem terem meg a len, mer nagyon nagyon meleg..., és nem tud nagyra nőni. Vagy ha nem kap esőt, nem nő..., meg nem is lehet azt ilyen földbe vetni, rendes szántott, több... több használt földbe. Olyan földbe terem a len jól, ahol gypet törnek. Ősszel felszántják a gypet, télen a fagy kiszíja jól, tavasszal csak elberenálják egyszer vagy kétszer, összetörök, s akkor belevetik a kend... a lent, újra leberenálják, és abba..., akkor tiszta. Tudod, nincs benne gaz. Nem terem semmi, csak az a tiszta föld van..., és pihent föld... Úgyhogy ne legyen közte..., mer elég gyökeres a len. Úgyhogy ne sértse az a gyp, vagy az a gaz, hogy mindenféle gazok, hogy ne legyen len közt. Csak tiszta legyen. S akkor szépen megnő nagyra. S tiszta is. Mikor húzod ki..., mer úgy szedik ki: szálanként fogják, oszt kiveszik gyökerestül, ki kell húzni..., s így dolgozzák fel. Mostmán onnan a Szilágyságból hoztak Károlyba, láttuk,

vitték több szekeret, a kollektív termelt lent, elég szép len vót, vitték Károlyba a kendergyárba, és láttunk több szekeret, de így nálunk nem terem. Nem is vetik. Én is vetettem egyszer – gyeptörés vót –, vettem, de még az se sikerült. Megnőtt, de csak ekkorára [Mutatja.], kicsi vót. A magját megszedtem, mer magja nagyon szép vót, de a fonal nagyon kicsi vót, nem vót érdemes vele foglalkozni. Hát egy annyival.

– Mama hányszor szótt-font, többször? Minden télen?

– Há persze! Pláne, miután kiraboltak. Hát akkor kellett, drága! Hát ruha nélkül! Há akkor mán nem tudtam annyit szólni, fonni, csak... a saját részünkre kellett csináljak, hogy legyen, meg amikor mán nekem vót, hogy na, mán amennyi kellett, egy évbe hát megcsináltam, nahát na. Csináltam... Há fiatalasszon vótam én is még na..., bírtam. S télen az vót a dógom. Há mi..., megfőztem, oszt gyerünk! Leültünk a guzsalyra, oszt hadd menjen! Oszt este, éjfélig, egy órákig hajtottuk a kerek guzsalyt! Nem hogy csak egy-két óra hosszat! Egy órákig! Amíg csak bírtuk! Oszt akkor lefeküdtünk, oszt mán na... Hát nem kellett olyan korán ippen felkelni, ha nem kellett menni a mezőre..., akkor oszt reggel – ugyi – kitakarítottuk, mire kész, mindent elrendeztünk, megétettük a jószágot, megfőztünk, habár nem kellett minden nap főzni, ugyi hát nem vót olyan nagy a család, mán ekkorára..., mer oszt elszéledett a család, elment, és akkor oszt megint..., leültünk, vagy jöttek hozzám, vagy én mentem a szomszédba. Mer mindján – ugyi – ha beszélgetünk, nem egyedül vótam, nem unatkoztunk, jobban ment. Vagy jöttek hozzám... Akkor oszt – ugyi – mán délbe... kicsit megéheztünk. Ettünk egy kicsit, a szomszédasszon is, meg na. Egy kis tepertőt, egy kis kolbászt, sajtot..., vót, megkínáltam, falatoztunk, újra vissza a guzsalyhoz. Míg kellett étetni, délután négy óráig megint. Hadd menjen! Oszt akkor... négy óraker megint annyiba hagytuk, mentek haza, mindenki hozzáfogott..., az asszonyok vacsorát készíteni, a férfiak etettek, meg na. Nekünk is vót malac, meg mit tudom én, asszony is bele kellett avatkozzon a... segíteni az étetésbe, akkor... mikor kész vót minden, mán hét órára, hat órára kész vót minden, megvacsoráztunk, akkor megint. Vagy jöttek, vagy mentünk..., oszt hajnalig... Egy óráig..., oszt akkor megint vót úgy, hogy főztünk kukoricát, mán aki tudta, hogy na, most..., máma este hozzám jönnek, vagy csinált kokast, vagy főzött kukoricát, olyan jó cukroson, az is jó vót. Tíz óraker, tizenegyker ettünk főtt kukoricát [Nevet.], oszt azután megint..., ha kedvünk vót még, fontunk tovább, ha meg nem, mentünk haza. Mikor hogy vót kedvünk. Ha nem vótunk nagyon fáradtak... Ne gondold, mert az is fásasztó! Nem vót olyan könnyű dolog! Pláne még aki kézzel állandóan..., úgy ni. [Mutatja.] Hadd menjen! De állandóan a keze így járt. [Mutatja.] De a kerek guzsallyal..., avval a lábaddal hajtottad, oszt ültél úgy ni..., oszt hadd menjen! [Nevet.] Há így megy...

– És mennyi időbe telt, míg megfonták?

– Há mennyi? Őszül..., mán mikor ősszel a betakarítás kész vót..., októberbe..., még vót úgy is, hogy ha hamarabb elvégeztük, vót a vénasszonyok nyara, októberbe... Akkor mán októberbe hozzáfogtunk fonni... Mán elkészítettük nyáron..., ha mán augusztusba húzzák fel a kendert és lent, mindent. És akkor mán aki akart áztatni, hogy na, hamar készíteni, szőjön-fonjon..., há mikor mán száraz vót, há mi..., nyáron. Az egy-kettő-három nap alatt száraz vót, kivertük a port róla, a kenderrül, és vittük a vízbe. Áztattuk. Egy hét alatt megázott, akkor megin kiterítettük, gyerünk neki! Még akkor nem kezdtük a málét szedni, meg répát nem kellett szedni ilyesmit, oszt akkor csak avval dolgoztunk. Elkészítettük, hogy télen csak vettük le a sifon tetjéről, oszt tettük a guzsalyba. Kész vót. El vót készítve az a fonal. Az az anyag, miből fontunk... Na oszt mikor mán hozzá kellett fogni szedni a málét, a kukoricát, csutkát vágni, répát szedni, betakarítani, akkor... akkor az vót a dolog. Akkor mikor mán kisz vót..., szeptember végire mán kész vót. Október elejin első hétbe ha vót..., de mán vót ugye októberbe, mikor még vót a jó idő, kiültünk a napra az udvaron..., kivítem a guzsalyt, kiültem a székkal, oszt ott fontam. Mán kezdtem fonni... a vastagját, csepüt, azt hamarabb... mindig hamarabb megfontuk..., oszt azt... Úgyhogy mire bekerült a házba, hogy na, a házba fontunk, hogy... mer egy kicsit porzik is, van is olyan asszony, mán öregasszonyok, hogy nem is tudnak fonni. Mer fúlassza, mer ugyi... na. Poros is egy kicsit, meg... hogy akkorára mán iparkodtunk, hogy na, mán a csepü legyen megfonva, hogy ne vigyük a házba. Csak azt a finom vékon fonalat fontuk. Oszt akkor jött a karácsony, jöttek az ünnepek, akkor félbe maradt a fonás, nem fontunk, eltelt..., majd... Nem fontunk, egészen vízkeresztig oszt nem vót fonás, akkor nem fontunk... Esetleg, ha na, kézimunkált valaki az ünnepek közt. Dehát olyankor a disznóvágás vót: szalonnát forgatni, sózni, füstöltni, avval foglalkoztunk. Majd oszt vízkerszt után, mikor mán a pap elment, a házszentelés elmúlt minden, leszedtük a karácsonyfát, elmúlt a zünnep, akkor oszt megin hozzáfogtunk. Akkor megin..., egészen február..., gyertyaszentelő vót február közepiig..., mán február végéig mik fontunk... Még... mán március elejin..., akkorára mán oszt kezdtük a... Azon iparkodtunk, hogy ezt a vékon fonalat..., mer ami kész vót fonal, hogy..., mikor még fagyott, hogy na..., kiszapultuk, kifőztük, kimostuk, hogy a fagy szíjja meg. Tudtuk kiteríteni a fagyra, a jó meg... vizesen kiterítettük, oszt jól megfagyott, oszt olyan jó puha lett a fonal! Olyan jól kiszíjta a fagy, olyan finom fonal lett belőle! Oszt felhúztuk a pamutot, belevertük azt a szép finom fonalat. Ott van az a türlőköző, ami itt van nekem a fűrdőszobába, abba kender van. Kenderrel van. A pamut fel van húzva, s a kenderrel van. Most figyeld meg, hogy milyen vékon fonal van abba! Azt én fontam! Saját kezemmel! És még itt is van a szekrénybe, nem is egy! Azt én fontam! És olyanra ki kellett dolgozni, hogy olyan..., milyen finom anyag az!

– Úgy van. És farsang volt?

– Hogyne! Hajaj! Jött a farsang!

– De hogy farsangoltak? Mamáék farsangoltak?

– Hát mik nem farsangoltunk. Há – mondom – mik el vótunk foglalva. De lánykoromba farsangoltak, jöttek a... [Nevet.] ó, kijöttek..., összegyűlt egy csapat a nagy harangokkal, és jöttek ki, jöttek oda hozzánk az Adytanyára, és... a... farsangoltuk na.

– Hogy? Kik jöttek ki? Be voltak öltözve valamibe?

– Hát be vótak öltözve ilyen maskarának, meg...

– Milyen maszkok voltak?

– Hát nem ilyen városi maszkok. Ők ilyen... cigánnak ötöztek vagy... A lány ötözött férfinak, ilyen rongy... rongyos ruhába..., fiúk ötöztek lányoknak vagy asszonnak [Nevet.], vót egy hosszú szoknya, meg na. Kendőt kötött... Lehet, hogy összemázkálták magokat, vagy akinek... vót úgy, hogy álarcosok is vótak... Há mikor hogy. Oszt meg kellett ismerni őket. Hogy na, ez kicsoda? Há nem olyan nagyon lehetett megismerni, mer összefestették magokat, átöltöztek – mondom –, hogy a fiúk lányoknak, a lányok fiúknak. Oszt nem nagyon lehetett megismerni. Csak na, ha jól ismerted a mozgásáról, vagy esetleg a hangjárul, megismerted. Nem nagyon lehetett megismerni! Oszt csörömpöltek harangokkal, láncokkal, oszt kiabálták, hogy: – Akinek van vénlánya, vigye ki a gulyára! – [Nevet.] ilyesmiket... Hát nálunk nem vótak vénlányok, hát azír ilyen vót a szokás, hogy ezt... Meg mit tudom én, miket kiabáltak.

– És hogy állítottak be?

– Hát jól! Csörömpöltek... Oszt jöttek... Oszt... Először kint. Nem rohantak be egyszeribül, há jöttek ötön, haton, tízen. Mikor hogy... Ahányan összecsatlakoztak... Hát... mondtak a... Mondtuk ott kint, hogy...

– Tetszik még tudni?

– Há nem nagyon [Nevet.], há nem nagyon tudom, hogy miket..., miket kiabáltak... Hogy mit mondtak... Nem kiabáltak, hanem... Oszt akkor ha behíttuk, bejöttek, leültetük s akkor még meg is kínáltuk, vót, hogy megkínáltuk, ha vót..., ha kellett nekik... Én egyszer, mikor jöttek, oszt főtt kukoricával kínáltam meg [Nevet.]..., az vót nekem, mer csináltam..., szóval hétköznap vót na. És akkor... Azér, hogy majd jönnek hozzám fanni. És akkor... ettek biza! Megcukroztam nekik, oszt ettek! Ettek főtt kukoricát. Oszt kértek... Hát mondták, hogy na..., kolbászt, szalonnát..., mondtak ilyen verseket, hogy..., kírtek: „ – Házigazda...” Mit tudom én, nem tudom én, hogy magyarázták, hogy... Na oszt aszonta édesapám, hogy a... [Nevet.], a kolbász..., há még a füstön vót a kolbász, aszonta, hogy: – Nem megyek a padlásra... [Nevet.] a kolbászér! Egyetek főtt kukoricát! Ű monda, édesapám... Oszt aszonta, hogy: – Hozza ide Fazakas bácsi! Tessék idehozni! Hadd lássuk a főtt kukoricát! Oszt akkor én mentem, oszt kivettem nekik, oszt ették, megcukroztam, oszt ették... Még

örömmel megették. Hát – ugyi – olyasmit nem ettek, nem esznek... Akkori időbe... Oszt ettek... Há oszt ültek egy kicsit, nem sokat, oszt akkor elmentek. Mentek a másik szomszédhoz. Vagy ahova akartak. Na, dehát oda ki kellett jöjenek, mer a falubul a tanyáig pont egy kilométer vót. Pont ezer méter, ezer lépés vót. Mikor mentünk a templomba, mindig mértük, ahányat léptünk. Ha egyedül mentem, mindig megolvastam, hányat lépek, aztán ha kijöttek, hát hárman vótunk ott... Szóval öten vótunk fiatalok. Vót a Mariska, Veronka, én, vót a bátyám, vót Veronka, Veronkának is vót fiútestvére, és... öt, öten vótunk fiatalok, mán ilyen nagyobbak, nagyobb szerűek, mán akik na. Vót még egy kisebb, Mariska, az kisebb vót. Három vagy négy évvel kisebb vót. De mán az is azír kezdett úgy közénk alakulni, de oda is elmentek, elmentek mindenhova. Megköszöntöttek a farsangosok... Oszt elmentek haza. Vót, ahol megkínálták. Bakosék megkínálták borral őket, oszt danolva mentek haza a fiúk. [Nevet.] Hát danolhattak egy kilométeren, üres vót a határ.

– Ezek általában fiúk voltak inkább vagy fiúk-lányok?

– Hát fiúk. Fiúk. Vót egy évbe egy... Veres Ila, vót egy lány, meg még egy. Én nem is tudom..., Bakó Mariska, vagy mék vót? Az is beültözött velök... Két lány. Azok is kijöttek... A tagba kijöttek..., oda hozzánk... De mondom, azok fiúnak vótak ötözve. S nem ismertük meg... Nem ismertük meg... Nem tudtuk, hogy ki vót, mer nem is..., direkt nem is akarták, hogy megismerjük, hogy kinevessük őket, mit... nem is beszélgettek semmit. Oszt hiába mondtuk, hogy hát azok némák? Megnémultak? Nem tudnak beszélni? Hiába mondtuk, nem szólaltak egy szót se! Nem mertek szólni, hogy ne ismerjük meg. Pedig a ruhájoktól nem tudtuk megismerni, nadrágba vótak és ilyen... Rendes férfinak vótak ötözve. Oszt körhajok vót, sapkát tettek, úgyhogy a hajukat se láttuk, álarcok vót, nem tudtuk megismerni. De nem is szóltak – mondom – azért, hogy ne ismerjük meg őket.

– És vót farsangi bál?

– Há... az oszt vót a világba! Sok is vót! Sok is vót! Majdnem minden szombat este. Minden vasárnap. Vagy vasárnap e... vagy szombat este. Mindig bál vót. Hát a fiúk... – mer vót zenész ott a faluba –, és... de meg... olyan jó zenész a másik község... a másik faluba lakott. Az is nem vót csak két kilométerre. Oszt azok is jöttek. Jöttek oda hozzánk. A zenészek jöttek örömet! Még vót, hogy nem is kellett fizessenek. De hát csak adtak neki, egy olyan bejül..., csak na, fizettek neki, nem jöttek... De neki nem jöttek..., kívánták ingyen. De jöttek, ó, de jöttek! Szerettek jönni Mindszentre mindig! Mai napig is Girót nagyon jár Mindszentre. Pedig román község, és... tudnak is azok..., azok tudnak magyarul. Fiatalság tudott jól magyarul. Mer jártak Mindszentre, és ott társalogtak velünk is, és... tudtak jól magyarul. De az esztróiak nem jártak, ezek nem tudnak magyarul. Na de az öregek tudtak. De most... a mostani fiatalság mán nem tudott.

Mer odakerültem, nem tudtak a fiatalok, nem tudtak magyarul... Ez a Kiss család, ez tudott, mer az apjok magyar vót, az anyjok román vót, de az apjok magyar vót. És az apjok igen-igen foglalkozott a gyerekekkel, hogy tudjanak magyarul. Meg elkerültek, taníttatta őket, mék iskolába, mék inasnak, mék..., odavótak városon, meg na. Úgyhogy ez a Kiss család ez tudott. Az anyjok román vót, de az anyjok is tudott jól magyarul. De a többiek... Meg vót egy Veres család. Az is... azok is magyarok vótak. Azok is... na. De azoknak is a gyerekei mind tudtak..., olyan jól tudtak, mai napig is. Mind munkába van, mind dolgozik, és vezető emberek..., tudnak jól perfekt magyarul, románul, úgyhogy... Egy sincs, egy sincs sojmis..., egy sincs..., mind munkába vannak, mind, mind, mind. Mind kötelesség-tudók, és mind... nem kúdték haza, egy sincs otthun...

– És mibe öltöztek a bálba?

– Há mibe? Szép ruhába! [Nevet.] Mikor milyen vót a divat. Hosszú ruha, rövid ruha, mikor milyen vót. Egyszínű vagy tarka ruha, vagy csíkos vagy... Mikor milyen jött a divat. A divatot mindig megvettük! Felöltöttünk, azt nem hagytuk el.

– És egy szezonba mindig más ruhába kellett menni a bálba? Vagy lehetett ugyanaz?

– Há dehogy mindig egybe! Dehogy egybe! Hát na..., hát akkor egybe mentünk. Nem öltöttünk a bálra, de hogy na... Mikor még jött a másik bál, akkor más ruhába. Há vót, hogy hideg vót. Vót, hogy nem vót hideg. Mikor milyen helyen vót a bál. Vót, hogy hidegebb helyen vót. Pláné mikor a Puskás magtárjába vót, hát ott nem vót fűtés soha, ha... mikor iskolába vót..., olyan helyen vót, ott – ugyi – mán nem vót hideg. Mer egy iskola – ugyi – kirakták a padokat, kirakták..., benn vót a kályha, még meg is rakták ugyi, hogy egy kis meleg legyen, ne legyen hideg, akkor lehetett menni, tudtuk, hogy na, milyen helyen lesz a bál. Akkor öltöttünk könnyebb ruhába. Meg... na..., ha olyan helyen... hideg helyen vót, akkor ugyi hát... Jó, hogy bemelegedett – ugye –, mikor tele vót az a magtár, hát nagy... hosszú nagy épület vót. Padlás..., úgyhogy nagyon jó hely vót, de nyáron. Vagy mikor ősszel-tavasszal, hogy nem vót nagyon hideg. Télen, mikor nagy hideg vót... Oszt akkor csak egyszer csináltuk ott a bált, dehát akkor annyian vótak, hogy úgy bemelegedett, hogy nem fáztunk, ha sok a nép, akkor – ugyi – bemelegszik, akkor vót, hogy mentünk – mondom – melegebb ruhával, vagy vittünk ilyen könnyebb valamit, amikor megálltunk, hogy vettük magunkra, nem a kabátot, hanem egy könnyebb szvettert vagy valamit, hogy na. Ne hűljön meg az ember.

– És akkoriban hogy kérték fel a lányokat táncolni?

– Hát... „Szabad lesz?” Há úgy. Oszt jött, oszt hát na. Próbáltál nem menni. Hát ki nem megy? Hát nem? Há nem mész? Bárki..., hát én legalábbis nem vót különbség, én nem csinál... akárki, szegíny fiú vagy gazdag fiú vagy... vagy nem vót kivétel nekem... Elmentem akárkivel táncolni.

Oszt ha vót nekem olyan... – ugye –, akik velem társalogtak, ha látták, hogy na... Olyan a táncosom, hogy nem megfelelő, akkor jött, oszt mindján elvett tőle, és...

– Tánc közben?

– Tánc közbe hát! Jött, oszt elvett. Próbálta nem odaadni! Hát azt nem tehetette... De elvett... mindig elvettek. No akadt olyan, jöttek úgy... olyan fiúk, amelyik na. Pláne, mikor jöttek idegen faluból, oszt nem ismertük, oszt nem szeretünk vele táncolni, vagy nem is tudott olyan jól táncolni, csak az ilyenek oszt azt nézik, hogy mék lány tud legjobban táncolni, hogy tudjon tanuljon ő is táncolni. Az ilyenekkel oszt há ki szeret táncolni? Nem szeretünk az ilyenekkel táncolni. Oszt akkor ha látták, hogy nincs kedvünk, nem... nem megy jól, akkor jött, oszt elvett, oszt... Elment, oszt elvett másat.

– Nem volt verekedés?

– Hát vót. Dehát nem... nem...

– Mamáért?

– Nem értem... Egy lányér vót a verekedés, de... nagy verekedés vót... Két idős fiú vót, két katonaviselt fiúk, és egy lányon úgy összevesztek, hogy bizon kikerültek a táncteremből, kilökték őket, oszt ott kint... gyilkolták egymást... [Nevet.] Há ilyesmi is történik ugye. Há lányon hamar összevesznek... Pláne hát annyi vót, kérte, oszt nem adta, oszt aszonta: – Nem adod? Nem szabad! Há a lány hiába akart menni, de a fiú aszonta, hogy nem. Persze, mer azelőtt megmondta a fiúnak, hogy ne adjál oda! S akkor a fiú erős vót. Pláne, mikor kicsit ittak, ittasok, olyankor osztán hát – ugyi – nem tudnak olyan jól gondolkozni, meg felhirtelkednek, mérgesek, oszt... Há ilyesmi... Ott a lány vót a hibás, mer – ugyi – nem lett vón szabad... Hát olyat nem szabad csinálni! „Ne adjál oda!” Há mér ne adjam oda? Mikor – ugyi – kéri, pláne egy idegen fiú, vagy ez... De ezek nem vótak idegenek, mind a két fiú akart vón annak a lánynak udvarolni. És a kettő nem tudtak a koncon megyegyezni. Úgyhogy... [Nevet.] a végin...

– És a lány nem választott?

– Hát a lány... mit csinált vóna a lány? Mikor a két fiú összeakadt, összeverekedtek...; de tudta mindenki, hogy azír verekedtek, mindenki tudta. Mindenki tudta, hogy azír vót a baj.

– És volt olyan akkoriba, hogy megesett egy lány?

– Vót. Vót.

– S annak milyen híre volt?

– Há olyan. Há milyen híre van? Egy olyan menyecske lánynak? Tudta mindenki, hogy bajba van. És... na. Oszt ú is...

– Elvették?

– Hát... nem nagyon... Há vót, améket elvették, mer törvényre mentek, és elvette, muszáj vót elvegye, de vót olyan is, aki vele maradt. Vót olyan...

Ilyen a százból egy esik, az ilyen. Hát az ilyen ritka dolog. Esztrón is vót egy nő – mióta én ott vagyok – egy... egy lány, az is megjárta. De oszt azt is elvette, elvette, mer aztán a szülők nem engedték, hogy ne vegye el, nem engedték, hogy másat vegyen el, így oszt csak elvette, de... há ritka az ilyesmi. Ritka. Ne is adjon az Isten ilyet seholse...

– És a fiúk tudtak rendesen viselkedni?

– Hát amék tudott. Hát – ugyi – ha egy rendes lány vót, egy olyan fiút, aki nem vót rendes, nem is fogadta el, hogy udvaroljon, hogy társalogjon vele. Nem is szeretttük az ilyen..., pláne, akik együtt vótunk, társalogtunk, lányok... Ó, olyan is vót, hogy na – nem akarom, hogy ez is benne legyen – há a bugyiját elmuzsikálták a bálba [Nebet.], a cigányok kimutatták. Na még ez is benne legyen?

– Hát ez hogy történt?

– Há kint megtanálták... S akkor bevitték oszt meg... Na itt van ni! [Nebet.] Muzsikálták... na. Egy ilyesmi is..., egy... egy vót ilyen, Mindszenten történt, de a lányt – nem is tudom, hogy – akkor vótak idegen lányok is, oszt... nem nagyon... Nem is nagyon akarták, hogy na. Senkit nem akartak... De hát csak kitudódott oszt... későbbben. Hát na, tanáltak egy bugyit. Nem tudták ráfogni senkire, dehát elég az, hogy muzsikáltak... [Nebet.] Hát ilyesmi is történt... Mán ha kíváncsi vótál erre is... Ez is benne lesz? Ezt nem muszáj beletedd, azír ne tedd bele... Ne tedd bele! Az iskolában nem szép az ilyesmi!

– Hát nem számít. És még voltak hasonló esetek?

– Mondom egy vót, hát... nem nagyon. Há ritkán történik az ilyesmi...

– És kit szóltak meg jobban: a fiút vagy a lányt?

– Hát... hunnen tudták? Há nem tudták, hogy ki vót a fiú...

– De nem ekkor, hanem ha megesett egy lány?

– Hát akkor persze, hogy kitudódott. Hát az kitudódott, aztán... hát persze, hogy kitudódott.

– De kit szóltak meg jobban?

– Hát a lányt. Há persze, hogy a lányt.

– Miért?

– Hát azír. Mer próbáld... Hol van egy tű? Szúrd bele csak a cernát! Be tudod abba a tűbe, ha nem áll meg? [Mutatja.] Meg kell annak állni, hogy bele tudd... Ippen úgy van... Ahhoz akarat kell, másképp nem lehet...

– Voltak olyanok a faluba, házasemberek, akik félre jártak?

– Olyan is vót... Vót olyan is..., ó, vót elég... Vót elég... Pláne most... Én hallottam a rádióba, hogy kérdezte egy nő, hogy mire csinálják most a kuplerájokat. Má most is, má van elég... Itt is van Váradon... Meg van Magyarba is... Mindenfele van... És kérdezte egy nő, hogy mire engedik meg, hogy csinálják ezeket a kuplerájokat, – így fejezte ki magát. És azt mondták... – a riporter –, azért van, hogy máma nagyon óvakodnak az anyák, hogy ne legyen csak egy-két gyerek. És védekeznek, hogy ne legyen

nekik gyerek. És ilyen esetben az apák és a férfi hát legrosszabb esetben elmegy oda, ahol kap. És ha nem vót ahova menjen, há hova ment? Egy nőhöz, akit... Ha családos is vót, ha gyereke is vót, ha olyan vót a nő, hát – ugyi – leállt. És akkor máma-hónap, máma-hónap, s akkor – ugye – ezeket azért csinálják, hogy az ilyeneknek legyen hova menni. Mer vannak olyan nők, akik direkt evvel foglalkoznak... pénzér, és tényleg úgy van. Tényleg úgy van..., itt is úgy van Váradon, há itt van mindjån... Ahogy megyünk a templomba, ott is van egy... Ott mulatnak egész éccaka. Ott táncolnak az asztalon a nők pucéron, kapják a fizetést, és... evvel foglalkoznak. Hát akinek olyan a természete, hogy hiányzik, nem kap más munkát, hát ezt csinálják.

– Esztrón volt rá példa?

– Há persze! Persze, hogy ezt csinálják... Mondom, azt mondták, hogy azír engedik meg, azér engedi meg az állam, hogy ahun vannak... család..., ne legyen családfelbontás, elválás, ez a rengeteg sok elválás, alig megesküsznek..., egy év, két év, gyerek van, oszt mindjån válnak el, mer így van, meg úgy van, meg amúgy van, meg a sok szemrehányás egymás közt..., és... Vagy még ha későbbben is történik meg az ilyesmi, úgy is..., van elég-szer, hogy mán nagy gyerekek vannak, oszt elválnak... Ez ez napirenden vót, mosmán azér mintha valahogy szünetelne ez a sok elválás, nincsen annyi elválás, de bizon a negyven év alatt nagyon sok elválás vót.

– Hol?

– Hát mindenfele... Az egész országba... Pláne városon! Faluhelyen kevésbé, de... dehát mit mondjak? Hát faluhelyen nem vót ilyesmi, mer ott nem vót ki legyen. Mer ott mán az idősebb nemzedék il..., a fiatalok mind városra mentek, oszt ott... ott történt az ilyesmi, a fiatalok... Hány és hány, hogy elváltak és... Olyan is vót, hogy elváltak, oszt... maj később megin összekerültek, és... Mindszenten vót egy család, aki tényleg elváltak, a nő... – tán idősebb vót éntülem, szóval a lány. És hozzáment egy... – szóval iparos vót..., az apja asztalos vót, és na. Hát nem vót földjök, csak házok vót, kevés kerthelység na. Hozzáment egy nagyon gazdag fiúhoz. Nagy... háromszáz hód földje vót az apjának. De félszeme vót. Gyerekkorába valami történt vele, mi nem, hát fél szeme vót a fiúnak.... És... na hát – ugyi – nem ment hozzá, hozzávaló lány nem ment hozzá. Hogy na... Olyan gazdag lány lett vóna lány, de nem ment hozzá. Akkor ó ebbe a lányba... Hát szép kislány vót, és aszonta a szüleinek, hogy ú megnősül és elveszi. Szegény lány hozzám képest, de elveszi. El is vette. És jól vótak. Született is nekik gyerekek. Vót egy fiúgyermek. Egy szép kis fiok vót. És elég nagyocska vót mán a fiú. És a végin csak... a lány csak megunta – mit tudom én, miér, mér nem –, ahogy bejöttek a magyarok – akkor vót, amikor bejöttek a magyarok –, és azalatt az idő alatt katonatisztek jártak. Vagy a csendőrök? Én nem tudom, csak a lányt megszólták. Otthagytá az urát, elváltak, és... majd... elvitte..., Bányára vitte... Ott lakott. Sok ideig

lakott, de... mikor oszt elmentek... – nemtom. Csendőr vót, vagy katona-tiszt vót? Nem tom. Mikor elmentek, a lány még egyszer férjhez ment. Szóval mán nem lány vót, mer asszon vót. Otthadta a kisfiút az apjával, ú elment. És... még egyszer férjhez ment. Nagybányán. És élt huszonöt évet külön, és ez a férfi nem nősült meg. Felnevelte a kisfiút, és nem nősült meg. S huszonöt év után újra visszakerült. Visszajött ide az urához, és újra éltek tovább! Huszonöt év után is újra összekerültek! Ilyesmi is történik... És van ilyen, hogy még hamarabb összekerülnek, nem... nem ilyen sok időre... Há van elég, hogy megbánják, s akkor újra visszakerülnek, kibékülnek és... Van elég! Van elég ilyesmi. Há mondom, hogy az út... az élet útja göröngyös. Nagyon göröngyös. Sok minden van.

– Még azt kérdezném, hogy miket főztek mamáék hétköznap, és miket ünnepkor?

– Hát... attól függ, hogy mék házba mi van. Nekem rendes konyhám vót, és hát nem mondom, ha ippen a mindennapi főzés megvót, de azír most is..., máma nem..., szóval mindig két napra főzök. Mára főzök, s abból hónap is eszek. De ha mán hónaptul marad, azt mán nem eszem meg. Pedig van hűtőszekrényem, de nem szeretem. Nem tom... Már harmadik napra az ételt nem tudom megenni... És... úgy vót otthun is. Hát főztünk... Káposzta mindig vót, paszuly mindig vót. Befőtt berakva télire mindig vót, zöldség vót, disznót vágtunk, majorság vót, tehenet fejtünk, úgyhogy... ilyenkor mit lehetett főzni? Nem kellett a piacra menni semmiér, tej, vaj, tojás mindig vót a háznál. Ezír nem kellett soha piacra menni. Esetleg cukorír, vagy... ilyen fűszerír, rizskásáír, bors..., még paprikáér se kellett, mer termeltem ezt a csemegepaprikát, s akkor megszáritottam, megdaráltam, s az mán nekem megvót. Azír se kellett pénz adjak... De cukrot, rizset, borsot, ami – ugye – nem termett, ilyesmit hát meg kellett venni. Há télire mindig beraktam na... Mikor mit. Mikor mi vót. De raktam. Vót, hogy ha elfogyott, vagy mit tudom én... Oszt akkor mikor mi jött sorba. Mikor mit óhajtottunk... Pénteki napot mindig meg... szüleim is megtartották, akkor húst sose főztünk, még ha vót is főve, maradt csütörtöktől, nem ettük meg pénteken! Pénteken főztünk egy paprikáskrumplit, vagy egy paszulylevest hús nélkül, vagy egy kömínmaglevest, vagy egy... valamit. Egy olyan bőjtös ételt, amit aznap megettünk. Akkor mán szombaton újra megettük a csütörtöki maradékot. Hát csütörtökön... Vasárnap rendszeren vót húsleves, meg ami még hozzájárt...

– Mi?

– Hát sült hús. Krumpli hozzá, vagy rizs, vagy nokkerli, vagy savanyúság, vagy... na. Kompót, vagy amivel meg szeretttük enni. Vagy tőtött káposzta, vagy ilyesmi..., ez vót a vasárnapi étel. Akkor – ugyi – még hétfőre is maradt ebből, hétfőn is azt ettük, s akkor máskor... reggel rendszeren vót tejeskávé, vajás kenyér, ez mindig megvót..., mer... megvót. Ez megvót a

háznál, ezír nem kellett menni..., mer... Mikor vót a tejföl, egy liter tejfölt tettem a kúpülőbe, kiküpültem, tíz-húsz perc alatt megvót a vaj. Most is megvan a kúpülő, otthon van, megvan, mivel a vaját csináltam..., és... ez így ment. Oszt csütörtökre megin vót egy gulyásleves, vagy na..., ilyesvalami..., nem húsleves, mer csak vasárnap szoktunk húslevest főzni. Az vót a vasárnapi főzés. Húsleves, sült hús hozzá..., és... Akkor oszt – mondom – ha maradt csütörtökön, nem fogyott el, akkor pénteken nem ettük meg! Soha nem ettük meg! Soha! Akkor főztünk valami kis könnyebb ételt, ami pénteken elfogyott, de ha maradt paszulyleves, azt szerettük, azt megettük szombaton is, és akkor még hozzá valamit szombaton megint könnyebbet, hogy na..., vasárnapra ne maradjon, s akkor vasárnap újra – ugyi – mindig vót... Valami... Vagy vágtunk majorságot, vagy vót disznóhús, vagy...

– De hogy készítették el, például a húsokat?

– Hát a húslevest, hogy készítsük el?

– Nem a húslevest, hanem a húsokat.

– Más egyéb húst? Hát... olyan friss hús ilyesmi nem vót ugyi... Mikor disznót vágtunk, akkor nem vót hűtőszekrény, és na mindig van friss hús, ameddig tartott a frissebb húsból, akkor azt használtuk.

– Milyen formában?

– Sülve... Kolbásznak... Sajt vót... Hidegmájás vót... Szóval ilyen... regeli meg vacsora ez... ilyesmi vót mindig. Vagy kávéval, vagy teával, vagy ilyesmi vót. Ebédre mindig egy kis leves... Valami mindig vót, hogy na... Még hozzá valami száraztészta, vagy ilyen, vagy olyan, valahogy... valamilyen kompót, vagy egy gombócot, vagy mit tudom én. Valamit csináltunk hozzá...

– Milyen tésztákat készítettek?

– Szilvás gombócot, krumplis laskát, mákos laskát, diós laskát... – hogy mondom?

– Nudli?

– Nudlit..., akkor... Nem jut eszembe, hogy híjják ezt a... Strudli, nudli? Ilyesmit. [Nevet.] Hát – ugye – mindig... valami palacsintát, kótt palacsintát vagy lekvárral, vagy mivel... Avval... Túróval... Mikor mivel... Oszt húst..., ha vót friss húsom, csináltunk fasétort, vagy rántva, vagy... Mikor vót olyan finom jó húsunk, hogy na. Hús... Csináltunk bécsi szeletet, hideg felvágottat, hát ilyesmit... De mikor – ugyi – vót egyéb disznóhús a háznál, akkor hát nem mentünk, hogy vegyünk marhahúst, hogy abbul főzzünk... A disznóhús meg na. A sonkát felfüstöltük, nem vót friss sonka. Vót egy darab – ugyi –, vót ódalos, sült ódalos, sült kolbász, csináltunk székegygulyást, kolozsvári káposztát, hát ez mind olyan táplálékos étel, hogy nem kellett húst venni, hogy vegyünk húst... Hát ritkán – ugye – ünnepekre, ha nem vót, akkor megvettünk egy-két kilót, ippen hogy na. Sültnek legyen. És így...

– Kenyeret hányszor süített egy héten mama?

– Hát mikor hogy. Mikor milyen nagy vót a család. Mikor megvót még a család egészen, bizon minden héten sütöttem hat kenyeret. De jó nagy kenyereket. Be kellett dagasztani minden héten, szombaton sütés vót. Reggel korán..., este bekovászoltam, elkészítettük a lisztet, úghogy... este bekovászoltunk, reggel korán mán négy óraker, három óraker felkeltünk, raktuk a tüzet, legyen jó meleg a házba, kor dagasztottunk, úghogy... Reggelre, mire megvirradt, kellett menni fejni, mán a kenyír a kemencébe vót... S akkor oszt mentünk fejni. Meg kellett fejni a tehenet... S akkor így. Mikor oszt mán nem vót olyan nagy a család, akkor nem sütöttünk csak hármat, három kenyeret. Akkor mán könnyebb vót dagasztani, nem vót olyan..., vót egy nagy teknő, s abba oszt lehetett dógozni. Most is megvan a teknő, még van teknő...

– És tésztát hányszor tetszett sütni?

– Sütni? Hát az mindig vót. Az... az mindig vót. Tészta mindig vót... Az nem... Ritkán fogyott ki a tészta... Há mindig... Há mikor vót mindig miből, há mi vót? Dugtuk a lerbe egy-két tepsi tészta. Egy-kettő kész vót. Nem kellett menni a piacra, hogy vegyek ezt, vagy azt, vagy amazt, vagy túrós buktát, vagy... na... Amit azt. Tepertős pogácsát, piskótát... Há ha vót sok tojás..., piskótát... Becsavartuk egy kis lekvárral, tekert piskótát, vagy... Megtőtöttük, vagy összeraktuk, vót vaj. Csináltunk egy kis tortafélt belőle... Hát ezt... Sűrűbben ezt csináltuk... Ugye, ha mindig tojás vót, nem csináltunk dobostortát, meg mit tudom én, mihez csokoládé kellett... Ilyesmi vót na... Csak amilyen... ami megvót a háznál, azt csináltuk mindig... Na esetleg a cukrot, azt vettük..., azt venni kellett. Elég vót azt venni. [Nevet.]

– És születésnapokat hogy ünnepeltek a családban? Ünnepelték egyáltalán? Vagy névnapokat?

– Hát vót, mikor ünnepeltük, vót mikor... Vót olyan ház, ahol nagyon ünnepelték. Nálunk azír a... a nem ment. Köszöntöttük egymást, pláne a szüleinket na. Tudtuk, hogy névnapjuk..., de hogy rendezünk ilyen összejövetelt, az nem vót. De vót, aki na. Minden ünnepkor, mikor születi..., akkor összehitta a... a rokonokat, oszt süttött-főzött, oszt ittak-ettek, nálunk ez nem vót... #gy csendbe üdvözöltük, köszöntött: – Isten éltesse apukát, anyukát! – ennyi volt.

– És a gyerekeinek mama?

– Esetleg... Hát még én is... Én se. Még most se az idén is. Nem is tudtam, hogy anyukának szület..., januárba nem tudtam, hogy anyunak születésnapja, de komolyan! Oszt majd..., én nem is tudom. Apu köszöntötte? Vagy a nagymama? A nagymamának jutott eszibe. A nagymama ez nagy ünneplő, ez mindig... Ű is kiköveteli! Tudod, hogy... Te, ma Zsuzsi napja vót. Üdvözölted vagy köszöntötted?

– Igen.

– Én nem is tudtam... Majd Terike mondta, hogy máma Zsuzsi-nap van, ma..., én nem is... nem is köszöntöttem. Nem is szóltam. Há – mondom – Terike vett virágot neki? Vagy mit vett?

– Igen.

– Igen? De nem vót nyilvánosság..., nem is láttam őket.

– Hát reggel köszöntötték fel.

– Igen? Reggel? Lehet, hogy én még aludtam akkor. [Nevet.] Há – mondom – én nem csináltam ebbül soha cirkuszt. Terike minden évbe..., igen, minden évbe vagy telefonon..., vagy... Ha jöttek, ha nem is aznap jöttek, jöttek utána, vagy két-három nappal később, vagy előtte, vagy telefonon mindig üdvözölt, de... Hát én is... Egyszer vagy kétszer én is, dehát osztán elfelejt... Én... én olyan vótam. Nem vót ünnepelve családilag, mondom, nem vót... Csak ennyi vót, de oszt elfelejtkeztem..., lemaradt...

– S tata nem köszöntötte mamát?

– Hát... Vót, mikor köszöntött..., vót, mikor nem. Mikor eszünkbe jutott... Még vót, hogy eszünkbe se jutott. Máma Erzsébet-nap van, vagy... Na, József, az... az... Tata..., az ű neve, az meg vót ünnepelve. Az megvót.

MÁSODIK ELBESZÉLÉS

– Tessék szíves lenni újra elmesélni az életét!

– Hát hétéves koromig visszaemlékszek. Gyergyóremetén születtem tizenötbe, november hatodikán. Hétéves koromba kezdtem járni iskolába, már akkor kezdtünk... kezdtek tanítani rom... Első... Én mikor első osztályos voltam, abba az évbe kezdtek ott tanítani románul. Addig még nem tanítottak sose. És akkor kezdtek... Jöttek román tanárok Regátból, Bukurestből, és... szóval négy tanítónő jött, és egy férfi. Persze vótak magyarok is még, nemcsak ők tanítottak, de ők is... Mán órát tartottak. S úgyhogy..., mán én első osztályos koromban megtanultam egy verset, büszke vót rá a tanítónő, hogy neki mán van egy tanítványa, aki tud román verset, úgy örült, elvitt le a züzetekbe – nem messzi vót –, vett egy nagy csomag cukrot nekem, feltett oda a bankra, oszt... hogy mondjam el a verset. El kellett mondjam... Ott tele vót..., egy nagy üzlet vót, vót Puskásnak egy nagy üzletje, oszt el kellett ott mondjam. Hát tele vót..., és... Igen... Az első év így kezdődött, oszt tovább oszt minden évben tanultunk románul is, magyarul is, egész harmadosztályt ott jártam ki. Ez vót huszonhárom..., huszonháromba vót... és... huszonnégybe vótam másodosztályos, akkor vót a bérmálás ott Remetén, s akkor bérmálkoztam másodosztályos koromban... És... amikor csinálták a díszkaput – mintha most is látnám –, így lementünk lassan a piac... – a piactéren laktunk, nem messzi a főtértől, és a... –, gyönyörű díszkaput csináltak. Oszt milyen széles vót az utca a községházától a... csendőrlaktanyáig, olyan széles díszkapu. Várták a püspököt. Jött a püspök. Oszt az vót felírva: „Áldott, ki az Úr nevébe jön!” – a táblára... És... nagyon szép vót..., – nagyon nagy emlék, nem felejttem el sose –, és... azután oszt rá nemsokára, két évre, három évre, hát huszonhatba jöttek a szüleim, huszonhatba mán otthagyták a szüleim a falujukat, eladtak mindent, oszt eljöttek Mindszentre, Adynak a tanyájára, s hoztak... – mer vót erdőjük, vót tíz hód erdő, felvágta minden fát, elkészítettek –, minden anyagot hoztak a házhoz. De kiültek a kopasz fódre! Megérkeztünk, nem vót semmi, csak a kopasz fód! Csak annyi, hogy Adynak vótak több cselédháza, mer hát vót..., több cselédje vót, és... na. Mire jöttünk, kitararította mindenütt, úgyhogy minden családnak tudott... – amíg a háza felépült –, minden családnak tudott adni szobát. Úgyhogy ott laktunk addig, míg felépült a ház. Hát egész nyáron építettek na. Hát nem kellett akkor még a földet dolgozni, mer Ady dolgozta, de asziszem, hogy abba az évbe mán a termés a miénk vót, csak Ady még segített... Ott tanított minket, hát... nem... Ott Csíkba nem úgy dolgozzák a földet, meg na... Másképp..., hogy kell..., nem is tudtuk, hogy kell kapálni, hát... De itt a tanyán is vót két lakás, vót egy cselédlakás meg a borház. Vót szőlő is... Oszt... úgyhogy vót lakásunk, amíg a ház felépült. Mindenik épített, mék hogy tudott. Mind a négy család..., mind hozott

anyagot onnan a házhoz...; és... ősszelre mán oszt bekötöttünk..., novemberbe..., a házba... Hát mán hideg vót. Akkor rakták fel a ajtót-ablakot. Akkor vót kúszon. Egy mesterrel csináltatta mind a négy család, és na. Hamarabb nem tudta elkészíteni. Oszt nem adta ki egyiknek se hamarabb az asztalos, hogy egyszerre legyen mindenki..., hogy ne legyen baj egyikérmásikér, hanem egyszerre kész vót minden, és akkor hozták haza, és rakták fel. S tapasztották, csinálták..., há be kellett tapasztani az ablakot, mer ugye... Csak annyi, hogy hoztak onnan mindent, mer vagonnal bútrot hoztuk, spórt hoztak, fát hoztak, mindent hoztak... Úgyhogy csak rakták be a spórt, hát nyáron kint..., míg... egy deszkából csináltak egy olyan féleresz valamit, mer deszkát hoztak rengeteget – az én apám egyedül kivett egy vagon –, oszt abba bepakolt mindent, oszt egyikbe a bútrot, másikba a zanyagot, oszt úgy. És na. A spórral kinn – mondom – mikor eső vót, akkor csináltatott olyan..., hogy ne essen ránk az eső [Nevet.], ha amikor kinn vót, de nem..., egy kilométerre vótunk a falutól... Érmindszent..., nem messzi vót a tanya, s nem is vót rossz, csak... nagyon megbánták, vagy... hogy búsulták el magokat? Vagy... nagyon sokat dolgoztak azér, csak hogy nagyon hamar meghaltak szegények. Anyukám nem is élt, csak tán három évet, ahogy lejöttek onnan... Három évet... Apám élt... öt évvel többet élt apám..., no de eközbe elvitték a nagyobbik bátyámat katonának, – mán a nővérem elment azelőtt, onnan Gyergyóbul apácának. Onnan vitték el..., azír jöttek el onnan! Eljöttek erre, látták, hogy itt milyen más termés..., más föld, más... minden, és... eladta mindent, oszt eljöttek. De oszt megbánták szegények nagyon, mer nagyon szép jószág vót ott, mer ott állattenyésztéssel foglalkoznak, eladták a jószágot, eladtak juhot, földet, mindent. Eljöttek, csak amit be tudtak pakolni a vagonba, oszt hogy azír? Mer nagyon megbánták, mer nagyon nagy csűr há! Nagy juhszín... Nagy istálló... Tizenhat darab jószág vót, mikor elindultak. De nagyon drágán vették a földet, az vót a baj! Nem is tudták ott eladni akkora földet mindent, maradt vagy tíz hód, vagy mit..., tizenkettő még eladatlan. Majd elmentek két év múlva, hogy eladják. Mer akkor nem tudtak menni, építkeztek... Majd azután elmentek, oszt eladták azt is, csak... De akkor mán oszt elindult a faluból több család! Mentek... Ki Marosvásárhely környéki-re, ki... Még ide is jöttek Mindszentre, még vagy három család, úgyhogy... Eljöttek látni, hogy mi... mi van itt. Hogy van, mi van? Oszt nem sajnálták akkor... Há nem vót olyan drága, hogy... Há látták, hogy milyen jó termés, te, olyan sűrű vót a búza a keresztnek... – akkor keresztbe rakták –, hogy majnem egymást írta a föld közepin! Olyan jó termés vót, oszt... Há ott is vót miből éljenek, nem hogy nem vót, dehát mégis eljöttek... De bizony itt többet kell... Aszitték, hogy ott nem járnak annyit a hegyeken, meg mit tudom én, hát nem is olyan sok..., mer Remete nem is olyan hegyes vidék, nem... Elég... Elég lenti..., és... nem is rossz földje van... Úgyhogy van jó földje és... És csak eljöttek! De mikor én otthun vótam, én nem vótam

otthun, csak most tán három éve, négy éve! Én azóta nem vótam otthun, csak most három éve! Én aszontam a rokonoknak még aki él, hogy hogy mentek el innen? Olyan szép udvarok..., olyan szép ház! S olyan jól vótak ott mind! Hát most hogy kollektív vót is... Igaz, hogy nem mind egyforma, de jól vótak... Én sajnáltam, hogy eljöttek a szüleim. Jó levegő! Szép hely! Olyan szép helyen van Remete! Nem hegyes, nem hegyek közt van, vagy erdők közt. Síma, nagy, hát... Hány község van ott... a kinn... Síma helyen van! Ott van Remete, Ditró, Szárhegy, Gyergyószénmiklós, Alfalu, Újfalu, Tekerőpatak... Ezek mind síma helyen vannak ezek. De mind nagy község, mind... A zén falum, Remete, tizenháromezer... kilencszáz lakósa vót, mikor én... haza írtam, mer kellett a buletinhez, vagy mihez a... Kellott a keresztlevél, a keresztlevél. Persze. És elkötte keresztapám a keresztlevelet, és írt egy szép levelet, és megírta, hogy hány lakósa van Remetének. Na most gondold el! Tizenháromezer! Nagykárolynak tizenhatezer! Há ez falu! Remete falu, nem község, Gyergyóremete. Falu. Majd Ditró, az más község vót. Az nagyobb vót. Szárhegy kisebb vót – asziszem –, Szenmiklós, az más város vót. Alfalu, az is nagy vót..., na és így. Há mondom, hogy nem rossz helyen vótak, mégis eljöttek a szüleim. Szegények, hogy megbánták? Bánatjokba? Vagy betegek lettek? Én há gyerek vótam, elég hamar meghaltak... Hét évig éltek. Hármát élt anyukám, ötöt apukám... Úgyhogy nem sokat éltek. Pedig vót, más itt is vettek..., szép vót. Két gyögyörű lovat vettek! Akkor szekér... Mer amit hoztak onnan, még szekeret is hoztak, csak jószágot nem hoztak. Az nem vót itt megfelelő, s hoztak ekét, berenát, mindent hoztak. De itt nem vót megfelelő, s akkor kellett aratni, kapálni, ó! Más kicsik..., kicsik vótunk, még alig... há mi vótam? Tízéves. Oszt más kellett kapálni. A soron menni végig... Még akkor nem is vetettek soron drága! Akkor úgy szórták ni. [Mutatja.] Mind a búzát. Úgy vetettek. Oszt az egész földet be kellett apróra kapálni. No majd oszt másik évbe más Ady meg Somogyi kitalálták... – de nem is ők, mer egy jó kovács vót a szomszéd községbe –, s az csinált ekekapát. Kapáló ekét. Ó csinálta, a kovács. Fagerendellyel, de a kapálókot, meg... azokat ő csinálta. Akkor Somogyi meg Ady rögtön meg is vették tőle, és más jöttek nekünk mutatni! Befogták..., jöttek..., húzatták a... Behúzatták a málét, mindent! Napraforgót, mindent behúzattak. Úgyhogy más akkor oszt könnyű vót kapálni! Szüret vót! Soron... De nagyon jó föld vót! Nem vót gázos. Nagyon jó földet vettek. Nagyon, nagyon. Az Ady földje nagyon jó föld vót! Most is. Nagyon jó föld, termőföld és... nem... Hát lehet, hogy most tele van gazzal a kollektívbe, de akkor nem vót. Mer hagytak ugart, pihentették a földet, megszántották kétszer egy nyáron, kikótt a gáz, megszántották..., kiszáradt, mikor még egyszer meg... leberenálták, újra megszántották, úgyhogy mire kellett a búzát beletenni, tiszta vót a föld! Nem vót gázos! Csak a búzaszál. Úgyhogy... Szóval megtanította azt Ady, hogy kell gázdálkodni!

Akik onnan eljöttek..., s jó vót. Nagyon jó vót. Csak – mondok – osztán a szülők... elgyengültek, habár az én szüleim vótak a legidősebbek, akik lejöttek ide, a többiek fiatalabbak vótak. De má mind kihaltak. Mán nincs belőlök egy se! Akik onnan lejöttek, egy sincs! Csak a gyerekek... Mán a gyerekekből is halt meg elég... Mán csak az unokák vannak, mán nincs... Há igaz, hogy huszon... huszonháromba. Huszonhatba jöttek le. Huszonhatba. És... mondok, azóta mán nincs egy se! De oszt így felnőtünk. Kínal, bajjal, a sok dologgal, mindennel, én is nagy lány lettem, azután... testvéreim is..., mondtam már, a nővérem apácának ment, egyik bátyám katonaságtul betegen jött haza, a másik meg..., majd elhurcolták Oroszországba, elvitték..., eldeportálták... Az is betegen jött haza, az is meghalt rá pár évre, nem éppen akkor, de az is meghalt... És így, hogy csak én maradtam. Vót minden, csak... még – hál' istennek – egészséges vótam, még ma is – hál' Istennek –, de... nem vót könnyű az élet..., nehéz vót... És miután férjhez mentem, még nehezebb lett! Sokkal nehezebb vót! Aszíttem, milyen jó lesz! Dehogy lett jó! Még nehezebb lett! És... bekerültem egy nagy családba, hat fiúgyermek! Az anyjok meghalt, az is... korán... Tüdőgyulladást kapott az is. Kilenc nap alatt elment, pedig nem vót csak harminc..., negyven..., negyvenhét éves vót. De hat fia vót mán. És... akkor osztán, most gondold el! Nem vót elég az én családom, bementem egy másik nehéz családba. Na de aztán telt-múlt az idő, úgy ahogy, kínal-bajjal, nehezen, csak... Hát éltünk, mer – hál' istennek – vót miből, csak dolgozni kellett nagyon sokat, hát a férfiak dolgoztak, én mán aztán lekerültem, mer lett gyerek, és nem tudtam menni... Elég vót mán aztán azokat gondozni. Sütni-főzni annyi embernek... – még a bátyám is megvót..., mielőtt nem nősült meg –, akkor apósom..., az se élt sokat. Felesége után csak két évet élt. Az is hamar meghalt. Csak a fiúk maradtak. Na oszt akkor meg kellett őket nő... Há mán János nős vót. Megnősült. Mán az öregek míg éltek..., míg nem kerültem én oda, mán addig megnősült. Na de osztán vót..., megnősült tata, azután Anti, Lajos, Laci, Pali. Ezeket mindet meg kellett nősíteni! Házat építettünk kettőnek, a ziparosok..., hát iparosok vótak, mert tanultak, dolgoztak az Unióba, meg na... Vótak Pesten is dolgozni, Bukuresten is, hárman. Három fiú. A Pali, az most is Magyarba van, az ottmaradt... Magyarba, ott is vót ő is, de... ott is na... Odanősült. Anti Szatmáron van. Lajos meghalt. János meghalt. Úgyhogy... mán csak három il..., mán tata is meghalt... Pali, Laci meg Anti. Ezek ilnek még a nagy családbul. És mind... Há mind... Akik élnek, jól vannak. De mán ezekből is: Antinak a felesége meghalt, János meghalt feleségestől, nem él, akkor Lacinak a felesége pedig, az a fiatal, annak is meghalt... olyan fiatalon..., akkor... Ugyi, ezt mind át kellett élni! Mind-mind át kellett élni! Egy ilyen nagy családot át kellett gondozni! És ni, én még... még itt vagyok! Aszíttem, hogy... De is gondolom sokszor, mikor eszembe jut, hogy ha át kellene még egyszer élni ezt, amit átéltem,

inkább a halált választanám! Én mondom! Ezt még egyszer átélni, inkább a halált választanám!

– Miért?

– Há mer nagyon... Visszagondolva... Hogy az még egyszer átélni... Hát... hát mit ér az élet? Hát mit ér, mikor úgyis itthagyjuk? Úgyis meghalunk! Há érdemes annyit kínlódni? Há nem érdemes! Ezir a rongyos életir? Hát... hát csak annyi, hogy míg a Jóisten nem hozza el az időt, addig nem lehet [Nebet.]... meg halni. Most oszt özvegyen ílem a ziletemet. Hát... igen, most megyek egyik helyről a másikra, mint a gólyák. Összel jövök, tavasszal megyek..., mostmán készülök, hogy menjek megint haza. Mán kész a csomagom, csak ha jön a szekér, ha jön a vonat... [Nebet.], megyek. Oszt otthun megint van a sok dolog...: kert..., kertelni, kapálni, javítani kerítést, ezt-azt..., amit még tudok, amit kell..., ameddig bírom, a Jóisten segít..., mit csinálj? Mikor nem fogok bírni, nem tudom, hogy mi lesz. Hova támaszkodok. Nem tudom, hogy hogy lesz, mi lesz. Mostmán osztán éldegélünk. Nem élünk, csak éldegélünk. Öreg napokat, még ami hátra van... Mán nem sok van biztoson. Hetvennyócadikat taposom..., nem lehet tudni, mennyi van hátra..., csak amíg élünk, addig... megyek a fiamhoz is... Az is legalább lakna ott a faluba, ahol én lakok! De még az se lakik ott! Úgyhogy... még nagyon rokon sincs a faluba, mert... kik – mondom – a sógorok is meghaltak. Csak annyi, hogy a házam még megvan..., a kerthelység még megvan..., a föld a közösbe van..., amit kapok utána, abból élek, mer a nyugdíjam elég kevés... Még mikor eljöttem, akkor csak háromezer lej vót a nyugdíj. Most talán..., nem tudom, mennyivel szapor..., ha szaporították. De még az se biztos, hogy mi lesz, hogy lesz, csak hogy kevés, kevés. Nem sok... A föld után is nem adnak, csak húsz százalékot..., van, ahol adnak harmincat, de nálunk nem adnak, csak húszat... Úgyhogy éldegélünk. Nem élünk, csak éldegélünk. [Nebet.] Dehát mit csinálj? Úgy kell jó legyen, ahogy van! Úgy van jól, ahogy van! Nincs mit tenni... Itt nagyon szeretek, mer itt van közel a templom, tudok menni a templomba, mehetek a piacra, mán itt megszoktam. Mán itt nem hiányzik semmi. Csak az a baj, hogy el kell hagyni! Ott a ház, ott a kert..., a csűr..., el szeretném adni, ha vón kinek..., rengeteg anyag. Van cserép, fa..., s még jó még... Mikor átépítettük a házat, akkor új ajtót..., új ablak, minden... Dehát ha vóna kinek eladni. Abba a kis községbe nem jön senki, még inkább elmenne onnan mindenki, nemhogy jöjjön... Kálmán akar – aszonta – a nyáron lakni. [Nebet.] Mónit akarja oda... Két gyerekkel. Há mivel jön az oda? Hogy? Nem érdemes azután járni! Ha csak ő jönne! Hagyja Mónit a gyerekekkel itthun! Jöjjön ő! Oszt aszonta, majd csak május végén. Hát akkor ippen jó vóna! Mer legalább jönne segítni egy kicsit! Az csak úgy jön, ha az újságot tudja hagyni. Én mikor tizenhárom éves vótam, akkor haltak meg a szüleim. Most gondold el! És... azóta, ha én fenntartottam magamat, vót, s ha nem, nem vót. És fenntartottam, ami

maradt jószág, még az uramtól is, ami maradt. Há nem? Két évig nem otthun vótam? Egyedül... A jószággal, mindennel. Na... De mán..., mikor a szüleim is elhaltak..., tizenhárom-tizennégy-tizenöt-tizennyóc évig. Egyedül vótam... Oszt csináltam. Akartam, hogy legyen, és vigyáztam, és csináltam, hogy legyen... Nem támaszkodtam senkire! Még nem is kérdeztem senkitől, se főzni, se mosni, se semmit a világon! Semmit! Csináltam! Mer csinálni kellett! Mer a muszáj megtanított!

– És mi van a Karitással Kolozsváron? [Nevet.]

– Az befulladt.

– Megbukott ugyi? Teljesen gátá, nincs.

– Hát én nem is tudom, mi van vele.

– Hát írta az újság, kétszer is olvastam, hogy nincs, ne is várjon senki semmit, mer nincs. Na. Ez is egy butaság vót. Aki a pénzt odatette, nagy butaságot csinált. Nahát nekem nem vót... Nem vót nekem pénzem. Há vót... Nálunk is sokan tettek... aaj, sokan tettek...

– A faluból? Esztróról?

– Há! Esztróról! Majd az egész falu. Majdnem... kinek... Még olyan is vót, hogy csak negyvenezer leje vót. Elvitte és betette.

– És kapták már ki?

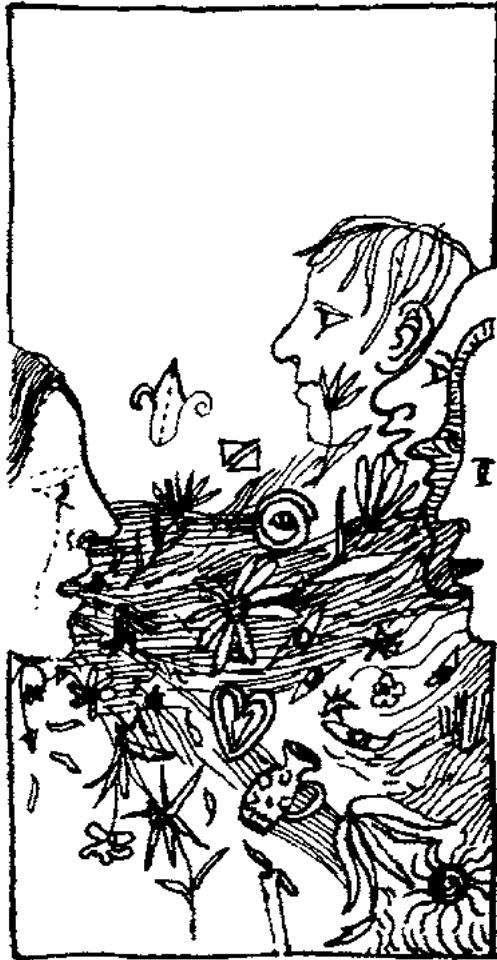
– Há vót, aki egyszer kapott. S akkor még valamennyit kivett, s a többit, amit kapott vóna, a nyereséget otthagya. Az ott is maradt örökre! Csak avval maradt, ami vót neki. De sokan. Még az egyház pénzt is betették! Eladtak..., harminc mázsa búzája vót a templomnak, oszt a kurátor elvitte; még vót egy cigánasszon, annak vót két gyönyörű süldője, disznója [Nevet.]..., jaj, annyit nevettem vele! Oszt hamar, hamar... De adta, ahogy vették, nem is adta áron, majdnem félárba adta el. Hamar, mer ment a kurátor, oszt vigye neki is a pénzt. El is vitte. De vót... Még másoknak... soknak vitt. Mind akkor... De nem kapott abból egy se semmit! A templom se, se senki! Úgyhogy ez vót egy figura. Sokan, sokan. Még Márta nénye is tett. Ötöt, ötszázat... Igen... Mondta Gyuszi..., hogy ők is megjárták... Még vettek kócsön is, hogy egészítsék ki, hogy legyen öt..., öt..., egy félmillió. Ennyit kapott. [Mutatja.] Na most nyócszoros dupláját. Na gondold el! De én mondtam nektek, te. Há hogy létezik az, hogy három hónapra ha adol te száz lejt, három hónap múlva kapjál te kamatot nyócszoros áron! Há hun írják ezt? Hun írják ezt? De az én apám is megjárta! Már akkor is vitt..., háború után eladott négy ökröt, két pár ökröt, s ami pénzt kapott, betette az is így, mit tudom én, mi vót akkor. Karitás vót, vagy mi vót. Nem tudom, csak emlékszek szegény édesanyám... Olyan nagy papír vót, azon meg vót írva minden: ki, mennyi, hogy, mint... Nem kapott szegín soha egy büdös lejt se! Négy ökör elment. Mondtam én nekik: – Te, hát ne csináljatok ilyen dógot! Még Gyuszinak is mondtam. Az enyémmek... Nemtom ők is..., ők nem adtak. De a fiatalok asziszem, mán azok is adtak. Nem tudom, mennyit, de adtak azok is. Na... hát nem hall-

gattak rám. Ó – mondom –, te, az én apám megjárta! Szegény édesanyám, olyan sokat emlegette, hogy... Gyerek vótam, de jól emlékszek vissza, hogy... Mutogatta a pappírt! Láttuk is, mer most is... – mintha látnám, milyen szép pappírt kapott. Hát soha egy lejt nem kaptak! Soha, soha! Ezek is megjárták! Dehát az rengeteg! Ami pénzt itt összeszedtek! Szeptember hónapba – mer akkor adták..., szeptember elsején, kapták mán az első, primesz szériákat ott ki... –, oszt jaj, de mentek, mikor mán látták, hogy vót, aki na. Tényleg adott többet be, de dupláját kapta na. Beadott százezer lejt, kapott nyócat. Akkor mán százezer lejt itt hagyta, vagy... még akkor ötöt otthagyt. De vitték, de vitték, de vitték a pénzt nyakra-főre! Mondom, vót, aki még a házát is eladta! Vót, aki eladta a tehenit! Vót, nem is egy! [Nebet.] A szomszédom..., az is vitt..., ott vót Kolozsváron... Hát – aszondja – nagyon sok ember vót ott na. Én nem tudom..., csak mondják... Vót ott egy öreg ember, hogy eladta a tehenit, oszt elvitte azt is, betette. Mondták neki, hogy hát mér adta el? Az az egy tehenet vót, azt is eladta, oszt betette a pénzt. Oszt aszonta az öreg: – És ha megdőglött vón? [Nebet.] Akkor mi lett vóna? Na, oszt ilyenek... Ilyenek történtek... Megtörténnek a mai világba is. Régen is vót baj elég, most is van baj elég.

*Amikor az emberek elmesélik élettörténetüket,
a kultúra szólal meg a szájukon keresztül.*

Bertaux-Wiame

JÁNOS
TÁRSASÁG

MENTALITÁSVIZSGÁLAT

1. Bevezetés

A jelen tanulmány egy kísérlet arra, hogy miként lehet egy élettörténet szövegét interpretálni, az antropológiában és az etnológiában elért elméleti eredményeket miként lehet egy konkrét példán alkalmazni. Nem célom az, hogy elvi kérdések fejtegetésébe bocsátkozzam, hanem az, hogy az adatközlő élettörténetében rejlő jelentés mélyrétegét a felszínre segítsem, valamint hogy interpretációit a magam számára „lefordítsam”. Az élettörténetet mint műfajt vizsgáló elméleti eredményekhez tehát annyiban kapcsolódok, amennyiben ez a kutatói álláspont megjelöléséhez nélkülözhetetlen.

2. Mentalitásvizsgálat

A történettudomány és a néprajz diszciplínák egymáshoz való közeledése eredményeként a hagyományos forrásanyag újszerű értelmezése vált lehetővé. Ennek a keletkezett új kutatási módszernek egyik – talán legkedveltebb – hajtása a mentalitástörténet, amely a mindennapi automatikus cselekedeteket, az individuumok gondolkodásában rejlő közös, személytelen struktúrákat, valamint a kimondatlan konvenciók működését kutatja történeti perspektívában.¹

Dolgozatomban a mentalitástörténet irányzatához oly módon kapcsolódok, hogy a történetiséget csupán egy ember életének idejére korlátozom. A függelékben szereplő élettörténeti szöveg „kemény” adatait² úgy próbálom csoportosítani, hogy az adatközlő, Kiss szül. Fazakas Erzsébet mentalitását rekonstruálhassam általuk. Erre a vezérszálla fűzöm fel az elemzésből származó következtetéseket.

A mindennapi élet tanulmányozásakor³ kronologikus rendbe állítom az adatközlő „történeteit”, majd értelmezem azokat. Így vélem nyomomonkövethetőnek azt, hogy miként vélekedik az egyes eseményekről, helyzetekről, hogyan alakulnak az eszményei, az értékrendje, az erkölcsi felfogása az idők során, és hogy történik-e ezekben valamilyen változás.

¹ Klaniczay 1984. 23–60.

² A fogalom használatát Geertz 1988 tanulmányából vettem át.

³ Niedermüller 1981. 192–219.

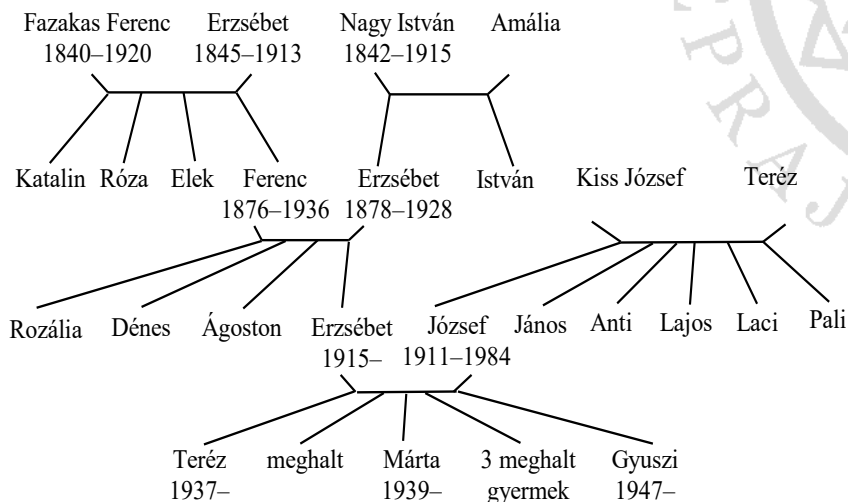
3. Háztartás és család

A háztartás és család témakörének vizsgálata történeti antropológiai megközelítésben a családtipológián túl a családban érvényesülő mikrohierarchiára mutat rá, illetőleg bepillantást enged abba, hogy hogyan funkcionált a család és a háztartás mint gazdasági és fogyasztási egység.⁴ Az életmód és az anyagi kultúra leírásával pedig a jelentést hordozó rétegeket kívánja felszínre hozni úgy, hogy különleges figyelmet szentel a szimbolikus kifejeződéseknek.

Az adatközlő családfájának felrajzolásával⁵ – a fentiek alapján – áttekinthetem azt, hogy az egyes generációk életük különböző periódusaiban milyen háztartás- és családszerkezetben, illetve milyen anyagi körülmények között éltek. E fejezetben az életrészek megállapításánál a meghatározó tényező az, hogy mikor és hányan éltek egy fedél alatt, illetőleg az új család alapításakor hogyan alakult ez tovább. A szakaszhatárokat tehát ott húzom meg, ahol valamelyik tényezőben változás történik, vagyis a házasságkötés vagy elköltözés után, meg amikor hirtelen csökken vagy növekszik az együttlakó családtagok létszáma.

Elemzésemben Kiss Erzsébet és felmenőinek családszerkezeti adataira támaszkodom, amelyet az élettörténeti szövegből és a saját rokonsági ismereteimből nyertem.

3.1. Kiss Erzsébet családfája:

⁴ Klaniczay 1984. 36.

⁵ Faragó 1984. 237-256.

Az adatközlő közvetlen felmenői mindannyian vegyes gazdálkodást folytattak. A nagyszülők a földművelés mellett inkább állattenyésztéssel, a szülők pedig folytatták saját szüleik életformáját, de erdőléssel is foglalkoztak. Érmindszentre költözésük után az itteni gazdálkodási módot követték: a földművelés vált hangsúlyosabbá, de tartottak állatokat is. Csak a negyedik generáció, azaz az adatközlő gyermekei és ezeknek unokatestvérei (tehát az 1930-as, '40-es, '50-es években született generáció) szakítottak a hagyományos foglalkozással. Ebben az iskoláztatásnak volt a legnagyobb szerepe, hiszen a városon szakmát tanulók már nem szívesen tértek vissza a falusi, gazdálkodó életmódhoz. A munkahely és a városi életszínvonal nyújtotta lehetőségek nagy tömegeket szívtak el a falvakból. Az elvándorlás hatásai máig érezhetők: a falusi lakosság megritkult, elöregedett, és ennek a folyamatnak még korántsem érkeztünk a végéhez, hiszen a jelenlegi körülmények nem sok jóval kecsegtetnek.

Az első, második és harmadik generációnak még nem volt nagy választási lehetősége: adott volt számukra az örökölhető föld és a magukévá tett szemléletmód, amelyben a vagyon megszerzése és fenntartása központi jelentőségű. Azért maradtak meg a hagyományos életformájuk mellett, mert egyrészt ez volt a legegyszerűbb, másrészt pedig szerették a földművelést, a természetközelséget.

A következőkben az adatközlő szüleinek családját és a maga alapította új családot vizsgálom, és választ keresek azokra a kérdésekre, hogy:

1. Milyen a háztartási összetétel? Hány generáció él egy házban?
2. Ki(k) a családfenntartó(k)? (Tehát kiknek a munkája a leglényegesebb a többiek eltartása céljából?)
3. Honnan származott a vagyon és hogyan alakult az anyagi helyzet?
4. Milyen a lakásbeosztás, hány helyiséget használnak, milyen gazdasági épületeik vannak?⁶

A. 1. Fazakas Ferenc és Erzsébet (szül. Nagy) háztartás- és családszerkezete Gyergyóremetén (kb. 1905–1926):

1. Házasságkötésük után új házba költöztek, önállósultak szüleiktől. Saját háztartásukban először csak ketten voltak, majd az idő teltével négy gyermekük született: Rozália, Dénes, Ágoston és az adatközlő, Erzsébet.

2. Fazakas Ferenc a földművelés és állattenyésztés mellett erdőléssel is foglalkozott. A felesége segíti őt a mindennapi munkában: a szénaforgatásban, az állatok ellátásában, és végzi a házkörüli munkát, neveli gyermekeit. Ők ketten a családfenntartók.

⁶ „A mindennapi élet megvalósulása, megnyilvánulási formái mindig az adott korszak egészét jellemző gazdasági-társadalmi szituációk függvényei.“ Niedermüller 1981. 196.

3. Mivel szüleik közepes gazdáknak számítottak, módjukban állt, hogy segítsék gyermekeiket új életük megkezdésében: Fazakas Ferencnek házat építettek a szülei a falu központjában, és adtak valamennyi földet is (nincs rá adat, hogy pontosan mennyit); Erzsébet pedig bútort, kelengyét és jószágot kapott hazulról. Mielőtt elköltöztek volna Gyergyóremetéről, 50 hold földjük és 10 hold erdejük volt és nagy állatállományuk.

4. A lakásbeosztásuk és a gazdasági épületeik a következők voltak: a lakásuk négy szobájához kapcsolódott egy nyári konyha (a szobáik közül hármat használtak, míg a fennmaradtban tartották a legidősebb lánynak készülő „stafért”: a bútort és a szőtteket); a gazdasági épületeik a csűr, a juhszín és istálló voltak.

A. 2. Fazakas Ferenc és Erzsébet háztartás- és családszerkezete Érmindszenten (kb. 1926–1937):

1. Elköltözésükkor már csak három gyermekükről kellett gondoskodniuk, mivel a legnagyobb, Rozália még előttük eljött Szatmárra, ahol zárdába vonult. Tehát öten maradtak.

2. A családfenntartók kezdetben a szülők. Azonban az elköltözésük után két évre az édesanya meghalt, akít nemsokára a nagyobbik fiú, Dénes is követett. Az apa dolgozott, amíg le nem betegedett. (Az apa betegágyba kerülése az adatközlő férjhezmenetele előtt történt. Azért örült annak, hogy a férje „hazajön”, mert így legalább gondozni tudta édesapját.) Ezután a legkisebb gyermek, Erzsébet vette át a családfenntartó szerepét, mivel a fiatalabb bátyja, Ágoston katonáskodott.

3. A vagyonuk abból a pénzből származott, amit a remetei földjeik, házuk és jószágaik eladásából nyertek. Ebből vettek Érmindszenten 25 ha földet (25 000 lejért hektárját). Remetéről hoztak magukkal az új ház építéséhez való faanyagot. Fazakas Ferenc és Erzsébet életének alakulását figyelve szembeűnő, hogy míg Remetén négy, addig Mindszenten csak két szobájuk volt, és nagyobb földterülettel is rendelkeztek a régi helyen. Az adatközlő szerint szülei megbánták, hogy eljöttek onnan, mert igaz ugyan, hogy Mindszenten nem kell a hegyeket járni, viszont a föld megmunkálása nagyon sok energiát igényel.

4. Egy nyár alatt sikerült felépíteniük házukat, amelynek két szobája és két nyári konyhája volt, ezekhez csatlakozott egy tető alatt a sütő és a fászín. Az udvarukon állt még istálló, góré, hombár, szekérszín és disznóól is. A szobák mindegyikét használták.

Megjegyzés: A fiatal pár (Kiss József és Erzsébet) elköltözése után a házban Ágoston és családja élt tovább.

*B. Kiss József és Erzsébet (szül. Fazakas) háztartás-
és családszerkezete:*

Mivel életük folyamán többször változott az, hogy kikkel osztották meg lakásukat, kronológiai rendet felállítva jellemzem az egyes periódusokat. Nem térek ki arra az időszakra, amely közvetlenül a házasságkötésük után kezdődött és Erzsébet apjának haláláig tartott, mert ezt nem tartom fontosnak a mostani vizsgálgóds szemponájából. Ekkor egy évet töltöttek a mindszenti házban, az édesapát gondozva.

B. 1. Esztrón, nagycsaládban (1937–1940):

1. A házasságkötésük utáni egy év elteltével Esztróra költöztek, Kiss József szüleinek a házába. Kiss József édesanyja, Teréz ekkor már nem élt, ezért szinte megváltásnak számított, hogy ismét asszony került a házhoz. Az ő feladata lett az, hogy ellássa az apósát, Józsefet, és sógorait, Jánost, Lajost, Lacit, Palit, Antit, és férjét. A sógorok azonban nem tartózkodtak mindig otthon, hiszen ipari iskolába jártak, vagy dolgoztak. Ifj. Kiss József a gazdálkodást irányította. Időközben megszületett az első gyermekük, Teréz is.

Ez a nagycsaládos életforma addig tartott, amíg a sógorok sorra meg nem nőültek vagy mentek el hazulról, és amíg az após elhalálozott.

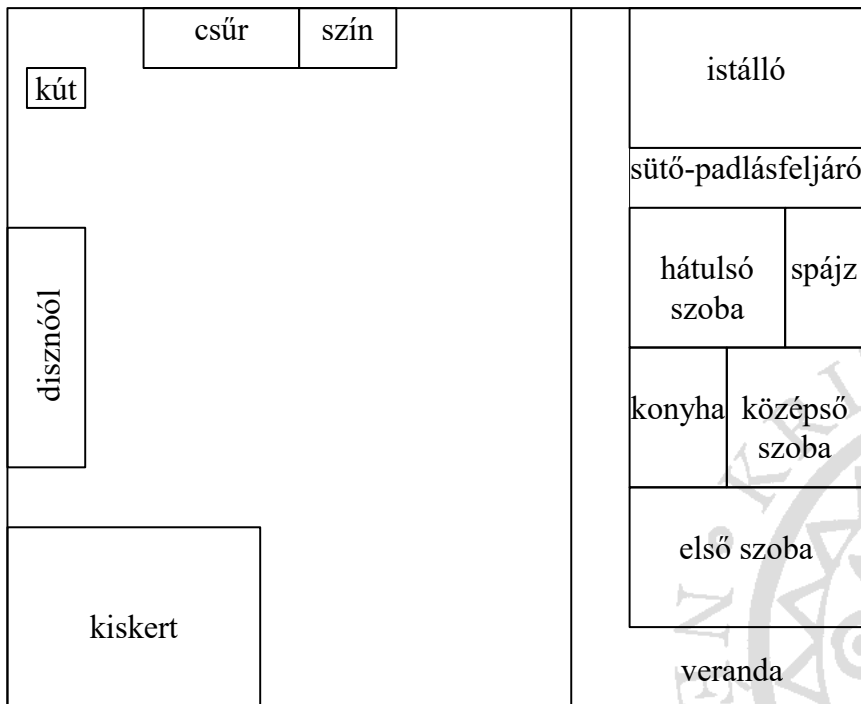
2. Kiss József-re és feleségére hárult a családfenntartói szerep ebben az időszakban. Nekik kellett gondoskodni a hazalátogató testvérekről és a betegeskedő apáról. Később két testvérnek házat építettek, a többieknek pedig segítettek az önálló életük megkezdésében.

Kiss József nem a legidősebb a testvérek közül, hanem a másodszülött, mégis ő vált családfenntartóvá, mert bátyjánál rátermettebbnek bizonyult a gazdálkodásban.

3. Ifj. Kiss József örökölte tehát a szülői házat és a birtokot, viszont meg kellett ígérnie, hogy testvéreit segíteni fogja. Erzsébet bútort, kelenyét, jószágot hozott magával az új háztartásba.

4. A lakásuk három szobából állott, ehhez járult a sütő és az istálló, meg az udvaron lévő csűr, szín és a disznóól. A három szoba közül csak kettőt használtak, a harmadikba az Erzsébet hozományát helyezték (az utca felőli szobába). A középső szobában lakott Kiss József édesapja és testvérei, amikor otthon voltak, a hátulsóban pedig a fiatal pár élt a gyermekeivel.

A ház és az udvar alaprajza:

út

B. 2. Esztrón, kiscsaládban (1940–1971):

1. Kiss Józsefnek és feleségének önálló élete valójában akkor kezdődött, amikor családjuk magára maradt. A született hét gyermekük közül csak három nőtt fel, a többiek még csecsemőkorukban meghaltak.

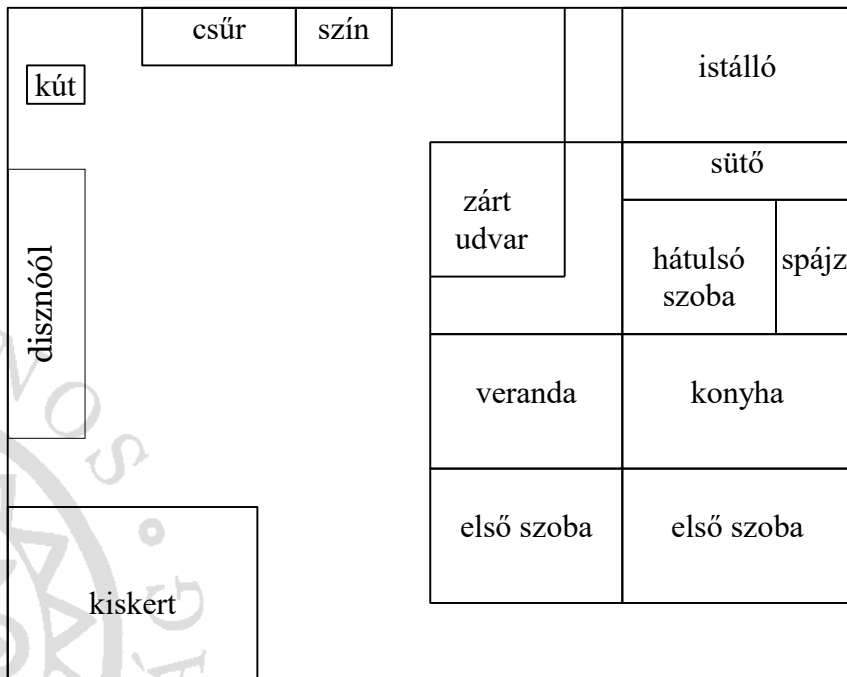
2. A családfenntartó Kiss József, őt segíti munkájában felesége. Ők is földműveléssel és állattartással foglalkoztak.

3. Ezen a kollektivizálás után sem változtattak. A módosulás csupán annyi volt, hogy már nem a saját földjüket művelték, hanem „normáztak”. Állataikat azonban nem kellett mind beszolgáltatniuk, így állományukat lassan növelték és el is adtak belőle.

4. Az épületet akkor kezdték el bővíteni, amikor a két nagyobbik gyermekük, Teréz és Márta elkerültek otthonról, és a legkisebb, Gysuzi is legényé cseperedett.

A szülők azzal a szándékkal fogtak az építkezéshez, hogy helyet biztosítsanak a fiuk leendő családjának. (Az már nem rajtuk múlt, hogy végül a fiuk a felesége falujába költözött.)

A bővítés után ilyené változott portájuk:

út

A bővítés előtt az egész család a hátsó szobában, míg utána az utca felőli külső szobában laktak. Az utca felőli belső szobát csak a bútorok és a tiszta ruhák tárolására használták.

B. 3. Esztrón a gyermekeik elköltözése után (1971–)

1. Ekkor Kiss József és Erzsébet magára maradt.
2. Már csak egymásra kellett gondot viseljenek. Elvállalták a faluban a tej begyűjtését: Erzsébet „szedte”, míg a férje hordta szekérral a legközelebbi gyűjtőközpontba.
3. Ekkor alakított ki Kiss József egy kisebb ménest.
4. A lakás alaprajza máig változatlan maradt, csak a ház állapota romlott az idők során. A szobák közül az utca felőli külső szobát használták csak.

Következtetések:

A különböző periódusokban vizsgált két család szerkezetét így lehetne egy táblázatban összegezni:

<i>periódusok</i>	<i>A. 1.</i>	<i>A. 2.</i>	<i>B. 1.</i>	<i>B. 2.</i>	<i>B. 3.</i>
család- szerkezet	kis- család	kis- család	nagy- család	kis- család	család- mag

Látható, hogy az adatközlő szüleinek és saját új családjának életében a kiscsalád az uralkodó családtípus. (Ugyanez folytatódik a következő generációban is, csak erre a szövegből nincs adat.)

A kiscsaládos életforma kedvelése nyilvánvalóan abból a szemléletmódból vezethető le, mely szerint a fiataloknak egybekelésük után el kell hagyniuk addigi otthonukat, és újat kell teremtsenek. A jelen példák alapján ennek az eszménynek a megvalósításától csak akkor térnek el, ha valamilyen „akadályba” ütköznek: a beteg szülő vagy a még nem független testvérek segítése, ellátása teszi szükségessé az együttlakást.

Az általános modell az, hogy az új házások saját házukban önállósulnak. Esetünkben ezt vagy a fiú apja építette, vagy a fiú örökölte a hozzátartozó földdel együtt, a feleség pedig a bútort, kelengyét és jószágot hoz a közös vagyonba. Ez a modell érvényesül akkor, amikor Kiss József és felesége a fiuk jövődjé számára kezd építkezni, és akkor is, amikor Fazakas Rozália szülei elkészítik lányuk „staférját”, annak ellenére, hogy az apácának megy.

Működésében találhatjuk még a tradicionális vagyoni- és háztartásalapítási szokásokat. Az e fajta szokásrendszer abban az időben általános volt. Mindenki tudta, hogy nemének megfelelően milyen típusú vagyonnal kell rendelkezzen, és akaratlanul is ehhez az elvárásrendszerhez igazodott. Egyszerűbb volt a hagyományba illeszkedni, mint megkérdőjelezni azt, így kerülték el az olyan problémás szituációt, amelyben netalán mindkettő ugyanolyan hozománnyal rendelkezett.

A kétfajta hozomány kiegészítette és kiegyenlítette egymást, mint ahogyan az új családban kialakított szerepek is az egymás segítségén alapultak. A családfenntartás felelőssége sem csupán az egyik, hanem mindkét fél vállán nyugodott. A munkavégzés szempontjából a házaspár tagjai azonos fontossággal bírtak, annak ellenére, hogy részben egymásétól eltérő munkákat végeztek. A munkatípusok között nem lehet rangsorolni: nem mondható, hogy a földművelés jelentősebb, mint a háztartás vezetése, vagy fordítva.

Ha végigtekintjük, hogy az egyes időszakokban kik voltak a családfenntartók, akkor azt az eredményt kapjuk, hogy mindig a házaspár:

<i>periódusok</i>	<i>A. 1.</i>	<i>A. 2.</i>	<i>B. 1.</i>	<i>B. 2.</i>	<i>B. 3.</i>
család- fenntartó	házas- pár	házaspár egyik fél gyermekük	házas- pár	házas- pár	házas- pár

A kivételt az az eset képezi, amikor a szülők elhalálozásával a gyermek önállósulni kényszerül.

Noha a munkavégzés szempontjából egyenlőek a házastársak, eszmei téren nem: a férfié marad a vezető szerep, ő a családfő. (Igaz ugyan, hogy ez ellen a nő mindig berzenkedik: az adatközlő többször is úgy ad elő egy szituációt, hogy abban magát férje fölé helyezi, pl. elmondja róla, hogy mennyire félt az injekciótól vagy az orvosoktól stb.)

A kiscsaládban működő hierarchikus rend eszmei élén tehát a családfő áll, aki erejének teljében lévő, házas férfi, őt követi a felesége, majd a gyermekeik, születésük szerinti sorrendben.

A kiscsalád hierarchikus rendje:

- férj
- feleség
- gyermekek

Ha a nagycsaládos formátumot vizsgáljuk, akkor ez a hierarchikus rend annyiban változik, hogy a feleséggel azonos „rangú” a még élő szülő, s őt követik a már nagykorú testvérek.

A nagycsalád hierarchikus rendje:

- férj
- feleség – szülő
- testvérek
- gyermekek

Fontosabb tehát a tetterős, aktív férfi, mint a beteg, gondozásra szoruló, ám tapasztalt apja. A természetes kiválasztódás is erre az elvre épül: az erősek győzedelmeskednek a gyengék fölött.

A lakások helygazdálkodásában az a régi szokás tükröződik, hogy egy szobát nem használnak. Ide gyűjtik a stafíringot, tárolják a tiszta ruhát, bútort. Ez a „kirakatszoba”, amelyben esetleg egy vendég szállást kaphat, de mást nem illet meg ez a „kitüntetés”. A tiszta szoba létét csak a leg-szükségesebb esetben szüntetik meg, akkor, ha sok és különböző generációhoz tartozó személy él egy házban. (Zártságát is rögtön visszaállítják, amint a vendég eltávozott.)

Ezt a következő ábra igazolja:

<i>periódusok</i>	<i>A. 1.</i>	<i>A. 2.</i>	<i>B. 1.</i>	<i>B. 2.</i>	<i>B. 3.</i>
a „tiszta szoba” léte	+	–	+	+	+

A tiszta szobát zártsága és ünnepi hangulata miatt szentnek, míg a többi, „befogott” szobákat profán térnek⁷ lehet nevezni.*

⁷ Lásd Eliade 1987.

* A lakás összes helyiségének használati módjára nincs adatom, ezért nem elemzem őket.

A családja személyneveit vizsgálva szembetűnő, hogy az egyes nevek öröklődnek. A tanulmányozott öt családból négyben a szülők egyikéről, egyben pedig a nagyszülők egyikéről nevezik el valamelyik gyermeküket a házaspárok, azonban a névadásban nem érvényesül semmiféle rendszer: nem mutatható ki az, hogy a nevek inkább apai vagy anyai ágon öröklődnének tovább, és a születési sorrendnek sincs jelentősége ebből a szempontból. Mégis, abban a tényben, hogy az elődök neveit szívesen választják, az a tradicionális szemléletmód kerül a felszínre, mely szerint az ősök szelleme utódaikban él tovább. („...*Hét gyerekbül... Megvannak... Nem vezett ki a faj, még élnek... A Fazakasékból van még sok...*”)

A folytonosságot nemcsak a vezeték- és keresztnév, hanem a hasonlóság is bizonyítja. Kiss Erzsébet örömmel és büszkeséggel hangsúlyozza, hogy a fia mennyire hasonlít hozzá, szinte magát látja benne: „*Gyuszika az az enyim! Az az enyim! Mindenki mondja is! Hogy tud így hasonlítani a két gyermek az édesanyjára? Még így a termete is, látod, milyen zömök! Há nagy, elég derék, nem kicsi ember. Olyan zömök. Olyan kicsi nyaka van neki is, nem nagy..., zömök..., teli férfi... Nem kicsi, nem is nagy..., nem nagy oszt..., és jó. Nagyon jó... Nagyon jó lelke van! Nagyon jólelkű gyerekek!*”

4. A mindennapi élet

A mindennapi élet fogalma a társadalomtudományokban tűnt fel Alfred Schütz munkásságában. Szerinte a fogalom három legfontosabb összetevőjét „a kognitív struktúrák, az emberi-társadalmi aktivitások, illetve a társadalmi kapcsolatok rendszere jelenti”.⁸ Erre a hármas megközelítési módra épülnek később a témával foglalkozó különböző szociológiai irányzatok, amelyek ennek egy-egy aspektusát mélyítik el.

A szociológián kívül az etnometodológia is foglalkozott e kérdéssel: főként az emberi élet mindennapjaiban megnyilvánuló rutincselekvésekre mutatott rá.

A fogalom értelmezéséből származó különféle definíciók bizonyos konkrét csomópontok köré szerveződnek. Ezek a következők:

- a mindennapi élet problémamentesként, természetesként tétéleződik, és nincs különbség benne az objektív meg az értelmezett valóság között;
- közösen birtokolt (interszjektív), így az embert a társadalom részeként tekinti;
- történeti, azaz a jelen ismeretei tartalmazzák a múlt tapasztalatait;

⁸ Idézi Niedermüller 1981. 192.

– és kollektív, mivel „a valóságelsajátítás folyamatának kollektív befogadásán és feldolgozásán alapszik”.⁹ A mindennapi élet fogalomkörének egyik lényeges komponense a mindennapi tudás, amely egy természetes-ként elfogadott ismeretrendszer. Segít a mindennapi életben való eligazodásban, az elvárásoknak való megfelelésben, és ritkán válik explicitté, hiszen az azonos társadalmi csoporthoz tartozók számára nyilvánvaló.

A fenti szempontokat úgy hasznosítom elemzésemben, hogy a hangsúlyt főként a rutincselekvések, a belőlük következő életstratégiák, valamint a társadalmi kapcsolatok rendszerének vizsgálatára helyezem.

Az adatok feldolgozásának megkönnyítésére ismét időszakokra bontom az élettörténetben szétszórta található élményanyagot. A periodizációban a szakaszhatárokat egy-egy – az adatközlő szempontjából jelentős – esemény képezi: hol egy intézmény (iskola, hivatalos szervek, kollektív) eszmei hatása, hol pedig más – a család életét gyökeresen befolyásoló eset (pl. más helységbe való költözés, házasságkötés, létszámváltozás, halál). Az egyes periódusokban a társadalom által szentesített szerepek, feladatok, jogok és kötelezettségek hálóját irányítja a személy választásait, megosztván a hangsúlyt közöttük. Mindennek megvan a maga ideje, és ez a régi bölcsesség ennek az élettörténetnek a tanulmányozásából is igazolást nyer. Mivel nem egy irányító, hanem a társadalom általános modelljeit elfogadó személyről van szó, életének egyszerű, hétköznapi eseményeiből arra a kultúrára is következtethetünk, amelyben ez az életpálya konstituálódott.

Az elbeszélésből sokszor lehet az adatközlő erkölcsi, nevelési szemléletére, identitástudatára, értékrendjére következtetni, de ezeknek a periódusokba foglalása csak egy elméleti dedukció, hipotézis, egyfajta interpretáció. A gondolkodásmód ezen jellemzői az élettörténet mélyrétegét alkotják, ezért a következtetésekben kapnak helyet. Az egyes kérdések jobb megvilágítása érdekében többször idézem az adatközlő saját szövegét is.

Az életpálya a kronologikus rendet megtartva így alakul:

A. 1. (1915–1922) – Gyergyóremetén, a születéstől az iskolakezdésig terjedő szakasz (0–7 év);

A. 2. (1922–1926) – Gyergyóremetén iskolásként (7–11 év);

B. 1. (1926–1928) – Érmindszentre költözésüktől az édesanyja haláláig (11–13 év);

B. 2. (1928–1936) – Érmindszenten az édesanyja halálától a férjhez meneteléig (13–21 év);

B. 3. (1936–1937) – Érmindszenten a házasságkötéstől az édesapja haláláig (21–22 év);

C. 1. (1937–1940) – Esztrón, nagycsaládban (22–25 év);

⁹ Niedermüller 1981. 198.

C. 2. (1940–1953) – Esztrón, bíróságuk idején, háború alatt és közvetlenül utána (25–38 év);

C. 3. (1953–1971) – Esztrón, kollektivizálás után (38–56 év);

C. 4. (1971–1984) – Esztrón, gyermekeinek elköltözése után (56–69 év);

C. 5. (1984–) – férje halála után (69–).

Ezen szakaszok között néha átmeneti rítusok¹⁰ segítségével valósul meg az átjutás. Ilyenek pl. a bérmálkozáshoz, az elköltözésükhöz, az esküvőjéhez, vagy akár a szülőföldjén tett látogatásához fűződő emlékeiben megnyilvánuló események.

A. 1. Gyergyóremetén a születéstől az iskolakezdésig (1915–1922):

Kiss Erzsébet eme legkorábbi emlékei megoszlanak a már ekkor megkezdett munka (így nevezem meg a földműveléshez és állattenyésztéshez kapcsolódó bármely munkafázist, pl. az állatok őrzését, vagy a szénaforgatást, de az egészre is utalok vele), és a játék között. A régmúltból pl. előtűnik az, hogy édesanyjával ételt vittek a mezőn dolgozóknak, vagy hogy bátyját is elkíserte, amikor az sót vitt a hegyre a jószágnak. Temetőlátogatáskor az ő feladata volt, hogy a virágokat a síron körbe rakja. A játékaik közül a Marosban való fürdőzésre, a csúszkálásokra, a szomszéd gyerekekkel való játéokra emlékszik.

Következtetés:

A rutinszerű munka csírájában tehát már a legfiatalabb korra visszavezethető: a későbbiekben a női szerepkörhöz tartozó munkák elvégzésével a szülők úgy nevelik gyermeküket, hogy az minél hamarabb képes legyen ezeket a feladatokat önállóan is elvégezni.

Az adatközlő hosszabban időzik a „munka”, mint a „játék” témájánál. Talán a mostani szemléletmódját vetíti vissza erre a periódusra, mert úgy tűnik, hogy az előbbi fontosabb, amit egy gyermekről elég nehéz elképzelni.

Ebben az időszakban a társadalmi kapcsolatok a családi körre és a szomszédságra korlátozódnak, és passzívoknak minősíthetők, hiszen ezeket nem maga választotta, hanem adottak voltak számára.

A. 2. Gyergyóremetén iskolásként (1922–1926):

Az iskola megkezdése változást hoz minden gyermek életébe: új világ tárul fel előtte. Nem csoda, ha az itt elért siker élesen megmarad az emlékezetben.

Azonban ha témák szerint csoportosítunk, kiderül, hogy mennyiség szempontjából itt is a munkával kapcsolatos élményanyag vezet (most még változatosabbak a feladatok, amelyeket végeznie kell):

¹⁰ Lásd Gennep 1996. Az elméletet magyarul Fejős Zoltán ismertette. (Fejős 1979. 406–414.)

<i>Munka</i>	<i>Vallás, ünnepek</i>	<i>Iskola, játék</i>	<i>Egyéb</i>
„gyűjtöttek”	elsőáldozás	felmászott a meggyfára	a „rossz” kutya megölése
szülei elküldték, hogy rakja össze a szénát	bérmálkozás	a román vers elszavalása	hogyan büntették meg
vigyáz a házra, ellátja az állatokat	püNKöSDI körmenet		testvére zárdába vonulása
segít a szövőszék felállításában	templomba járás		
gondozza az édesanyját	otthon megtartott ünnepek		
segít az édesanyjának a mezőn	a nagybőjti misszió		
ennivalót visz a mezőre			
vizet hord			

Következtetések:

Látható, hogy szüleinek nevelése hatásosnak bizonyult: mire a hét-nyolcéves kort elérte, már sokféle feladatot bízhattak rá. Akkoriban szinte minden parasztgyermek sorsa az övéhez hasonlóan alakulhatott: a könnyebb mezei munkáktól kezdve az egyszerűbb ház körüli teendők elvégzéséig minden a munkakörükbe tartozott. Ez azt is jelentette, hogy a munkavégzés szempontjából hamarabb felnőtté váltak, mint ha pl. ezt a saját korunk azonos korosztályának életmódjával vetnénk össze. A végzett munka természetes volt számukra, amiért nem járt semmiféle – a napjaink gyakorlatából ismert (pénz) – jutalom, esetleg szóbeli dicséret. A nevelési szemlélet, amely az ilyen szülői viselkedésmód mögött rejlik, szigorú és hatványozottan célorientált, amely az utódokat mielőbb munkatárs-sá, egyenlő féllé kívánja emelni, avagy „hasznosítani”.

Erzsébetet nemcsak a munka szeretetére, hanem a vallásosságra is szülei nevelték: édesanyját mindig elkísérte a különféle ájtatosságokra. Az egyházi ünnepeket otthon is megtartották. Ezeknek a kiemelt jelentőségű alkalmaknak a megünneplésével kapcsolódtak a katolikus vallás tradíciójához. E hagyomány egyik jellegzetessége az, hogy időkezelése ciklikus: az ünnepek évenkénti ismétlődése feleleveníti azt a szent időt, amikor az

Isten fia a földön járt. Az emlékezés által maga a személy is a szent idő részese.¹¹

A hétköznapi sodrásából az is kilendíti a hívőt, ha nem egy nagy ünnep, hanem csak egy ájtatosságon vesz részt: a szenttel való bármilyen kapcsolat lelki feltöltődést biztosít.¹² Az egyházi ünnepek szertartásának külsőségei megragadják az egyszerű ember figyelmét; Erzsébet számára a szép ruhák, a feldíszített falu, a virágszórás, a határkerülés egész szokásrendje máig ható pozitív emlék.

Ebben az életszakaszban bővül a társadalmi kapcsolatháló: a családon és a szomszédokon kívül az iskola- és vallási közösség is egyre nagyobb fontosságú, amelyekben már aktívan vesz részt, hiszen az ottani tagok közül maga választja meg azokat a személyeket, akikkel szorosabb ismeretséget köt. Az iskola és a templom intézményei a közvetített normarendszerükkel szervesen beépülnek a személy gondolkodásmódjába, rejtetten irányítják erkölcsi szemléletét, értékrendjét, eszményeit, identitástudatát.

Az A. 1. és A. 2. periódusok általában mitizáltan jelentkeznek a szövegben. Amikor az adatközlő hosszú idő elteltével (kb. 65 év múlva) a szülőfalujába, Remetére látogat, gyermekkorra színterének, szereplőinek, eseményeinek a képe aktivizálódik emlékezetében, és ez elbeszélés során pozitív jelentést kapnak. A jelen objektív valósága szinte teljesen felszívódik a visszatekintésben, mintegy újraéli a múltat: „...mikor ment a vonat azon a hegyen keresztül, na mondom most itt vagyunk a Cseresnyésbe. (...) Itt megyünk, a vonat... a Maros hídján keresztül, itt már tudom, hol vagyok” – megtalálta a maga „axis mundi”-jét (Eliade 1987), „szent földjét”, amelyet oly régóta hiányolt.

A szent földhöz hozzátartozik az egész falu és környéke¹³, de vannak olyan pontok, amelyek különösen szentek. Ezek általában azok a helyek, ahol sokszor megfordult gyermekkorában, vagy amelyhez valamilyen jelentősebb esemény kapcsolódik (de egyszerűen a táj szépsége is megragadhatja). Ilyen pl. a legjobban termő földjük, a Maros hídjá, a vasúti töl-

¹¹ Vö. Eliade 1993. 137. „A hagyományos társadalomban élő ember történelemellenessége, önnön létének az archetípusok végtelen ismétlésére való korlátozása arra vall, hogy szomjúhozik a valóságra, és retteg, hogy a profán létezés értelmetlenségében elveszti önmagát. A végső valóságba vetett hit vezérli a profán világ »valótlanágaival« szemben, amely nem is alkot világot, mert maga a nem teremtett, nem létező: a semmi.”

¹² „Az emberi létet a hagyományos világban szakrálisan fogják fel. A vallás megszentel mindent, nemcsak az ünnepeket, nemcsak a művészetet, hanem a hétköznapi világát is: a munkát, a jogot, az időt és a teret, a szokásokat.” Bálint 1938. 11.

¹³ A hely szentségét bizonyítja az is, hogy Remetét „nagy községnek” tartja (és itt a „nagy” jelzőnek igen pozitív jelentése van), amelyik egy kisvároshoz, Nagykárolyhoz viszonyítva is megállja az összehasonlítás próbáját. (Remete lakosságát 13 000, Nagykárolyt 16 000 főre becsüli – ezek az 1910-es népszámlálás adataihoz állnak közel.)

tés, a források, édesanyja szülőháza, a rokonok házai, bizonyos utcák, a templom, őseinek a sírja stb.

Erzsébet – újra találkozván – szeretne eggyé válni a tájjal, minden érzékével magába szívni, és – talán örökre – elraktározni szülőföldje képét: „...*álltunk ott egy darabig, én is élveztem a világot, nézegettem a Marost*”; ivott a forrás vizéből, sőt, még az útra is vitt magának belőle; tört a hajdani földjükön termett búzakalászból, hogy legyen otthon emléke.

A „hivatalos” szentségen kívül a pap és a kántor személye Erzsébet emlékeinek külön szentségében is részesül: „...*tanálkoztunk a pappal. Tanálkoztam a kántorral, a kántor jó iskola... velem együtt jártunk iskolába, tanálkoztunk avval is...*”

Az idealizált, eszményített hangvétel az aranykor mítoszokkal rokonítható: akkor volt minden a legjobb, a kisgyermekkor világában: „*Olyan szép udvarok, olyan szép ház! S olyan jól vótak ott mind! (...) Én sajnáltam, hogy eljöttek a szüleim. Jó levegő! Szép hely! Olyan szép helyen van Remete!*”

E periódus végeztével mintha minden az ellentétébe fordulna: „*De kiültek a kopasz földre! Megérkeztünk, nem vót semmi, csak a kopasz föld!*”

B. 1. Érmindszentre költözésüktől az édsanyja haláláig (1926–1928):

Erzsébet többször és részletesen elmeséli, hogyan jött el családja Remetéről, milyen okból, hol és hogyan telepedtek meg, kitől vették a birtokot, milyen körülmények fogadták őket, hogyan vesztette el édesanyját, és miként vált egyre önállóbbá.

Következtetések:

Jelentős fordulópontok tehát ezek, „krízishelyzetek”, „epifániák”. Ezeket a fogalmakat Norman K. Denzin így határozza meg az *Interpretív biográfia*¹⁴ című tanulmányában: „Az epifánák interakcionális momentumok és tapasztalatok, amelyek nyomot hagynak az ember életén. Megnyilvánul bennük a személy karaktere. Ezek sokszor krízispillanatok, amelyek megváltoztatják a személy életének alapvető jelentésstruktúráit. A hatásuk lehet pozitív vagy negatív. Victor Turner ezeket »a tapasztalat liminális fázisának« nevezi. A liminális vagy küszöbélményekben a személy »a senki földjén van, a múlt és a jövő közt«. Az epifániák egzisztenciális események.”

¹⁴ Denzin 1989. 70.: „Epiphanies are interactional moments and experiences which leave marks on people's lives. In them, personal character is manifested. They are often moments of crisis. They alter the fundamental meaning structures in a person's life. Their effects may be positive or negative. They are like Victor Turner's (1968. 41.) 'liminal phase of experience'. In the liminal, or threshold moment of experience, the person is in a 'no-man's land betwixt and between... the past and the future' (Turner 1986. 41.). These are existential acts.”

A jelen estben valóban észlelhető a „senki földjén”-állás érzése: „*De kiültünk a kopasz földre!*” Az új hely ismeretlenségében fenyegető, ellenséges az egyén számára. Ezért a bekövetkező haláleseteket szinte úgy építi bele gondolkodásába, mintha bennük csak a sors mutatta volna meg szélsőes hatalmát, amiért egy elhamarkodott döntést hoztak: „...*nem is kellett vóna annyit dógozni, kevesebbet, s akkor nem halt vóna meg, sokat is dógoztunk*”. A sors ellen az egyén nem lázadhat, vállalnia kell tetteinek következményeit, inkább elemésztí magát bánatában: „... *nagyon megbánták, vagy... hogy búszulták el magokat? Vagy nagyon sokat dógoztak azért, csak hogy nagyon hamar meghaltak szegények*”.

A liminális fázisban¹⁵ vannak olyan személyek, akik az átvezető szerepét játsszák, akik segíteni próbálnak az új körülményekhez való adaptációban. Ilyen pl. Ady, aki lakást biztosít az odaérkezőknek, tanácsaival eligazít, tanítja őket az ottani gazdálkodás fortélyaira, vagy ilyen az apácának ment nővér, aki már előttük megérkezett. Édesnéjike segíti testvérét életének minden nehézségében, így akkor is, amikor meghal édesanyjuk, és a 13 éves gyereklányra hárul a háztartás vezetése.

Az e periódusba sorolható emlékkockákból nem olvasható ki pontosan az, hogy milyenek lehettek a hétköznapok. Csak feltételezni lehet, hogy édesanyja lebetegedése és halála után a megszaporodott munkamennyiség mellett alapjában ugyanolyan maradt napjainak a beosztása.

A társadalmi kapcsolatai itt gyökeresen megváltoztak, új emberekkel kellett megismerkednie. Ám a rá eddig is nagy hatással bíró két intézmény, a templom és az iskola, továbbra is megmaradt. Azonban ezek a kapcsolatok ismét passzívoknak nevezhetők, mivel többé-kevésbé a körülményektől, nem a saját akaratától függtek.

B. 2. Érmindszenten édesanyja halálától a férjhezmenetelig terjedő időszak (1926–1936):

A „világba vetettsége” anyja halála után kezdődik, ekkor dől el az, hogy megállja-e a helyét, és hogy a „tanulóévek” alatt sikerült-e azokat a készségeket elsajátítania, amelyek nélkülözhetetlenek az ön- és mások fenntartásához.

Emlékszik arra, hogy megdicsérték az először készített süteményét; zászlóanyává nevezték ki, mivel ő adományozta a zászló elkészítéséhez a legnagyobb összeget.

De az emlékkockákból össze lehet állítani azt is, hogy miként folytak a hétköznapok, ünnepek.

Erzsébet már 13 évesen „gazdasszony”, az ő dolga, hogy gondját viselje a bátyjának és az édesapjának, ellássa az állatokat. Ezek mellett, amikor

¹⁵ Lásd Turner 1972. 338–347.

szükség volt rá, földet művelt: kapált, veteményezett, szénát forgatott stb. A kikapcsolódást kisebb korában a templomlátogatás jelentette – a „tagból” rendszeresen járt be barátnőivel Mindszentre, minden vasárnap, vagy amikor egyéb ájtatosság volt –, meg a fonók, amelyeken a tagbéli lányok gyűltek össze egyiküknél fenni.

Amikor a gyászidők leteltek, akkor kezdett el bálba járni, udvaroltatni. Régen különböző bálakat rendeztek: karácsonyi, újévi, katona- és farsangi bált. Volt olyan is, amelynek bevételét az egyház javára fordították. Ezekre meghívók szétküldésével hívták el a vendégeket. Azonban bál tulajdonképp minden hétvégén volt. A bálakat a falusi iskolában vagy az egyik magtárban tartották, zenét pedig a tasnádi zenekar biztosította. Erre az alkalomra mindenki kiöltözött, s a lányok igyekeztek minden héten más ruhában menni. („*A divatot mindig megvettük! Felöltöztünk, azt nem hagytuk el.*”)

Az volt a szokás, hogy általában éjfélkor asztalt terítettek: a lányok hazulról vittek hidegmájast, kolbászt, különféle süteményeket, a fiúk pedig az italt (likőrt) tették a közösbé.

A lánynak, ha felkérték, mindenkivel illett táncolnia. Az udvarlója azonban mindig szemmel tartotta, hogy kivel táncol, s ha úgy látta, hogy partnere „*nem megfelelő*”, akkor lekérte tőle.

A bálban a legnagyobb presztízse a jó táncosoknak volt: „*Pláne mikor jöttek idegen faluból, oszt nem ismertük, oszt nem szerettünk vele táncolni, vagy nem is tudott olyan jól táncolni..., csak az ilyenek oszt azt nézik, hogy még lány tud a legjobban táncolni, hogy tudjon, tanuljon ő is táncolni. Az ilyenekkel oszt há ki szeret táncolni?*” Az adatközlő elítéli azt a viselkedést, ha a lány arra kéri a táncosát, hogy ne engedje át másnak, hiszen ha ilyenkor erősködik valaki, akkor abból hamar verekedés lehet. A nőválás alkalmával illett azt a fiút „*felvenni*”, aki a belépőt fizette, s aki a legkedvesebb volt a lány számára.

A deviáns viselkedést kimuzsikálással büntették. Egyszer pl. megtörtént, hogy valamelyik lánynak megtalálták kint az elszórt fehérneműjét, és azt muzsikálták ki.

A bálokra minden fiatal hivatalos volt, még a szomszéd falvakból is jöhettek: „*A lányok, román lányok, katolikus lányok, mind együtt (...) közös bál vót. Sose vót külön, hogy na a reformátusok csinálnak bált. Ott mindenki egy... egy... vegyes vót. Mindenki testvér vót az egész.*”

Farsang idején a hétvégi bálozásokon kívüli szórakozási lehetőség a farsangolás volt, amikor a játékos kedvű fiatalok végiglátogatták társaikat. Beöltöztek cigánynak, a fiúk nőknek, a lányok férfiaknak, az arcukat összemázgálták, úgyhogy csak a hangjukról, mozgásukról lehetett felismerni őket. Érkezésüket csörömpöléssel jelezték, és kiáltották, hogy: „*Akinek van vénlánya, vigye ki a gulyára!*” Ha behívták őket, akkor mondókával ennivalót kértek. Ha kaptak, ülve fogyasztották el. (Az adat-

közlő pl. cukros főtt málével kínálta meg őket, amivel nagyon meg voltak elégedve.) Megtörtént az is, hogy amikor eljöttek a farsangosok és kérték, hogy ismerjék fel őket, akkor egy párat nem tudott megnevezni, mert azok némák maradtak. Később kiderült, hogy a szomszéd faluból jött lányok öltöztek be fiúruhába.

Azok a legények, akiknek a kedvesei a tagban laktak, együtt jártak ki „*társalogni*”. Így ment először látogatóba az egyik barátjával az adatközlő későbbi férje is. Ezt az alkalmat Erzsébet máig sem felejtette el, pontosan fel tudja idézni: „*Jöttek szekérrel, jött tata, gyönyörű két lova vót; tata, felőtözve olyan vót az, mind egy kiskirály! Gyönyörű! Akkor nem vót senkinek olyan a bálba! Gyönyörű bokszesizma, pepita nadrág, sötétkék kabát, gyönyörű fehér ing, kravát, nyakkendővel, gyönyörű asztrahán sapka, barna bürkabát, olyan vót, mint egy kis királyfi.*” Pontosan olyan volt, mint amilyennek megálmodta. Ugyanis szokás szerint Andrásnapkor bizonyos praktikákkal akarták a lányok megtudni, hogy ki lesz a jövődöbelijük. Ezért egész nap böjtöltek és úgy feküdtek le, hogy egy pohár vizet az asztalra, „*sajtalan*” pogácsát és fésűt pedig a párnájuk alá kellett helyezzenek. Erzsébet nem csinálta mindezt végig, csak a böjtölést, mégis megálmodta a leendő férjét. A barátnője meg, aki hűségesen minden kitételnek eleget tett, nem álmodott semmit, és később nem is ment férjhez, hanem zárdába vonult.

Az udvarlási szokásokhoz tartozott a májusfa állítás és az éjjelizene. Erzsébet kétszer kapott májusfát.

A párválasztásban meghatározó volt számára az, hogy udvarlója, „*ka-tonaviselt*”, vagyonos, gazdálkodó fiú legyen.

Következtetések:

A végzett háztartási munka már olyannyira beidegződött cselekvéssé vált, hogy Erzsébet még séta közben is tudta, hogy otthon milyen dolog várja. Pl. ha látta, hogy közeledik az eső, akkor otthagya a barátnőit és futott haza, hogy összeterelje a majorságát. A háztartás vezetésében elért sikerek büszkeséggel töltötték el. A magáról alkotott jó véleményét mások is alátámasztják: „*Jaj, hát az aztán mindig magyarázott, hogy így, hogy úgy, milyen kislán, meg így, meg amúgy, na...*”

Egy idő után a bálozás megszokottá, majd terheissé válik: azért viszik magukkal az egyik lány édesanyját, hogy vele minél hamarabb hazajöhesse-
senek.

A templomlátogatásról egyre kevesebbszer tesz említést. Ez nem jelenti azt, hogy nem járt továbbra is, hanem azt, hogy szokásossá vált: ismeri a nagy ünnepek szertartási menetét, nem jelentenek már újdonságot ezek sem.

Mi lehet az, ami ebben a helyzetben nagy élményforrás? Feltételezém szerint azok az alkalmak, amikor az udvarlóit fogadja, hiszen a másik nemmel ilyen szerű viszonyban még sohasem állt.

A társadalmi kapcsolatköre nagylánykorában kitágul, új barátokra, ismerősökre tesz szert a bálozások alkalmával, és ezekben aktívan vesz részt. Ám azok az intézmények, amelyek régebbi hatással voltak személyiségének alakulására, most háttérbe szorultak: az iskoláit a négy elemi elvégzésével abbahagyta, a templomi szertartás meg rutinná vált. Eddigre azonban erkölcsi szemlélete, értékrendje, illem- és taburendszere már teljességében kifejlődött.

Erkölcsi felfogását kezdetben leginkább a vallás parancsolatai irányították. Később a szocializáció következtében magáévá tette társadalmi csoportjának normáit. E kettő fókuszpontján jött létre egyszerű, puritán gondolkodásmódja, amely még most is jellemzője. Pl. bizonygatja, hogy nem tudta „minek kell egy lánynak férjhez menni”: *„Nem tudtam én semmit! (...) Hát nem is gondoltam én olyasmire! Eszembe se jutott az olyasmi. Komolyan!”*

Büszke arra, hogy érintetlenségét sikerült a házasságkötésig megőriznie: *„Eszem vót, úgyhogy én meg tudtam állni a talpamon. Engem nem tudott..., álljon félre tülem. Ott mese nem vót!”*

Saját erkölcsössége feddhetelenségében így vélekedik a megesett lányokról: *„Mer próbáld meg. Hol van egy tű? Szúrd bele csak a cérnát! Be tudod abba tűbe, ha nem áll meg? Meg kell annak állni, hogy be tud... Ippen úgy van... Ahhoz akarát kell, másképp nem lehet.”* A hagyományos felfogás szerint a lánynak vigyáznia kellett a tisztaságára: *„Lány vagy, vigyázz magadra, és kész!”* Ha elbukott, akkor a nőt szólták meg elsősorban. A társadalmi normák szerint tehát nagyobb szabadsága volt a férfinak, mint a nőnek. Ez a szabadság azonban nem korlátlan, mert ha a falujában meg akart maradni, akkor feleségül kellett vennie a megejtett lányt.

Úgy tűnik, hogy ebben a kultúrában a női emancipáció még gyermekcipőben járt: a nőnek kevesebbet engedett meg, illetőleg nézett el a falu zárt közössége, és ez a korlátozás nemcsak a szexualitás terén, hanem akár a mobilitásban, akár a házasságkötés utáni nagy munkaterheltségben is megnyilvánult.¹⁶

Az utóbbi két idézetből látható, hogy az adatközlő milyen óvatosan fogalmaz, amikor a nemiség témájához érkezik: elhallgatással vagy máshol eufemizmussal (pl. „*társalgás*”) jelzi, hogy ez számára tabu. (Pl. a fehérnemű kimuzsikáltatásának esetét is illetlennek tartja, megkér, hogy ne „*tegyem bele*” a dolgozatba.)

¹⁶ Hasonló következtetésre jut Nagy 1990. 199.

Az illem határozta meg azt is, hogy a halottat mennyi ideig és hogyan kellett gyászolni. Ha valaki megszegte az íratlan törvényeket, akkor kinézték a közösségből. Az adaközlő esetében azt figyelhetjük meg, hogy ő az illemhez maximálisan igazodni próbál akkor is, amikor gyászol, akkor is amikor táncol. (Pl. megítéli azt a lányt, aki tánc közben arra kéri partnerét, hogy ne adja át senkinek, hiszen az illendőség úgy tarja, hogy mindenkiel táncolni kell.)

A nemük szerinti társadalmi szerepeknek kívánnak megfelelni a fiatalok, amikor az udvarlási szokásokat gyakorolják: az éjjelizene, a májusfa-állítás, a kedves látogatása a fiú szimbolikus üzenete, amelyet a lány értelmez, míg nővászkor a lány érzelmei kerülnek felszínre. Még a jövődóbeli megjósolása is egy ilyen szerephez tartozik: a lányokat foglalkoztatja ez a kérdés annyira, hogy kitudakolásáért sok mindenre képesek. (A jelen példában az egyik édesanya figyelmeztet az András-napi teendőkre, ő a hagyomány átadója, a szerepek megtanítója.)

Értékrendje a párválasztással kapcsolatban a legkifejezettebb. Első helyen az anyagiak állnak: a gazdagság, a földműves életforma, ezt követi a jó megjelenés. *„Józsí, mert ő ügyes fiú vót, én meg örültem a földnek, a vagyonnak, a szép lónak, meg a... nem a semminek..., (...) nekem kellett a ... aszontam, hogy én menjek olyanhoz férjhez, aki... menjek a piacra, oszt kóstolgassam a tejszelet, mert hát mikor énnekem vót tehenem, meg disznóm, meg minden, oszt én menjek a piacra? (...) Nem kell nekem!”* Az érzelmeket – még ha voltak is – letagadja: *„Hát nem szerelemből mentem férjhez, hogy jaj, hát én hogy szeretem., vagy... Férjhez mentem, mer más is ezt csinálja...”* A kasztrendszer létrejötte is az ehhez hasonló felfogásmódban rejlik, amelyben nem az érzelmei, hanem az anyagiak határozzák meg, hogy az egyén mely rétegből házasodhat. Az érzelmei takargatása általános lehetett, melyre szinte ellenpontként érkezett napjaink szerelemkultusza a maga szabadosságával. (Azonban vidéken a szexualitás ma is visszafogottabb, mint városban, ahol nem kell a falu szájától tartani.)

Erzsébet a gazdálkodó életformától, a kiegyensúlyozott anyagi feltételektől nem akart megválni. Ezért választott magának olyan társat, aki hozzá hasonlóan élő, módos ember, és akinek szintén az anyagiak számítanak: *„Tata nem azír? Há tata is azér jött. Nem azér, hogy neki nem vót mit, mi... mi... neki is vót, de oszt ú se akart elvenni olyat, kinek ne legyen semmije...”*

Saját életstratégiájával és gondolkodásával tehát hozzáidomul ahhoz a társadalmilag elfogadott szokásrendszerhez, amely a házasságkötést, és az azonos rétegből való választást tartja a legtermészetesebbnek. Ezek által igazodik a tradícióhoz, az általános modellhez.

Ez az időszak is idealizáltan jelenik meg előttünk, akárcsak a kisgyermekkor. Úgy tűnik, hogy Erzsébetnek sikerült feldolgoznia családtagjai-

nak elvesztését, és egyre jobban érzi magát, élvezi, hogy „nem parancsol neki senki”, hogy a maga ura.

Az „*Ady tanya*” valóságos paradicsom, ahol minden megterem a gyümölcsötől a zöldségig. Ez tehát a második „aranykor” az adatközlő életében, amikor sem vallási, sem etnikai különbség nem volt az emberek között, hanem „*mindenki testvér volt*”.

B. 3. *Érmindszenten a házasságkötéstől az édesapja haláláig (1936–1937):*

Erzsébet rövid, nem egészen három hónapi ismeretség után ment férjhez Kiss Józsefhez. Ezt a rövid udvarlási időt így indokolja: „...*Ágoston katona volt, apám betegágyon volt..., (...) és tudott szépen udvarolni, és nem is bántam egy cseppet se, hogy odajött hozzám*”. „*Féltem az életemtől, hogy egyedül maradok... Örültem, hogy jött.*”

Az esküvőt a mindszei templomban tartották, ahová három szekérral jutott el a násznép. A tanító, Hard Feri volt a nagyvőfély, és a barátai, barátnők a vőfélyek és koszorúslányok, összesen két pár. A lakodalomra csak a közeli rokonok, szomszédok, barátok jöttek el, szám szerint 54-en. A nászlakomára a menyasszony házában került sor: a két szobájukat kiürítették, és ott mindenki elfért.

Az adatközlő eléggé felháborodott hangon válaszolt arra a kérdésemre, hogy mentek-e nászútra: „*Hát volt akkor nászút? Akkor nem volt nászút! Nem volt idő nászútra menni, sok volt a dolog. Ki az istállóba! A jószág-hoz, meg fejni a tehenet, meg étetni a disznót, meg...*”

Következtetések:

Az a tény, hogy egybekelésüket szertartással és lakodalommal ünnepelték, igazolja, hogy a hagyományos szemlélet igényli az átmeneti rítusokat. Az egyházi esküvő szertartásával mutatja fel a pár a közösség számára azt, hogy ezentúl egymáshoz tartoznak. A közösség a lakodalmi ünnepléssel fogadja el őket házastársként.

A lányságról az asszonyi életformára térés Erzsébet esetében egyszerűen történt (nem volt szükség olyan eltávolító rítusra, mint a nászút), és látszólag a hétköznapok menetén mit sem változtatott.

A házasságkötéssel a társadalmi kapcsolatok nyitott rendszere most zártabb, az aktívból passzív lett, ugyanis a barátokra már nem volt oly módon szükség, mint az előző periódusban, amikor az ismerkedéshez nyújtottak nagy segítséget.

Identitásának tudatosítása ehhez az időszakhoz köthető, feltehetően azért, mert általában a párválasztás kapcsán válik problematikusá az individuum számára az, hogy milyen etnikai csoporthoz¹⁷, felekezethez tartozik („...*hát elvett engem, magyar lányt, nem vett el román lányt*”).

¹⁷ Vö. Barth 1996/1. 3–24.

Meg tudja vallani – nem kis büszkeséggel – hovatartozását: „*Na és én férjhez mentem Esztróra, román községbe, de magyar család, magyar családom van, katolikus magyar családom, mer apu is katolikus vót.*” Identitását nemcsak hogy megőrizte, de „értékeit” tovább is adta gyermekeinek.

C. 1. Esztrón, nagycsaládban (1937–1940):

Édesapja halála után az adatközlő férjének a szülőfalujába, Esztróra költözött. A „*nehéz sors*” ezzel megkezdődött számára, mivel az új helyen neki kellett gondoskodnia apósáról, sógorairól, férjéről. Az apósa hamarosan meghalt, de az ipari iskolából hazalátogató sógorait „*tarisznyalnia*” kellett, és mosnia, főznie rájuk: „*Fiatalasszon vótam és vót hét férfi a nyakamon! Ezeknek nekem kellett kenyeret sütni és enni adni, ruhát mosni.*”

Esküvőjére 11 hónapra született meg az első gyermeke, Teréz, és utána szép sorjában még hat, de ezek közül csak kettő maradt életben: Márta, a harmadik, és Gyszi, a hetedik gyermek. Erzsébet legjobban az első szülésére emlékszik, és úgy, mint a legnehezebbre. Ezt is, mint minden gyermekét, otthon hozta a világra, és csak egy bába segítségével, mivel „*akkor még nem vót orvos*”. Most úgy vélekedik, hogy ma azért könnyebb a nőnek a szülés, mert „*asztalra fektetik őket*”.

Az újszülötteket már egyhetes korukban megkeresztelték, nehogy véletlenül anélkül haljanak meg. Ilyenkor a keresztanya vitte őket a nagymajtényi templomba. Közvetlenül a szülés után Erzsébetet bejárónő és bába is segítette dolgai elvégzésében: az előbbi a mosást, a takarítást, az utóbbi a csecsemő füröztetését vállalta.

Az adatközlő ebben a nagy családban is megállta a helyét: „*És én gazdálkodtam magamnak... (...) Még jöttek énhozzám asszonyok, még ha férjhez mentem Esztróra, még ott is jöttek, és nem is akármilyen asszonyok, savanyúságot berakni, vagy ezt-azt, paradicsomot, hogy kell eldugaszolni, hogy ne romoljon meg, jöttek énhozzám kérdezni.*”

Következtetések:

A magáról alkotott kép ismét a mások általi megerősítésből építkezik, és nyomon követhetjük itt a mindennapi tudás átadásának folyamatát is, akár a keresztelés, a csecsemőgondozás, akár a befőzés módját tekintjük. A tradíció mindezekben irányító szereppel bír.

A gyermekszüléseket századunk 30-as éveiben még az otthoni környezetben folytatták le, és bizonyára ennek is megvolt a maga jól meghatározott rítusa. A bába által nyújtott – akkoriban szakszerűnek tűnő – segítség mára bizonyára sok elemében elavult.

Az idegen környezetben az ismeretségi köre leszűkül, társadalmi kapcsolatai a családon kívül a szomszédokra korlátozódnak. Mivel adottak, és nem saját maga által választottak, ezért passzívnak tekinthetők.

C. 2. Esztrón, bíróságuk idején, a háború alatt és közvetlen utána (1940–1953):

„Magyar ér” alatt Erzsébet férjét választották meg a falu bírójának. A bíró feladatához tartozott, hogy adót szedjen, engedélyt adjon az erdőléshez, hogy kiadja a marhalevelet, a „régíát”. Az adatközlő szerint bíróságukból neki csak kára származott, mivel a nyomtatványokért ő egyszerre több pénzt adott ki, amit csak apránként kapott vissza, az pedig úgy hamar elfogyott. Megszaporodott a munkája is, hiszen a szombatonként Esztróra látogató jegyzőt illet megvendégelnie. Haragudott a férjére, amiért az szívesen töltötte az idejét a jegyzővel: a hivatalos munka elvégzése és az ebéd után együtt mentek a falu fő találkozóhelyére, a kocsmába. Erzsébet szerint férje ekkor szokott rá az italozásra. A „bíróságból” annyi haszna volt, hogy megtanult románul azzal a céllal, hogy hatalmi helyzetét ne éreztesse a román falubeliekkel, akik valamilyen ügyben hozzá folyamodtak és nem tudtak magyarul.

Az adatközlő sógorainak elköltözésével a családjuk magára maradt. A már csiráiban eddig is meglévő szerepkörök ekkor rögzültek a házastársak között. Ők is megosztották a munkákat: Erzsébet a „nőies” feladatokat végezte, vagyis ellátta az állatokat (az elbeszélésben főként a malacok, borjúk, csirkék gondozására tér ki részletesen), végezte a háztartást, és amíg a gyermekei kicsik voltak, addig csak ő foglalkozott velük; míg a férje a „férfiasakat”: dolgozott a mezőn, ügyelt a lovaira. Amikor a mezőn több dolog akadt, akkor Erzsébet is segített. A „dologidőben” haragudott igazán a jegyzőre, amiért elvonta férjét a munkától, mikor pedig annak hétvégén is dolgoznia kellett volna.

Következtetések:

A hétköznapok feladatköre ebben a periódusban tehát megoszlott a gazdálkodás, a gyermeknevelés, a háztartás és időnként a hivatalos ügyek rendezése között. Amint a fentiekből látható, családjuk életvitele a hagyományos paraszti életstratégiához igazodott, amelyben elkülönült a női és a férfi szféra. E kettő összehasonlításából kitűnik, hogy a női szféra mindig inkább befelé forduló, a családot, a gyermekek érdekeit favorizáló, míg a férfi szféra kifelé forduló, a „világgal”, a tágabb közösséggel kapcsolatot teremtő.¹⁸ Életvitelükbe beidegződött az a szokás, hogy csak a nő foglalkozik a csecsemővel, a férfi majd nagyobb korában fedezi fel csupán: „Mikor pici vót, akkor nem szerette a gyereket. Mikor mán jól tudta ölbe

¹⁸ Vö. S. Dobos 1964. 198–217. és Nagy 1982. 152–157.

fogni, ölbe. Jött-ment a gyerek. Akkor mán oszt nagyon szerette. De hamarabb, mikor még olyan kicsi, nem segített nevelni, nem... (...) Mint most, hogy nevelik a gyereket, hogy pelenkát mosnak, meg mit tudom..., (...) még a vécére sem ment utánuk.”

Az adatközlő nevelési szemlélete a saját gyermekeivel való kapcsolatában alakul ki. Ő annak idején szigorú nevelítésben részesült, amit most pozitívan értékelt: *„Nagyon jó nevelést adtak! Nem vót szabad azt csinállok, amit akarok! És nem is vót rossz.”* Ezek szerint próbálja nevelni ő is a saját gyermekeit, és a munkára való szoktatás nála is lényeges, mert *„...gyermekkorában amit tanul az ember, azt nem felejtí el soha! És azír jó a kicsi korába a gyermeket nevelni, mer engem a muszáj tanított meg, de egy gyermek, aki az anyja mellett nő fel, nem jó elkényeztetni, hogy ne csináljon semmit, hanem ott legyen mindig, takarítani, mosni, minden..., kicsi gyerek..., ott zsebkendőt, zoknit, ott ni, mosson. Mer megtanul. Mer úgy tanulja meg!”*

A mindennapok kerékvágásából a templomi szertartások zökkenetetté ki. A faluban nem volt katolikus templom, ezért Mindszentre, Királydarárcra, Nagymajtényba mentek misét hallgatni: *„Ültünk a szekérre, oszt mentünk Mindszentre templomba. Meg Darórcra. Meg Nagymajtényba... Meg amikor ahova akartam. Oda vitt. Akárhova elvitt! Csak... csak találjam jól magamat. (...) Mindszentre sokszor mentünk templomba. Még szánnal is.”* A kapcsolatháló tehát ismét szélesebb körre terjed, s talán azért tudott Erzsébet megbékélni az Esztrón maradásával, mert férje a kedvében járt. *(„...mer olyan szándékkal mentem én Esztróra férjhez, hogy nem maradunk ott. Azt mondta tata, hogy ahova akarsz, eladjuk a földet, vagy amit kell..., szóval nem maradunk Esztrón na. Másképp nem mentem vóna hozzá férjhez.”)*

A gyermekeit Darócon kellett iskoláztatnia, ugyanis a faluban nem volt magyar osztály. A helyzetüket meghatározó hivatalos megnevezést építi bele identitástudatába: *„...magyar ér allatt szórvánmagyarok lettünk”* – mondja magáról, és ehhez valamiféle üldöztetettséget asszociál.

A bíróságukhoz kapcsolódó emlékeit a következő kijelentése jellemzi a legjobban: *„Nem bántott senki, mi sem bántottunk senkit.”* Ennek a mondatnak a mélyrétegére a később történetek függvényében lehet rálátni, amikor a II. világháború az ő környékükre is elért, és amikor az egyén egyszerre lehetett sértő és szenvedő fél.

A háború így jelenik meg emlékezetében: *„Há – ugi – hát jött a háború meg minden, akkor mán nem... Akkor mán oszt felbomlott mán az egész világ... Akkor baj vót mán..., nem lehetett tudni, hogy mi lesz, hogy lesz...”* Ebben a külső káoszban az egyszerű emberek úgy folytatták életüket, mintha mi sem történt volna (pl. az adatközlő süti a nagy kenyereket minden héten), csak akkor hagytak fel szokásaikkal, amikor a frontvonal a falu határában húzódott, és emiatt bujkálniuk kellett.

A háborús élmények elbeszélése a népmesék hangulatát idézi fel. A népmesék egyszerű hőse a legnehezebb helyzeteken is felülemelkedik, mert okossága, talpraesettsége, jószívúsége, kitartása, azaz jó tulajdonságai segítik őt.¹⁹ Erzsébet élettörténetében így jeleníti meg magát és férjét. Férje a falu bírója, a legalkalmasabb arra, hogy mutassa az utat a katonáknak Margitta felé. Miután feladatát teljesítette, éjszaka, a sötétben is hazatalál, és útjából még a „*visító*” golyók sem tántorítják vissza. Ezalatt Erzsébet otthon áll helyt: jószívuén segíti a katonákat a tisztek vacsorájára való töltött káposzta elkészítésében. Még az öt frissen sült kenyerét, meg a húsdarálóját is nekik adja, és közben a „jótett helyében jót vár”, azt, hogy mihamarább elmenjenek onnan.

A történelem egyik legnagyobb eseményéből tehát annyi marad meg az adatközlő emlékezetében, amennyi őt és szűkebb környezetét közvetlenül érintette, és a pontos háborús helyzetről hiába is faggatnánk.²⁰ Talán ez is a női világlátás egyik jellemzője.

A háború utáni másik nagy krízishelyzet a kiraboltságuk volt. Ennek elmondásakor az értékrendje válik explicitté: sajnálja ugyan az elvesztett anyagiakat, de fontosabbnak tartja, hogy személyükben semmi bántódás nem esett, hiszen a betörők őket is megsebesíthették, megölhették volna. Az apró nyomokat egy egész történeté kerekítő jelentéstulajdonításnak, a konstruálás folyamatának²¹ lehetünk tanúi, a következők olvasásánál: *„Mindent úgy elvittek, drága, nem maradt! Lent vótak, leesett az ablakon, ahun adták ki, de orgazda vót, mer ahogy mi nagyon elaludtunk, hát tata nem szokta bezárni az ajtót soha, olyan szokása vót, mit zárjon be? Kinek? Mi elől zárjon be? Mer ő többször kiment a lovakhoz az istállóba, s nem szerette, hogy mindig nyitogassa az ajtót. Há biztosan be... amíg apu..., mer éjszaka kiment, míg ő az istállóba vót, addig ő bejöhett, oszt biztos tudta a járást, máskülönben azt nem tudta megcsinálni, bement szépen bement, kinyitotta az ablakot, s az ablakon keresztül adta kifele a ruhát. Ez tudta a járást. Azér!”*

A háború utáni években nagyon nehéz volt a megélhetés. A Mezőgazdasági Társulás tagjainak „kótát” kellett beszolgáltatni az államnak, és ezt a kótát a földbirtok nagysága és az állatok mennyisége szerint állapították meg. Ez a rendszer sok visszaélésre adott alkalmat. Az embereknek néha több terményt kellett beadniuk, mint amennyit valójában termeltek. Ilyenkor a hiányzó részt maguk vásárolták meg, jó magas áron. Ez elszegényedéshez vezetett: *„Akkor kottavilág vót, mán kollektív vót, kellett fizetni a nagy kottát. (...) Nagy tejbeadás vót, oszt nem vót csak egy te-*

¹⁹ Lásd Nagy 1993. 56–57.

²⁰ Lásd Katona 1977. 189–202.

²¹ „A konstruálás logikáját a szövegszerű szerkesztés biztosítja: az emlékezés maga is narratív rendszerező és megjelenítő aktus, úgy emlékezünk tehát, hogy emlékeinket egy összefüggő történet keretében rendszerezük.” Gyáni 1998. 299.

hén akkor, aztán kellett venni... vajat vettem és azt szógáltattam be tej helyett. (...) Kétezer liter tejet kellett egy fejőstehén után beadni! (...) És meg kellett a vajat venni, s akkor be kellett vinni Károlyba, s oda beszógálni, és ott fizettük a kottát.” Az idézet alapján nyilvánvaló, hogy a kollektivizálás a társulásokkal kavarodik össze az emlékezetben, hiszen a kollektivizálás valamivel később történt. Érdekes népies etimológia a „kotta”, amely a „kóta” megnevezést formálja egy már ismert szó értelméhez.

C. 3. Esztrón, kollektivizálás után (1953–1971):

A faluban 1953-ban kezdődött a kollektivizálás. Aki a termelőszövetkezetbe belépett, már nem kellett fizesse a kótát, amely szinte földönfutókká tette az embereket. Sokan ezért határozták el, hogy beadják a földjüket a kollektívba.

Esztró egy részének állatait Kiss Józsefék csűrjébe gyűjtötték. A 23 db tehenet aztán nekik kellett ellátni, fejni, amíg a kollektív istállója fel nem épült. A fizetést a „norma” szerint számították: 3 kiló búzát kaptak egy normáért. Egy nap alatt pedig két és fél, három, három és fél normát lehetett összegyűjteni. A borjú gondozásáért pl. három, a fejésért egy norma járt, elég jól kerestek tehát az emberek. Az adatközlő sem bánta a kollektivizálást, mivel a norma mellett még az otthon nevelt állatokból is tudott eladni néhányat.

Időközben a gyermekek is akkorák lettek, hogy segíteni tudtak a mezei munkában. Ilyenkor a család 4-kor kelt, adtak enni az állatoknak, megfejték a tehenet, hogy tudjanak a csordába menni. Aztán a férfi a gyermekekkel kiment a mezőre, hogy megfonják a kötelet, amíg harmatos volt a búza. Addig az asszony elkészítette otthon a reggelit és az ebédet, s kiment ő is a mezőre. Reggelizés után hozzáfogtak az aratáshoz: *„Én szedtem a markot, anyuka terítette a kötelet, segített szedni is, ha nem győztem, mer apu akkor még jó erőben vót, ment a kasza jól, és kötöttem is, úgy-hogy mire végigmentünk a barázdába, be vót kötve. S csináltam a keresztet. Összehordtam, nem csináltam, csak összeszedtem a kívét közelebb, a föld közepin, hogy majd mikor mán kiesz vót a terület, ahol akarunk aratni, akkor mán keresztbe kellett rakni a búzát.”*

Délben ebédeltek és az árnyékban pihentek egy-két órát, majd estig dolgoztak. Hazatérve várták a csordát, megfejték a tehenet, és lefeküdtek. (Kapálás idején pedig a gyerekek az iskolából egyenesen a mezőre mentek, ahol a szekér alatti árnyékban készítették el a leckéjüket, majd ők is segítettek kapálni.)

Az aratás után kezdődött a dinnyeszezon: minden nap jártak be hol a férjével, hol a fiával a szatmári piacra dinnyét árulni. A dinnye árából általában szép összeg gyűlt össze. Egyszer pl. ebből vettek érettségi ajándékot, egy Doxa órát a legnagyobbik gyermeküknek.

A nyár végi munkák közé tartozott a kender előkészítése. Augusztus végén áztatták, szárították, verték ki a port a szálak közül. Ezután következett a kukoricaszedés, s a cukorrépa betakarítása. Októberben kezdtek fenni. Először a „vastagját” fonták meg, mert az nagyon porzott, és amíg jó idő volt, azt kint is lehetett csinálni. Télen fonták a vékonyabb szálát. A munka ilyenkor szinte megszakítás nélkül folyt, csak a főzéshez, evéshez, az állatok ellátásához hagyták abba. Esténként többen összegyűltek: a férfiak kártyáztak, a nők fontak a kerek guzsallyal és versenyeztek, hogy ki fon többet. A fonókban pattogatott vagy cukros főtt kukoricát fogyasztottak.

Az adventi időszakban Erzsébet, ha tehetete, elment férjével valamelyik közeli faluba rórátéra.

Karácsony előtt vágta a disznót, és készülődtek az ünnepre. (A disznóhúsból hidegmájast, véres- és májashurkát, kolbászt, sajtot, tepertőt készítettek, sózták, füstölték a szalonnát.)

Az ünnepi időszak vízkeresztig tartott. A házszentelés után fogtak neki az asszonyok ismét fenni. A kész fonalat vizesen tették ki, hogy a fagy „megcsípje”, mert attól megpuhult.

Tavasszal, a nagybőjt idején állították fel az „esztovátát” és kezdtek el szőni.

Ezek elvégzése után következett újra a földművelés időszak, amikor szántottak, veteményeztek, kapáltak.

Következtetések:

Ebben a leghosszabb periódusban lehet a legjobban nyomon követni azt, hogy miként „működött” a család a hétköznapokban. Mindennek megvolt a maga ideje: szinte órarend készíthető arról, hogy ki, mit, milyen sorrendben kell végezzen. Az automatizmusból ritualizáltság fakad, amikor már csak úgy lehet valamit elvégezni, ahogyan a tudatban lévő, beidegződött cselekvések létrehozta modell előírja.²²

A hagyományos életmódban egy személy nagyon sok mindenhez értett: egy asszony mindennapi tudásához tartozott pl. a kender termesztésétől, feldolgozásától kezdve az ágynemű megvarrásáig minden munkafázis.

Egy éves cikluson belül kisebb időszakaszok is kijelölhetőek: az évszak, hét, nap és napszak egységeit lehet elkülöníteni, ha a profán időszemléletet tekintjük. A szent idő alapja a vasárnapi mise, mely ezt az egész napot kiemeli a hétköznapok sorából. A szent idő részei a kisebb ünnepeken kívül azok a hosszabb, böjti periódusok, amelyek egy-egy nagy vallási ünne-

²² Lásd Eliade 1987.

pet előznek meg: az advent és a nagyböjt. A szent idő csúcseit pedig a három legnagyobb ünnep: a karácsony, a húsvét és a pünkösdi képezi.²³

Erzsébet mentalitását a vallásosság annyira átítatta, hogy pl. az egyes profán időszakokat is a szent idő szerinti megnevezéssel határoz meg (nagyböjt idején kezdenek szőni, vízkereszt után fognak hozzá a fonáshoz stb.).

A hétköznapokban is feltűnik a szent idő. Léteznek bizonyos periódusok, események, amelyek szegmentálják a profán időt. Egy nap rutincselekvéseit áttekintve pl. a munkaidő a profán, míg a pihenés, a lazítás a szent időbe sorolható.

Nevelési szemlélete ugyanolyan szigorú és munkára irányuló, mint amilyen korábban volt. A gyermekeivel való kapcsolatát pedig saját családjában látott modell szerint alakítja: ő nem tegezte a szüleit, s ezt várja el gyermekeitől is, mivel a szeretetet csak így lehet igazán kifejezni. A családjukban élő megszólítási formákat tehát a hagyomány diktálja.

A társadalmi kapcsolatok ekkor aktívnak mondhatók, hiszen sűrűn látogatták a szomszédokat, ismerősöket; és messzire kiterjedtek: a szatmári piacolás is alkalmat adott új emberek megismerésére.

C. 4. Esztrón, gyermekeinek elköltözése után férje haláláig (1971–1984):

A gyermekeik elköltözése után ketten maradtak az időközben kibővített házban. Kiss József ekkor kezdett intenzíven a lovakkal foglalkozni. Vásárolt egy sovány, gyenge lovat, abból tenyésztett ki egy kisebb ménest. Aztán elvállalták a faluban a tejbegyűjtést. Az adatközlő „szedte”, s a férje vitte el a tejet a közeli községben lévő begyűjtő központba.

A tejgyűjtéssel a nyugdíjba vonulásuk után is foglalkoztak, és egy kisebb parcellán termelték a háztartáshoz szükséges zöldségeket. Ebben az időszakban néha megtehették azt is, hogy elszekereztek Mindszentre az ottani gyógyfürdőbe.

Következtetések:

A gazdálkodásuk nagyjából ugyanúgy működött, mint eddig, csak most talán József a földművelésnél nagyobb figyelmet fordított a lovakra. Így a földművelés nagyrészt az adatközlőre hárult. A vallási gyakorlatuk, valamint a társadalmi kapcsolathálójuk sem változott az előbbiekhöz viszonyítva.

²³ „A mitologikus szemlélet, gondolkodásmód elfogadását jelenti az is, hogy a keresztény egyház a vallásos szertartásokat – mitológiákhoz hasonlóan – az abszolút kezdethez, a genesis korához való rituális visszatérési eljárásokként értelmezi... A vallásos szertartások liturgikus elemei megismételnek valamit, ami az illető cselekmény abszolút kezdetének tekinthető.” Tánzos 1996. 233.

Amikor Erzsébet az állatairól szól, az elbeszélés ismét a népmeséket idézi fel. Pl. a férje minden figyelmeztetés ellenére megveszi „*azt a rossz lovat*”, amelyből később olyan állatokat tenyészt, hogy „*híre vót*”. A lovak leírása is mesés: „*csak beszélni nem tudtak*”; „*az egész megyébe nincsen olyan ló*”; „*hogy táncoltak azok az udvaron*” stb. A ló szinte emberi érzésekkel rendelkezik: bemutatja a csikóját, amit akkor ellett, hálából, hogy nem adták el; megérzi, hogy meghalt a gazdája. Mintha természetfölötti képességekkel bírna: hiába adták el jó messzire, onnan is visszajött.

A gazdálkodó életmóddal együtt jár, hogy az ember szoros érzelmi kapcsolatba kerül állataival. Az elbeszélésből kicseng az adatközlő mélységes állatszeretete és büszkesége, hogy értett hozzájuk.

Értékrendjében rangot jelent az, ha valaki szép állatokkal rendelkezik, és ha jól tud velük bánni. Felnéz a férjére, amiért az úgy értett a lovakhoz. Önmagát pedig jó gazdasszonynak tartja, mert fel tudta nevelni a kicsi állatokat, ápolta, ha betegek voltak.

C. 5. Férje halála után (1984–napjainkig):

Erzsébet férje halála után még két teljes évet töltött otthon egyedül. Az utóbbi időben pedig a telet mindig a legidősebb gyermekénél tölti. Tavasszal hazamegy, mert szeret a „*jó levegőn*” lenni.

Annyi év elteltével mostanában sikerült először a szülőfalujába visszatérnie, és ekkor újraéledtek gyermekkori emlékei.

Egy műtéten is átesett.

Saját szavaival így foglalja össze: „*...és így élem az életemet, hála Istennek, jól vagyok, jók a gyerekek, nincs panaszom rájuk..., s – hála Istennek – jól vagyok... Ha jön a tavasz... márciusban, mikor már lehet mozogni, hazamegyek, hát még a Jóisten segít nyáron kinn a szabadba..., egy kis kertem van még, földem benn van a közösbe, mit kapok utána, abból élek; a nyugdíjam kevés, a kollektív kevés nyugdíjat ad..., adott..., és így vagyok. Ameddig bírom magam, addig még hazahazamegyek..., mikor már nem fogom bírni, akkor valamék csak felkarol..., valamék csak eltemet.*”

Következtetések:

A megszokott életmódtól nem szeretne megválni. A rutincselekvések azonban átminősültek: most olvasással, rádióhallgatással, imádkozással tölti idejének jó részét, és az emlékezéssel.

Ez az életbölcsességek kialakításának, az élet egészében való értékelésének az időszaka, és a jelen eseményeket ezeknek alapján szemléli.

Férjére szeretettel gondol, nem bánta meg, hogy hozzá ment feleségül: „*Nagyon jó ember vót... (...)...soha egy ujjal nem bántott! (...)* Nagyon

értette a vásárt, nagyon értett a lúhoz, sokat járt, sokat jött-ment...”; „S nagyon szerették! Nagyon szerették! Úgy szerették a faluba is mondom, hogy... még ma is emlegetik... Az asszonyok mikor mentünk is a kollektívbe dógozni, hogy hogy szerették azt! Röhögötte az asszonyokat! De mindenkit! De a kollektíveknök is... Mikor eljött, oszt mentek a kocsmába oszt ott... nyúlásig vótak a kacagástúl! Az olyan jó modorú... Jó vicces... Jókedvű ember vót! (...) De olyan komolyan tudott az valamit elmondani, hogy ő nem nevetett. De a többiek döglöttek meg, úgy röhögtek!” Ezek voltak tehát az erényei, és az adatközlő értékszemléletére lehet következtetni belőlük: az a férj jó, amelyik nem veri a feleségét, aki értette a dolgát, tájékozott volt a világban, és aki jókedvű, vicces ember.

A jelen perspektívájából²⁴ már meg tudja magának indokolni azt, hogy miért italozott a férje, pedig ezen régen sokat vitáztak. Mást hibáztat azért, amiért férje hozzászólt a kocsmázáshoz: a „bűnbak”, főként a jegyző, és az ivócimborák, akik bírósága idején mindig kínálgatták. Más magyarázata szerint a hideg, később a fájdalom elviseléséhez kellett neki italhoz folyamodnia.

Ha a férje emlékét idealizálja, ugyanígy tesz a szülőföldjén tett látogatásának emlékével is. Ennek az utazásnak az elbeszélésében is sokszor a népmesék hőséhez hasonló szerepbe képzeleli magát, aki ott segít, ahol csak tud: *„Bementünk, na meglátogattuk, oszt adtam neki paradicsomot, paprikát, mit vittem magammal, oszt mentünk tovább.”* Sokszor mesei fordulatokkal fejezi ki mondanivalóját: *„...és aszongya, jól van, ha le is lesznek feküdvé, majd én bekopogok. Úgy is vót. (...) És jött a fiú velünk, mer ott nem olyan kapu van, mind itt, bé vót zárva, mint az ajtó. Nagy magos kerítés, galambbúbos dísz nagy kapu, be van zárva, úgy-hogy oda nem olyan könnyen megyünk be, csak be kellett kopogni, és jött a fiú oszt becsengetett, de le vótak mán feküdvé. (...) És na, oszt a fiú ahogy beengedett minket az udvarra, ő bezárta újra a kaput, oszt elment. (...) Megyünk fel a grádicson, oszt kopogok. – Hát ki lehet? Megijjedtek. – Ki lehet? Tizenegy óra lehetett. (...) Kopogok, mondom, ne ijedj meg, Mariska, mer én vagyok, Erzsike, Esztróru. Összezsapja az a kezit, kelj fel, Puskás Lénárd, Lénárdnak hívták az urát. – Lénárd, kelj fel, mer jöttek Esztróru! Na oszt felkel, gyútsa a lámpát, a világot, és na, fogadott...”*

Még az életpasztalatóból leszűrt bölcsesség is mesés: *„És olyan hosszú nincs se jóbul, se rosszbul, hogy vége ne legyen. (...) A jónak is, a rossznak is, de viszont az életnek is van egy vége. Nem él senki míg a világ. Legyen az király, legyen az... arany-, ezüst-, gyémánttal tele, akkor is itthagya, ű is csak a négy szál deszkát viszi el!”*

²⁴ Lásd Magyarai 1990. 5–19.

Változás tapasztalható értékrendjében, ha a múltbélivel hasonlítjuk össze. Nagylánykorában a földműves parasztember volt számára a „fehérlóvas királyfi”, míg ma az unokája párválasztását akkor tartotta volna igazán „jó partinak”, ha tanárhoz ment volna férjhez.

Az erkölcsei felfogása ugyanolyan puritán maradt egész életében. Az operációjáról mesélve most is az elhallgatást találja megfelelő stratégiának, ha kényes részhez ér: *„Annak (az első szülésnek) is vót a nyoma most a tavaly előtti operáció nekem. Annak a nyoma vót, mer akkor kicsi vót a..., [Nevet] s kirepedt...”*

A nyilvánosházak és prostituáltak léteért a nőket teszi felelőssé: a gyermekáldás elleni védekezés miatt fordulnak a férfiak máshoz. *„...máma nagyon óvakodnak az anyák, hogy ne legyen csak egy-két gyerek. És védekeznek, hogy ne legyen nekik gyerek. És ilyen esetben az apák és a férfi hát legrosszabb esetben elmegy oda, ahol kap. És ha nem vót ahova menjen, há hova ment? Egy nőhöz, akit... Ha családos is vót, ha gyereke is vót, ha olyan vót a nő, hát ugyi... leállt. És akkor máma-hónap, máma-hónap, s akkor – ugye – ezeket azért csinálják, hogy az ilyeneknek legyen hova menni. Mer vannak olyan nők, akik direkt evvel foglalkoznak... pénzér, és tényleg úgy van.”* Szinte családmegtartó funkciót tulajdonít a nyilvánosházaknak. Az idézett szöveg mélyén is az a hagyományos szemlélet rejlik, amely szerint a nő meghatározója a családi hangulatnak. Ugyanakkor érezhetően ellene van a fogamzásgátlásnak, a „védekezésnek”, hiszen a feleség szerepköre elválaszthatatlan az anyaságétól, no meg a vallásosságával sem fér ez össze.

5. Általános következtetések

Az élettörténet különböző oppozíciós párok pólusai között feszül:

1. Ha a szöveg tartalmát vizsgáljuk, akkor a felszíni szerkezetét azok a történetek alkotják, amelyekről az adatközlő mesél; a mélyréteget pedig a történetekhez kapcsolódó értékelő megjegyzések, valamint a történetekből kihámozható erkölcsi nevelési szemlélet, identitástudat képezi. A mélyréteg tanulmányozásának alapján jelölhető ki az egyén életének fordulópontjai, és ebből lehet következtetni a mentalitásra is.²⁵

2. Ha az interjúszituációt vesszük figyelembe, megállapítható, hogy a keletkezett szöveg a múlt és a jelen közötti folytonos áramlás, oda-vissza kapcsolat eredménye, amelyet a jelen perspektívája ural. A múlt eseményeit oly módon tárja elénk, olyan jelentést és értékelést kapcsol hozzájuk, hogy a jelen szemléletét legitimizálja általuk. Ez az emberi gondolko-

²⁵ Niedermüller 1988. évi 3–4. 383.

dás egyik alaptulajdonsága is, amely a világot a „saját képére és hasonlóságára” teremti.

A létrejött elbeszélés tehát szubjektív és pillanatnyi: mind az „adatait” a hozzájuk kapcsolt értekeléssel, mind magát a megnyilatkozó személyt²⁶ tekintve fikciónak minősül. Ugyanakkor az igaz–hamis ellentétpárból csak az igaz kategória vonatkozatható rá, hiszen az individuum – hacsak nem akar szándékosan megtéveszteni – az itt és most megélt hite szerint beszél.

3. Az élettörténet az egyedi mellett az általánosat is tartalmazza. A társadalom még az elefántcsonttoronyba visszahúzódott személyt is „kísérti”, mivel érték- és normarendszerét mindenütt érvényesíteni képes. (Ha valaki lázad, tudja, hogy mi ellen, tehát ismeri a működésben lévő normákat.)

A tradíció kínálja fel azokat a kész „életrecepteket”, amelyeknek alkalmazása megkönnyíti a „szakács” helyzetét, ugyanis nem kell mindig újra feltalálnia a „főzés” mikéntjét. A „receptek” azonban megválogathatók, és ezt teszi az adatközlő is. Nem olyan személyiség ő, aki az „ár ellen kíván úszni”, hanem olyan, aki az általános modellhez igazítja életét, azonosul annak normarendszerével.

A jelen élettörténet elemzéséből nyert részeredményeket egy táblázatban összegezem. Az adatokat az eddig követett kronológiai rendbe állítom. A mélyréteg jelentésrendszerében azonban még nehezebb különválasztani a múlt és a jelen tényeit, mint a felszíni szerkezet esetében. Az egyes időszakok jellemzői is bizonytalanok, mivel nem áll elég ismeret rendelkezésemre ahhoz, hogy a teljes képet rekonstruálhassam, nem is ez volt a célom. Ám az összefoglalás mindenképp tanulságos, lásd a táblázatot:

<i>Felszín</i>				
<i>Periódusok</i>	<i>Történések</i>	<i>Társadalmi kapcsolatok</i>	<i>Intézmények</i>	<i>Rutin</i>
A. 1.	munkával, játékkal kapcsolatos esemény	családi kör szomszédság játsszótársak PASSÍV		munka

²⁶ Norman K. Denzin szerint az élettörténetben a következő ének (*self*) szerepelhetnek:

– a *fenomenológiai én*: a személy gondolatai, képei önmagáról mint egyedi létezőről. Az *én* nem a tudatban van, hanem a másokkal való kapcsolattartásban, a tapasztalatban rejlik.

– a *nyelvi én*: az üres személyes névmásnak feltöltése személyes, érzelmi jelentéssel.

– a *materiális én*: ide tartozik mindaz, amit az ember egy bizonyos időpontban magáénak mond.

– az *ideológiai ént* a tágabb kulturális és történelmi jelentések alkotják. Egy időintervallumban és közösségben megadja az individuum fogalmának definícióját.

– a *vágy-én*: hiányként tapasztalható meg. Ide tartozik mindaz az elképzelés, amely az embert mint egy nemhez tartozót, férfit vagy nőt kísér.

<i>Felszín</i>				
<i>Periódusok</i>	<i>Történések</i>	<i>Társadalmi kapcsolatok</i>	<i>Intézmények</i>	<i>Rutin</i>
A. 2.	munka, vallás, iskola, játék	család szomszédság vallási közösség iskola és játárszövetségek AKTÍV	iskola egyház	munka
B. 1.	eljövetelük Gyergyóremetéről; letelepedés; rokonainak halála	család szomszédok vallási- és iskolai társaságok PASSZÍV	iskola egyház	munka
B. 2.	munkával, bálozással, udvaroltatással kapcsolatos emlékek	család szomszédok vallási közösség barátok AKTÍV	egyház	munka templom háztartás
B. 3.	férjhezmenetel, lakodalom	család szomszédok vallási közösség barátok PASSZÍV	egyház	munka háztartás templom
C. 1.	férfiak ellátása; gyermekszülés és nevelés	család szomszédok vallási közösség PASSZÍV	egyház	munka háztartás templom nevelés
C. 2.	bíróságuk; háborús események; kiraboltatásuk	család szomszédok faluközösség hivatalos személyek vallási közösség AKTÍV	egyház	munka háztartás templom gyereknevelés
C. 3.	kollektívizálás; különböző munkák elvégzése	család szomszédság vallási közösség piaci ismerősök AKTÍV	egyház	munka háztartás templom gyereknevelés
C. 4.	férjével kettesben marad; tejszedők; állattartás; nyugdíjazásuk	család szomszédság vallási közösség ismerősök AKTÍV	egyház	munka templom háztartás
C. 5.	férje lebetegedése, halála; szülőföldjére való hazatérése; mostani élete	család szomszédság vallási közösség PASSZÍV	egyház	munka templom háztartás

<i>Mélyréteg</i>				
<i>Periódusok</i>	<i>Szent</i>	<i>Profán</i>	<i>Epifánia, fordulópont</i>	<i>a) Erkölcsi szemlélet b) Illem c) Tabuk</i>
A. 1.	játék	munka		
A. 2.	szertartásban való részvétel	munka		
B. 1.	szertartás	munka	elköltözések halálesetek	
B. 2.	szertartás udvaroltatás	munka		a) puritán erények b) gyász, bálozási szokások c) szexualitás
B. 3.	szertartás	munka		
C. 1.	szertartás	munka férfi és női szféra	elköltözés	
C. 2.	szertartás	munka férfi és női szféra	háború kiraboltatásuk	
C. 3.	szertartás böjti idő ünnep	munka férfi és női szféra	kollektivizálás	
C. 4.	szertartás böjti idő ünnep	munka férfi és női szféra		
C. 5.	szertartás böjti idő ünnep	munka	férjének halála	a) puritán c) szexualitás

<i>Mélyréteg</i>			
<i>Nevelési szemlélet</i>	<i>a) Értékkrend b) Eszmények</i>	<i>Identitás- tudat</i>	<i>a) Általános értékelés b) Énkép</i>
			a) mitizált, mesés, arany kor, „szent”, pozitív
			b) pozitív
			a) negatív b) pozitív
	a) gazdálkodás, tehetőség, anyagiak		a) mitizált, aranykor, pozitív b) pozitív

<i>Mélyréteg</i>			
<i>Nevelési szemlélet</i>	<i>a) Értékrend b) Eszmények</i>	<i>Identitás-tudat</i>	<i>a) Általános értékelés b) Énkép</i>
	b) jó gazdasszony	katolikus magyar	b) pozitív
szigorú, hagyománytisztelő, munkára nevelő	b) jó gazdasszony és anya	katolikus magyar	a) negatív b) pozitív
szigorú, hagyománytisztelő, munkára nevelő	a) élet védelme az elsődleges b) jó gazdasszony és anya	„szórvánmagyar”	a) negatív b) mesei, pozitív hős
szigorú, hagyománytisztelő, munkára nevelő	a) állatok száma → rang b) jó gazdasszony és anya		a) negatív b) pozitív
	a) állatok száma → rang b) jó gazdasszony		b) pozitív, mesés
	a) tanultság b) jó gazdasszony		b) pozitív

Az elmondott szöveg főbb történeteit, a hosszabb elbeszélő részek tartalmát foglaltam a „történesek” oszlopba. Ezeknek alapján előttünik, hogy mely eseményekről, mikről mesélt a legtöbbet. A történesek végigtekintéséből bukkannak elő azok a krízishelyzetek, fordulópontok, epifániák, amelyek vagy teljesen megváltoztatták az adatközlő eddigi életének körülményeit, vagy érzelmileg jelentettek meghatározó élményt. Ilyen krízishelyzetnek számított az elköltözésük Gyergyóremetéről, a szülei halála, az esztrói nagycsaládos életvitel, a háború, a kiraboltatásuk, majd a férjének halála, és megfigyelhető, hogy mindegyikőjükhez negatív érzések kapcsolódnak.

A társadalmi kapcsolatok köre akkor szűkül le és válik passzívvá, amikor új környezetbe kerül, vagy amikor életformát vált, azaz az elköltözésekkor, a férjhezmenetel utáni periódusban, valamint idős korában, amikor az élet a kezdeti nullpont közelébe érkezik. Az ok hol az, hogy idegen számára a környezet, hol az, hogy már nincs energiája aktívan résztvenni a társadalmi életben.

Gondolkodását egész életén keresztül befolyásolta a katolikus vallás, míg az iskola csak gyermekkorának négy évében volt meghatározó jellegű. (Ezen intézmények szerepét az eszmei ráhatás és nem a szocializáció szempontjából vizsgálom.)

A táblázatból kitűnik, hogy az élet rutincselekvései közé sorolható a földművelés, a háztartás, a templomlátogatás és a gyermeknevelés, ezek közül a földművelés már a legkorábbi, míg a többiek a későbbiekben vál-

tak automatizmussá. A beidegződött cselekvések ritualizálódtak: kialakult pl. a pontos sorrendje annak, hogy milyen munkát mikor és hogyan kell elvégezni. Saját családjában a feladatok férfi és női tevékenységi körökre váltak szét.²⁷ A férfi szerepe volt a nehéz fizikai munkák elvégzése, mint pl. a kaszálás, szántás stb. és ő gondozta a lovakat, míg az asszony a háztartással, a kicsi gyermekek nevelésével, a háziállatok ellátásával, valamint a földműves munkák egy részével is kellett foglalkozzon. A férfi szféra nyitottabb volt a külvilág felé, míg a női zártabb, és a közvetlen környezet gondozására irányult. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a „világ” a maga szociális, gazdasági és politikai problémáival csak annyiban érintették, amennyire ezek az általa megélt tapasztalatokból külsőből belülről váltak.²⁸ Nem érdektelenséget jelent ez, hanem az élmények érzelmi szelekcióját. A nehéz periódusokban – mint pl. a háború vagy a kollektivizálás idején – egyfajta „túlélési stratégiát” fejlesztett ki, amelyben tulajdonképp a mindennapi élet rutinjai működtek hajtómotorként.

A hétköznapok folyamatában a szent kétféle formában nyilvánult meg: a „hivatalos” vallási szertartásban, ünnepeken és szent időszakban való aktív részvétel által, és az „egyszerű”, amelyhez tartoznak pl. a mindennapi munkában megengedett pihenők, az esti lazítás, a hétvégi kikapcsolódás, a családi ünnepek megtartása stb.

Erkölcsei szemléletét a katolikus etikához közelállónak lehet mondani. Felfogása puritán és a mélyén tabuk lappanganak, amelyek leginkább a nemiséggel kapcsolatosak.

A nevelési elvei aszerint alakultak, ahogyan őt nevelték: szigorúan és a munkás életformára.²⁹ A szüleivel való kapcsolatában nem volt helye a tegezésnek, ezért ő is úgy tartja, hogy a szeretet legjobb kifejezője, ha megadják neki a tiszteletet.

Értérendjére a paraszti gazdálkodó életforma nyomta rá a bélyegét: a jó anyagi feltételek megteremtése mindig fontos volt a számára. Azonban – vesztély esetén – az élet oltalmazása került mindenek fölé.

Eszményképeit a végzett munkája és társadalmi szerepe szerint igazította: jó gazdasszony és jó anya akart lenni elsősorban, és ezeket voltaképp a tradíció közvetítette. Értérendjében annyi változás tapasztalható, hogy most már nem a földművelő, hanem az intellektuális életvitelt tartja többre.

Identitástudatában az etnikai és a vallási hovatartozás a két meghatározó elem, amelyekhez egész életében ragaszkodott, és amelyeket a következő generáció felé közvetített.

²⁷ Nagy 1990. 22.

²⁸ S. Dobos 1986. 109–122.

²⁹ „A munka nemcsak a legegyszerűbb feltételek megteremtésének alapja, de a földművelésnek is, mely viszont a társadalmi megbecsülés további alapjává vált. A parasztság erkölcsi rendjében ezáltal kialakultak a munka erkölcsi indítékai.” Nagy 1990. 197.

Életútját általánosan értékelve azt állítja, hogy „*életemben sose vótam boldog*”, ám ha az egyes időszakokhoz kapcsolódóan számba vesszük a pozitív és negatív élmények arányát, akkor azt tapasztaljuk, hogy ezek kiegyenlítik egymást. Az én-képe pedig egész életében pozitív volt, ami azt jelenti, hogy meg van elégedve sorsával.

Az egyén a saját lencséjén keresztül látja a társadalmi valóságot, válogat a felkínált receptekből, és azokat fogadja el, amelyek mentalitásához legjobban illeszkednek.

A jelen esetben egy olyan személyt találtam, aki életstratégiájában erősen ragaszkodik a társadalom által hagyományosnak nevezett formához, amelyben semmiféle devianciának nincs helye (talán ezért próbálja kimagyarázni férjének italozását is), és amely mindenkor szem előtt tartja a puritán erkölcsöt és illemet.

Az élettörténet kontextusát alkotó társadalmi-történeti valóságról csak tükrözött információkat kaphatunk.³⁰ E tények figyelembevételével lehet hozzákezdeni a kultúra rekonstrukciójához.

Milyen tehát az a kultúra, amely a tanulmányozott élettörténet mélyén működik?

Legfőbb jellemzőjeként a katolikus vallás által közvetített hit- és erkölcsrendszert lehetne megnevezni, amely egységes világértelmezést próbál kialakítani az individuumban. (Ebbe állandóan belejátszanak a tételes hitrendszeren kívüli elemek, melyekről a következő fejezetben szólok.) Az etnikai hovatartozás szempontjából a magyarságképnek megfelelő identitásjegyeket kívánja megerősíteni. A paraszti értékrendhez viszonyítva a földtulajdont, valamint az ehhez kapcsolódó anyagi és szellemi javakat favorizálja, mint pl. a jó gazdasszony eszményképét és az állatszeretetet. Mindezek fölött áll azonban magának az életnek a tisztelete és szeretete. A mindennapi élet megszervezésében szerepeket ajánl a különböző társadalmi rétegeknek, korcsoportoknak, nemeknek, amely szerepek aztán modellként szolgálnak. A szerepek mellett tartalmazza még a rutincselekvések jó részét, valamint az életstratégiákat.

Mindezeket egy-egy szóba sűrítve: asszonyi, humánus, paraszti, magyar, keresztény kultúra.

³⁰ „...az egyéni élettörténet nemcsak egyetlen individuum életének partikuláris eseményeit, hanem sokkal inkább egy közösségnek, egy társadalomnak, egy történeti szituációnak az egyéni élet szövetén átszűrődött képét tartalmazza.” Niedermüller 1988. évi 3-4. számából. 387.

A SZÖVEGFELSZÍN ELEMZÉSE

Az élettörténetét elbeszélő ember számára nem áll rendelkezésre olyan motívumkészlet, a sok átadás-átvétel folyamán lecsiszolódott „modell-mese”³¹, mint pl. a népmese előadójának. Ha modell nem is, de létezik a társadalom által jóváhagyott „terv” arról, mi és milyen formában tartozhat ebbe a műfajba, melyek azok a témák, amelyek felmerülhetnek benne. Ezen témák közé sorolhatók – többek között – a nagyszülőkről, szülőkről, testvérekről szóló beszámolók, vagy az élet anyagi oldalának bemutatása. A formai kivitelezést segíti pl. az, hogy az élettörténet általában a gyermekkor leírásával kezdődik és a legutóbbi élmények zárják, de ez a kronológiai sorrend nem szükségszerű.

Az évek során felhalmozódott emlékanyag a személyiség különböző rétegeiből tör elő – olykor kérdésre –, következésképpen az ezt felhasználó élettörténet sem lehet teljesen egyenletes, hanem előfordulhatnak benne műfaji zökkenők, amelyek csak gazdagítják jelenlétükkel az elbeszélést. Ilyen műfajváltások szövegünkben is feltűnnek, hiszen találhatunk benne jóslásokat, hiedelmet, álhiedelmet, eredetmonda reminiscenciát³², de néhány vers- és énekrészletet is. Mindezek bizonyítják, hogy az élettörténet nem zárt, hanem a köznapi kommunikáció mintájára szerveződő műfaj, amelynek alakulásában a partnernek jelentős feladata van: a társalgás keretét biztosítani az élettörténet születéséhez. Így természetes, ha időnként elmosódik a határ a kétfajta elvárás között, hogy mikor kerül előtérbe a beszélgetéshez és mikor az élettörténet elmondásához kötődő megfélelni vágyás.

A jóslások nagy többségéről úgy beszél az adatközlő, mint aki hisz bennük, és próbál racionális magyarázatot találni a dolgok, jelenségek között.

Az időjóslások közül az olyan általánosan ismertek bukkanak fel, mint a:
 – hagymakalendárium készítése: *„Oszt még régen csináltak hagymanaptárt. Karácson előtt... vagy újév este csináltak hagyma..., kirakták: január, február... sorba, sorba (...), oszt mindenikbe tettek sót. (...) Ez január, a másik február, oszt akkor tette a sót bele, amikor adta a nevit. Kirakta egy deszkára, s akkor azt szépen kitette. (...) Oszt reggelre améknak megolvad a só a hagymába, az a hónap esős lesz. Amelyik szárazon marad, az száraz hónap lesz. Na ez is igaz.”;*

³¹ Vö. Nagy 1978. 186–189.

³² Ezen műfajok azonosításakor S. Dobos 1964. 198–217. tanulmányára támaszkodtam.

– bizonyos napok időjárásából a következő időszakéra való előrejelzés: „Nahát oszt vót még... azt megjegyzték régen az öregek, a napokat, hogy... na, azt mondják, hogy jön a jégtörő Mátyás, most február huszonegyedikén, hogy ha jeget tanál Mátyás, akkor eltöri. Ha meg nem tanál, akkor hozni fog.”; „Ha Katalin locsog, karácsony ropog. Na milyen tél volt novemberbe! Nem locsogott karácsonykor? Sütött a nap! (...) Na ez tiszta igaz.”; „Azt mondják a szőlősgazdák: Ha locsog Ince, megtelik a pince. Ez is igaz... Hát úk a... ezek a szőlősgazdák tapasztalták, hogy ha ez..., akkor kell a szőlőnek, abba az időszakba legyen eső, mikor Ince, Ince van.”;

– időjósítás az állatok viselkedéséből avagy segítségükkel: „Én is láttam a televízióban a medvét, hogy kijött és visszament. Aszonta, hogy még hátra van a tél. Igaz is. Nem igaz? Most van a tél. Akkor sütött a nap, oszt meglátta az árnyékát, visszament a barlangjába és alszik tovább.”; „Há még a macska is... Ha nyalja magát, fekszik a földön, és nagyon mosdik, nagyon... mindig mossa magát, akkor eső lesz. Röviden... egy-két napon belül esik az eső. (...) Akkor ha kokas délelőtt kukorékol – azt mondják, hogy babonaság, de nem babonaság az ilyesmi –, ha reggel korán úgy ni... délelőtt sokat kukorékol a kokas, akkor is... De csak úgy, ha délelőtt... Ha délután kukorékol, akkor nem lesz eső.”; „No mikor a bárányok táncolnak..., vannak a kisbárányok, azok oszt mikor tényleg esőt éreznek, azok akkor hozzáfognak..., összegyűlnek egy csomóba sokan, mind a bárányok, az egész nyájból, külön mennek, oszt táncolnak, ugrálnak, szaladnak. (...) Figyelem a bárányokat, micsinálnak. Micsoda..., oszt jött olyan... olyan havazás, olyan szél, olyan olyan bolond idő, oszt mondták is, hogy ez a bárányok tele, bárányok hava.”; „Sokszor a csókák, mikor futkároznak fenn a... Olyankor mindig valami nehéz... Dörög, villámlik, olyan rossz idők szoktak lenni. Akkor azok is érzik, a csókák... Mindig megérik...”; „Húzottunk cédulát a papagájjal. Oszt húzott, dehát mit tudom én, hogy mi vót ráírva, valami vót ráírva, hogy van ellensége. (...) Sok kára van, ilyesmiket magyarázott. Szóval a cédulára az vót írva. Dehát ki írta rá a cédulára? Hát – ugye – a cigánasszon ír ilyet is, olyat is. Mindenfélét ír a cédulára. Oszt amikor a papagáj azt kihúzta, hát mondta neki, hogy húzd ki, a papagáj kihúzta. S akkor – ugye – erre a cédulára hát mi vót írva? Amit ő írt rá. Nem az, hogy ami a... az én életem körül van, hanem hunnan tudta ő azt? Csakhát ha kihúzta a papagáj, ami rá vót írva, akkor azt el kellett hinni, s azír kellett fizetni, hogy az igaz. Nahát ilyesmi vót. De nemhogy abból van valami... Hát a cigányasszony azért pénzt kapott. Nem tudom, hogy mennyit, mennyiért, mennyiért húzta a papagáj, mennyit kellett fizetni, de fizetni kellett. A papagáj azt kihúzta, mert az olyan madár. Szóval

lehetett beszélgetni, és megcsinálta, amit mondtál neki! De azt csinálta, amit mondott neki a gazdája.”

Az András-napi férjvisszaszerzés Erzsébet esetében még úgy is eredményes volt, hogy nem csinált mindent végig az előírásnak megfelelően: „Mondtuk, hogy olyan éhesek vagyunk, nem ettünk semmit még máma... Oszt nem vót időnk enni, nem tudtunk enni... – Na ha nem ettetek, mostmán ne is egyetek! Máma András-nap van! Oszt megálmodjátok, hogy ki lesz a férjetek. Oszt mondta, hogy micsináljunk. Hogy ha... mikor lefekszünk..., hogy hogy is? Tegyük egy pohár vizet az asztalra, és csináljunk sajtalan pogácsát, tegyük a fejünk alá, és... fésűt is tegyük a párna alá. A pogácsa mellé. Ez olyan babonaság-dolog vót. Hát na... Én is na... Nem eszek. Nem eszünk, nem eszünk. Na mindegy. Na de én ha hazamentem, hát biza nem vót nekem időm, hogy én pogácsát csináljak, meg mit tudom én, mit csináljak! (...) Hát bizon én nem csináltam semmit! Elvégeztem a dógomat, lefeküdtem. Mán el is vótam fáradva jól, lefeküdtem. Hát drága, mit álmodok én? Aki udvarolt nekem fiú (...) jött szembe velem egy gyönyörű szép betunika, meg rezedá, meg... ilyen színes virágcsokorral... Ide akarta adni nekem. Oszt nem fogadtam el... Oszt szegin olyan szomorúan elment... Rámnézett, oszt elment... Hát megyek tovább, akkor találkoztam tatával. De nem ismertem akkor még tatát! Nem is... hírit sem hallottam! S pont abba a ruhába vót felötözve legelőször, mikor hozzám jött, avval a ruhával jött! (...) Aztán mondom, hogy az álomom meg úgy vót, hogy Lajcsinak a virágcsokrát nem fogadtam el, eltoszítottam, oszt jött tata, és vele maradtam. Örökre maradt! Ez igaz! András-napot... Én nem büjtöltem, mégis megálmodtam! És az lett a férjem, akit akkor álmodtam. András éccaka. Tudod akkor, hogy bele vótam én... Ha nem is csináltam pogácsát, de avval a gonddal feleküdtem le, avval a... ésszel, meg szívvel, meg avval az izgatottsággal, hogy vajon?”

Az álom máskor is jelentést hordoz, a hozzáértőnek előrejelez: „Én álmodtam, hogy kidőlt a házunk fala... Mikor meghalt a bátyám, Dénes... Akkor én álmodtam, hogy a háznak az utca felőli vége kiborult. Meg is halt a bátyám. (...) Azelőtt két-három nappal, akkor álmodtam. És mondtam a szomszédasszonnak... – Te – aszondja – ne mondd meg Dénesnek, ne mondd senkinek! Nem is mondtam! Pedig nem mondta, hogy mi a jele, majd azután mondta meg. Akkor nem mondta meg nekem... Majd azután... És aszondja: – Te megálmodtad.”

A bajra, veszedelemre, halálesetre a kutya viselkedéséből lehet következtetni: „Hát a kutya az megérez még több mindent! Az megérzi, ha valahol baj van a családba. Ha halál van, vagy tűz van. Vagy tűz lesz. Te, az előre megérzi, a kutya! (...) Mikor úgy felfele ugat a kutya és

baumkol, az tüzet jelentett. Mikor baumkol a kutya és letartsa az orrát a földre, nézi, az halált jelent.”

A hiedelmek közül egy igen sajátosságosot találhatunk a szövegben: ha az istállóba vagy az eresz alá rakott fecskéfészket leverik, akkor a tehén teje megromlik. (Más vidéken úgy hiszik, hogy a tehén hasa alatt átröpült fecske okozza a bajt.) De ezt is megpróbálja észérvekkel megmagyarázni: „Természetes dolog, hogy a fecskét nem szabad bántani. Hát ezt tudjuk, tanultuk az iskolába is, természetes dolog, hogy a (...) aki aki kártékony állatokat szabad pusztítani. De amék nem kártékony állat, azt nem szabad pusztítani. (...) És a fecske az nem kártékony állat. Mer az bogárral él. Mindenféle bogarat fárul, növényrül, ahun találja a bogarat, az bogárral él. És az hasznót csinál. De a veréb, azt szabad pusztítani, mer az... egy-egy csapat veréb lepocsékolja a szőlőt vagy lepocsékolja a búzát, vagy... szóval az kártékony állat a veréb. És a fecske, ha a fészket rak az istállóba vagy az eresz alá, hát azt nem szabad bántani. És ez igaz is, ha levered a fecske fészket vagy bántod, akkor a tehénnek a teje megromlik.”

Álhiedelemként jelenik meg egy régi kuruzslási szokás, hiszen az adatközlő már nem hisz benne (bár lehet, ha bevált volna, akkor most másként gondolkozna): „Teszem a tejet, hogy csináljak túró, barna. Hát mi lehet ennek, mi lehet ezzel? És szagolom, hát szagos. Hát kilököm a moslékba, dehát mi lehet ezzel? Nahát hallottam én már errül, hogy ha vért fejsz ki a tehénbül... Hát mit csináljak? Orvos nem vót, akkor az állatorvos nem jött a faluba, mint most, – ez Esztrón vót, mán Esztrón vótam –, otthon látod, otthon a szülői háznál nem... sose fejtük! Soha. (...) Vót Darócon egy Jancsi bácsi. Úgy hitták, Jancsi bácsi. Hogy menjek el ahhoz, vigyek korpát egy konyhakendőbe, kössem, és vigyem el Jancsi bácsihoz. De mikor a nap jön fel, akkor én már legyek Jancsi bácsinál Darócon! Mer hogy na. Akkor én már legyek ott. Há elmegyek én Jancsi bácsihoz, otthagynom a korpát, Jancsi bácsi mit csinál, mit nem, ő tudja. Oszt nem másnap, hanem csak harmadnapra, hogy menjek a korpa után. Hát reggel korán na, hogy... Most gondold el, Esztrórul mentem ott a legelön egyenesen keresztül, mer ott a déli mólba, a falunak a másík... a Majtény felőli végibe lakott, ahun van a malom, ott lakott, még túl a Krasznán. (...) Hát reggel korán, hajnalba megyek, hogy mire a nap jön fel, legyek ott. Derékig majdnem búzán, gyepen, legelön keresztül a fűbe, mindenütt, hát na... Hát otthagynom a korpát, hát na... Na hogy menjek majd... három nap múlva menjek. Én nem tudom, pénteki nap vagy milyen vót. Nem tom, milyen nap vót. Há megyek a korpa után, hogy etessem meg a tehénnel, s na... Hozom haza a korpát, megessi a tehén, hogy meggyógyul. Dehogy gyógyul, nem gyógyult meg! Hiába adtam én akkor. Há megette a tehén, de nem gyógyult meg az én

tehenem. Hát aztán majd szóltam a zállatorvosnak, jött az állatorvos a faluba valamiért. (...) Úgyhogy az a Jancsi bácsi nem gyógyította meg az én tehenemet! Hanem az állatorvos adott valami port, hogy adjam a tehénnek abrakba, s aztán... de nehezen.”

Az eredetmondák általában természeti objektumok vagy akármilyen más jelenségek keletkezését, létrejöttük módját tárja elénk. Erzsébet egy hegy nevének történetére világít rá: „...azon túl van egy megin egy nagy domb, jó nagy domb, azt úgy hívják: Akasztóhegy. Valamikor régen, Isten tudja régen ott akasztottak embereket. Úgy is hívják a hegyet: Akasztóhegy.”

Az epikumot néhol megszakítja egy-egy lírai vers- vagy dalrészlet, amelyekkel mondanivalóját színesebben fejtí ki:

„Elkerülsz, mert szegény vagyok.

Se kincsem, se pénzem.

Színaranyból van a szívem,

Gyémántkő a lelkem,

Mind a kettőt neked adom,

Csak te szeress engem!

Nem kell nékem a világnak

Valamennyi kincse,

A szívemet, a lelkemet

Nem adom én érte.

Színaranyból van a szívem,

Gyémántkő a lekem,

Mind a kettőt neked adom,

Csak te szeress engem.”

„Légy gazdag vagy koldus,

Szolga vagy király,

Ifjú vagy elaggott,

Izmos vagy szikár,

Egy csapással elejt,

És rideg sírba ejt

A kemény halál. – Ez a vége az embernek, semmi több.”

Az élettörténet megfogalmazottságának jegyeit sorra véve szintén az egyén mentalitására – s ezen keresztül a mögötte húzódó kultúrára – következtethetünk. Az ilyesfajta vizsgálódások a narratológia tárgykörébe tartoznak. Nekem azonban nem célom az, hogy kövessem a strukturalista nyelvészek által kitaposott utat és bizonyos funkciókat feleltessen meg az elbeszélés elemeinek, hanem – kissé egyszerűsítve – az élettörténeti szöveg azon jellemzőit vizsgáljam, amelyek a leginkább utalnak a mélyében nyugvó mentalitásra és kultúrára.

Elbeszélésünkre a leginkább az jellemző, hogy folytonosan bővülő szerkezetű: egy esemény felelevenítésekor nagyon sok apró mozzanat tisztázása után lendül előrébb a történet. Ezek szinte mind külön kis történetet alkotnak a makrostruktúrában belül.

Az archaikus gondolkodásra jellemző az, hogy mindent történetben³³ látat, itt is ezen stratégia figyelhető meg. Az egyes történetekbe epizódok ékelődnek a szöveg novellisztikus légkörét, epikus áradását biztosítva. Igen szép elbeszélő részek, leírások keletkeznek, így pl.: a háborús kaland, a kiraboltatásuk, az otthoni táj leírása vagy a pünkösdi körmenet bemutatása. A részletezéssel, a mellékszálak végigjárásával lassítja a fő emléksor előrehaladását, voltaképp késleltet, ébren tartja a figyelmet.

Az epikai részletezés azonban sokszor átcsap pusztá szószaporításba, tautológiába: „*Oszt haragudtak rám – mondom –, haragudtak rám, hogy amiér megmondtam, hogy...*”; „*Osztán mentünk haza, mentünk oda, ahol megmondták a szüleim, hogy hol dógoznak a szénával. Oda mentünk.*” De találhatunk a szövegben egy-egy igen érzékletes, tömör megfogalmazású mondatot is: „*Menjen, maradj az emlék, vót, nincs tovább!*”; „*Akkor oszt csend lett, jó vót, megpihentünk.*”

Nem szabad megfélekednünk arról, hogy ez a szöveg beszélgetés közben formálódott ilyenné. Ezért nagyon sok jegy utal arra a kapcsolatra, amely az elbeszélő és a hallgató között áll fenn, illetőleg arra a viszonyra, amely az elbeszélő és a saját szövege, valamint elbeszélésének módja közt létezik. Ezek a metanarratív eszközök³⁴ segítenek – többek között – ahhoz, hogy a beszélgetőtársak megérezhessék, mikor kezdődik vagy ér véget egy-egy téma, mikor vehető át a szó.

A kezdőformulák bevezető funkcióval rendelkeznek: „*És nagyon jól emlékszek arra...*”; „*Egyszer aztán...*”; „*És nahát oszt...*” stb. A téma továbbfolytatását a következő közbevetésekkel jelzi: „*és mondom, hogy...*”; „*Úgy is vót...*”; „*Na oszt...*”; „*Szóval a...*” stb. Az egyes témák közötti átvezetést olyan zökkenőmentesen oldja meg, hogy szinte észrevétlenül siklik át egyik történet elmeséléséből egy másikéba. Ennek jelölői: „*Jobb, ha azt mondom el...*”; „*Hát ott is vót egyszer egy élményem*”; „*...mert miért?*” stb. A záróformulák közül válogatva: „*És így kerültem én Esztróra.*”; „*Nahát így vót.*”; „*És oszt maradtunk a család, így lassan elapadtunk, kihaltak.*”; „*Há így telt el az élet*” stb.

Az elbeszélő és az előadás módja közötti kapcsolat³⁵ válik explicitté a következő idézetben: „*Hát már veszi?* [Nevet.] *Hát akkor nem úgy kellett*

³³ Vö. Nagy 1978. 196–206.

³⁴ Lásd Babcock-Abrahams 1982. 137–144.

³⁵ Vö. Kiefer Ferenc: *A nyelvi jelentés két fajtája: az implicit és explicit jelentés. (Megjegyzések a hiedelem nyelvi kifejezőeszközeihez).* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, MTA Néprajzi Kutatócsoport. Visegrád. 1975. 28–30.

vóna! Hát most csak magyarázok... Jaj, Istenem na..., és na várjál csak!”

Megszólitással próbálja az adatközlő bekapcsolni a hallgatót a beszélgetésbe, valamint megerősíteni saját nézőpontját, a múltbeli cselekedeteinek indokait megadni, véleményét legitimizálni általa (pl.: „...gondold el!”; „Látod...”; „Há mint neked, hogy te is ugye...”; „Hát te nem azt csinálod, te nem mensz el?” stb.)

A realizmus már a szöveg műfaji hovatartozásából fakad. Az adatközlő arra törekszik, hogy elbeszélésében az igazságot adja vissza. Az már más kérdés, hogy erre csak részben képes. A megtörtént eseményeket saját szubjektumán szűri keresztül, így azok átalakulnak, a valóságtól eltávolodnak. Ezért minősülhet fikciónak³⁶ az élettörténet, és kaphat néha egészen mesés színezetet, hangulatot. A múlt idealizálásának lehetünk tanúi. Vágyköltészet ez is, mint a népmese, csak itt a *megéltet* alakítja az interjúalany a kedve szerint. Képzetele hősöket teremt, a hétköznapi hőseit, akik vállalják a küzdelmet a mindennapok nehézségeivel, és akik a legreménytelenebb helyzetből is talpra állva törekszenek a számukra jónak vélt cél megvalósítására (pl. férje halálának elbeszélése).

A valósághoz ragaszkodás legrelevánsabb jelzői az események hely- és időkoordinátáinak feltüntetése, amelyek szinte minden történetnek szükségszerű velejárói. Néha oly nagy fontosságot tulajdonít nekik az elbeszélő, hogy elidőzik náluk, és csak az általuk megrajzolt keret megteremtése után halad tovább: „*Oszt reggel korán már, mer messzi vót, elég jó messzi vót, oszt hát ez mán... mégpedig kisebb koromba... – mivel még erre is jól emlékszek, pedig még akkor nem hiszem, hogy jártam iskolába, mer akkor nem sírtam vón –, fogtam édesanyámnak a szoknyáját így ni, oszt mentem, mellette szaladtam.*”; „*Mán sötét vót, hát akkor mán tudtam én ott a járást mán, hát az állomástúl jártam ott sokat gyermekkoromba, mikor Édesnénye ott vót, hát majdnem minden szombaton mentünk édesanyámmal oda a zárdába az apácákhoz, és tudtam mindent, hogy na ez itt van, hogy ott van, ha más..., mer mán építettek blokkot, meg mit tudom én, mi, az utat tudtam, mikor fordul Ditró fele az út, s Ditróbul mikor fordul Remetére, s tudtam mindent...*”

Magára a szövegre esetünkben főként a dramatizálás, a nyelvek és lexikai rétegek váltakoztatása, valamint a már említett versidézetek hívják fel a figyelmet.

A dramatizálás³⁷ mindig kedvelt eszköze a népi előadóknak. Egy párbeszéd tolmácsolása közben hol a saját, hol valaki más „bőrébe bújik” az adatközlő, így varázsolja történetét elevenné, életszerűvé. A dramatizálás folytán „szereplőkké” lépnek elő azok a személyek, akikről mesél: „*Mon-*

³⁶ Lásd Titon 1982. 94–96.

³⁷ Guszev 1974. 19–23.

dom, nézd csak milyen felleg jön! Nem mondtam, hogy miért megyek. Megyek haza. De egy kilométert kellett... pont egy kilométert vót menni, oszt megyek, sietek, sietek, sietek, de sietek, tanálkozok az úton – nem tom, hol lehetett – annak a fiúnak az anyja, aki na..., aztán aszondja nekem: – Ó, Erzsike, hová szaladsz? Há mondom: – Megyek, mer ni jön a nagy felleg, oszt van egy csomó majorságom. – Ó, Erzsike, maga nem várja meg az én fiamat!”

A változatos szerepkörök néha teljesen egymásba olvadnak. Ilyenkor tapasztalható meg az, hogy az előadás valóban átszűrődik a szubjektumon: „...aszt mondta édesanyámnak, hogy hagyjon neki békit! – Hagyjon nekem békemet! Ha nem fogok szeretni, egy év után hazamegyek.”

A dramatizálás más eszközei a kérdés és a felkiáltás. Ezekkel általában a történet menetét lendíti tovább az elbeszélő, vagy nyomatékosít általuk. Kérdéseire példa: „Há mit csináljanak?”; „...olyan szokása vót, mit zárjon be? Kinek? Mi elöl zárjon be?”; „Mír fáj most is a karom?” Felkiáltások: „Na de oszt jött a nehezebb sors!”; „Több semmi nem maradt!”; „Jaj, az is vót egy...egy félis, egy rettegís!” A szöveg párbeszédei, felkiáltásai, kérdései kifejezetté teszik az adatközlő nagyfokú érzelmi beleélését. A hangulat aszerint változik, hogy a felemlített események pozitív vagy negatív emlékként őrződtek meg. Az élettörténetben a vidám, tréfás, illetve a szomorú, borús végletek közt ingadozik a hangulati skála, amelyben a mesés képszerűség és a lelkiismereti vívódást bemutató drámai légkör egyaránt megteremtődik.

Erzsébet élete jelentős részét román környezetben töltötte. A román nyelv hatása szókincsén, gondolkodásán egyaránt nyomot hagyott.³⁸ Ez utóbbi például akkor válik evidenssé, amikor egy bizonyos emlékanyagot románul aktualizál, tehát a nyelv s az emlék szorosan egymáshoz kötődve tárolódik a tudatban: „S az asszonyok is, hagyjak neki békit! Milyen jó! – Bietul Józsi bácsi, cât de bine afla! Las, nu duce acasă! Nana Erzsi, lasă-! Las, cât de bine-i!” Román eredetű kölcsönszavak is sokszor előbukkannak: a *csentru*, *raport*, *magazin*, *norma*, *percceptor*, *cintirim*, *bodega*, *széra*, *taxa*, *perfekt*, *somér* szavak egytől egyig olyan megnevezések, amelyek a hétköznapi életben igen használatosak.

A nemzetközi szavak állományából is került be néhány: pl. az *inekció*, *penicil*, *deportál*, *turista*, *fotbalista*, *nájlón*, *riporter*, *operál* szavak, amelyek elütnek az inkább archaizáló vagy tájnyelvi szövegkörnyezettől.

A fogalmi archaizmusok olyan szók és szókapcsolatok, amelyek az általuk jelölt fogalommal együtt kikoptak a használatból. Ilyenek szövegünkben a *puđli*, *hidas*, *rúdas*, *mereklye*, *úri szabó*, *tag*, *grádic*, *fundamentom*, *írka*, *rostok*, *katulya* stb.; míg a fogalmi archaizmusok

³⁸ A szókészlet különböző rétegeinek sajátosságait Fábíán–Szathmári–Terestényi 1984. terminológiája szerint vizsgálom.

olyanok, amelyeknek alakja vált régiessé, pl.: *ozsonna, másodosztályos, bizonyára, pad (padlás), apródonkint, háltni stb.* A jelentésbeli archaizmusok a maitól eltérő, régi jelentését őrzik, pl.: *tíz, rend, kisasszony (tanítónő), uram (férj), világ (lámpa) stb.*

A tájszavak csoportjához tartoznak a *málé, nyiriszka, örvend, csücsörög, esztovára* stb. szavak, és a *ház hátánál, él belőle, szénát csinálni* stb. kifejezések. Nyelvjárásának sajátosságai főként a szavak hangalakjában mutatkozik meg: az északkeleti dialektusterület jellemző jegyeit hordozza magán, melybe időnként belejátszik a székely nyelvjárás *ē* hangja.

Neologizmus már kevésbé fordul elő a szövegben. A *polgári, pódium, kánikula, kupleráj* szavakat az adatközlő szókincséhez viszonyítva lehet neologizmusoknak tekinteni, mivel napjainkban már ezek sem használatosak.

Szótévesztéssel, egyéni kiejtéssel Erzsébet új szavakat is alkotott. Ilyenek az *evelen, petrentyű, novic, debizson, somes* szavak.

Az életrajzi szövegben nyilvánul a választékosságra való törekvés, pl.: *emlékszem a sorsomra, elapadt a család, elszéledtek (csökkent a lakosság), elapadtunk, kihaltak, a tehén összesétálta* stb., ugyanakkor nem hiányoznak a negatív, durva (pl.: *dög, deglett*) vagy a humoros (pl.: *virgonc, nyúlásig vótak a kacagástul*) kifejezések sem.

Az elbeszélői stílust a tartalmi vázra épülő improvizált szöveg határozza meg. A mesélő a helyzetnek, a kifejtendő gondolatoknak, érzelmeknek megfelelően keresgél hozzájuk találó formát, válogat szókincséből, kifejezőkészletéből. A használt szavak pedig tehetségét, gondolkodásmódját jellemzik, de árulkodnak kultúrájáról is. Ez azért lehetséges, mert szavainknak pozitív vagy negatív hangulata, festői ereje van.

Az élettörténet állandó szókapcsolatait vizsgálva derül fény a népmesék kifejezőkészletével való rokonságára. Prózái alkotások lévén teret engednek annak a hagyománynak a megnyilvánulására, amely az elbeszélés folyamatát irányítja. A sztereotípiák az előadás kézenfekvő megoldásai, mégis árnyaltabbá, színesebbé teszik a mondanivalót.

A következő szófordulatok akár népmesében is állhatnának: „*úgy elmegyek, hogy soha híremet se fogja hallani*”, „*hát úgy is vót*”, „*Úgy is lett, ahogy mondta!*”, „*nem lett semmi bántódásunk*”, „*nem vót mit tenni*”, „*gondoltam magamba*” stb.

A proverbiumok teljesen átjárják az elbeszélést. Kisebb hányaduk időjárás szabály, pl.: „*Ha Katalin locsog, karácsony ropog.*”, „*Ha locsog Ince, megtelik a pince.*” stb., nagyobb részt azonban konvencionális kifejezés, pl.: „*semmi szín alatt*”, „*azt se tudta, mék lábán álljon*”, „*minden kezdet nehéz*”, „*csak úgy van, ha dógozunk*”, „*könnyű a kászbe beleülni*”, „*nem kívánom én senkinek a világon, még a legnagyobb ellenségemnek se*”, „*nem egyszerre születünk, nem is egyszerre halunk meg*”,

„nem él senki, míg a világ”, „mit ér az élet, ha úgyis meghalunk”, „úgy van jól, ahogy van”, „a muszáj megtanított”, „régén is vót baj elég, most is van baj elég” stb.

Következtetések:

A szókészleti és frazeológiai elemzés eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy az élettörténet megfogalmazását igen befolyásolta a népi kifejezőkészlet, amelyben az archaikus elemek gyakoriságukat tekintve felülmúlják az újabbakat.

A konveccionális kifejezések sűrű előfordulása arra utal, hogy az adatközlő inkább a hagyományos formákat kedveli. Az improvizálás leleményessége abban áll, miként tudja összekapcsolni és tartalommal megtölteni a nyelvi kliséket.

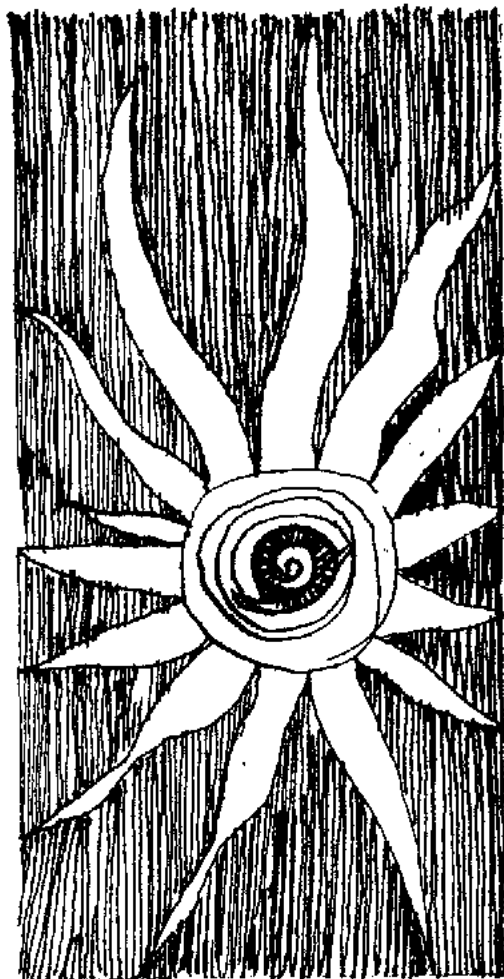
Mivel az adatközlő egyes történeteit többször is módomban állt meghallgatni, tanusíthatom, hogy igen ragaszkodik a szó- és kifejezésválasztásában, mondatszerkesztésében, de még intonációjában is az egyszer már megtalált, sikeres formához.³⁹ (Pl. hatásosnak találja ezt a megfogalmazást: „*Te, kiültek a kopasz földre!*”, mivel többször megismételi változatlanul.) Ez azért érdekes, mert ebben a gondolkodás és a nyelv szoros kapcsolatát tapasztalhatjuk meg. E kettő léte egymást feltételezi, hiszen az emlékképet éppúgy befolyásolja a hozzákapcsolt nyelvi forma, mint fordítva.

Akkor válik ez valóban különössé, amikor átlépünk a metaforikus nyelvbe. Az élettörténetben is számtalanszor létrejön ez a váltás. Legtöbbször köznyelvi metaforákat találhatunk, azaz a magyar népnyelv képes kifejezéseit igen széles variációs skálában. Ennek legnagyobb hányadát a különféle metaforák és megszemélyesítések teszik ki. Az előbbiekre példák: „*kapta magát*”, „*kihozta a zenét*”, „*szóltak a fegyverek*”, „*hét férfi a nyakamon*”, „*az élet útja*”, „*nehezebb sors*”, „*semmi világ*”, „*rengeteg sok*”, „*jártas ember*”; az utóbbiakra: „*a puskagolyók csak úgy visítottak*”, „*felugrott a víz*”, „*bolondos idő*”, „*leverte az almát a szél*”, „*rossz sovány rétek*”, „*sírtak a disznók*” stb. Metonimiák is sűrűn előfordulnak a szövegben, pl.: „*ott termett nagyobbán a kenyér*”, „*a városiak pénzt esznek*”, „*megszállta Románia*”, „*ment át a front*”, „*vegyes község*”, „*jártuk szegénnel az orvost*”, „*tartotta a hivatalt*”, „*a divatot mindig megvettük*” stb. De néha szimbólum is felbukkan, pl.: „*feketébe jártam*”, „*házfüstlátni*”.

Más stilisztikai eszközt is bőséggel találhatunk, amelyek mind azt – a fentiekben már említett fő jellemzőt – hangsúlyozzák, hogy a népnyelv mily gazdag a szemléletes kifejezőeszközök tekintetében, főként ha olyan személy válogat belőle, aki szívesen és találékonyan alkalmazza őket.

³⁹ Vö. Nagy 1978. 209–214.

Az élettörténetet ízekre szaggathatjuk, vizsgálhatjuk bármeddig, az így keletkezett metaszóveg mindig dadogás csupán, mely sohasem fogja elérni annak esztétikai színvonalát. És ez a művészeti alkotások lényege.

IRODALOM

- BABCOCK-ABRAHAM, Barbara
(1982) *Történet a történetben: metanarráció a népi elbeszélésben*. In: Documentatio Ethnographica 9. 137–144.
- BÁLINT Sándor
(1938) *Népünk ünnepei*. Bp.
- BARTH, Fredrik
(1996) *Régi és új problémák az etnicitás elemzésében*. Regio 1. 3–24.
- BREDNICH, Rolf W.
(1982) *Az életrajzi módszer alkalmazása a néprajzi anyaggyűjtésben*. In: Documentatio Ethnographica 9. Bp. 61–74.
- DENZIN, Norman K.
(1989) *Interpretive Biography*. Sage Publications. The International Professional Publishers, Newbury Park, London, Qualitative Research Methods, vol.17.
- S. DOBOS Ilona
(1964) *Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről*. In: Ethnographia LXXV. 2. 198–217.
(1986) *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Gondolat, Bp.
- ELIADE, Mircea
(1987) *A szent és a profán*. Bp.
(1993) *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*. Európa Könyvkiadó, Bp.
- FÁBIÁN Pál–SZATHMÁRI István–TERESTÉNYI Ferenc
(1984) *A magyar stilsztika vázlatja*. Tankönyvkiadó, Bp.
- FARAGÓ Tamás
(1984) *A család- és háztartásszerkezet mintái különböző nemzetiségű Budapest környéki falvakban a XVIII. század közepén*. In: Hofer T. (szerk.) *Történeti Antropológia*. Antropológiai írások. 8–10 sz. Bp. 237–256.
- FEJŐS Zoltán
(1979) *Az átmeneti rítusok. Arnold van Gennep elméletének vázlatja*. Ethnographia 1979. 406–414.
- GEERTZ, Clifford
(1988) *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez*. In: Vári A. (szerk.): *Missionáriusok egy csónakban*. Bp.
- GENNEP, Arnold van
(1996) *Ritirile de trecere*. Editura Polirom, Iași
- GUSZEV, Viktor Jevgenyevics
(1974) *Szájhagyományozás és befogadás*. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A szájhagyományozás törvényszerűségei*. Bp. 19–23.
- GYÁNI Gábor
(1998) *Emlékezés és oral history*. In: BUKSZ 10. évf. 3. sz.
- KATONA Imre
(1977) *Parasztságunk történelemszemlélete*. In: Népi Kultúra – Népi Társadalom X. 189–202.

KLANICZAY Gábor

(1984) *A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei.* In: Hofer T. (szerk.): *Történeti antropológia*, Antropológiai írások. 8–10 sz. Bp. 23–60.

MAGYARI N. László

(1990) *Emlék-kockák. Szempontok az emlékezési gyakorlat vizsgálatához.* In: *Átmenetek 2.* Csíkszereda. 5–19.

NAGY Olga

(1978) *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 186–189.

(1982) *Realista törekvések a népi prózában.* In: *Documentatio Ethnographica* 9. 145–162.

(1990) *Világgá futó szavak.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.

(1993) *Táltos és Pegazus.* Holnap Kiadó Kft. Bp.

NIEDERMÜLLER Péter

(1981) *A mindennapok folklórja avagy a folklór mindennapjai.* In: Niedermüller P. (szerk.): *Folklór és mindennapi élet.* Válogatott tanulmányok. Bp. 192–219.

(1988) *Élettörténet és életrajzi elbeszélés.* Antropológiai írások. Bp. (Különnyomat az *Ethnographia* 1988. évi 3–4. számából)

TÁNCZOS Vilmos

(1996) *Keletnek megnyílt kapuja.* Néprajzi esszék. Kom–Press, Kolozsvár

TITON, Jeff T.

(1982) *Az élettörténet.* In: *Documentatio Ethnographica* 9. 85–98.

TURNER, V. M.

(1972) *Betwixt and Between. The Liminal Period in Rites de Passage.* In: Lessa–Vogt (ed.) 338–347.

HELYNÉVMUTATÓ

Alfalu – Gyergyóalfalu – Joseni – Hargita m.
 Arad – Arad – Arad m.
 Bukarest – Bukarest – Bucure^oti
 Cégény – Krasznacégény – Țeghea – Szatmár m.
 Csíksomlyó – ^oumuleu – Hargita m.
 Csíkszereda – Miercurea Ciuc – Hargita m.
 Csög – Cig – Szatmár m.
 Dézs – Dés – Dej – Kolozs m.
 Ditró – Ditrău – Hargita m.
 Esztró – Istrău – Szatmár m.
 Füzesabony – Kelet-Magyarország
 Girót – Érgirolt – Girolt – Szatmár m.
 Gyergyó – Gyergyószentmiklós – Gheorgheni – Hargita m.
 Gyimes – Ghime^o – Bákó m.
 Hadad – Hodod – Szatmár m.
 Heves megye – Magyarország
 Kálás – Érkávás – Eriu-Căua^o – Szatmár m.
 Királydaróc – Craidorolț – Szatmár m.
 Kismajtény – Moftinu Mic – Szatmár m.
 Margitta – Marghita – Bihar m.
 Marosvásárhely – Târgu Mure^o – Maros m.
 Mihályfalva – Krasznamihályfalva – Mihăileni – Szatmár m.
 Mindszent (Érmindszent) – ma Ady Enre – Szatmár m.
 Nagykároly – Carei – Szatmár m.
 Nagymajtény – Moftinu Mare – Szatmár m.
 Pankhuta – Pankota – Pâncota – Arad m.
 Pest – Budapest – Magyarország
 Remete – Gyergyóremete – Remetea – Hargita m.
 Szárhegy – Lăzarea – Hargita m.
 Szántó – Tasnádszántó – Santău – Szatmár m.
 Szentkirály – Érszentkirály – Eriu-Sâncrai – Szatmár m.
 Szentmiklós – Krasznaszentmiklós – Sânmiclău^o – Szatmár m.
 Tasnád – Tă^onad – Szatmár m.
 Tekerőpatak – Valea Strâmbă – Hargita m.
 Újfalu – Gyergyóújfalu – Suseni – Hargita m.
 Zilaj – Zilah – Zalău – Szilágy m.

SZÓJEGYZÉK

cintirim – temetőkert
debizson – demizson
ér – fennhatóság
esztováta/osztováta – szövőszék
evelen – eleven
hálni – aludni
hamvas – edény
hidas – kazal
káposztásputina – káposztáshordó
katulya – doboz
kotta – kóta
írka – füzet
lóger – raktár
magazin – raktár
manőver – hadgyakorlat
mereklye – kazal
minta – menta
novic – apácajelölt
patikárius – patikus
penicil – penicillin
pódium – emelvény
pudli – pult
régia – marhalevél
raport – jelentés
sojmos, somér, somes, sojmis – munkanélküli
spór – tűzhely
stráf – szekér
tag – tanya
taxa – ár

UTÓSZÓ

Az utóbbi tíz év historiográfiájának történetiség- és narrativitás-vitái az antropológiai élettörténet-kutatást sem hagyták érintetlenül. A fordítás mint a közvetítés metaforája éppen tropologikus mivoltában válik újra kérdéssé: Amikor a szöveget valami másra fordítom, mit találok a szavak mögött? Milyen minőségű médiumok között történhet fordítás?

Az élettörténet-kutatás hagyományában ez a kérdés fogalmazódik meg az élettörténet mint tudományos eszköz, óvatosan kezelendő történeti forrás és az élettörténet mint az individuumpkutatás autonóm tárgya¹ elkülönítésben. Ha az egyént mint a kultúra hordozóját kezelem, élettörténete mint a történet tényeinek sorba rendezése, az egyén individuális életgyakorlatában lecsapódott kulturális vagy kollektív emlékezet-tartalom válik reprezentatívá a kutatás számára. Ha a történetiségnek a történettudományokhoz valamilyen mértékben is kapcsolódó jellemző előfeltevéseiből indulok ki, az élettörténet szubjektív és narratív technikákkal formált szövege mögött az életpálya tényvalósága tűnhet fel.

A történeti tény, így az élettörténeti tény is egyre inkább kérdésessé válik a retorika térhódításának korában. Kérdéses, hogy a történeti tény a maga ontológiai valóságosságában valamikor is megragadhatóvá válhat. Vagy egyszerűen különböző történetek, mindig nyelvben (legtöbbször narratívában is) kódolt jelentésazonosítások egymás után és egymás fölé halmozásáról lenne szó?²

Ebben az alapvetésben az életpálya mint a történetből kihámozott történeti valóság fogalma tarthatatlan: ez a „valóság“ maga is nyelvi, maga is szövegszerű.

Az ember életében megjelenő történetiségről van szó, szubjektív történelemről, mely különbözik a történetírás legitim diskurzusaiban közvetített interpretációtól. A historiográfiai viták tétje az oral history módszere kapcsán éppen e történetek által közvetített történelem hitelességének kérdése. A szubjektív látószög, amely a saját életutat szöveggé, elmondha-

¹ Niedermüller 1988. 377.

² Hayden White *Metahistory* című munkájában felvázolt „történeti tropológiájának” egyik kulcsállítása, hogy minden történeti munka olyan nyelvi szerkezet, amely a narratív próza diskurzusának formáját ölti magára, mikor a múlt eseményeit és folyamatait modellálja, és a múlt magyarázata vagy akár csak pusztá megértése feloldódik a múlt megjelenítésének (reprezentációjának) aktusában. White radikális elméletét számos bíráló érte, melyek problémafelvetésének részleges átfogalmazására készítették. Így az 1997-es magyarul megjelent kötet tanulmányainak egy részében tény és reprezentációja közötti kapcsolat problémáját áthelyezi a ténybeli és fikcionális beszédmód terébe. A történelmi tény objektív hozzáférhetőségének kérdése azonban egyre kérdésesebb. A *Metahistory* kapcsán felmerült vitát elemzi Gyáni 1999. 273–283.

tóvá konstruálja, zavaró tényezőként, önkényességként értékelődik egy objektív történelemeszmény fényében.

Ez a szubjektivitás az antropológiai diszciplínák kérdésfelvetésében azonban az ember önmagáról közvetített képének meghatározó jellemzőjeként a gondolkodásról, a kultúraközösségről, a mindennapi életről és ennek a legitim történelmi diskurzushoz való viszonyáról beszél.

Páczkán Éva mentalitásvizsgálati munkája az élettörténeti interjú módszerével, nagyjából részint individuumpkutató perspektívában vizsgálja egy élettörténeti szöveg, az interjúszituáció beszédaktusában született narratíva egyetlen adatközlője, Kiss szül. Fazakas Erzsébet kultúrakonstrukcióit, a történeti valóságnak egy személyes, szubjektív történetét.

A fenomenológiai élettörténet-elméletek élesen elhatárolják vizsgálatuk tárgyának meghatározását és egész módszertani apparátusukat a narratív élettörténet-megközelítésektől, alapjuk mégis közös: Heidegger, Husserl után a fenomenológia atyja a sors fogalmának meghatározásával tulajdonképpen az önazonosság narratív módját határozta meg. Az életünkben uralhatatlannak, irányíthatatlannak és ellenőrizhetetlennek bizonyuló tényezők, történések sorsként való viselése egyben sorsként vállalás is, mely vállalás mozzanata révén ezek az események legsajátabb önazonosságunk alkotóelemévé válnak. Heidegger (Husserlhez hasonlóan) az élettörténetet az önazonosság kibontakozásának terepeként fogja fel.³

Tengelyi fenomenológiai élettörténet-értelmezése ennek az alapvetésnek a buktatóira figyelmeztet, és a sors „jogtalanul bitorolt“ fogalma mellé a sorseseemény kategóriáját vezeti be. „A sors fogalma arra az elképzelésre épül, hogy az élettörténet mint az önazonosság hordozója zárt egész; a sorseseemény kifejezés viszont olyan történéseket jelöl, amelyek hatására az önazonosság mint az élettörténet foglalatja meghasad és felnyílik.“⁴

Az a tény, hogy az emberek sorsuk lenyomataként mesélik élettörténetüket, melyben kulcsfontosságú, ún. sorseseemények az elbeszélés különböző kontextusainak és beállításainak megfelelően a változás, a krízis alakzataivá válnak, azt bizonyítja, hogy sors és sorseseemény egyaránt az élettörténet meghatározói.

A *Kopasz föld* címadásában az elbeszélő gyerekkori elköltözés-traumájának sorseseeményként való reprezentációja kap hangot, az élet – ugyan mint méltón teljesített sors – alaphangként kíséző szomorúságként vonul végig a történeten. Ugyanakkor az élettörténet, maga a sors, az elmondásban konstruálódik, amennyiben az emlékező értelmet ad a múlt eseményeinek.

³ Tengelyi 1998. 41.

⁴ Uo. 43.

A sorsfogalom „bitorlása“ a múlt tényeinek mint magától értetődő, egyszeri és szuverén kontinuitásként és érvényes értelemként való bemutatásából adódik.

A posztmodern szubjektumelméletek (lacani poétikák, Foucault, Paul de Man, Derrida) szintén az identitást mint létrejöhetséget tematizálják, az elhalasztódást, a személyiség és a történet kontinuitását szimuláló technikákat, illetve trópusokat, amelyek valamilyen cserével elfedik az ontológiai diszkontinuitás rissz-vonalait.

Az egyéni idő folytonosságának, ezáltal az Én-identitás folytonosságának megkonstruálása az önmagáról szóló történetekben a disszeminációs elméletekben egyszerűsítve abba a következtetésbe torkollik, hogy az ember identitása narratív, ez pedig linearitást és folytonosságot szimuláló stratégiák segítségével alkotható meg egy dialogikus aktus keretében. Ilyen értelemben esély az élettörténeti interjú szituációja az identitás újrafogalmazására, újrendezésére.

A szimulációk központi figurája: a grammatikai Én felcserélése a temporálisan létező identitás-énnel.⁵

A grammatikai Én szituatív, pozicionális, az önmagát tematizáló történetben viszont a tartalmi Én-nel, a Self-fel cserélődik fel. Lacani szubjektumelméletben gondolkodva, ez a nyelvi azonosságon alapuló cserre élesíti fel a Vágyat, azt a hajtóerőt, amely beindítja a jelölést és meghosszabbítja a jelölőláncot. A jelölés aktusát magát a vágy és a remény mozgósítja, hogy sikerül a tökéletes jelölés, a jelölt végérvényesen megtalálja jelölőjét. A narratív identitás működésének analogonja. A biográfiai én egy sajátos narratívába ágyazott jelölőlánc mentén mozdul el. A személy az életet mint tulajdonát, mint valami alapvetően hozzá tartozót reprezentálva kísérli meg az elbeszélés jelenében levő self maradandó azonosítását (identitás-konstruálását). Az élettörténet elmondásának aktusa ennek a cserének az elfedésével teremt folyamatosságot és diakronikus identitás-viszonyt az elbeszélés-egésként bemutatott reprezentációk sorában.

Az etnológiai élettörténet-interjúban azonban éppen ennek a folytonosságot és önazonosság-egységet szimuláló szöveg, történet születésének lehetünk tanúi. Az emlékezési aktus egy narratíva alakját ölti, amelyben a különféle emlékek rendeződnek narratív – tehát valamilyen mértékben lineáris – sorba, sajátos, mindig az emlékezőnek a jelen temporalitását tükröző értelemadásában.

Az élettörténet fogalmában kétértelműség lappang: érthetjük rajta a megélt, eleven életvalóságot, az élet tényeinek egymásutánját, de érthetjük rajta életünk elmondott vagy elmondható történetét is. A fenomenológiai irányzatok az élet realitásának fikcionalizálásában látják a narratív

⁵ Derrida 1998. 69–76.

élettörténet-értelmezés veszélyét. Az etnológiai, szociálanropológiai gyűjtőszituáció azonban egyértelműen egy szöveggel, egy interakcióban születtő narratívával szembesít; az ember „életével” az antropológus kizárólag ezen a történeten keresztül találkozhat, és, hacsak nem feltételezi, hogy szándékosan megtéveszteni akarja, történetét az adott szituációban igaznak, hitelesnek kell elfogadnia. Az élettörténet narratív fogalmával kell dolgoznia, egy alapvetően szubjektív történettel, melynek hitelességét nem áll módjában ellenőrizni. Ehhez mindenekelőtt az élet fogalmát kellene pontosan behatárolni, de biztosabb, a realitás követelményének jobban megfelelő eszköztárral ő sem rendelkezik. Ugyanúgy nyelvi trópusok, narratív struktúrák és előzetes tudományos megismeréssémák bőrtömbben van, mint adatközlője; tudományos értelmezése, etnológiai szövege pedig egy újabb történet lesz egy élet történetéről. Az antropológiai oral history kutatásban előnyösebb lehet egy narratív nézőpont alkalmazása.

A szerző a módszer bevezetésénél Klaniczay mentalitástörténet-meghatározását adja: „mindennapi automatikus cselekedetek, az individuális gondolkodásában rejlő közös, személytelen struktúrákat, valamint a kimondatlan konvenciók működését kutatja történeti perspektívában”.

Ez a történeti perspektíva, ahogyan a mentalitástörténeti kutatásban Michel Foucault kezdeményezte, a dolgok visszatekintő nézésének elutasítására tesz kísérletet, elutasítva azt a múltat (beleértve az elméleteket és írásos műveket), amelyet pusztán a későbbi események előzményeiként szemlélünk.⁶

Az oral history szubjektumának történetére, az élettörténetét mondó egyén életére korlátozott történetiség azonban eleve narratív módon konstruálódik, az élet kontinuitásából adódó értelem eszméjének irányításával, retrospektív módon, sorstörténetként; ugyanakkor az identitás alakulásának szintjén az elbeszélés alapvető motívuma gyakorlati: elsődleges orientációja a múlttal való kizárólagos foglalkozás ellenére a jövőre irányul.

Az etnográfiai diskurzusba belefér azonban ennek a kognitív érdekek a tanulmányozása, egy olyan kritikai érdekek megfelelőiben, amely a történeti objektivitást nem a történeti valóságon kéri számon, hanem az élettörténethez mint narratívumhoz való kritikai viszonyulásában valósítja meg. E kritikai viszonyulás kapcsán újra aktualizálódik a kontinuitásnak a történetiséghez való viszonya.

Míg White a folytonosságnak a történetírásból való kiűzését propagálja, tagadva mindenféle kontinuitást esemény és elbeszélés között, ⁷ David Carr a történetiséget az objektív érvényes történelem önlegitimációjáról

⁶ Carr 1999. 82.

⁷ Gyáni *i.m.*: 274–275.

leválasztva, a kontinuitásról mint az emberi tapasztalat egyetemes sajátosságáról beszél. A narratívák egymáshoz kapcsolódásában, a narratív történetiség működésében a 'valamiről írás' textuális folytonosságot teremtet. Ha a mindennapi élet narratív jellege alatt azt a módot (egyik módot) értjük, ahogyan az emberi individuumok szervezik időtapasztalásukat, akkor természetes a saját individuális élet reflektálása és a saját cselekvések és tapasztalatok időszerkezetének átgondolása és átstrukturálása.⁸

A szerző (Páczkán) által megcélzott mentalitásvizsgálat az oral historynak a történetírásban való alkalmazásával ellentétben az egyén és társadalom egymáshoz való viszonyát fordított perspektívában értelmezi: az egyén mindennapi tudása és tapasztalata kicsinyítő tükrö a társadalmi tudásnak és tapasztalásnak, de a kutatónak nem célja ebből a tudásból a társadalom egészére vonatkozó, valamely történelemszemlélet és történelemhasználat érvelési apparátusában a diskurzust legitimáló, társadalmilag reprezentatív példává, példázattá emelni.

A kritikai nézőpont ilyenformán az etnográfus történetének – amelyben újrarendődik az adatközlő története is – olyan értelemben meghatározója, hogy az életet mint koherens, folyamatos, identitást adó értelemmel rendelkező, a valóságot megragadó történetként előadott narratívát, narratív technikák alkalmazását – a múlt tapasztalásának rendezésében, a jelenbeli identitás megfogalmazásában, a jövőkép kifejeződésében – elemzi. Az élettörténetben megfogalmazott, identitásérdekű valóságkontinuum szükségképpen diszkontinuussá válik egy másfajta rendezésben. Maga az újrarendezés aktusa, melyben a kritikai nézőpont érvényesül, alapjában kérdőjelezi meg a történet elbeszélésformában megalkotott ontológiai kontinuitását, azt, hogy a valóság eseményeit narratíván bemutató történet általános érvényű, az emlékezés, egybegyűjtés, elmondás folyamataitól függetleníthető belső koherenciával és kontinuitással rendelkeznek. Nincs szó tehát egy ontológiai folyamatosságról, narratív kontinuitásról azonban kétségtelenül beszélhetünk.

Egy klasszikus értelemben vett, kérdés, lefolyás, befejezéssel rendelkező elbeszélés, különösen az út (lásd a magyar életút, a német Lebenslauf kifejezéseket) archetípusára épülő, a befejezésben célt és értelmet feltételező életrajzi elbeszélés mint narratíva, az idő narratív szervezése még akkor is, ha az úton levést mint diszkontinuitást, törések sorozatát tematizálja, szerkezetében kontinuus. Az események egymásutánjában a retrospektív elbeszélő kauzalitást feltételez, illetve a megértésnek magának a tropológiájában is működik a lineáris egymásutániságnak az okozati viszonyra való átfordítása.

⁸ Carr *i.m.*: 77.

A narratívához kritikus perspektívával kapcsolódó (itt nem mellékes egyfajta szövegről szövegre vándorlásról, intertextuálisan működő állandó folyamatosságról beszélni az írásban, és ez természetesen nem zárja ki az ezzel ellentétes folyamat, a kapcsolatok folyamatos diszkontinuussá tételének tényét) etnológiai szöveg magának az analízisnek, a boncolásnak a tényénél fogva felbontja az alapszövegnek, az anyagszövegnek az implicit kontinuitását, de a rendezés és értelmezés eredményeként keletkezett tudományos szöveg szintén narratív struktúrával fog rendelkezni, igaz, hogy kevésbé egységes; a terepmunka által implikált narratíva töredezett és szórványos. A mindennapi események közti diakronikus, szintagmatikus viszonyok a tudományos előfeltevéseknek megfelelően időn kívüli, paradigmatiszmas kapcsolatok mentén rendeződnek újra.

Ugyanakkor a hiteles etnográfiai szövegnek „partitúráként” (Lévi-Strauss) kell működnie, lehetővé téve egyidejűleg a szinkronikus és diakronikus olvasást. Egyszerre kell tehát kronologikus elrendezésű beszámolóknak lennie, ugyanakkor egyfajta „archívumot” (Foucault)⁹ létrehozni: az anyagot a kronológiai narratívából áttemelni egy rugalmas raktározó és osztályozható formába.

Hagyományosan „az etnográfiai szöveg retorikai következtetéseiben típusok és esetek narratív akkumulációjára támaszkodik. Retorikai formái – témák és példák, ciklusok és szekvenciák – bizonyítékok töredékeit gyűjtik egybe különböző tematikus rubrikákhoz címkézve. Maga a szöveg elrendezését illetően alárendelődik annak, hogy kapcsolatokat szolgáltatson az egyes alkotórészekben belül, és azok között. A repetíció az egyes különálló részeket »bizonyítékokká« alakítja át, a dolgoknak jelentőséget és jelentést kölcsönöz és az olvasót interpretációs fogódzókkal látja el. Az eseményeknek a tematikus szerkezeten belüli gyűjteménye és ismétlése konstruálja meg a ciklikus, bejósolható és rendezett társadalmi világot. Az etnográfus azt állítja, hogy a tűnő pillanatok napról napra változó világában rendet talált. Az etnográfiai szöveg valójában épp narratívájában mutatja be és hozza létre ezt a rendet.”¹⁰

A szerző interpretációs munkája már bele van kódolva a narratív elemek paradigmatiszmas egységekbe, nyálábokba, témákba, fejezetekbe illetve sorrendbe történő elrendezésébe.

Az emlékezés produktumaként előadott múltmegjelenítést Assmann¹¹ az emlékezés alakzatainak működésében vizsgálja, melyeknek természetét három ismérvvvel határozza meg: konkrét időhöz és helyhez kötöttség, meghatározott csoporthoz kötődés, valamint a rekonstruktivitás mint önálló eljárás. Nem célozom Assmann tipológiáját részletezni, annál is in-

⁹ Assmann, Aleida 1999. 344.

¹⁰ Atkinson 1999. 149.

¹¹ Assmann, Jan 1999. 38–43.

kább, mivel ő a kulturális emlékezet kizárólagosan szimbolikus szférájában értelmezi ezeket a fogalmakat, ám a halbwachsi, társadalmi kapcsolatok által meghatározott emlékezet elméletét követve használja ezeket a kategóriákat az egyéni emlékezetekre vonatkoztatva is.

Páczkán Éva etnográfiai szövegében azt tartom érdekesnek, amint az egyéni idő és személyes identitás folytonosságát megkonstruáló alakzatok átvándorolnak az értelmező rendszerbe, egy strukturálisan más minőségű narratíva építőelemeivé válnak. Ami az emlékező élettörténet-storyjában magától értetődő beszédflow, az az elemzésben paradigmaticusan felbomló; a történetformák mint alakzatok, a beállítások mint a mentalitást meghatározó mindennapi kogníciók, reflexív önmeghatározások kapnak helyet ebben a tudományos narratívában. A történetmondás szituációjában az emlékező által felállított kronológia egy másik kronológiába rendeződik át, amely az előző történet elemeit a háztartás és család időbeli és térbeli változásai, a munkához való viszony fejlődéstörténete, névadás hagyománya, a terek szentsége, a társadalmi intézmények orientációs szerepe paradigmaticus kategóriákba rendszerezi. E rendszer elemeinek az élettörténetben bemutatott változása, fejlődése az egységet, az egész élet összefüggő, megbonthatatlan azonosságát hivatott példázni; az etnográfus elemzésében ennek a kontinuum-konstrukciónak szükségszerűen fel kell bomlania, mégpedig narratív szinten kell felbomlania, miközben épp az idő és az Én kontinuum bemutatásának igényét példázza. Az etnográfus anyagként kezeli – rendezi – az életről szóló történetet, amely ebben a rendezésben a társadalomról szól, a társadalomról, amely „nem olyasmiről, ami szemben áll az egyénnel, hanem az egyénnek magának alkotóeleme”.¹²

“Amikor az emberek elmesélik élettörténetüket, a kultúra szólal meg a szájukon keresztül”¹³. Egy olyan tudat megformálásában, melyet az adott kultúra és korszak nyelve és képzeletvilága, értékei és normái sajátos módon formálnak és szabnak meg.

Az életnek egy ideális életpályához viszonyított előadása az élettörténetben olyan láthatatlan fonálként vonul végig a narratívum mélystruktúrájában, amely a kultúra értékrendjének egyéni értelmezésében rendező szabályként irányítja az emlékek rendezését.

Az önmagáról való beszéd, a saját élet mint összefüggő, értelemmel rendelkező eseményflow tematizálása nagymértékben lehetővé teszi az emlékező jelenbeli identitásának megerősítésére, aki az interjúszituációt az önlegitimáció különféle céljaira használhatja.

Halbwachs az emlékezet társadalmi kereteiről, illetve a kollektív emlékezetről írott munkáiban hangsúlyozza, hogy egy meghatározott személy

¹² Assmann, Jan *i.m.*: 131.

¹³ Bertraux-Wiame 1985. 105.

egyéni emlékezete kommunikációs folyamatokban való részvétele révén épül ki. A különféle társadalmi csoportokba való beleszövődés működteti az egyéni emlékezet kiépülését, ugyanakkor az emlékezet kommunikációban él, marad fenn és válik rögzíthetővé.¹⁴ Az etnológiai terepmunka olyan társadalmi kommunikációs szituációt hoz létre, amelyben az életre való emlékezés mint olyan tematizálódik, a gyűjtő pedig a rögzítés, egy maradandó hordozón való megörökítés lehetőségét kínálja. Az életről mondott történetnek ennek megfelelően reprezentatívnak, megörökítésre méltónak kell lennie. Kiss Erzsébet történetében a reprezentativitásra való törekvés a társadalmi csoporthoz tartozás, a normának való megfelelés hangsúlyozásában a legszembetűnőbb. A normák és a kollektív értékrend saját életével való példázása egy normál életpálya ideálját is megrajzolja, és ebben a személyesen konkrét társadalom- és életideálban ragadható meg leginkább a mentalitásvizsgálat témája. Mentalitás és mindennapi élet úgy viszonyul egymáshoz, mint életút és élettörténet: a mindennapi cselekvések struktúrája, akárcsak az élettörténet narratív szerkezete valami mögöttes valóságra utalnak vissza, amelyből rendezési elvek erednek. Ezek a mögöttes valóságok azonban kizárólag ebben a másodlagos struktúrában léteznek; a mentalitásvizsgálat a narratívában benne rejlő modalitásokban lát rá életút és élettörténet viszonyának a beszélő általi reprezentációjára. Az ideális életút elképzelése, amely az életpálya megalkotásában és narratív bemutatásában munkál, nemcsak az egyéni tudatban megjelenő társadalmi rendről beszél, hanem arról is, hogy milyenek látja önmagát az egyén ehhez az elváráshoz való viszonyában.¹⁵

Az életpálya a folyamatosság elvére épülő szocializációs intézmény, egy a nyelvi aktualizálástól (az életről szóló történetek) elválaszthatatlan orientációs program, amelyben a saját élet tapasztalatai egy „normál életpálya”¹⁶ ideáljához mérten verbalizálódnak. Az életút csak úgy válhat az egyéni cselekvés és a társadalmi struktúra közötti kölcsönös közvetítéssé, ugyanakkor csak abban az esetben lehet hagyományozható tapasztalattá, ha „biografizálódik”, azaz egy, az élet globális egészére vonatkozó látószögben, folyamatos emlékezésben értékelődik és újraértékelődik.

Ami az oral history hallgatójához eljut, az mindig egy bizonyos (élet)-történeti pillanatban egy bizonyos nézőpontból készült narratívum, amely

¹⁴ Assmann, Jan *i.m.*: 35–36.

¹⁵ Mandelbaum a Gandhiról írt életrajzi tanulmány elméleti alapvetéseiben az életpálya-elemzéshez viszonyítva lényeges különbségként emeli ki, hogy „az életrajzi tanulmány az egyén tapasztalatait és elvárásait hangsúlyozza, azt, hogy az egyén miképpen birkózik meg a társadalommal, nem pedig azt, hogy a társadalom miként birkózik meg az egyének tömegével”. (Mandelbaum 1982. 29.) Az egyén a társadalmat azonban nem elvont egészként, hanem konkrét, interakcionális kapcsolataiban tapasztalja, ezért talán nem annyira megbirkózasként, hanem inkább különböző szituációkban való önértékelésre és önreprezentációra, illetve e szituációk reprezentációjára érdemes kérdezni.

¹⁶ Kohli 1990. 186–188.

a múltat a jelen pillanatából rendezzi, a jövőre vonatkozó terveknek és vágyaknak megfelelően.

Az oral history esetében erőteljes kívülről irányítottsággal is számolni kell. Nem beszélhetünk autonóm emlékezőről; ebben az interaktív folyamatban a kérdező maga is előlép szövegszerkesztővé, és ezt a szerepet megosztja interjúalanyával. Bármennyire is törekszik a gyűjtő a háttérben maradni, az adatközlőt beszélni hagyni, lehetőleg nem befolyásolni, mégis, „ez a fajta társas helyzet közvetlen formában tudatosítja az élményt hivatásszerűen újraélő személyben a vele szemben támasztott társadalmi elvárásokat, s ez őt az efféle elvárásokkal szembeni minél teljesebb megfelelésre ösztökéli”.¹⁷ A láthatatlan etnográfus mítosza lelepleződik, ám dialógusról sem beszélhetünk, hiszen a kérdések egyirányúak. A kérdésekkel való irányításban, és a személyében megtestesített társadalom reprezentánsaként ebben a kommunikációs helyzetben a gyűjtő hatalmi pozícióban van. Lényeges megjegyezni, hogy ezt a hatalmi pozíciót, a társadalmi gyűjtőszerepet lényeges mértékben a partner, az élettörténet-mondó konstruálja. A tudatában levő társadalmi elvárásoknak megfelelően helyezi a gyűjtőt a megfelelő „hatalmi” szereppozícióba. Ez az elvont hatalom irányítja a szubjektum textuális önreprezentációjával megcélzott önlegitimációval egy időben a folyamatos önkorrekción, mely egy párhuzamos, de ellentétes irányú, delegitimációs folyamatot indít be.

A posztmodern szubjektumelméletekben ezt az egyidejű oda-vissza mozgást, az én konstrukcióját és dekonstrukcióját Paul de Man arcadás–arcrongálás metaforapárja írja le.

De Man az önéletrajzot nem műfajnak, nem beszédmódnak, hanem olvasási struktúrának tartja¹⁸, amely minden szövegben benne van, amely a szubjektum tropológiáját, és ezzel együtt egy tükrös struktúrát interiorizál. „Az önéletrajz mint arcrongálás” egy átmenet szükségességére mutat rá: az ontológiai identitástól és tudástól az elhatározásig, a tettig és az ígéretig, a törvényes autoritásig és a performatív funkcióig. De rámutat arra az elkerülhetetlen kísértésre is, hogy a szubjektum tropológiáját újra beleírjuk a megismerés tükrös modelljébe, amely egy újabb spekularitást mozdit ki, anélkül, hogy meghaladná.”¹⁹

A szubjektum végső, végleges és totális megalkotása az a hajtóerőként működő vágy, amely az önmagaság-technikákat, köztük kiemelten az önéletrajz folyamatos mondását élte. A cél a végleges történet, a lezárt szöveg, amely tökéletesen magában foglalja az életet; ez a történet az életmű, egyben a szubjektum végső, érvényes megalkotása. Síron túli hang, sírfelirat Paul de Man-i trópusokkal, a szirének archetipikusan tiltott éneke,

¹⁷ Gyáni 1998. 301.

¹⁸ De Man 1997. 96.

¹⁹ Derrida *i.m.*: 44.

mely a hőst halála utáni önmagának textuális tükörképével kecsgetti. Aki nem képes ellenállni e hangnak, elpusztul.²⁰

Az önéletrajz befejezhetetlen mondása valóban a halálba torkollik. Ezt a történetet lehetetlen végérvényesen befejezni; az ember belehal az élet-történetébe.

A folyamatos önkorrekciónak, az újramondás igénye és e folyamat lezárhatatlansága, ugyanakkor a vágy képviselte Hatalommal, az Egésszel és a folyamatossággal szemben a textuális szubjektum képződésében mutatja meg a hatalmi viszony – vagy kényszerítő erővel munkáló primer vágy – másik oldalát: a szabadságot, a töredékességet, a szaggatottságot. A hatalom diktálta arcadás igyekezete a folyamatos élettörténet-mondás során arcrongálásként lepleződik le az önkorrekciónak. Ez a visszafele irányban működő megszaggatása a szubjektum textuális koherenciájának egyidejűleg működik e koherencia megvalósítására irányuló konstruktív vággyal.

Paul de Man a textuális én-képződés kérdéseit retorikai problémaként kezeli; amit az én folyamatos múlttá válásáról, emlékké válásáról, ezáltal eltörléséről ír, pusztán tropológiai, nyelvi működések eredménye.²¹

A beszéd azonban mindig valamilyen külső, szubjektumközi, nevezzük úgy, társadalmi szituációban zajlik, ahol a kimondás legitimitációt is keres, és a kimondást magát alapjában meghatározzák a konkrét szituációban működő hatalmi viszonyok.²² Ebben a hatalmi pozíciók viszonyában megragadott kommunikációs aktusban is az én konstruálódik, valamiféle kettős irányú mozgásban. Elfogadva az alávetettséget, a szubjektum eleve úgy építkezik, hogy megfeleljen a hatalom elvárásának, ugyanakkor – és ebben a szabadság működését láthatjuk – a szubjektum külső legitimitációként használja a hatalmat a megkonstruált én-pozícióhoz.

Hogy mennyire nem diktatúráként van elgondolva ez a mindennapi beszélgetésekben fellépő hatalom, épp a szabadság felől ragadható meg. A szakadatlanul újraindító én-történetben a hatalmi pozíció folyton újradefiniálódik (nincs hozzákötve a valós személyhez, akít a hatalom képviselőjének tesz meg egy adott beszédshituációban) és legitimitációja folyton érvényét veszti, előhívva egy másik hatalomnak való ön-alárendelést, mint újabb lehetőséget a végleges legitimitációra.

A hatalom viszonyrendszerében történő szubjektumképződés foucault-i modellje lerombolja az élettörténet-gyűjtésben működő néprajzos mítoszokat. De megszabadítja a gyűjtőt annak rémálmától is, ami a dialógus-illúzió fonákján képződik. A hatalmi viszonyrendszerben személyként senki sincs hozzákötve hatalmi pozíciójához, a hatalmi pozíciót pedig nem az osztályellentétek proletár paradigmájában érdemes elgondolni, ahol

²⁰ L. Tatár 1989. 54.

²¹ L. De Man *i.m.*; Derrida *i.m.*: 57–58.

²² L. Foucault 1997. 283–290.

automatikusan negatív érték tapad hozzá, hanem inkább kooperációs lehetőségként: mint esély felajánlását az alárendelt pozícióban levő szabadsággyakorlásához. Ennek a szabadságnak a nagy esélye az én megszületése. Ezek a nagy lehetőségek csak felhangosulnak az élettörténet interaktív viszonyok közötti megalkotásában.

Az időben változó (diakronikus) önmagára való emlékezés munka²³, nem egyszerűen automatikus legombolyítása az időbeli eseményeknek. Rekonstrukció, amely mindig meghatározott kommunikációs szituációban konstruálódik, és magán viseli ennek a szituációnak a bélyegeit (önlegitimációs intenzitás, hatalmi viszonyok, érvényesülő csoportmeghatározottságok). Az emlékezési kompetencia, az emlékmennyiség, illetve a történetformálás minősége azonban performancia kérdése is. Bertraux öregek otthonában végzett élettörténet-interjúinak egyik következtetése, hogy az idős kori emlékezetvesztés elsősorban annak következménye, hogy az egyénnek nem volt alkalma az emlékezet gyakorlására, senki nem volt kíváncsi az életére.²⁴ Nincs objektív emlékezet; az ember csak azokra az élményeire képes emlékezni, amelyek jelentőséggel bírnak. A jelentőség azonban változó, identitásfüggő és mivel a múltból építkező identitás narratív és az elmondás aktusaihoz kötődik, a tulajdonított jelentőség is az adott szituációban megvalósuló kommunikációban, mindig egy bizonyos nézőpontból konstruálódik.

A kognitív pszichológia személyi identitás-értelmezésében a személyiség szinkrón koherenciáját és diakrón kontinuitását tartja kulcsfogalmaknak.²⁵ Szinkrón identitáson az individuum erkölcsi, esztétikai értékrendszert, illetve egy adott időpontban játszott társadalmi szerepek összességét érti. A szinkrón identitás ugyanakkor az élet múltbeli eseményeihez rendel kontinuitást és az eredet alakzataiban keres önmaga számára legitimitációt, ezáltal az identitásnak egy diakronikus vetületét rajzolva meg, amely jellegzetesen narratív formában állítódik elő. Az idő megragadásának jellegzetesen emberi módja a kontinuos narratíva, amely mintegy keretül szolgál egy ember identitása számára releváns öntematizáláshoz.

A narratív identitás nagymértékben az epizodikus, illetve önéletrajzi emlékezet és a történeti tudat teljesítményén alapul. Ez tulajdonképpen egy emlékezési aktus ideiglenes érvényű, nagymértékben szituációfüggő terméke, egy olyan emlékezése, amely képes megragadni a saját élettörténet egészét, ugyanakkor a kollektív történelmet is megjeleníti, mindig a szinkrón identitásformálás látószögéből.

A retorika felé fordulás a kortárs etnográfiaiban egy újfajta, a reprezentációs autoritást, a hatalmi viszonyokat kevésbé diszkriminatívan tükröző

²³ Lásd Foucault-nál az önmagaság technikáinak történeti változását. Foucault 1998. 343–369., továbbá Foucault 1998. 333–336.

²⁴ Bertraux–Bertraux–Wiame 1985. 111–112.

²⁵ Pethes–Ruchatz 2001. 267–272.

írásmód igényét is felveti. Az etnográfiai értelmezés allegóriaként való elismerése „azt mondatja velünk, hogy a kulturális leírásokban nem az 'ez reprezentálja vagy szimbolizálja azt' reláció, hanem az 'ez egy (morális töltettel rendelkező) történet arról' reláció érvényesül.“²⁶ Ily módon nehezen dönthető el, melyik az a kitüntetett reprezentációs szint, amelyből minden más szint megérthető. Ilyen értelemben tartom demonstratívnak a *Kopasz föld* szövegeinek elrendezését. A szerző az élettörténeti interjú szövegét helyezi a kötet elejére, közvetlenül az előszó után. Egy beszélgetés dokumentációját, melynek lehetséges interpretációjaként fogható fel a mentalitásvizsgálati elemzés, de ez a rendezés nyitottá teszi a gyűjtés szövegét, egy beszélgetés emlékét újabb reprezentációk számára. Nem fedi el az élettörténet-mondásban munkáló erős megörökítés-igényt, sőt ezt mintegy a beszélgetőtársak közötti hallgatólagos megállapodást és ígéretek beváltását jeleníti meg.

Az értelmezés-narratíva, az etnográfus története ugyanakkor ennek a beszélgetésnek a folytatása, további dialógus egy szöveggel, mely szintén élettörténeti szövegnek nevezhető, újrarendezett, más, paradigmatisztikus történetstruktúrában íródik újra. Egy meghosszabbított beszélgetés lenyomata, melyről nem dönthető el egyértelműen, kinek az élettörténetéhez tartozik

Az önéletrajz nem műfaj vagy beszédmód – írja de Man –, hanem az olvasás vagy a megértés figurája. Az olvasás folyamatában érintett két szubjektum kölcsönösen reflexív helyettesítés útján meghatározza egymást, s az önéletrajzi mozzanat mint kettejük egymáshoz igazodása játszódik le”²⁷

Az etnográfiai reprezentáció ennek az egymáshoz igazodásnak a története.

Görög Hajnalka

²⁶ Clifford 1999. 154.

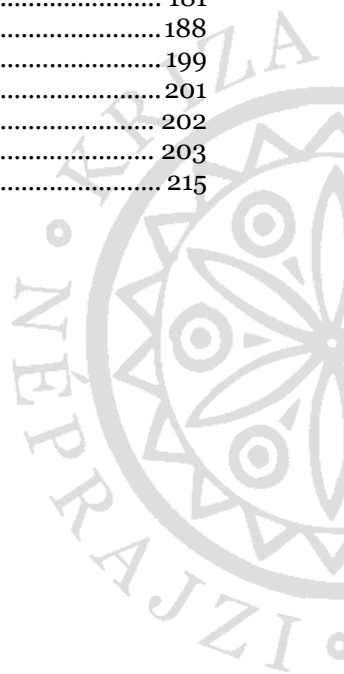
²⁷ De Man *i.m.*: 95.

Irodalom

- ASSMANN, Aleida: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. Verlag C. H. Beck, München 1999.
- ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1999.
- ATKINSON, Paul: *A narratíva és a társadalmi cselekvés reprezentációja*. In: Thomka Beáta: (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest 1999. 121–149.
- BERTRAUX, D. – BERTRAUX-WIAME, I. *Autobiografische Erinnerungen und Kollektives Gedächtnis*. In: Niethammer, L. (Hg) *Lebenserfahrung und Kollektives Gedächtnis. Die Praxis der Oral History*. Frankfurt 1985.
- CARR, David: *A történelem realitása*. In: Thomka Beáta: (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest 1999. 69–84.
- CLIFFORD, James: *Az etnográfiai allegóriáról*. In: Thomka Beáta: (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest 1999. 151–17
- DERRIDA, Jacques: *Mémoires. Paul de Man számára*. Józsoveg Műhely Kiadó, Budapest 1998. 19–60. (Mnémoszüné)
- FOUCAULT, Michel: *A szubjektum és a hatalom*. In: Kis–Kovács–Odorics: (szerk.): *Testes könyv. II. ICTUS és JATE Irodalomelméleti Csoport*, Szeged 1997. 266–292.
- FOUCAULT, Michel: *Megírni önmagunkat*. In: Nyelv a végtelenhez. Latin Betűk Kiadó, Debrecen 1998. 331–343
- FOUCAULT, Michel: *Az önmagasság technikái*. In: Nyelv a végtelenhez. Latin Betűk Kiadó, Debrecen 1998. 345–369.
- GYÁNI GÁBOR: *Emlékezés és oral history*. BUKSZ 1998. 3. 297–303.
- GYÁNI GÁBOR: *Történelem: tény vagy fikció?* BUKSZ 1999. ősz, 273–283.
- KOHLI, Martin: *Társadalmi idő és egyéni idő. Az életút a modern társadalom szerkezetváltozásában*. In: Gellériné Lázár Márta: (szerk.): *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990.
- DE MAN, Paul: *Az önéletrajz mint arcrongálás*. Pompei 1997. 93–108.
- MANDELBAUM, David G.: *Életrajzi tanulmány: Gandhi*. In: Documentatio Ethnographica 9. Budapest 1982. 29–46.
- NIEDERMÜLLER PÉTER: *Élettörténet és életrajzi elbeszélés*. Antropológiai írások. Budapest 1988. Különnyomat az Ethnographia 1988. évi 3–4. számából.
- NIETHAMMER, Lutz: (szerk.): *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die praxis der Oral history*. Frankfurt 1985.
- PETHES, Nicolas – RUCHATZ, Jens (szerk.): *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon.*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Frankfurt 2001.
- TATÁR György: *Öröklét gyűrűje*. Gondolat, Budapest 1989.
- TENGELYI László: *Élettörténet és sorsesemény*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1998.
- THOMKA Beáta: (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest 1999.
- WHITE, Hayden: *A történelem terhe*. Osiris Kiadó, Budapest 1997.

TARTALOM

Előszó	5
Első beszélgetés	9
Második elbeszélés	142
Mentalitásvizsgálat	151
1. Bevezetés	151
2. Mentalitásvizsgálat	151
3. Háztartás és család	152
4. A mindennapi élet	160
5. Általános következtetések	181
A szövegfelszín elemzése	188
Irodalom	199
Helynévmutató	201
Szójegyzék	202
Utószó	203
Irodalom	215

Pământ sterp

Editat de Asociația Etnografică „Krizza János”

3400 Cluj-Napoca, str. Croitorilor nr. 15., tel.: +40 264 432 593

ISBN 973-8439-00-0